

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**NAMAZ VAKİTLERİ VE NAMAZLARIN CEM'İ
(BİRLEŞTİRİLMESİ)**

Osman MEMİŞ

BURSA 2005

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

NAMAZ VAKİTLERİ VE NAMAZLARIN CEM'İ
(BİRLEŞTİRİLMESİ)
(Yüksek Lisans Tezi)

Osman MEMİŞ

Danışman:
Prof. Dr. Hamdi Döndüren

BURSA 2005

ÖNSÖZ

İnsanları en güzel şekilde yaratıp, bütün mahlûkattan üstün kılan ve kendisine ibadet etmekle sorumlu tutan Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız."*¹

Namaz, kendisi ile yalnızca yüce Allah'a yönelmeyi sağlayan ve mü'mini dünyada şerefli bir hayata, âhirette ebedi mutluluğa hazırlayan, sağlamış olduğu imanî kazanımlarla nefsi eğiten bir ibadet olmasından dolayı bütün toplumları Allah (c.c) namaz ibadetiyle sorumlu tutmuştur.

Nebilerin ve rasûllerin sonuncusuna da salât ve selam ederim. Rabbi ona semaya yükselmek nimetini ihsan etmiş, bu üstün makamda Rabbinden namaz mükellefiyetini almıştır. Bu sebeble namaz imandan sonra farzların başı, mü'minlerin en önemli ayırıcı özelliği olmuştur.

Bundan sonra şunları belirtelim ki; namaz her müslümanın öğrenerek ve uygulayarak hükümlerini iyice bellemesi gereken en önemli bir ibadettir. Çünkü İslamda namazın değeri pek büyük, yeri çok yüksektir. İman, eğer inandığını dil ile söylemek, kalb ile inanmak ise; namaz da azalar ile amel etmek ve Rahman olan Allah'a itaat etmektir.

Namaz, şeriatın koyucusu tarafından tesbit edilmiş şekliyle yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Çünkü Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz, siz de öylece namaz kılınız"*² O halde müslümanın bu ibadeti doğru şekliyle eda edebilmesi için namaz ile ilgili hükümleri öğrenmesi kaçınılmaz bir husustur. Namaz vakitleri de namaz hakkındaki bilinmesi gereken en önemli hükümlerdendir. Resûlullah (s.a.v), *"Namazın ilk vaktinde Allah'ın rızası vardır. Son vaktinde de affi vardır."*³ diyerek dinimizde namazı vaktinde kılmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Günümüzde birçok müslümanın namazları vaktinde kılma konusunda zaman zaman bir takım sıkıntılarla karşılaştıklarını ya bizzat yaşıyor ve görüyor ya da duyuyoruz. Bu da bizi, namazların vakitleri ve cemi ile ilgili bir araştırma yapmaya yöneltti.

Tezimizi birisi giriş olmak üzere iki bölümde ele almayı uygun bulduk:

Giriş bölümünde namaz hakkında bilinmesi gerekli olan temel bilgilere kısaca değinmeye gayret ettik.

Birinci bölümü, "Namaz vakitleri konusunda Kur'an'dan deliller", "farz namaz vakitleri konusunda hadisler", "mezheplere göre namaz vakitleri" ve "vakitlerin oluşmadığı yerlerde namazların durumu" başlıkları altında incelemeyi uygun bulduk. "Namaz vakitleri konusunda Kur'an'dan delilleri ortaya koyarken, bu konuyla ilgili ayetleri tesbit edip ilk tefsir kaynakları da dahil elde edebildiğimiz tefsir kaynaklarından detaylı şekilde yorumlarını sunarak,

¹ Bakara, 2/21.

² Buhârî, Ezan, 18 (I,155).

³ Tirmizî, Salât, 13 (no:172).

Kur'ân'da kaç vakit namazdan söz edildiğini ve bu vakitlerin sınırlarını belirlemeyi amaç edindik.

“Farz namaz vakitleri konusunda hadisler” başlığı altında ise, farz namaz vakitlerinin hadislerde çok açık şekilde beş vakit olarak belirtildiğine işaret ederek, okuyucunun Kur'ân'a göre namaz vakitlerini ve namazların cem'i ile ilgili rivayetleri bu hadisler ışığında değerlendirmeleri gerektiğine işaret ettik.

“Mezheplere göre namaz vakitleri” başlığı altında, her mezhebin birkaç ana kaynağından faydalanarak, beş farz namazın, beş farz namaz dışındaki farz namazların, vacip namazların ve ayrıca revâtip sünnetlerin vakitlerini yeri geldiğinde mezheplerin delillerine de değinerek ayrı ayrı belirtmeyi uygun bulduk.

Birinci bölümün sonunu oluşturan “vakitlerin oluşmadığı yerlerde namazların durumu” başlığı altında ise, buldukları coğrafik konumlarından dolayı namaz vakitlerinin çok kısalmış olduğu veya bir ve birden fazla namaz vakitlerinin oluşmadığı bölgelerde yaşayan Müslümanların namaz ibadeti ile sorumlu olup olmadıklarını, sorumlu iseler vakit tayinini neye göre yapacaklarını açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde ise, “iki namazın bir vakitte kılınması (cem'us-salât)” meselesini derinlemesine incelemeye gayret ettik. “Namazların cemi konusunda ayetler” kısmında Kur'an'ın namazların cem'ine yaklaşımını belirlemeye çalıştık. “Namazların cemi ile ilgili hadislerin incelenmesi” kısmında ise dokuz ana hadis kitabında bu konuda geçen hadisleri tekrarlarından kaçınarak zikretmeye gayret gösterdik. Bu hadisler hakkındaki yorumları da hadislerin peşinden belirtmeyi uygun bulduk. Dördüncü başlık olan “mezheplerin cem ile ilgili görüşleri ve delillerin tetkiki” kısmında ise, başlıktan da anlaşılacağı üzere mezheplerin cem ile ilgili görüşlerini ve dayandıkları delilleri belirtmeye çalıştık. Hanefiler dışındaki diğer mezheplerin bir takım özürler ve zaruretler karşısında öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını birtakım şartlara da riayet ederek bir arada kılınabilmesine imkân tanıdıklarını gördük ve bu ruhsatı verirken dayanaklarını açıklamayı uygun bulduk. Arafat ve Müzdelife dışında namazların birleştirilmesine karşı çıkan Hanefilerce ise cem fiilinin niçin asırlarca kabul edilmediğini de izah etmeye çalıştık. Bu çalışmamız İslam kültürüne zerre kadar da olsa bir katkı sağlarsa kendimizi bahtiyar hissedeceğiz.

Gerek tezin hazırlanmasından önce ve gerekse hazırlık sırasında değerli fikirlerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN'e, sınıf arkadaşlarıma ayrıca sonsuz teşekkür ve minnet borçlu olduğumu ifade etmek isterim.

Osman MEMİŞ

07. 06. 2005-Pendik

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ

TEMEL BİLGİLER

I. NAMAZIN TANIMI VE ÖNEMİ	1
II. NAMAZIN MAHİYETİ	9
III. İSLAM'DAN ÖNCEKİ SEMÂVÎ DİNLERDE NAMAZ	11
IV. NAMAZIN FARZ OLUŞUNUN DAYANDIĞI DELİLLER	23
A. KUR'AN'DAN DELİLLER	23
B. SÜNNETTEN DELİLLER	24
V. NAMAZ ÇEŞİTLERİ	26
A. FARZ NAMAZLAR	27
B. VÂCİB NAMAZLAR	28
C. NÂFİLE NAMAZLAR	28
VI. NAMAZI TERKETMENİN HÜKMÜ	29
A. NAMAZIN TERKİ KONUSUNDA AYETLER	29
B. NAMAZLARIN TERKİ KONUSUNDA HADİSLER	33
C. MEZHEPLERE GÖRE NAMAZLARIN TERKİ	35
1. <i>Mezheplere Göre Namazları Terk Etmenin Hükümü</i>	35
2. <i>Mezhep Delillerinin İncelenmesi</i>	36
a) Cumhuriyet Delilleri.....	37
b) Hanefilerin Delilleri:	38

BİRİNCİ BÖLÜM

NAMAZ VAKİTLERİ

I- NAMAZ VAKİTLERİ KONUSUNDA KUR'AN'DAN DELİLLER	44
A. NAMAZ VAKİTLERİNİN KORUNMASININ İSTENMESİ	44
B. BEŞ VAKİT NAMAZIN FARZ KILINMASI	48
C. BEŞ FARZ NAMAZIN VAKİTLERİ	49
1. <i>Namazın Doğrudan "Salât" Sözcüğü İle İfade Edilmesi</i>	49
a) Gündüzün İki Ucu ve Gecenin İlk Saatleri İfadeleri	49
b) Güneşin Doğması, Batması ve Sabahın Kur'an'ı İfadeleri	54
2. <i>Dolaylı Anlatım Yoluyla Namazın İfade Edilmesi</i>	58
a) Güneşin Doğması, Batması ve Gece Yarısında Namaz.....	58
b) Mutlak Gece ve Secdelerin Ardından Namaz	60
c) Sabah, Öğle, Akşam ve Gündüzün Sonu İfadeleri	61
d) Sabah, Akşama Doğru ve Gece İfadeleri.....	65
D. Sonuç	66
II. FARZ NAMAZ VAKİTLERİ KONUSUNDA HADİSLER	67
A. NAMAZ VAKİTLERİNİ KORUMAYI İFADE EDEN HADİSLER:	67

B. HADİSLERDE BEŞ VAKİT NAMAZ:	68
1. <i>Namaz Vakitleri Bağlamında Miraç Hadisleri:</i>	68
2. <i>İçinde Beş Vakit Namaz İfadesi Geçen Hadisler:</i>	70
3. <i>Beş Vakit Namazın İlk Ve Son Vaktini Açıklayan Hadisler:</i>	74
III. MEZHEPLERE GÖRE NAMAZ VAKİTLERİ	78
A. BEŞ FARZ NAMAZIN VAKİTLERİ	80
1. <i>Farz Namazlarda Normal Vakitler</i>	80
a) Sabah Namazı	80
b) Öğle Namazı	83
c) İkinci Namazı	90
d) Akşam Namazı	92
e) Yatsı Namazı	94
2. <i>Namaz Vakitlerinde Özel Durumlar (Zarûret Vakti)</i>	96
a) Sabah Namazı	97
b) Öğle ve İkinci Namazı	98
c) Akşam ve Yatsı Namazı	100
3. <i>Farz Namazlarda Faziletli Vakitler</i>	101
a) Sabah namazı	101
b) Öğle Namazı	102
c) İkinci Namazı	103
d) Akşam namazı	103
e) Yatsı namazı	104
4. <i>Namaz Kılmanın Mekruh Olduğu Vakitler</i>	105
a) Vaktin Kendisindeki Bir Sebepden Dolayı Mekruh Olan Vakitler	105
b) Vaktin Dışındaki Bir Sebepden Dolayı Mekruh Olan Vakitler	108
B. BEŞ VAKİT DIŞINDAKİ FARZ NAMAZLAR	113
1. <i>Cuma Namazı</i>	113
2. <i>Cenaze Namazı</i>	116
C. VACİP NAMAZLARIN VAKİTLERİ	117
1. <i>Vitir Namazı</i>	117
2. <i>Bayram Namazları</i>	119
D. REVÂTİB SÜNNETLERİN VAKİTLERİ	119
1. <i>Revatip Sünnetlerin Sayısı</i>	120
2. <i>Revatip Sünnetlerin Vakti</i>	125
IV. VAKİTLERİN OLUŞMADIĞI YERLERDE NAMAZLARIN DURUMU	127
A. NORMAL BÖLGELER:	130
B. NORMAL DIŞI BÖLGELER:	130
1. <i>Kısa Süreli Normal Dışı Bölgeler:</i>	131
a) Namazın Düşmesini Savunanlar	131
b) Namazın Kılınması Gerekliğini Savunanlar	132
a) Kaza Olarak	132
b) Eda Olarak	132
a) Kırmızı Şafağın Kaybolmasına Göre Düzenleme	132
b) Akşam ve Yatsı Namazını Birleştirerek Kılmak	133

c) Vakit Takdir Ederek Kılmak.....	134
a) En Yakın Normal Bölgeye Göre Düzenleme yapmak:	134
b) 45'inci Enlem'e Göre Takdir Yapmak	135
c) Mekke Arzına Göre Düzenleme Yapmak.....	136
2. Uzun Süreli Normal Dışı Bölgeler:.....	137
a) Kaza Olarak Kılınmasını Savunanlar:	137
b) Vakit Takdir Ederek Kılınmasını Savunanlar:	138
3. Vakti Bulunmayan Namazların Kılınması Gerekmez Diyenlerin Delilleri:	139
4. Vakti Bulunmayan Namazların Kılınması Gerekir Diyenlerin Delilleri:	141
5. Sonuç:.....	145

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ NAMAZIN BİR VAKİTTE KILINMASI (CEM'U'S-SALÂT)

I. TANIM VE İLGİLİ TERİMLER	148
II. NAMAZLARIN CEM'İ KONUSUNDA AYETLER	149
III. NAMAZLARIN CEM'İ KONUSUNDA HADİSLER	151
A. ARAFAT VE MÜZDELİFE'DE CEM' İLE İLGİLİ HADİSLER	153
B. SEFERDE CEM' İLE İLGİLİ HADİSLER	155
C. HAZARDA CEM' İLE İLGİLİ HADİSLER	166
1. Sebepsiz Cem' ile İlgili Hadisler:.....	166
2. Sebepli Cem' İle İlgili Hadisler	171
a) Yağmurdan Dolayı Cem' ile İlgili Hadisler	171
b) Meşguliyet Sebebiyle Cem'	172
c) Özür Sebebiyle Cem'	173
D. CEM' YAPMAYI YASAKLAYAN HADİSLER	174
IV. MEZHEPLERİN CEM' İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE DAYANDIĞI DELİLLER	176
A. MEZHEPLERİN CEM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	176
1. Arafat ve Müzdelife'de Namazların Cem'i:	176
a) Arafat'ta Cem Yapmanın Şartları:.....	177
b) Müzdelife'de Cem Yapmanın Şartları:	178
2. Sefer Sebebiyle Namazların Cem'i:	179
3. Yağmur, Kar ve Dolu Sebebiyle Cem:	185
4. Hastalık Sebebiyle Cem.....	187
5. Özürsüz ve Mazeretsiz Cem:	189
B. DELİLLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	191
1. Hanefilerin Delilleri.....	191
2. Cumhûrun Delilleri.....	194
C. CEM KONUSUNDA DİĞER MEZHEPLERİ TAKLİT	196
SONUÇ	198
BİBLİYOGRAFYA	200
ÖZGEÇMİŞ	213

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhi's-Selâm
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Trc.	: Tercüme eden
d.	: Doğumu
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
a.y.	: Aynı yer.
r.a.	: Radıyallâhu anhu
r. anhâ	: Radıyallâhu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyânet Vakfı
DİA.	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Tah.	: Tahkîk
Tsz.	: Tarihsiz
ö.	: Ölüm tarihi
vd.	: Ve devamı / ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın Yeri Yok
b.s	: Baskı
n.ş.r	: Yayınlayan
red.	: Redakte eden.

GİRİŞ

TEMEL BİLGİLER

I. NAMAZIN TANIMI VE ÖNEMİ

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in Mekkî ve Medenî sûrelerinde "salât" (namaz) kelimesi, bilinen terim anlamında, belirlilik ifade eden "el" takısıyla, tekil olarak toplam altmışyedi kere geçmektedir. Bu ayetlerden Mekkî olanlarının sayısı yirmi,⁴ Medenî olanlarının sayısı ise kırkbeştir.⁵ "Salât" kelimesinin birinci, ikinci, üçüncü tekil kişi zamirlerine ve ayrıca üçüncü çoğul zamirine muzaf (tamlama) olduğu yerler de vardır. Bunların sekiz tanesi Mekkî ayetlerde⁶ bulunurken, üç tanesi de Medenî ayetlerdedir.⁷ Bu kullanımların hepsi toplu halde değerlendirildiğinde ise "salât" kelimesinin tekil olarak yetmişsekiz ayette geçtiği görülür.

"Salât" kelimesinin çoğul olarak geçtiği ayetlerin sayısı beş tane olup,⁸ biri dışında hepsi Medenî'dir. Mekke'de inen Mü'minûn suresinde; **وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ** "O mü'minler ki, namazlarında devamlıdırlar"⁹ buyurularak namazın çoğul olarak kullanılması dikkat çekicidir.

"Salât" kelimesinin şimdiki zaman, gelecek zaman, emir, nehiy şekillerinde fiil olarak kullanıldığı yerlerin ise beş tanesi Mekkî iken,¹⁰ yedi tanesi

⁴ En'am, 6/72; Yûnus, 10/87; İbrâhim, 14/31, 37, 40; Meryem, 19/31, 55, 59; Taha, 20/14, 132; Enbiyâ, 21/73; Naml, 27/3; Ankebût, 29/45, 45; Rûm, 30/31; Lokmân, 31/4, 17; Fâtır, 35/18, 29; Şûrâ, 42/38.

⁵ Bakara, 2/3, 43, 45, 83, 110, 153, 177, 238, 277; Nisâ, 4/43, 77, 101, 102, 103, 103, 103, 142, 162; Mâide, 5/6, 12, 55, 58, 91, 106; Arâf, 7/170; Enfâl, 8/3; Tevbe, 9/5, 11, 18, 54, 71; Hûd, 11/114; Rad, 13/22; İsrâ, 17/78; Hac, 22/35, 41, 78; Nûr, 24/37; 56, 58, 58; Ahzâb, 33/33; Mücâdele, 58/13; Cumâ, 62/9, 10; Beyyine, 98/5. Bu ayetlerin Mekkî veya Medenî olarak belirlenmesinde farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Biz söz konusu ayetlerin Mekkî veya Medenî olarak tespitini Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin **Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâz'l-Kur'an**, (Beyret/Lübnan, 2003, 2. Baskı) adlı eserindeki tasnifini esas alarak yaptık.

⁶ En'am, 6/92, 162; Enfâl, 8/35; Hud, 11/87; İsrâ, 17/110; Mü'minûn, 23/2; Meâric, 70/23, 34.

⁷ Tevbe, 9/103; Nûr, 24/41; Mâûn, 107/5.

⁸ Bakara, 2/157, 238; Tevbe, 9/99; Hac, 22/40; Mü'minûn, 23/9.

⁹ Mü'minûn, 23/9.

¹⁰ Tevbe, 9/84. Kıyâme, 75/31; A'lâ, 87/15; Alak, 96/10; Kevser, 108/2.

Medenî'dir.¹¹ “Salât” kelimesinin ism-i fâil (işî yapan) ve ism-i mekân (mekan ismi) anlamlarına gelecek şekilde türemiş hallerde kullanımlarına da dört yerde rastlanmaktadır. Bu yerlerin ise, iki tanesi Mekki,¹² iki tanesi de Medenî'dir.¹³ Sonuç olarak bütün kullanımları göz önüne alındığında Kur'an-ı Kerîm'de “salât” kelimesi doksandokuz ayrı yerde geçmektedir.

Namaz kelimesinin anlamına gelince, genel olarak dua, ta'zim, rahmet ve bereket manalarında kullanıldığı kabul edilmektedir.¹⁴ Ancak Kur'an-ı Kerîm'deki “salât” kelimelerini özel olarak inceleyen bazı âlimlerin kabulüne göre daha farklı anlamlara gelmesi de mümkündür. Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)'ye göre, ‘Salât’ kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de onüç farklı anlamda, Suyûtî (ö.911/1105)'ye göre ise, dokuz farklı anlamda kullanılmaktadır. İki âlimin ortak kabullerinin dışındaki anlamları da dikkate aldığımızda “salât” kelimesi Kur'an'da onaltı farklı anlamda kullanıldığı ortaya çıkar. Bu kullanımları belirtecek olursak;

1. Dua anlamında: “خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنََّّ”
“صَلَاتِكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.”¹⁵

2. İstiğfâr anlamında: “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” “Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salevât getirirler.”¹⁶

3. Rahmet anlamında: “هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ” “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize melekleriyle beraber rahmetini gönderen Allah'tır.”¹⁷

¹¹ Âl-i İmrân, 3/39; Nisâ, 4/102 (aynı ayette iki yerde); Tevbe, 9/103; Ahzab, 33/43, 56.

¹² Meâric, 70/22; Müddessir, 74/43.

¹³ Bakara, 2/125; Mâun, 107/4.

¹⁴ Sa'dî Ebû Ceyyib, *El-Kâmûsu'l-Fıkhiyye Lugaten ve Istilâhan*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk/Suriye, 1988/1419, s. 216; Emir Abdülazîz, *Fıkhu'l- Kitâb ve's- Sünne*, Beyrut, 1999/1419, I, 492.

¹⁵ Tevbe, 9/ 103.

¹⁶ Ahzâb, 33/ 56.

¹⁷ Ahzâb, 33/ 43.

4. Korku namazı anlamında: “ وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلَتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مِنْ أَمَاةٍ مِنْهُمْ فَتَأْتِيكَ فَتَلُوكَ مِنَ الْمَسَاجِدِ وَخَالُواكَ يُهَيِّئُونَ لَكَ مِنْ حَتَمِهِمُ الْمِطْرَ خَشَوْا عَلَيْكَ كَمَا خَشَوْا عَلَيْكَ إِذْ وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّيحُ وَخَالُواكَ بِالْهَيْبَةِ لَا لِيَذُوبَ عَلَيْهِمُ السَّيْلُ بَلْ لِيَذُوبَ عَنْكُمْ ذِكْرُ اللَّهِ إِذْ لَعَنَ اللَّهُ الْفَاسِقِينَ ” “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar.....”¹⁸

5. Cenaze namazı anlamında: “ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ” “Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.”¹⁹

6. Bayram namazı anlamında: “ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ” “Rabbinin adını anıp namaz kılan.”²⁰

7. Cuma namazı anlamında: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمٍ يُومٍ ” “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır.”²¹

8. Cemaatle namaz anlamında: “ وَاعْبَادُوا اللَّهَ حَتَّىٰ تَضَعُوا بِرِجْلَيْكُمُ الصَّلَاةَ الَّتِي كُنتُمْ تُبْغُونَ ” “Namaza çağırduğunuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar.....”²²

9. Sefer namazı anlamında: “ وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِذْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ” “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.....”²³

10. Geçmiş ümmetlerin namazları anlamında: “ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا ” “Yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.”²⁴

¹⁸ Nisâ, 4/ 102.

¹⁹ Tevbe, 9/ 84.

²⁰ A'lâ, 87/ 15.

²¹ Cum'a, 62/ 9.

²² Mâide, 5/ 58.

²³ Nisâ, 4/ 101.

²⁴ Meryem, 19/ 31.

11. Yahudi havraları anlamında: “ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ ” “...Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi....”²⁵

12. Beş vakit namaz anlamında: “ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَنَا ” “Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve rüku edenlerle birlikte siz de rüku edin!”²⁶

13. İslâm anlamında: “ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ” Genellikle bu ayetteki “sallâ” fiilinin meallerde namaz manasında tercüme edildiği görülmektedir. “İşte o, (Peygamber'in getirdiğini) doğru kabul etmemiş, namaz da kılmamıştı.”²⁷ “İsfehânî bu âyetteki وَلَا صَلَّى “velâ sallâ” fiilinin “Müslüman olmadı” anlamında olduğunu kabul etmektedir.²⁸

14. İkinci namazı anlamında: “ ...o iki şahidi namazdan sonra alıyorsunuz....”²⁹

15. Din anlamında: “ قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ ” “تَفْعَلُ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ” Meallerde genellikle namaz olarak tercüme edilmiştir ancak din manasında kullanılması da muhtemeldir. “Dediler ki: Ey Şuayb; senin dinin mi bize babalarımızın taptıklarını ve mallarımızı dilediğimiz gibi kullanmamızı men'ediyor?...”³⁰

16. Kıraat anlamında: “ وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ ” Suyûtî'nin yaptığı tercihe göre anlam “...kıraat yaparken sesini fazla yükseltme...”³¹

Ayrıca çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız كَلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ “...Her bir canlı kendi Salât ve tesbîhini bilmiştir...”³² âyetindeki “salât” lafzının;

²⁵ Hac, 22/ 40.

²⁶ Bakara, 2/ 43.

²⁷ Kiyâme, 75/ 31.

²⁸ Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup, **Beşâiru Zevi't-Temyîz Letâifu Kitâbi'l-Azîz**, Thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut/Lübân, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts. , III, 436-437.

²⁹ Mâide, 5/ 106.

³⁰ Hûd, 11/ 87.

³¹ İsrâ, 17/110; Celâleddîn es-Suyûtî eş-Şâfi, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Fikr, 1416/1996, II, 412.

duâ, niyaz ve canlıların kendi âlemlerine has bir ibâdet anlamında, وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ “Onların (müşrik-kâfirlerin) Beytullâh (Kâbe) yanındaki salâtları da ıslık çalma ve el çırpmadan başka bir şey değildi...”³³ âyetinde de dua, niyaz ve câhiliyye anlayışına ait bir ibâdet şekli anlamında kullanıldığı kabul edilmektedir.³⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا
عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar salât’a yaklaşmayın...”³⁵ âyetinde geçen “salât” ifadesinin ne anlama geldiği hususunda âlimler arasında ihtilaf oluşmuştur. Ebû Hanife (ö.150/767), Hz. Ali (ö.40/661), Mücâhid (ö.100/718), Katâde (ö.118/736)’ye göre bu âyetteki “salât” kelimesinden kasıt “namaz”; Şâfi (ö.204/819), İbn Mes’ûd (ö.32/652), Enes b. Mâlik (ö.613/709), ve Said el-Müseyyeb (ö.94/713)’e göre “namaz kılınan yer”dir.³⁶

Bizim kullanmış olduğumuz terim anlamındaki namaz ibadetinin mezhepler arasında farklı şekillerde tanımlandığını görmekteyiz. Hanefiler namazı: “Belli vakitlerde, belli şartlarda okunan belirli zikirlerden ve yerine getirilen hususi rükünlerden ibarettir”³⁷ şeklinde tarif ederlerken, Şâfîler ise: “Tekbirle başlayan, selamla biten sözlerden ve fiillerden ibarettir.” diye tarif etmişlerdir. Hanbeliler ise namazı: “Tekbirle başlayan, selamla biten, özel sözler ve fiillerden ibarettir.”³⁸

³² Nur, 24/41.

³³ Enfâl, 8/35.

³⁴ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili**, I-IX, 2. Baskı, İstanbul, 1960/1962, Azim Baskısı, VI, 32; IV, 224-228

³⁵ Nisâ, 4/43.

³⁶ Akyüz, Vecdi, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, I, 85; Yazır, Elmalılı M. Hamdi, a.g.e, II, 563-564; Ateş, Süleyman, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, II, 287-288. Ayrıca Suyûtî de, bu ayette geçen “salât” ifadesinin namaz kılınan yer anlamına geldiğini savunmaktadır. (bk. Suyûtî, a.g.e, II, 412)

³⁷ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr İbn Mes’ûd (Ö.587/1191), **Bedâiyu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâyi'**, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418, I, 454; Mevsîli, Mecdüddîn Abdullah (Ö.683/1284), **el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr**, IV, Kahire, ty, I, 37.

³⁸ Komisyon, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye**, 2. bs. Kuveyt, Vezâretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, (1983/1404), II, 1213; Kâsânî, a.g.e, I, 454.

şeklinde tarif etmiş, Malikiler ise, “iftitah tekbiri ve selamı bulunan veya secdesi bulunan fiilî bir kurbet (Allah’a yakınlaşma)” olarak tanımlamışlardır.³⁹

Kur’an’da namaz sadece “salât” kelimesiyle ifade edilmemiş, bunun yanında “ibâdet”⁴⁰, “kıyam”⁴¹, “kıraat/Kur’an”⁴², “rukû”⁴³, “secde”⁴⁴, “zikir”⁴⁵, “tesbih”⁴⁶ kelimeleriyle de ifade edilmiştir.⁴⁷ Bundan dolayı namaz emrini sadece içinde “salât” kelimesi geçen ayetlerde aramak yanlış bir metot olacaktır.

Kur’an-ı Kerim, yıldızların, dağların, ağaçların, hayvanların,⁴⁸ gökte bir dizi halinde uçan kuşların,⁴⁹ hatta şimşek ve gök gürültüsünün,⁵⁰ temizleme özelliğine sahip suyun,⁵¹ insanların ve bütün canlıların gölgelerinin⁵² kısacası yerde ve gökte ne varsa hepsinin insanların anlayamadığı şekilde Allah’ı hamd ile tesbih ettiklerini⁵³, Allah’a secde ettiklerini⁵⁴ ve Allah’ın istediği şekilde ibadet ettiklerini belirtmektedir.⁵⁵

En güzel biçimde yaratıp⁵⁶, ruhundan üflediği⁵⁷ ve yeryüzünde halife yaptığı⁵⁸, kendisine çok ikramda bulunup yaratıkların çoğundan üstün kıldığı⁵⁹, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetine sunup⁶⁰, sayılamayacak kadar çok

³⁹ Cezîrî, Abdurrahmân, **Kitâbü’l-Fıkh ale’l-Mezâhibi’l-Erbaa’**, I-V, 6. baskı, Mısır, ty., I, 167.

⁴⁰ Hac, 22/77.

⁴¹ Hac, 22/26; Zümer, 39/ 9.

⁴² İsrâ, 17/78.

⁴³ Bakara, 2/43, 125; Âl-i İmrân, 3/43; Tevbe, 9/112; Hac, 22/ 26,77.

⁴⁴ Bakara, 2/125; Âl-i İmrân, 3/43; Tevbe, 9/112; Hac,22/ 26, 77; Zümer, 39/ 9.

⁴⁵ Bakara, 2/239; Nur, 24/36; İnsan, 76/25.

⁴⁶ Tâhâ, 20/130; Rum, 30/17-18.

⁴⁷ Karagöz, İsmâil, “Kur’an’da Beş Vakit Namaz Var mı?”, **Diyânet Aylık Dergisi**, Ağustos, 2003, s. 48-49; Hamîdullah, Muhammed, **İslam Peygamberi, Hayatı Ve Faaliyeti**, 2002 ; trc. Salih Tuğ, 4. bs, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1980, II, 728; **İslâm’a Giriş**, 2002 ; trc. Kemal Kuşçu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1961, s. 83; Akyüz, Vecdi, a.g.e, I, 87.

⁴⁸ Hac, 22/18.

⁴⁹ Nur, 24/41.

⁵⁰ Ra’d, 13/13

⁵¹ Enfal, 8/11.

⁵² Ra’d, 13/15; Nahl, 16/48.

⁵³ İsrâ, 17/44

⁵⁴ Hac, 22/44; Rahman, 55/5.

⁵⁵ Hamidullah, Muhammed, a.g.e, s. 85.

⁵⁶ Tîn, 95/4.

⁵⁷ Hicr, 15/29.

⁵⁸ Bakara, 2/30.

⁵⁹ İsrâ, 17/70.

⁶⁰ Câsiye, 45/13.

nimet verdiği⁶¹ insanı, Yüce Allah boş yere yaratmadığı⁶² gibi –bütün kâinat Allah’ı tesbih edip Allah’a secde ederken- insanı başıboş da bırakması düşünülemezdi.⁶³ Bundan dolayı insanı ibadet ile sorumlu tutmuş ve “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”⁶⁴ buyurmuştur.

Bütün kâinatı, bu kâinattaki bütün canlıları ve dolayısıyla insanı yoktan var eden Allah (c.c), insan başta olmak üzere bütün canlılara her türlü nimetleri vermiştir.⁶⁵ Kula düşen görev, görünen ve görünmeyen, iradesi dâhilinde olan ve olmayan bunca nimetlere karşı şükretmektir. Allah’a şükür ise O'nun nimetlerini saymakla, dile getirmekle olur. Bunu terk ve ihmal etmek ise, nankörlük kabul edilmiştir”.⁶⁶

İnsanın Allah katındaki değeri, ancak sahip olduğu takva ve yaptığı ibadetleri iledir.⁶⁷ Allah'a ibadet konusunda hiçbir kul istisna teşkil etmediği gibi, hiçbir insana da imtiyaz ve ayrıcalık tanınmamıştır. Bütün peygamberler öncelikle kendileri ibadetle görevlidirler⁶⁸ ve daima gönderildikleri insanlara "Allah'a kulluk etmeyi" emretmişlerdir. Diğer bir deyişle, "Allah'a kulluk etmelerini emretmek için her ümmete bir peygamber gönderilmiştir"⁶⁹ Namaz ise diğer bütün ibadetlerin özü ve özeti sayılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde “namaz dinin direğidir”⁷⁰ buyurmuş, secdeyi de “kulun Allah’a en yakın olduğu hal”⁷¹ olarak nitelendirmiştir.

Namaz belli eylemler ve özel rükünler ile Yüce Allah’a kulluk etmektir. Namazın dış görünüşü bir takım şekiller ve zikirlerden ibaret ise de içerisi ve gerçek mahiyeti Yüce Yaratıcıya yönelmek, O’nunla konuşmak, O’na

⁶¹ İbrâhim, 14/34.

⁶² Mü’minûn, 23/115.

⁶³ Kıyâme, 75/36. Karagöz, İsmail, Namazın Dindeki Yeri-I, **Hakses Dergisi, (Dini-Ahlaki-İctimai-Edebi) Aylık Mecmua**, Ankara, Türkiye Hayrat Hademeleri Yardımlaşma Dernekleri Federasyonu, 1965- ?, s. 6.

⁶⁴ Zâriyât, 51/56.

⁶⁵ Zariyat,51/58

⁶⁶ İbn Hanbel, Müsned, IV, 278, 375.

⁶⁷ Furkan,25/77.

⁶⁸ Nahl,16/99

⁶⁹ Nahl,16/36.

⁷⁰ Tirmizî, İmân, 8; İbn Hanbel, V, 231, 237.

⁷¹ Müslim, Salât, 215; Nesâî, Mevâkîf, 35.

yakınlaşmak ve O'nu müşahede etmektir. Yüce Yaraticıyla teklifsiz, aracısız buluşma ve konuşma anlamına gelişinden dolayı namaz ilahi bir lutuf olarak kabul edilmiştir.⁷²

Yüce Allah, namaz kılanlara, merhamet⁷³, bağış, tükenmez rızık⁷⁴, cennet⁷⁵, büyük mükâfat⁷⁶ ve rızasını⁷⁷ vadetmiş namaz kılan mü'minlerin müjdelenmesini istemiştir.⁷⁸

Namazın, dünyada karşılaşılan güçlüklerle direnç göstermede çok önemli bir rolü de vardır. Bu hususta Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; “Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin.”⁷⁹

Namaz insanın maddi ve manevi olarak temizlenmesi için bir vesiledir. Çünkü namaz kılmak için gerekiyorsa boy abdesti almak suretiyle bir çeşit vücut temizliği yapılmış olduğu gibi, ayrıca elbisenin ve namaz kılınacak yerin de temizlenmesi gerektiği için bir üst baş temizliği yapılmış olur. Daha da önemlisi namaz insanı günah işlemekten alıkoyar, günahı uzaklaştırır. Nitekim bir ayette; “Sana vahyedilen kitabı oku ve namaz kıl. Çünkü namaz çirkin ve kötü işlerden alıkoyar. Allah'ı zikretmek en büyük şeydir. Allah yapıp ettiklerinizi bilir”⁸⁰ buyurulmaktadır.

Ayrıca namaz, işlenmiş hata ve günah kirlerinin giderilmesini de sağlar. Nitekim bir ayette Allah (c.c) şöyle buyurmuştur; “Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz (ihtiyacı olanlara Allah rızası için faizsiz borç verirseniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım.”⁸¹ Peygamberimiz de günde beş vakit namazı, bir insanın kapısının önünden akıp giden bir ırmağa, namaz kılmayı da bu ırmakta her gün beş kere

⁷² Komisyon, **İsam İlmihâli, İlmihali**, T.D.V. yayını, I, 221.

⁷³ Tevbe, 9/71; Nur, 24/56.

⁷⁴ Enfal, 8/3-4.

⁷⁵ Ra'd, 13/19, 23; Mü'minûn, 23/1-2; 9-11.

⁷⁶ Nisâ, 4/162.

⁷⁷ Tevbe, 9/72.

⁷⁸ Hac, 22/34-35; Neml, 27/2-3. bk. Karagöz, İsmail, a.g.e, s. 6.

⁷⁹ Bakara, 2/153.

⁸⁰ Ankebût, 29/45.

⁸¹ Mâide, 5/12.

yıkanmaya benzetmiş ve şöyle demiştir; “Ne dersiniz, birinizin kapısının önünden bir ırmak geçse ve o kimse orada günde beş kere yıkansa bedeninde hiç kir kalır mı? Sahabeler, “Kalmaz ey Allah’ın elçisi” deyince Peygamberimiz “İşte beş vakit namaz buna benzer. Allah namaz sayesinde günahları siler”⁸² buyurmuştur.⁸³

Namaz ırk, dil ve ülke ayırımı gözetmeksizin mü’minleri bir safta toplar ve toplum şuurunu güçlendirir. Sosyal dayanışmayı gerçekleştirir, cemaat birliğini sağlar. Mü’minleri küfür karşısında tek toplum haline getirir.⁸⁴

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; namaz insanı, günahlardan⁸⁵, bela ve sıkıntılardan⁸⁶ ve ahirette de cehenneme düşmekten muhafaza eden⁸⁷ insan hayatında vazgeçilmez bir ibadettir ve bundan dolayı da Allah (c.c) bizi namaz ibadeti ile sorumlu tutmuştur.

II. NAMAZIN MAHİYETİ

Rivayetlerden anlaşıldığına göre ilk namaz iki rekât olarak meşru kılınmıştı.⁸⁸ Ancak, bu namazın, başlangıçta kaç vakit olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır. Önce bir vakit olup daha sonra iki vakte çıkarıldığını bildiren rivayetler yanında, baştan itibaren iki vakit olduğunu bildiren rivayetler bulunmaktadır. Bir vakit olarak başladığını bildiren rivayete göre, bu namaz, güneşin batmasından önce iki rekât olarak kılınıyordu. Bir süre sonra buna, güneşin doğmasından önce kılınan iki rekât sabah namazı eklendi. Gerek bu rivayet, gerekse doğrudan iki vakit olarak başladığını bildiren rivayete göre, Miraç gecesinde beş vakit namazın farz kılınmasına kadar, namaz iki vakit olarak devam etmiştir. Yaygın kabule göre, Cebrâil (a.s)’ın Hz. Peygamber’e Kâbe’de, namazın vakitlerini göstermek üzere imamlık etmesi de Miraç olayının ertesi günü olmuştur. Önceden iki vakit olan

⁸² Buhârî, Mevâkît, 6; Müslim, Mesâcid, 282.

⁸³ Komisyon, **İsam İlmihâli**, I, 221-222.

⁸⁴ Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle İslâm İlmihâli**, Erkam Yayınları, 2004, İstanbul, s. 246.

⁸⁵ Ankebût, 29/45.

⁸⁶ Bakara, 2/45; Mâide, 5/12

⁸⁷ Bakara, 2/110.

⁸⁸ Mâlik, Muvatta’, Kasru’s-Salât, 8 (s. 146); İbn Hanbel, VI, 272; Buhârî, Salât, 1 (I, 93); Müslim, Müsâfirîn, 1, 2, (s. 478).

namazın Miraç gecesinde beş vakte çıkarıldığını ve beş vakit namazın ikişer rekat farz kılındığını, hicretten bir süre sonra ise öğle, ikindi ve yatsı namazlarının mukimler için dört rekâta çıkarıldığını bildiren pek çok rivayet bulunmaktadır. Ancak, başlangıçta akşam namazının üç, sabah namazının iki, diğer namazların ise dört rekât olarak farz kılınıp daha sonra sabah ve akşam namazlarının aynı bırakıldığını, diğer vakitlerin ise seferiler için 2 rekâta indirildiğini bildiren; yine bu namazların baştan itibaren mukimler için 4, seferiler için 2 rekât olarak farz kılındığını belirten rivayetler de mevcuttur. Çoğunluk ise birinci görüşü tercih etmektedir.⁸⁹ Delilleri de birçok kaynakta geçen Hz. Aişe (r.anhâ)'nın rivayet ettiği şu hadistir:

“Allah, namazı farz kıldığında iki rekat olarak farz kıldı. Sonra hizada bunu dört rekata çıkardı. Seferde ise ilk farz kılındığı gibi iki rekatta bıraktı.”⁹⁰

Sonuç olarak öğle, ikindi ve yatsı namazları hizada dörder rekat, sefer halinde ise ikişer rekat kılınırlar. Korku namazının da tek rekat olduğu Kur'an⁹¹ ve sünnet ile sabittir. Sünnetten delili İbn Abbâs'ın rivayet ettiği şu hadistir:

“Allah namazı, Peygamberin dilinde, hizada (mukîm iken) dört rekat, seferde iki rekat, korku anında bir rekat olarak farz kılmıştır.”⁹²

Sabah namazı iki ve akşam namazı ise üç rekat olup sefer halinde de aynı şekilde kılınırlar.

Bayram ve Cuma namazları da ikişer rekat olarak kılınır. Bunun delili ise Hz. Ömer (r.a)'ın şu rivayetidir:

"Kurban bayramında kılınan namaz iki rekâttir, Fıtır (Ramazan) bayramında kılınan namaz iki rekâttir, sefer namazı iki rekâttir, cum'a namazı da iki rekâttir. Bunlar Resûlullah (s.a.s)'ın lisanı üzere, tamamıdır, kısaltma yoktur."⁹³

⁸⁹ Yiğit, İsmail, “Siyer Kaynaklarına Göre Seferilik”, **Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Seferîlik ve Hükümleri**, Ensar Neşriyat, 1997 İstanbul, s. 71; Heyet, **İsam İlmihâli**, I, 219-220.

⁹⁰ Mâlik, Muvatta', Kasru's-Salât, no.8 (s. 146); İbn Hanbel, VI, 272; Buhârî, Salât, 1 (I, 93); Müslim, Müsâfirîn, 1 (s. 478); Ebû Dâvud, (no: 1198); Nesâî, (I, 255); Müslim, Müsâfirîn, 2 (s. 478).

⁹¹ Nisâ, 4/102.

⁹² Müslim, Müsâfirîn, (no. 5-6, s. 476); Ebû Dâvud, (no: 1247); Nesâî, Salât, 3 (I, 226); Taksîru's-Salât, 1 (III, 118-119); Salâtü'l-Havf, 4 (III, 119); İbn Mâce, (no. 1068).

III. İSLAM'DAN ÖNCEKİ SEMÂVİ DİNLERDE NAMAZ

Bu bölümde ilk önce Yahudilik hakkında Yüce Allah'ın vahyetmiş olduğu âyetlerden namazla ilgili olanlarını tasnif etmeye çalıştık. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim Yahudi'lerin tarihçesiyle ilgili olarak Hz. Musa'ya kadar uzanan devre hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu konu ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'in üzerinde durduğu peygamberlerin ilki Hz. İbrahim'dir.

Hz. İbrahim, Allah'ın seçkin kıldığı peygamberlerden biridir.⁹⁴ İbrahim (a.s), yumuşak huylu, yufka yürekli, kendisini tamamen Allah'a vermiş bir kuldur.⁹⁵ O, ne Yahudi, ne de Hıristiyan'dır. O, müşriklerden de değildir.⁹⁶ Allah'ı bir tanıyan gerçek Müslümanlardandır.⁹⁷ Yüce Allah onu dost edinmiştir.⁹⁸ O, kendisine suhuf verilen bir peygamberdir. Onun sahifelerinde vurgulanan en önemli esas, imandan sonra namaz kılmaktır.⁹⁹

Bütün semavi dinlerin atası ve sonraki nesiller arasında hayırla anılması sağlanmış¹⁰⁰ olan İbrahim (a.s), Yüce Allah'a kendisini ve neslini namazında devamlı olanlardan kılması için yalvaran ve yakaran yüce bir peygamberdir.¹⁰¹

Hz. İbrahim'in, Hz. Hacer'le İsmail (a.s)'ı Beyt-i Haram'ın yanına yerleştirmesinin¹⁰² sebebi ise ne mal ne de dünya menfaati idi. Sadece ailesi daha iyi ibadet edebilsin, dosdoğru namaz kılabilsin diye oraya yerleştirmişti.¹⁰³ Yüce Allah da Kâbe'nin inşasından sonra Hz. İbrahim'e, namaza ne kadar önem verdiğini gösterecek şekilde şu emirde bulunmuştu; **وَطَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ**

⁹³ Nesâî, Cum'a, 37 (III,111); Taksîr, 1 (III,118); İdeyn, 11 (III,183).

⁹⁴ Al-i İmran, 3/33.

⁹⁵ Hud, 11/75.

⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/67.

⁹⁷ Al-i İmran, 3/95.

⁹⁸ Nisa, 4/125.

⁹⁹ A'la, 87/14-19.

¹⁰⁰ Şuara, 26/84.

¹⁰¹ İbrahim, 14/40.

¹⁰² Köksal, Mustafa Asım, **Peygamberler Tarihi**, Ankara 1993, I, 175.

¹⁰³ İbrahim, 14/37.

وَالرُّكُوعِ السُّجُودِ “Tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temiz tut.”¹⁰⁴

Yahudilerin tarihçesine uygun olarak zikredeceğimiz peygamberlerin ikincisi ise Hz. İshak'tır.¹⁰⁵ Hz. İshak, salihlerden,¹⁰⁶ kuvvet ve basiret sahibi,¹⁰⁷ Allah katında seçkinlerden ve hayırlı olan zatlardandı.¹⁰⁸ Allah, kendisini emriyle doğru yolu gösterecek rehber kılmıştı. O, Allah'a ibadet etmekten bıkmaz, usanmaz ve insanlara dosdoğru namaz kılmayı ve mallarından ihtiyaç sahipleri için infak etmeyi tebliğ ederdi.¹⁰⁹

Görüldüğü üzere insanların en üstünlerinden olan iki peygamberin de en önemli vasıfları, namazlarını dosdoğru kılmalarıydı. Biz bundan da anlıyoruz ki, iyi insanların vasıflarından en önemlisi, namazlarında devamlı olmak ve namazlarını dosdoğru kılmaktır.

Hz. İshak'ın ardından, İsrail oğulları'na müjdelenen peygamberlerden biri de Hz. Yakub'tur. Hz. Yakub, İshak (a.s)'ın oğlu ve İbrahim (a.s)'ın da torunudur.¹¹⁰ Allah'ın, peygamberliği ve ilahi kitapları kendi zürriyetine has kıldığı yüce bir peygamberdir.¹¹¹ Hz. Yakub da seçkin ve hayırlı bir insandı.¹¹² Doğru yolu gösteren bir önderdi. Allah'a İbadet etmekten bıkmaz usanmaz, kendisi dosdoğru namaz kıldığı gibi halkına da namazlarını dosdoğru kılmalarını ve mallarını Allah rızası için fakirlere infak etmelerini tebliğ ederdi.¹¹³

Yakub (a.s)'ın on ikiyi bulan oğulları, “İsrail oğulları veya esbat” diye anılırlar.¹¹⁴ Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde de İsrail oğullarına peygamberlerinin yapmış olduğu tebliğlerden ve Allah'ın onlara yaptığı

¹⁰⁴ Hac, 22/26.

¹⁰⁵ İsmail ve İshak, Hz. İbrahim'in iki oğludur. Hz. İsmail Arap'ların, Hz. İshak da İsrail oğulları'nın atasıdır. (Aydemir, Abdullah, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, Ankara 1992, s. 69)

¹⁰⁶ Sâffât, 37/112.

¹⁰⁷ Sad, 38/45.

¹⁰⁸ Sad, 38/47.

¹⁰⁹ Enbiya, 21/73.

¹¹⁰ Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, I, 263.

¹¹¹ Ankebut, 29/27.

¹¹² Sad, 38/47.

¹¹³ Enbiya, 21/73.

¹¹⁴ Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, I, 264.

emirlerden bahsedilir. Karşılaştığımız bu âyetlerde dikkati çeken bir husus, elçilerin bu toplumlara mutlaka namazı dosdoğru kılmalarını tebliğ etmiş olmalarıdır. Dikkati çeken başka bir husus ise; âyetlerde namazla beraber infak etmenin, namazla beraber zekât vermenin özellikle vurgulanmasıdır. Kur'ân'da zikredilen peygamberlerin tebliğlerinde bu husus çok net bir şekilde dikkati çekmektedir.¹¹⁵

İsrailoğullarının tarihinden bahsederken zikretmemiz gereken Peygamberlerden biride Lut ¹¹⁶(a.s)' dır. Lut (a.s);Allah tarafından kendisine yüksek meziyetler,¹¹⁷ hüküm ve ilim verilen peygamberlerdendi.¹¹⁸ Lut (a.s), İbrahim (a.s)'a ilk iman eden kişiydi.¹¹⁹ İbrahim(a.s)'ın namaza ne kadar önem verdiğini yukarıda açıklamaya çalışmıştık. O da tıpkı İbrahim (a.s) gibi ve diğer Peygamberlerin yapmış olduğu gibi batıl ilahları bırakmaları, namaz kılmaları,¹²⁰ mallarını Allah yolunda infak etmeleri için halkını teşvik etmiş ve bu uğurda her türlü zorluğa göğüs germiştir.

İbrahim (a.s)'ın oğlu, İsrail oğullarının kendi ataları olarak görmedikleri fakat Arapların ise kendi ataları kabul ettikleri İsmail (a.s)¹²¹ da Peygamberdi¹²² ve vazifesinde sabır ve sebat edenlerdendi.¹²³ Sözünde sadıktı.¹²⁴ Kendilerine üstün meziyetler verilenlerden¹²⁵, en hayırlı olanlardandı.¹²⁶ İslam'daki hayırlı insanların vasfına uygun olacak şekilde İsmail (a.s) da namazlarını kılmalarını,

¹¹⁵ Bakara, 2/43, 45, 83; Nisâ, 4/160-162; Mâide, 5/12.

¹¹⁶ Lut peygamber, İbrahim (a.s)'ın yeğeni, yani kardeşi Haran'ın oğlu idi. (Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, I, 246; Çakan, İsmail Lütfü, **Kur'ân-ı Kerim'e göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi**, İstanbul, 1991, I, 93.)

¹¹⁷ En'am, 6/86.

¹¹⁸ Enbiya, 21/74.

¹¹⁹ Ankebut, 29/26.

¹²⁰ Enbiya, 21/73.

¹²¹ İsmail ve İshak, Hz. İbrahim'in iki oğludur. Hz. İsmail Araplar'ın, Hz. İshak da İsrail oğullarının atasıdır. (Aydemir, Abdullah, a.g.e, s. 69)

¹²² En'am, 6/86-89.

¹²³ Enbiya, 21/85.

¹²⁴ Meryem, 19/54.

¹²⁵ En'am, 6/86.

¹²⁶ Sad, 38/48.

zekâtlarını vermelerini ev halkına ve kavmine emrederdi. Kendisi Allah katında rızaya ermişti.¹²⁷

İsrail oğullarından Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden son olarak değineceğimiz ise Hz. Musa'dır. Hz. Musa, Şuayb (a.s)'ın damadıdır.¹²⁸ Kendisine hüküm ve ilim verilen peygamberlerdendi.¹²⁹ Güçlü ve kendisine güvenilir bir insandı.¹³⁰ Musa (a.s)'dan ve kardeşinden Allah (c.c), namaza gösterdiği önemi çok açık bir şekilde ifade edecek olan şu emirde bulunmuştu;

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّأَ لِقَوْمِكُمْ مِمَّا بَمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً
وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Musa ve kardeşine (şöyle) vahyettik: Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın, evlerinizi namaz kılınan (ve kibleye dönük) yerler yapın ve namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri de müjdele.”¹³¹

Allah (c.c)'nun peygamberinden kavmine namazı tebliğ etmesini istemesinin yanında namazı bizzat kılmasını istemesi de çok anlamlıdır. Demek ki kendisinde ilim vasfı bulunanların en önemli özelliği ve Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak yegâne ibadet namazdır.

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرٍ

“(Musa (a.s)'a); "Gerçekten Ben, Ben Allah'ım, Ben'den başka ilah yoktur;

şu halde Bana ibadet et ve Beni zikretmek için dosdoğru namaz kıl”¹³²

Buraya kadar işaret ettiğimiz âyet-i kerimelerden İsrail Oğulları'na namazın farz olduğu çok açık bir şekilde anlaşılmıştır. Bu âyetlerle ilgili değerlendirmeler sonucunda ayrıca Allah (c.c)'nun önemle üzerinde durduğu, toplumların bekasını sağlayan, yaratıcı katında insanın değerini artıracak başka bir husus daha ortaya

¹²⁷ Meryem, 19/54-55.

¹²⁸ Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, II, 18.

¹²⁹ Kasas, 28/14.

¹³⁰ Kasas, 28/26.

¹³¹ Yûnus, 10/87.

¹³² Tâhâ, 20/14.

çıkıştır ki o da; Hiçbir menfaat beklemeden yalnız Allah rızası için kişinin malından infak etmesidir.

Bu değerlendirmelerden sonra, kısaca Hıristiyanlık ve diğer dinlerle ilgili âyeti kerime'leri, âyetlerin bu peygamberlerle ilgili bildirmiş olduğu hususları dile getirmeye çalışacağız. Bu bağlamda zikredeceğimiz ilk peygamber olan, bir hadis-i şerife göre Meryem'in eniştesi, bir rivâyete göre de teyzesinin kocası olan Zekeriyya (a.s)'ın¹³³ hakkında olacaktır. O, hidâyete erdirilen ve Allah (c.c) tarafından Salihlerden olduğu için mükâfatlandırılan seçkin bir peygamberdi.¹³⁴ Kur'an'ın bildirdiği bütün iyi ve sâlih insanlarda olduğu gibi Zekeriyya(a.s)'ın da namaz kıldığı zikredeceğimiz âyetten açıkça ortaya çıkmaktadır.

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَانِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ
اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ

Zekeriyya (a.s) mihrapta namaz kılmakta iken, melekler ona seslendi: "Allah, sana Yahya'yı müjdeler. O, Allah'tan olan kelimeyi (İsa'yı) doğrulayan, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamberdir. "¹³⁵

Zekeriyya (a.s), kendisine bir oğul vermesi için Yüce Allah'a dua etmiş ve Allah da onun bu isteğini kabul etmişti.¹³⁶ Ona Yahya isminde bir evladı müjdelemişti.

Yahya (a.s)' da; Allah katından kendisine bir kalp yumuşaklığı ve günahlardan temiz olma özelliği verilen çok muttaki bir kul idi. Anasına, babasına itaatli idi, bir serkeş ve asi değildi.¹³⁷ Yahya (a.s)'a yaşıtı olan çocuklar; "Ey Yahya! Bizimle gel de oynayâlim" dedikleri zaman "Biz oyun için yaratılmadık! Ben oyun için yaratılmadım!" derdi.¹³⁸ O da Allah'ın tebliğine muhatap olmuş

¹³³ Ateş, Süleyman, a.g.e, II, 41.

¹³⁴ En'am, 84-85.

¹³⁵ Al-i İmran, 3/39.

¹³⁶ Meryem, 19/2-7.

¹³⁷ Meryem, 19/12-15.

¹³⁸ Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, II, 294-295.

diğer peygamberlerde olduğu gibi Allah'ı zikreder ve onun katından gelen bir dilek olması sebebiyle de namazını dosdoğru kılmaya gayret ederdi.¹³⁹

Kendi zamanındaki kadınların en hayırlısı¹⁴⁰, Allah katından kendisine rızık verilen, Yüce Yaratıcı tarafından güzel bir bitki gibi yetiştirilen,¹⁴¹ Hz. İsa'nın annesi Meryem (a.s)'ın da namaz ibadetini bildiği ve namaz kıldığı âyetlerden anlaşılmaktadır;

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

"Ey Meryem! Rabb'ine gönülden itaatte bulun, secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû et."¹⁴²

Allah'ın kendisinden olan bir kelimesi, dünyada da ahirette de şanı yüce, Allah'a çok yakın olan kullardan, beşikte de yetişkinlikte de insanlara söz söyleyen, salihlerden olan,¹⁴³ kendisinden önce indirilen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderilen¹⁴⁴ İsa (a.s)'ın da namaz kıldığı zikredeceğimiz âyet-i kerime'den anlaşılmaktadır.

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي
بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا

“(İsa) Dedi ki: Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. (Allah) bana Kitabı verdi ve beni peygamber kıldı." "Nerede olursam (olayım,) beni kutlu kıldı ve yaşadığım surece, bana namazı ve zekâtı vasiyet emretti." ¹⁴⁵

Genel olarak ehli kitabın (Yahudi ve Hıristiyanlar) namaz kıldığından bahseden âyetler de vardır;

¹³⁹ Meryem, 19/58-59.

¹⁴⁰ Al-i İmran, 3/42; Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, II, 306.

¹⁴¹ Al-i İmran, 3/37.

¹⁴² Al-i İmran, 3/43.

¹⁴³ Al-i İmran, 3/45-46.

¹⁴⁴ Al-i İmran, 3/50.

¹⁴⁵ Meryem, 19/30.31.

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَدَلِكِ دِينُ الْقِيَمَةِ

“Kitap ehlinde olanlar, ancak kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra fırkalara ayrıldılar. Oysa onlar, dini yalnızca O'na halis kılan hanifler (Allah'ı birleyenler) olarak sadece Allah'a kulluk etmek, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekten başkasıyla emrolunmadılar. İşte en doğru (dimdik ve sapasağlam olan) din budur”¹⁴⁶

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

“Onların hepsi bir değildir. Kitap Ehli'nden bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanırlar.”¹⁴⁷

Birçok âyette de diğer peygamberlerin namaz kıldıkları ve toplumlarına da namazı emrettiklerini anlamaktayız. Allah (c.c) Meryem suresinin başından itibaren âyetlerde; Zekeriyya, Yahya, Meryem,¹⁴⁸ İsa, İbrahim, İshak, Yakub, Musa, Harun, İsmail, İdris peygamberleri zikrettikten sonra şu âyet-i kerimeyi bildirmiştir:

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ
ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا
وَبُكْيًا فَخَلْفَ مَنْ بَعْدِهِمْ خَلْفًا أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا

“İşte bunlar; kendilerine Allah'ın nimet verdiği peygamberlerdendir; Adem'in soyundan, Nuh ile birlikte taşıdıklarımız (insan kuşakların) dan, İbrahim ve İsrail (Yakup) in soyundan, doğru yola erdirdiklerimizden ve seçtiklerimizdendirler. Onlara Rahman (olan Allah)'ın âyetleri okunduğunda, ağlayarak secdeye kapanıverirler. Sonra onların arkasından öyle kuşaklar türedi

¹⁴⁶ Beyyine, 98/4,5.

¹⁴⁷ Al-i İmran, 3/113.

¹⁴⁸ Maturidiler'e göre peygamberlikte erkek olmak şarttır. Eş'ari'lere göre şart değildir. Kadın da peygamber olabilir. bk.Topaloğlu, Bekir, **Kelam İlmi Giriş**, İstanbul 1981, s. 147.

ki, namaz (kılma duyarlılığın) ı kaybettiler ve şehvetlerine kapıldılar. Böylece bunlar azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklardır”¹⁴⁹

Bilginlerin ittifaka yakın çoğunluğunun görüşüne göre peygamber olan fakat vahye mahzar olmamış, Allah’ın salih bir kulu olan¹⁵⁰ Lokman¹⁵¹ (a.s)’ın bizzat kendisinin namaz kıldığı ve oğluna da namaz kılmayı tavsiye ettiğini görmekteyiz. Bu bize açıkça göstermektedir ki peygamberlerin tebliğlerinde en önemli husus namaz idi. insanlara bunu tavsiye ediyorlar ve Yüce Allah’ın azabından sakındırıyorlardı.

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

"Ey oğlum, dosdoğru namazı kıl, ma'ruf olanı emret, münker olandan sakındır ve sana isabet eden musibetlere karşı sabret. Çünkü bunlar, azmedilmesi gereken işlerdendir.”¹⁵²

Aşağıda sunacağımız âyette hem kendi kavmi olan Medyen Kavmine hem de Ashâb-ı Eyke’ye peygamber olarak gönderilen¹⁵³ Şuayb¹⁵⁴ (a.s)’ın da namaz kıldığı ve halkına da tavsiye ettiği anlaşılmaktadır;

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

“Dediler ki: Ey Şuayb, senin namazın mı atalarımızın taptığı şeyleri bırakmamızı ya da mallarımız konusunda dilediğimiz gibi davranmaktan

¹⁴⁹ Meryem, 19/58,59.

¹⁵⁰ Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, II, 230-231.

¹⁵¹ Bir rivayete göre bu zat Tareh (azer) oğlu, Nahor oğlu Ba’ura oğlu lokman’dır. Başka bir rivayete göre Eyyüb’ün kızkardeşinin veya teyzesinin oğludur. Bin sene yaşamış, Hz. Davud’a yetişmiştir. İsrail oğullarının yargıçtı idi. Bir kavle göre terzi, Bir kavle göre çobandır. Bir kavle göre Güney Mısır’dan iri dudaklı, yarık ayaklı marangoz, zenci bir köledir. (Ateş, Süleyman, a.g.e, VII, 60; Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, II, 229)

¹⁵² Lokman, 31/17.

¹⁵³ Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, I, 328.

¹⁵⁴ Şuayb (a.s), Musa (a.s)’ın kayınpederiydi. (Köksal, Mustafa Asım, a.g.e, I, 327).

vazgeçmemizi emretmektedir? Çünkü sen, gerçekte yumuşak huylu, akli başında (reşid bir adam) sın."¹⁵⁵

Bu konuda zikredeceğimiz son âyetler de, insanların namazlarına göre cennete veya cehenneme gireceğine dair âyet-i kerimelerdir. İnsanların namazlarına göre ahirette karşılık almalarından, yeryüzüne gelen insanların tümüne namaz ibadetinin emredildiğini anlıyoruz. Şâyet insanların tümüne namaz emredilmemiş olsaydı Allah (c.c) insanlara zulüm yapmış olacaktı ki bu Allah hakkında muhaldir.

إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ
مِنَ الْمُصَلِّينَ

“Ancak Ashâb-ı Yemin (sağ ehli) hariç. Onlar cennettedirler; birbirlerine sorarlar. Suçlu günahkârlara:"Sizi şu cehenneme sürükleyip iten nedir?" Onlar: "Biz namaz kılanlardan değildik, dediler."¹⁵⁶

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهُهُمْ
ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ

“O gün işin dehşetinden baldırlar açılır, gözleri dönmüş olarak yüzlerini zillet bürür. Secdeye çağırılırlar ama buna güçleri yetmez. Oysa kendileri sapa sağlam oldukları zaman secdeye çağırılmışlardı."¹⁵⁷

Geçmiş peygamberlere de namazın farz olduğunu ve vakitlerinin de bizim şu anda namazları kılmakta olduğumuz vakitler olduğunu ifade eden hadisler de vardır. Bunlardan en önemlisi de Cibril (a.s)’ın peygamberimize namaz vakitlerini öğretmiş olduğu hadistir. Bu hadisin sonunda Nebi (s.a.v) buyuruyorlar ki; “Sonra Cibril (a.s) bana yönelip: Ey Muhammed Bu vakitler senden önceki

¹⁵⁵ Hud, 11/87.

¹⁵⁶ Müddessir, 74/39-43.

¹⁵⁷ Kalem, 68/42,43.

peygamberlerin vaktidir. Namaz vakti de bu iki vakit arasında kalan zamandır" dedi.¹⁵⁸

Bu hadis bize açıkça göstermektedir ki eski ümmetlerde de namaz ibadeti vardı ve aynen bizim namazlarımız gibi beş vakit olarak belirlenmişti.

Namazların beş vakit olarak belirlenmesine rağmen, eski ümmetler heva ve heveslerine uymuşlar ve namaz vakitlerinin bir kısmını ortadan kaldırmışlardır. Bu açıklamamıza delil olacak şu hadisi de nakletmek istiyoruz.

Ebu Basra el-Gıfârî (r.a) anlatıyor: "Resülullah (s.a.v) el-Muhammas'ta ikinci namazı kıldırıldı. Ve dedi ki: "Bu namaz, sizden öncekilere de arz olundu, ama onlar bunu zayi ettiler. Kim buna devam ederse ecri iki kere verilecek. Şahid doğuncaya kadar; ondan sonra namaz mevcut değildir."¹⁵⁹

Diğer semâvi dinlerde de Cuma gününün önemine dikkat çekilmiş, fakat onlar bunu terk ederek başka günlere yönelmişlerdir. Ebû Hureyre'den Allah Rasûlû'nün şöyle dediği nakledilmiştir: "Bizler, bizden önce kitap verilenlere göre en sonuncusuyuz. Kıyamette ise en öne geçeceğiz. Onlar, Allah'ın kendilerine farz kıldığı bu Cum'a gününde ihtilafa düştüler. Allah onu bize gösterdi. Diğer insanlar bu konuda bize uyuyorlar. Ertesi gün Yahudilerin, daha ertesi gün ise Hıristiyanlarındır."¹⁶⁰

Buraya kadar göstermiş olduğumuz âyetler ve hadisler açıkça diğer dinlerde de namazın farz olduğunu ve vakitlerinin de bizim bildiğimiz vakitler olduğunu ortaya koymaktadır.

Şimdi ise Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği câhiliyye toplumunda namaz ibadeti biliniyor muydu? Namaz ibadeti Hz. İbrahim'den o güne kadar saflığını koruyabildi mi? Peygamberimiz nasıl bir toplumda tebliğini yürütmeye çalıştı? gibi soruları cevaplamaya çalışacağız. Bu soruları cevaplamamızın faydası ise, aşağıda deyineceğimiz, müsteşriklerin saldırılarına cevap verebilmektir.

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 2; Tirmîzî, Mevâkît, 1; Nesâî, Mevâkît, 6, 10, 15; İbn Hanbel, I, 383, III, 330; Mâlik, Muvatta', Salât, 9.

¹⁵⁹ Müslim, Müsâfirîn, 292 (830); Nesâî, Mevâkît, 14 (I, 259, 260).

¹⁶⁰ Buhârî, Cum'a, 1; Müslim, Cum'a, no. 856. Müslim'in lafzı az farklıdır.

Âyetler ışığında Peygamberimizin tebliğinden önceki câhiliyye müşriklerindeki namaz anlayışı incelendiğinde karşımıza şu sonuç çıkmaktadır. Kur'an-ı kerîm'de yer alan; وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً “Onların Beytullah yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpılmaktan başka bir şey değildi....”¹⁶¹ âyeti câhiliyye döneminde müşrik Arapların namaza yabancı olmadıklarını göstermektedir. Nitekim bu dönemde müşrikler, erkek kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el çırpırlardı. Böylece, ibadet ediyoruz diye çalar oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Hz. Peygamber Kâbe'ye gelip namaz kılmak ya da kur'an okumak istediği zaman, çoğu zaman böyle ayin yapmakta ileri giderler, kendileri de namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi gösteri ve gürültü yaparlar, bunu kendilerine bir ibadet sayarlardı.¹⁶²

Âyet ve hadis dışındaki kaynaklar incelendiğinde ise, müşrik Arapların namazı bilip bilmedikleri konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu görmekteyiz. Genel yaklaşım, onların önceki peygamberlerden beri devam eden gelenek yoluyla ibadet yapmayı, dua ve secdeyi bildikleri, ancak zamanla ibadeti özünden saptırarak putlar etrafında dönmek, onlara dokunmak ve putlar namına kurban kesmeye dönüştürdükleri şeklindedir.¹⁶³

Salât kelimesi câhiliyye devrinde Kur'an'ın namaz düşüncesine yakın bir anlamda kullanılmıştır.¹⁶⁴ Bütün bu açıklamalar incelendiğinde İslam'dan önce Câhiliyye Araplarının namaz diye bir ibadeti bildiklerini ancak onu Hz. İbrahim'in uyguladığı öz ve şeklinden uzaklaştırdıkları söylenebilir.

İslam dışındaki iki semavi din, âyetler ve hadisler dışındaki kaynaklara göre incelendiğinde ise kaynaklarda şu bilgilerle karşılaşabiliriz:

¹⁶¹ Enfal, 8/35.

¹⁶² Yazır, a.g.e, IV, 228.

¹⁶³ Soysaldı, Mehmet, **Kur'an ve Sünnet ışığında İbadet Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları-3, Ankara, 1997, s. 33.

¹⁶⁴ Kahraman, Abdullah, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi Açısından İbadet ve İbadet Nitelikli (taabbudi) Hükümler**, Sivas: Akademi Yayıncılık, 2002, s. 219. Ayrıca bk. Atay, Hüseyin, **Kur'an'a Göre Araştırmalar**, Ankara 1993, III, s. 40-41. Ayrıca bk. Soysaldı, a.g.e, s. 31-33.

Yahudilikte günlük ibadet vaktinin sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç adet tayin edilmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁶⁵ Bazı kaynaklarda da Babil dönüşü, tapınağın ikinci defa yapılmasından sonra Yahudilikte ibadetlerin sabah, öğle, ikinci ve akşam olmak üzere dörde çıkarıldığı da kaydedilmiştir.¹⁶⁶ Bazı müsteşrikler, İslam'daki günlük namazların sayısının Hz. Peygamberin sağlığında kesin olarak belirlenmediğini, Mekke'de iken, yalnız sabah ve akşam namazlarının kılındığı halde, Medine devrinde, Yahudileri taklit maksadıyla, bunlara öğle namazı da ilave edildiğini söylemişlerdir. Namazların sayısının İran tesiriyle, Nebi (s.a.v.)'in vefatından sonra beşe çıkarıldığını iddia etmişlerdir.¹⁶⁷ Bu söylemlerden açıkça müsteşriklerin âyetleri ve hadisleri kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Zira beş vakit namazın varlığını âyetler ve hadisler açıkça zikretmektedir. Müslüman toplumun asırlardır yapa geldikleri uygulamalar da onları yalanlamaktadır. Ayrıca müsteşriklerin zikrettiği görüşü destekleyen hiçbir rivâyet bilinmemektedir. Müsteşriklerin böyle bir rivâyete nereden ulaştıkları da anlaşılamamıştır. Namazların hem içerik hem de şekil olarak Yahudilerinkinden tamamen farklı olması da bu konuda Yahudilikten etkilenme olmadığının en güzel delilidir. Ancak temelde aynı kaynağa dayanan her iki ilahi din arasında ibadet gibi, dinin aslını oluşturan hususlarda bulunan kısmi benzerliği taklide değil de, kaynak birliğine bağlamak daha tutarlı olsa gerektir.

Hıristiyanlığa bir göz atacak olursak, bu dinin mezheplerinden olan Süryani'lerin kiblelerinin varolduğu, secdeli ve rekâtlı ibadetlerinin varolduğu, günde yedi defa namaz kıldıkları kaynaklardan bazıları tarafından dile

¹⁶⁵ Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ankara 1989, s. 255. Ayrıca bk. Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 4. bs, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2002, s. 201; Ateş, Ali Osman, **İslama Göre Cahiliye ve Ehli kitap Örf ve Adetleri**, İstanbul 1996, s. 53; Soysaldı, a.g.e. s. 34; Kahraman, a.g.e, s. 220; Cilacı, Osman, **Günümüz Dünya Dinleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1995, s. 6.

¹⁶⁶ Ateş, Ali Osman, a.g.e, s. 53; Soysaldı, Mehmet, a.g.e, s. 34; Kahraman, Abdullah, a.g.e, s. 220.

¹⁶⁷ **M.E.B. İslam Ansk.**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, "Salat Maddesi", X, 113-114; Soysaldı, Mehmet, a.g.e, s. 35; Ateş, Ali Osman, a.g.e, s. 53-54; Kahraman, Abdullah, a.g.e, s. 220.

getirilmektedir.¹⁶⁸ Hıristiyanların ibadetlerinde de namazda olduğu gibi kıyam, secde ve kâde durumlarının varolduğu da kaynaklarda zikredilir.¹⁶⁹

Daha önce zikretmiş olduğumuz âyet ve hadislerden yine değinmiş olduğumuz bilgilerden sonra şu sonuca varmaktayız; İslam'dan önceki bütün toplumlara namaz emredilmişti fakat bu toplumlar haddi aşmak, zulüm yapmak, hak dini tanımamanın sonucunda ya peygamberlerini öldürmek ya da gelen vahyi tahrif etmek suretiyle ibadetleri aslından çıkarmışlar, vakitlerini tahrif etmişler ve heveslerine uyarak yeni bir din ortaya koymuşlardır.

IV. NAMAZIN FARZ OLUŞUNUN DAYANDIĞI DELİLLER

Salât, yani namaz muhkem bir farzdır. Terki caiz değildir. Farz oluşu; kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ile sabit olmuştur.¹⁷⁰

A. KUR'AN'DAN DELİLLER

Kur'an'da namazın farziyetine delalet eden ayetler çoktur. Bunların çoğu emir sigasıyla veya ihbârî cümlelerle Kur'an'da yer almaktadır. İçerisinde namaz geçen ayetler incelendiğinde bir kısmının, "Namazı kılınız"¹⁷¹, bir kısmının, "Namazı kılarlar",¹⁷² bir kısmının, "Namazı kıl"¹⁷³ şeklinde olduğunu, bir kısmının, "Namazı kıldı, kıldılar ve kılanlar"¹⁷⁴ tarzında olduğu görülür. Ayrıca iki âyetin, "Namazla yardım dileyin"¹⁷⁵ emrini ihtiva etmekte iken, bir âyetin, "Namazları koruyun/onlara devam edin",¹⁷⁶ bir âyetin ise, "Sarhoş iken namaza yaklaşmayın"¹⁷⁷

¹⁶⁸ Tümer, Günay, a.g.e, s. 305-306.

¹⁶⁹ Soysaldı, Mehmet, a.g.e, s. 37.

¹⁷⁰ Kâsânî, a.g.e, I, 455; Mevsili, a.g.e, s. 37.

¹⁷¹ Mekke'de inen ayetler: Yunus, 10/87; Rum, 30/31; En'am, 6/72. Medine'de inen ayetler: Bakara, 2/43, 83, 110; Nisâ, 4/103; Nur, 24/56; Mücadele, 58/13; Hac, 22/78; Müzzemmil, 73/20;

¹⁷² Mekke'de inen ayetler: Neml, 27/3; Lokmân, 31/4; Medine'de inen ayetler: Bakara, 2/3; Mâide, 5/55; Enfal, 7/3; Tevbe, 9/71; Beyyine, 98/5.

¹⁷³ Mekke'de inen ayetler: Tâhâ, 20/14; Ankebût, 29/45; Lokmân, 31/17. Medine'de inen ayetler: Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78.

¹⁷⁴ Mekke'de inen ayetler: İbrâhim, 14/40; Fâtır, 35/18, 29; Şûrâ, 42/38;. Medine'de inen ayetler: Bakara, 2/177, 277; Nisâ, 4/162; Râd, 13/22; Hac, 22/35; Ahzab, 33/33.

¹⁷⁵ Medine'de inen ayetler: Bakara, 2/45, 153.

¹⁷⁶ Medine'de inen ayet: Bakara, 2/238.

¹⁷⁷ Medine'de inen ayet: Nisâ, 4/43.

şeklinde olduğu görülür. Tek bir âyette "Namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur"¹⁷⁸ ifâdesi yer alırken, bazı âyetlerde, "Namazı emret, kılmalarını söyle"¹⁷⁹ tarzında bir emir vardır. "Bana namaz kılmamı tavsiye etti"¹⁸⁰ ifâdesinin yer aldığı tek bir âyetin yanında namazın, "Şayet kılsa, kıldığında..."¹⁸¹ gibi şart formuyla kullanıldığı pek çok âyet vardır. Bu âyetlerden bir kısmı önceki ümmetlerle ilgili olup onların da namazla mükellef olduklarına işaret etmektedir.

B. SÜNNETTEN DELİLLER

Namaz, İslâm'ın beş temel esasından biri, dinimizdeki yeri tartışma götürmez bir ibadet tarzıdır. Bu gerçeği hadisler şu şekilde izah etmişlerdir:

"İbn Ömer (r.a)'den;

Hiz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına, Hiz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır"¹⁸²

Ebû Umâme (r.a)'dan;

"Rabbınız Allah'a karşı gelmekten sakınınız. Beş vakit namazınızı kılınız. Ramazan orucunuzu tutunuz. Malınızın zekâtını veriniz. Amirlerinizin (Allah'a isyanı olmayan) emirlerine uyunuz. Rabbınızın cennetine giriniz."¹⁸³

Yukarıdaki hadisler namazın, İslâm'ın beş temel esasından biri olduğunu izah ederken, zikredeceğimiz hadisler de namazın inkârı mümkün olmayacak şekilde

¹⁷⁸ Nisâ, 4/101.

¹⁷⁹ Mekke'de inen ayetler : En'am, 6/72; İbrâhim, 14/31; Meryem, 19/31, 55; Tâhâ, 20/132.

¹⁸⁰ Mekke'de inen ayetler : Meryem, 19/31, 55.

¹⁸¹ Medine'de inen ayetler: Nisâ, 4/102, 103, 142; Mâide, 5/6, 12, 58; Tevbe, 9/5, 11, 18; Cum'a, 62/10.

¹⁸² Buhârî, İman, 2; Müslim, İmân, 19-22.

¹⁸³ Tirmizî, Cum'a, 80 (No:616-II,516); İbn Hanbel, V, 251. Tirmizî, bu hadis hakkında "hasen-sahih" demiştir.

mü'minler üzerine bir farz olduğunu ve farz olduğunu bildiği halde namazını devamlı kılmayan kimsenin dahi cehenneme gitmesine sebep olabileceğini bize açıklamaktadır:

Osman (r.a)'dan; Allah Rasülü (s.a.s) buyurdu:

“Kim namazın sabit bir farz olduğunu bilirse cennete girer.”¹⁸⁴

Ubâde b. Sâmit (r.a)'dan:

Allah Rasülü (s.a.s) şöyle buyurdu:

“Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Küçümsemeden her kim bu namazları tam kılsa Allah ona, kıyamet gününde cennete koyacağına dair kesin söz vermiştir.

Kim de onları hafife alarak eksik şekilde yapıp gelirse, Allah katında ona verilmiş bir söz olmaz. Dilerse onu azaplandırır, dilerse bağışlar.”¹⁸⁵

Namazın dinimizdeki önemini ortaya koyan en önemli göstergelerden biri de, kıyamet gününde Yaraticının huzurunda verilecek ilk hesabın namaz olmasıdır. Bu gerçeği de hadisler bize izah etmektedir:

Ebû Hureyre (r.a)'ın naklettiği bir hadiste de şöyle buyrulur: "Kıyamet gününde kulun ilk hesaba çekileceği şey farz namazdır. Eğer bu namazı tam olarak yerine getirmişse ne güzel. Aksi halde şöyle denilir: Bakın bakâlim, bunun nafiye namazı var mıdır?" Eğer nafiye namazları varsa, farzların eksigi bu nafiyelemlerle tamamlanır. Sonra diğer farzlar için de aynı şeyler yapılır”¹⁸⁶

Yahyâ b. Saîd (r.a)'dan, dedi ki:

“Bana ulaşan bilgiye göre, kişinin hesabı sırasında bakılacak olan ilk ameli namazdır. Eğer namaz kılmış ise, ondan sonra diğer amelleri gözden geçirilecek; eğer kabul edilmemiş ise, hiçbir ameli gözden geçirilmeyecektir.”¹⁸⁷

¹⁸⁴ İbn Hanbel, I, 60.

¹⁸⁵ Ebû Dâvud, Vitir, 2 (No:1420); Nesâî, Salât, 6 (I, 230); Dârimî, Salât, 208 (No:1585); Mâlik, Muvatta', Salatü'l-Leyl, 14 (I,123); İbn Hanbel, V, 322; İbn Mâce, İkâme, 194 (No:1401).

¹⁸⁶ Tirmizî, Salât, 118; Ebû Dâvud, Salât, 145; Nesaî, Salât, 9; İbn Mâce, Salât, 202; İbn Hanbel, II, 290, 425.

¹⁸⁷ Mâlik, Muvatta', Kasru's-Salât, 89 (s. 173). Nesaî, Tahrîm, 2.

Namazın dinimizdeki önemine her fırsatta değinen Nebî (s.a.s), namaza o kadar önem vermiştir ki hadis külliyyatının büyük bir bölümü namaz hakkındaki hadislerle dolmuştur. Dinimizdeki önemi bu kadar büyük olan namazı, Nebî (s.a.s), -namaz ergenlik çağına gelmiş, akıllı bir müslümanın üzerine farz iken- çocuklarımıza dahi öğretmekte elimizden gelen gayreti göstermemizi tavsiye etmektedir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınıza yedi yaşında namaz kılmalarını emredin, on yaşına girince bundan dolayı dövün ve o yaşta yataklarını ayırın"¹⁸⁸

Namazın farz olduğunu bize izah eden Nebî (s.a.s)'in hadislerini incelememiz sonucunda varmış olduğumuz neticeler şunlardır; Namaz, İslâm'ın beş temel esasından biri ve aynı zamanda farz olduğunu inkâr edenin kâfir olacağına hiç şüphe bulunmayan İslâm'ın temel ibadetlerindedir. Kıyamet gününde, kulun ilk hesaba çekileceği ameli de namazı olacaktır. Bu belirtilen önemlerinden dolayı ise yedi yaşından itibaren çocuklara namaz aşılarmaya çalışılmalıdır.

V. NAMAZ ÇEŞİTLERİ

Hanefiler dışındaki çoğunluk, vacib hüküm katagorisini kabul etmedikleri için, namazı genel olarak farz ve nâfile şeklinde iki gruba ayırmışlardır.

Hanefilerde ise birbirinden farklı tasniflerin olduğundan söz edilir. Nâfile namazları, sünnet namazların dışında ayrı bir bölümde ele alan kimi fakihler namazları; a) Farz namazlar, b) Vacib namazlar, c) Sünnet namazlar, d) Nâfile namazlar olmak üzere dört gruba ayırmışlardır. Bu taksime göre sünnet namazlar, vakit namazları yanında düzenli olarak kılınan sünnetleri (revâtib) ifade etmekte, nâfile namazlar ise, düzenli olmayarak çeşitli vesilelerle Allah'a yakınlaşmak ve sevap kazanmak maksadıyla ayrıca kılınan namazları (regâib) ifade etmektedir.

¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, Salât,26; İbn Hanbel, II, 180, 187.

Diğer bir tasnife göre namazlar; a) Allah'ın farz kıldığı (mektûbe) namazlar, b) Hz. Peygamberin sünnetiyle sabit olan (mesnûn) namazlar, c) Nafile namazlar olmak üzere üç çeşittir. Hz. Peygamber'in sünnetiyle sabit olan namazlar da vâcib olan ve vâcib olmayan kısımlarına ayrılır.

En doğru ve yaygın gruplamaya göre ise namazlar, a) farz, b) vacib, c) nafile olmak üzere üç çeşittir. Biz de tezimizde konuları işlerken bu tasnife göre hareket edeceğiz.¹⁸⁹

A. FARZ NAMAZLAR

Sabit oluşu ve delâleti kesin olan bir delile dayalı emir “farz” ifade eder ve yükümlüden, mutlaka yerine getirmesi istenir. Farz olan namazlar, kitap, sünnet ve icma ile sabit olmuştur ve yerine getirmeyen ahirette azapla karşılaşır. İnkâr eden dinin dışına çıkar. Farz olan namazlar, aynî farz (farz-ı ayn) ve kifâî farz (farz-ı kifâye) olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayrılır.

Farz-ı ayn olan namazlar, Şari'in, teker teker her mükellefin yerine getirmesini istediği veya peygamberlere farz olup ümmete farz olmayan durumlarda olduğu gibi Allah'ın tek şahıstan yapmasını kesin olarak istediği davranışlardır. Allah (c.c)'nun yükümlülük çağında olan her müslümandan ayrı ayrı yerine getirmelerini istediği farz-ı ayn; her gün beş vakit namaz ve her hafta Cuma günleri kılınan Cuma namazı olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayrılır.¹⁹⁰ Günlük farz namazlar: sabah namazı iki, öğle namazı dört, ikindi namazı dört, akşam namazı üç, yatsı namazı dört rekât olmak üzere toplam 17 rekâttir. Cuma namazı ise, Cuma günü öğle namazının vaktinde cemaatle kılınan ve farz olan kısmı iki rekât olan bir namazdır. Cuma namazı kılınca ayrıca öğle namazı kılınmaz.¹⁹¹

¹⁸⁹ Komisyon, **İsam İlmihâli**, I, 223-225; Döndüren, a.g.e, s. 277; Ceziri, Abdurrahmân, a.g.e, I, 236.

¹⁹⁰ Kâsânî, a.g.e, I, 454,455.

¹⁹¹ Döndüren, a.g.e, s. 276; İsam İlmihâli, I, 223; Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihâli**, İstanbul 1985, s. 106.

Farz-ı kifâye ise, yükümlülük çağında olan Müslümanlara, ayrı ayrı değil topluca emredilen fiillerdir. Bir kısım müslümanlar bunu yerine getirince diğerleri sorumluluktan kurtulur. Cenaze namazı böyledir. Sevap ve fazileti namazı kılanlar elde etmiş olurlar. Fakat hiç kimse bu namazı kılmazsa, o yerleşim birimindeki toplum bundan sorumlu olur.¹⁹²

B. VÂCİB NAMAZLAR

Sübut yönünden kesin, fakat delâlet bakımından zannî olan delile dayalı emirler vâcib hükmündedir. Bu, Hanefilerin benimsediği bir prensiptir. Diğer mezheplerde farz ile vacib aynı anlamda kullanılır. Onlara göre bir şey farz değilse sünnettir. Vacibin işlenmesine sevap, terkine azap vardır. Vacibi inkâr eden dinden çıkmaz, fakat sapıklıkta kalmış sayılır.

Vâcib namazlar, vacib oluşu kulun fiiline bağlı olmayan (li-aynihî) vacib ve vacib oluşu kulun fiiline bağlı olan (li-gayrihî) vacib olmak üzere iki kısımdır. Vitir namazı ile ramazan ve kurban bayramı namazları kulun fiiline bağlı olmayan vacibe, adak namazı, bozulan nâfile namazın kazası ise, kulun fiiline bağlı olan vacibe örnek olarak verilebilir.¹⁹³

C. NÂFİLE NAMAZLAR

Farz ve vacib olan namazların dışındaki namazlara nâfile namazlar denir ve yaygın olarak mendub, müstehap ve tatavvu olarak da adlandırılır. Nâfile namazlar revâtib (bir vakti bulunan) ve regâib (vakte bağlı olmayan) olmak üzere ikiye ayrılır. Revâtib namazlar, beş vakit farz namazdan önce veya sonra düzenli olarak kılınan sünnetleri ifade etmektedir.

¹⁹² Abdü'l-Hamit Mahmud Tahmâz, *El-Fıkhu'l-Hanefi*, Beyrut 1998/1419, I, 169; Döndüren, a.g.e, 277; İsam İlmihâli, I, 224; Ateş, Süleyman, *Yeni İslam İlmihâli*, Ankara 1983, s. 185.

¹⁹³ Abdü'l-Hamit, a.g.e, I, 169; Döndüren, a.g.e, 277; İsam İlmihâli, I, 224.

Revâtib namazlar da kendi içerisinde müekked olan müekked olmayan şeklinde iki kısma ayrılır. Müekked sünnet, kuvvetli sünnet demektir. Hz. Peygamberin sürekli yapıp bazen terk ettiği sünnetleri ifade eder. Sabah namazından önce kılınan iki, öğle namazından önce kılınan dört ve sonra kılınan iki, akşam namazından sonra kılınan iki ve yatsı namazından sonra kılınan iki rekâtlik sünnetler müekked sünnettirler.

Gayr-i müekked sünnetlere gelince, Hz. Peygamberin sürekli olarak kıldığına kesin delil bulunmayan sünnetlerdir. Bu sünnetlere mendub, müstehap adı da verilmektedir. Bu namazlar ise, ikindi namazından önce kılınan dört ve yatsı namazından önce kılınan dört rekâtlik sünnetlerdir.¹⁹⁴

Revâtib sünnetler dışındaki nâfile namazlar ise regâib adını alır. Bunlar, Hz. Peygamberin uygulamalarına dayanılarak belirli zamanlarda veya bazı vesilelerle kılınan ya da kişinin kendi isteğiyle herhangi bir zamanda Allah'a yakınlaşmak ve sevap kazanmak amacıyla kıldığı namazlardır. Bunlar gönüllü olarak kendiliğinden kılındığı için tatavvu (gönüllü) namazlar da denir. Teheccüd namazı, kuşluk (duhâ) namazı, istihâre namazı, yağmur namazı, husûf namazı, kûsûf namazı, tahiyetü'l-mescid namazı, tövbe namazı, evvâbîn namazı, tesbih namazı, ihrama giriş namazı, yolculuğa çıkış ve yolculuktan dönüş namazı, hâcet namazı, abdest ve gusülden sonra kılınan namazlar regâib türünden nâfile namazlardır.¹⁹⁵

VI. NAMAZI TERKETMENİN HÜKMÜ

A. NAMAZLARIN TERKİ KONUSUNDA AYETLER

Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.¹⁹⁶ Bundan dolayı namazlarını aksatmaksızın¹⁹⁷ huşu içerisinde kılan kimselerin kurtuluşa ereceği,¹⁹⁸

¹⁹⁴ Abdü'l-Hamit, a.g.e, I, 169; Döndüren, a.g.e, s. 277-278; İsam İlmihâli, I, 224-225; Ateş, Süleyman, a.g.e, s. 185; Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, s. 137; Bilmen, Ömer Nasuhi, a.g.e, s. 106.

¹⁹⁵ Döndüren, a.g.e, 278; İsam İlmihâli, I, 225.

¹⁹⁶ Nisâ, 4/103.

¹⁹⁷ Mü'minûn, 23/9.

saadete kavuşacağı¹⁹⁹ ve böyle insanların müjdelenmesi gereken insanlar grubuna dâhil oldukları²⁰⁰ âyetlerde vurgulanmaktadır. Kılmış olduğu namazı önemsemeyen ve namazından habersiz olan kimselere ise Allah (c.c); "Vay o namaz kılanların haline"²⁰¹ diyerek hitap etmektedir. Bu âyetten yola çıkarak düşündüğümüzde, namazını hiç kılmayan kimseye Allah'ın daha şiddetli uyarılarda bulunması gerektiği sonucuna ulaşılır.

Namazın vaktinden sonra bırakılması veya kılınmaması durumunda, dünyevi ceza olarak ne yapılması gerektiği konusunda ise, Kur'an'da açıklanmış bir hüküm yoktur. Genel olarak namazı kılmamanın, dünya ve Ahirette azaba sebep olacağı kabul edilmektedir. Ahiretteki azapla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurur: *مَا سَأَلْتُمْ فِي سَعْرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ* "Onlar suçlulara sorarlar: Sizi Sakar cehennemine sürükleyen nedir? Suçlular şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik"²⁰².

"Sakar", kelime anlamı olarak güneşin esmerleştirilmesi, yakması, eritmesi anlamına gelmekte iken cehennem için özel bir isim haline gelmiştir.²⁰³ Âyetin devamında; *وَلَمْ نَكُ نَطْعِمُ الْمِسْكِينَ وَكُنَّا تَخَوِّضُ مَعَ الْخَائِضِينَ وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ* "Yoksula da yedirmezdik. Boş şeylere dalanlarla birlikte daldık. Ceza gününü yalanlardık. İşte böyle iken ölüm bize gelip çattı"²⁰⁴ buyurulmaktadır. Dolayısıyla âyette bildirilen Sakar Cehennemi'nin sadece namaz kılmayanlar için söz konusu olduğunu savunmak yanlıştır. Hatta Sakar Cehennemi'ne girmenin en önemli sebebinin ceza gününü yalanlamak olduğu söylenebilir. Çünkü ceza gününün varlığına inanmak, iman esaslarındandır ve buna inanmayan kâfir sayılır.²⁰⁵

¹⁹⁸ Mü'minûn, 23/1-2.

¹⁹⁹ A'lâ, 87/14-15.

²⁰⁰ Tevbe, 9/112.

²⁰¹ Mâûn, 107/4-5.

²⁰² Müddessir, 74/42-43.

²⁰³ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât-ı Elfâzı'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru's-Şems, Beyrut, 1423/2002, 2. Baskı, s. 414.

²⁰⁴ Müddessir, 74/45-47.

²⁰⁵ Uludağ, Süleyman, *İslamda İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1992, s. 231-235.

Namazını kılmayan kimseye ahirette verilecek ceza ile ilgili başka bir âyette ise şöyle buyrulur:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا إِلَّا مَنْ
تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا

“Onlardan sonra öyle bir nesil geldi ki, namazı terk ettiler, hevâ ve heveslerine uydular. bu kişiler taşkınlıklarının cezasını çekecekler. Fakat tövbe edip, iman eden ve salih amel işleyen bunun dışındadır. Çünkü onlar hiçbir haksızlığa uğratılmayarak cennete gireceklerdir.”²⁰⁶

Yukarıdaki âyette geçen **فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا** ifadesi meallerde temel olarak iki değişik şekilde anlamlandırılmıştır. Bu anlamlandırmalardan birincisi; “Onlar bu taşkınlıklarının cezasını yakında göreceklerdir”²⁰⁷, “onlar kötülük bulacaklardır”²⁰⁸ ve buna benzer anlamlar iken, ikincisi ise; “Cehennemdeki «Gayyâ» vadisini boylayacaklardır”²⁰⁹ şeklindedir. Bu âyeti, meallerin farklı anlamlandırmaları, bir kısmının gayya'nın kelime anlamına itibarla anlam vermeleri, bir kısmının ise, “gayya” hakkında sahabelerden gelen açıklamayı dikkate almalarından kaynaklanmaktadır. “Gayy” kelimesinin kullanımına bir göz attığımızda, arapların her türlü kötülük, zarar, helak ve sapıklığa “gayy”, her türlü iyiliğe de “raşâd” dedikleri görülmektedir.²¹⁰ Bu âyet hakkında İbn Abbâs ve İbn Mesûd'dan gelen rivâyette ise; “gayy”, cehennemde bir vadidir. Cehennemdeki vadiler onun sıcağının şiddetinden Allah'a sığınırlar. Başka bir rivâyete göre de bu vadiden kan ve irin akar.²¹¹

²⁰⁶ Meryem, 19/59-60.

²⁰⁷ Özsoy, Ömer, **Konularına Göre Kur'an**, Fecir Yayınevi, Ankara, 1997. 2. baskı , s. 356.

²⁰⁸ Ateş, Süleyman, **Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâlî**, s. 308.

²⁰⁹ Yazır, **Kur'an-ı Kerim ve Meali**, s. 308. Elmalılı Hamdi, “Gayya'nın cehennemde bir vadi olduğu söylenmiştir ki lisanımızda “gayya kuyusu” tabiri meşhurdur” demektedir. Bk. Yazır, Elmalılı Hamdi, a.g.e, V, 411.

²¹⁰ Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.710/1312), **Medâriku'd-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001, Beyrut, Birinci Baskı, II, 45; Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsir**, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 1995, Yeni Şafak Baskısı, III, 491; Ateş, Süleyman, a.g.e, V, 389; Muhammed Mahlûf, **Kelimâtü'l-Kur'an**, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, 1418/1997, s. 176.

²¹¹ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr 911/1505, Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şafi Mahalli, **Tefsîru'l-Celâleyn**, İstanbul, Pamuk Yayınları, s. 17;

Bu âyette namazın farz oluşuna iman ettiği halde tembellik sebebiyle terk eden kişinin mi yoksa namazın farz oluşunu inkârı sebebiyle terk eden kişinin mi kast edildiğini anlayabilmek için âyetin siyakına bir göz attığımızda, bu durumdan kurtulmanın yolu olarak tevbe, iman ve salih amel şartı koşulmuş olduğunu görmekteyiz. Tevbe ve iman etmenin istenmesi, küfrün varlığı anında mümkündür. Bazı âlimler, bu ifadeyi delil getirerek namaz kılmayanın kâfir olduğunu söylemişlerdir.²¹²

Ehl-i Sünnet'e göre, namaz kılmayan kâfir değildir, ancak namazın farzietini inkâr etmesi sebebiyle kılmayanın kâfir olduğu, bütün âlimlerce kabul edilmektedir. Bize göre âyette “tevbe ve iman etme” şartının koşulması, bu kişilerin, namazın farzietini inkâr ederek namazları terk ettiklerini ortaya koymaktadır. Âlimler de zaten bunu küfürden tevbe etmek şeklinde yorumlamışlardır.²¹³

Bu yoruma göre bu âyet namaz kılmayana verilecek bir cezadan söz etmemekte, namazın farzietini inkâr etmesi sebebiyle kılmayandan bahsetmektedir. Bundan dolayı “gayy” ister cehennemde bir vadinin ismi, isterse taşkınlığın cezası olarak anlamlandırılсын, her durumda bu kişinin yeri cehennemdir.

Bu âyet-i kerîme'deki kurtuluşa ermek için öne sürülen “iman etme” fiilinin anlamının, **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا** “Ey iman edenler! İman edin.”²¹⁴ Âyetinde olduğu gibi, “imanlarınızı takviye edin, iman üzere olma konusunda sebat edin” ve buna benzer manalarda olması da muhtemeldir. Bu takdire göre de bu âyet, tembellik dolayısıyla namazını kılmayan kimseyi de kapsar. Ehl-i Sünnet inanışına göre, namazı inkârı sebebiyle terk eden kimsenin durumu, tembellik

Nesefî, a.g.e, II, 45; Sâbûnî, a.g.e, III, 495; Ateş, Süleyman, a.g.e, V, 389; Muhammed Mahlûf, a.g.e, s. 176.

²¹² Ehl-i Sünnet âlimleri, iman ile amelin ayrı şeyler olduğuna bu ayeti de delil getirerek şöyle demişlerdir; “Çünkü Cenab-ı Hak burada, “iman eden ve iyi amellerde bulunan” buyurarak, ameli iman üzerine atfetmiştir. Birbiri üzerine atfedilen şeyler ise, farklı şeylerdir.” bk. Fahreddîn er-Râzî, Fahrüddîn, Muhammed İbn Ömer İbn Hasan (ö.606/1210), **Mefâtihu'l-Gayb**, çev. Suad Yıldırım ..vd, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988, XV, 375-376.

²¹³ Suyûtî, a.g.e, s. 17; Nesefî, a.g.e, II, 45.

²¹⁴ Nisâ, 4/136.

sebebiyle namazını terk edenle eşit olamayacağından dolayı, biz bu yapılan takdire göre **فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ عِيًا**”nin anlamının, “bu kişiler taşkınlıklarının cezasını çekecekler” şeklinde olmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Cezasının takdirini ise, Cenab-ı Allah belirleyecektir.

Bu âyetlerden başka, namaz kılmayana verilecek bir cezadan bahseden bir âyet bulunmadığından dolayı, namazın farzıyetine inandığı halde namaz kılmayan kimseye ahirette verilecek bir cezayı hiçbir ihtilafa yer bırakmaksızın ortaya koyan bir âyetin yok olduğu söylenebilir.

B. NAMAZLARIN TERKİ KONUSUNDA HADİSLER

Namazların terki konusunda nakledilen hadislere bir göz attığımızda, farz olan namazlardan bir tanesinin terkine bile müsamaha göstermeyen, namazı terk edenin küfre düşeceğini belirten, namazında devamlı olmayanın dahi cehennemde olduğunu açıklayan hadislerin bulunduğunu görmekteyiz.

İkinci namazı hakkında Nebî (s.a.s), “ İkinci namazını terk eden kişi uğradığı zararlar, sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur.”²¹⁵ “Kim ikinci namazını terk ederse ameli boşa gider.”²¹⁶ buyurmuş, Cuma Namazı hakkında da, “Kim, önemsemeyerek üç cuma namazını terk ederse, Allah Teâlâ onun kalbine mühür vurur”²¹⁷ demek suretiyle bu iki namazın din nazarındaki önemine dikkat çekmiştir.

Namaz kılmayı tam olarak terk eden kimsenin dindeki durumunu Nebî (s.a.s)’in değişik vesilelerle söylemiş olduğu şu hadisler açıklamaktadır: “Kişi ile şirk veya küfür arasında namazın terki vardır.”²¹⁸ “Küfürle iman arasında namazın terki vardır.”²¹⁹ “Kul ile küfür arasında namazın terki vardır.” “Bizimle onlar

²¹⁵ Mâlik, Muvatta, Vukût, 21; İbn Hanbel, II,64; Buhârî, Mevakît, 14; Müslim, Mesâcid, 200; Ebû Dâvud, Salât, 5 (no.414); Tirmizî, Salât,14. Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.

²¹⁶ Buhârî, Mevakît, 34; Nesâî, Salât, 15.

²¹⁷ Nesâî, Cumâ, 2; Tirmizî, Cumâ, 7; İbn Mâce, İkâme, 93.

²¹⁸ Müslim, İman 134; İbn. Hanbel, III,370; İbn Mâce, Salât,77 (no.1078)

²¹⁹ Tirmizî, İman, 9. Bu hadis hakkında Tirmizî hasen sahihtir demiştir.

(kâfirler, münafıklar) arasındaki fark, kılmayı taahhüt ettiğimiz namazdır. Kim namazı terk ederse küfre düşmüş olur.”²²⁰

Bu hadisleri incelediğimizde, Nebî (s.a.s)’in namaz kılmayanın küfre düşmekle nitelendirdiğini görmekteyiz. Hatta Hz. Peygamber devrinden sonra da ashabın namaz kılmayanın kâfir olacağını kabul ettikleri nakledilmektedir.

Abdullah b. Şakîk (r.a)’dan rivâyet edildiğine göre;

“Allah rasülü (s.a.s)’in ashabı, namazdan başka amellerden herhangi bir şeyin terkini küfür saymazlardı.”²²¹

Sahabelerden ve tabîinden bir kısmının da vakti çıkıncaya kadar bekleyip namazını kasten kılmayanın kâfir sayılacağı görüşünde olduğu belirtilmektedir. Bu görüşte olan sahabeler; Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbâs, Muaz b. Cebel, Câbir b. Abdullah, Ebû Derdâ (r.a)’dır. Tabîinden bu görüşte olanlar ise; Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahaveyh, Abdullah b. Mübârek, Nehâî, Hakem b. Uteybe, Eyyüb Sahtiyânî, Ebû Dâvud, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Züheyr b. Harb’tır.²²²

Peygamber (s.a.v), namazını devamlı kılan kimsenin kurtulacağını namazını aksatan kimsenin ise cehennemlik olduğuna işaret ederek“Kim namazını devamlı kılsa, bu namaz kendisi için kıyamet gününde nur olur, delil olur ve kurtuluş olur. Kim de namazında devamlı olmazsa onun ne nuru ne dini ne de kurtuluşu olur. Kıyamet gününde Karun’la, Firavn’la, Haman’la ve Ubey b. Halefle birlikte”²²³buyurmuş ve namazlarda devamlı olmanın önemine dikkat çekmiştir.

Hadisler ışığında mezheplerin namaz kılmayan kimseye verdikleri hükümleri ve bu hadisleri mezheplerin yorumlayış şekillerini diğer kısımda incelemeye çalışacağız.

²²⁰ Tirmizi, İman, 9; Nesai, Salât, 8; İbn Mace, Salât, 77. Tirmizî, isnâdı hakkında “hasen sahih garîb” hükmünü vermiştir.

²²¹ Tirmizî, İman, 9 (No:2622).

²²² Hâfız el-Münzirî, Et-Terğîb ve’t-Terhîb, I, 235.

²²³ İbn Hanbel, II,169. Yusuf el- Kardavi, **İslamın ışığında Çağdaş Meselelere fetvalar**, çev. Vahdettin İnce, İstanbul, Ravza Yayınları, 1996, s. 277, Dr. Emir Abdül’aziz, a.g.e, I, 493-494.

C. MEZHEPLERE GÖRE NAMAZLARIN TERKİ

Mezheplere göre namazların terki konusunu “Mezheplere Göre Namazları Terk Etmenin Hükümü” ve “Mezhep Delillerinin İncelenmesi” başlıkları altında incelemeyi uygun bulduk.

1. Mezheplere Göre Namazları Terk Etmenin Hükümü

Bütün mezhepler namazı tembellikten dolayı özürsüz bir şekilde kendi isteğiyle terk edenle, namazın farz olduğunu inkâr eden şahsın durumunu ayırmıştır.

İslam'ı yeni kabullenmiş olmadığı halde namazın farz olduğunu kasten inkâr eden kişi, mürted sayılır ve tövbe etmeye davet edilir. Tövbe ederse kurtulmuştur. Tövbe etmezse kâfir olarak öldürülür. Artık onun cenaze namazı kılınmaz ve Müslüman kabristanına defnedilmez.

İnkâr etmesinden dolayı değil de, tembelliğinden ve küçümsemesinden dolayı namazları terk eden kişiye verilecek ceza konusunda Hanefiler ile diğer mezhepler farklı kanaatlere sahiptirler. Hanefilere göre böyle bir kimse bu konuda uyarılır ve tevbe etmesi istenir. Topluma kötü örnek olmaması için toplumdan tecrit edilerek hapsedilir. Namaz kılıncaya kadar doğruya iletmek amacıyla dövülür. Bu ceza ya tevbe edip namaza başlamasına veya hapisanede ölmesine kadar devam eder. Ancak kesinlikle öldürülemez.²²⁴

²²⁴ Ali b. Zekeriyâ el-Menbecî, **el-Lübâb Fi'l-Cem' Beyne's-Sünne Ve'l-Kitab**, (thk. Muhammed Fazl Abdülaziz Murad), Dımaşk 1994/1414, I, 157-160; Emir Abdü'l-Azîz, a.g.e, I, 493-494; İbn Âbidîn Muhammed Emîn (ö. 1252/1836), **Reddü'l-Muhtâr ale'd-dürri'l-muhtar Şerh'u tenvîri'l-ebşâr**, trc. Ahmed Davudoğlu. İstanbul, Şamil Yayınevi, 1992, 17 cilt, II, 7-8; Kayapınar, Hüseyin, Yeniel, Necati, **Sünen-i Ebû Dâvud Tercüme ve Şerhi**, 12 cilt, Şamil Yayınevi, 1988, İstanbul, II, 112; Soysaldı, a.g.e, s. 49; Saîd Havvâ, **Hadislerle İbadet Ank (el-esas fi's-sünne)**, çevirenler M. Hamdi Varol, Orhan Aktepe, H.Ahmet Özdemir, İstanbul: Aksa Yayın Pazarlama, 1994. 11 cilt, I, 264; İbn Hübeyrâ, Ebü'l-Muzaffer Avnüddin Yahya b. Muhammed (ö.560/1165), **El-İfsâh an meâni's-sıhah fi mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaa**; tahkik Muhammed Yakub Talib Ubeydi, Kahire, Merkezu Fecr li't-Tıbaa, [t.y.], 11 cilt, I, 201-208; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed el-Hafîd (ö.520/1126), **Bidâyetü'l-Müctehid, ve Nihâyetü'l-Müktesid**, I, II, Matbaatü'l-İstikâme, Mısır, ty., İstanbul 1933, I, 173-174.

Şâfiî, Maliki, Hanbeli, Caferi Mezheplerine göre ise inkâr etmesinden dolayı değil de, tembelliğinden ve küçümsemesinden dolayı namazları terk eden kişi bir müddet kılması için beklenir. Hala kılmamaya devam ediyorsa tevbe davet edilir. Tevbe etmeyi de kabul etmezse, Şâfiî, Maliki, Caferi Mezheplerine göre kâfir olduğundan dolayı değil de şer'i bir ceza olarak öldürülür. Bu kişi Müslüman sayıldığı için kefenlenir, cenaze namazı kılınır ve Müslüman kabristanına defnedilebilir. Ancak Hanbeli Mezhebi'ne göre ise böyle bir kişi, kâfir olması sebebiyle öldürülür. Bundan dolayı da cenazesi yıkanmaz, cenaze namazı kılınmaz, Müslüman kabristanına defnedilmez.²²⁵

Bir kişinin namazı terki, islama yeni girmesi, İslam ülkesi sınırları dışında yaşaması veya yerleşim merkezlerinden çok uzakta olması sebebiyle namazın farz olduğunu bilmemesinden kaynaklanıyorsa, İslam âlimleri bu kişinin kâfir olduğuna hüküm vermemişlerdir. Bilakis o kişiye namaz öğretilmeye ve farz olduğu izah edilmeye çalışılır. Çünkü o kimse özürlü durumdadır. Hala namaz kılmama ve inkâr hali devam ediyorsa, namazın farziyyetinin kesin delillerle sabit olmasından dolayı kâfir olmuş sayılır.²²⁶

2. Mezhep Delillerinin İncelenmesi

Namazın farz olduğunu bildiği halde tembellik sebebiyle kılmayan kimsenin durumu hakkında, mezhepler arasında farklı görüşler oluşmuştur. Bu, mezheplerin itikattaki inanış farklılığından kaynaklanır. Selefiyye (Ehl-i Sünnt-i Hâssa)'nın itikattaki imamı olan Ahmed İbn Hanbel (ö.241/855)'e göre iman; kalb ile tasdik,

²²⁵ Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensari (ö.1004/1596), **Nihâyetü'l-Muhtâc ila şerhi'l-minhac**, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1984, Birlikte: Ebü'z-Ziya Nuruddin Ali b. Ali Şebremellisi, Haşiye ala nihayeti'l-muhtac ila şerhi'l-minhac; Ahmed b. Abdürrezzak b. Muhammed Magribi er-Reşidi, Haşiye ala nihayeti'l-muhtac ila şerhi'l-minhac, II, 428-432; Muhammed b. Hübeyrâ, a.g.e, I, 201-208; İbn Rüşd, a.g.e, I, 173-174; Kayapınar, a.g.e, II, 112; Soysaldı, a.g.e, s. 49; Aktepe, a.g.e, I, 264. El-Habib b. Tâhir (ö.1998/1418), **El-Fıkhü'l Mâlikî ve Edilletühû et-tehare-es-salat**, Beyrut, Daru İbn Hazm, 2 cilt, I, s. 150-152; Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhül Hambeli el-Müeysera bi Edilletihî ve tadbiygihî'l-Muâsıra**, I, 194-197, darul kalem, dimeşk, m. 1997-h. 1418; Ali Tusi, Ebu Cafer Şeyhütaife Muhammed b. Hasan b. (ö.460/1067), **el-Mebsut fi fıkhî'l-İmâmiyye**, thk. Seyyid Muhammed Keşfi, Tahran, El-Mektebetü'l-Murtezaviyye, 1967, I, 128-129; Muhammed Cevad Muğniyye, **Fıkhü'l-İmam Ca'fer-i Sâdik**, 5. bs, Beyrut, Darü'l-Cevad, 1984, I, 132.

²²⁶ Muhammed b. Hübeyrâ, a.g.e, I, 201; İbn Şihâbü'd-Dîn er-Remlî, a.g.e, II, 428; Vehbe Zuhayli, a.g.e, I, 194-197; Ali Tusi, a.g.e, I, 128-129.

dil ile ikrar ve âzâlarla amel etmektir.²²⁷ Bu iman anlayışının doğal bir sonucu olarak bu mezhepte, tembellikle de olsa namaz kılmayanın kâfir olacağına hüküm verilmiştir.

Hanefilerin ve Şâfilerin itikâdi mezhepleri olan Eş'arî ve Mâturîdi Mezheplerine göre ise, iman şartları içerisinde “amel” yoktur.²²⁸ Bu inancın götüreceği sonuç ise, tembellikten veya ihmalden dolayı namazı kılmayan kişinin kâfir olmayacağıdır.

Câferî Mezhebi'nin icmâna göre namazı tembellik ve önemsememezlik sebebiyle terk eden kâfir değil de fâsık kabul edilir.²²⁹

Namazı tembellik sebebiyle kılmayana verilecek ceza hususunda ise, Hanefiler dışındaki âlimlerin öldürülmesi gerektiği şeklinde fetva verdiği görülmektedir. Bu ihtilafın kaynaklanma sebebini aşağıda açıklamaya çalışacağız.

a) Cumhuriyetin Delilleri

Tembellik sebebiyle namazını terk eden kimsenin öldürülmesi gerekir diyenlerin delilleri Kitap ve Sünnete dayanır. Kur'an'dan delilleri şu âyet-i kerimedir:

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخَذُواهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ
وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ

“Haram aylar çıkınca; artık müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün. Onları yakalayın ve hapsedin. Her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tevbe ederler; namaz kılar, zekat verirlerse; yollarını serbest bırakın. Muhakkak ki Allah; Gafur'dur, Rahim'dir.”²³⁰

²²⁷ Fığlalı, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri**, 4. bs., İstanbul, Selçuk Yayınları, 1990, s. 71; Muhammed Ebû Zehrâ, **İslamda siyasi ve iktisadi mezhepler tarihi**, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Osman Keskinoglu. İstanbul : Yağmur Yayınları, 1970, s. 500.

²²⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, a.g.e, s. 74-78.

²²⁹ Fığlalı, Ethem Ruhi, a.g.e, s. 168.

²³⁰ Tevbe, 9/5.

Âyet, namazı terk eden kimsenin başı boş bırakılmamasını, namazı kılıncaya kadar mücadele edilmesini, hala kılmamaya devam ediyorsa öldürülebileceğini bize ifade etmektedir.²³¹

Hadisten delilleri ise, bu konunun başında zikretmiş olduğumuz hadis-i şeriflerdir. Bir örnek verecek olursak;

Nebi (s.a.s) şöyle buyurmuştur: ”Küfürle iman arasında namazın terki vardır.”²³² Bu hadis-i şerif açıkça namazı terk etmenin, kişinin küfrünü gerektiren bir fiil olduğunu ortaya koymaktadır.²³³

Malikî, Şâfi ve Caferî Mezhepleri, tembellik sebebiyle namazı terk eden kimsenin öldürülmesi gerektiğini, fakat o kişinin kafir olmayacağını savunurlar. Maliki ve Şâfîler buna delil olarak da yukarıdaki hadiste ve ona benzer hadislerde zikredilen küfür kelimesinin gerçek manada kullanıldığını, buna göre bu hadisin yorumunun, “bu adamın hükmü kâfirin hükmüdür. Her ne kadar kâfir değilse de, öldürülme ve diğer hukuki yönlerden kâfirin hükmüne tabidir” şeklinde olduğunu savunurlar.²³⁴ Şâfiîleri ve Mâlikileri böyle bir yoruma sevk eden etkenin, itikattaki mezheplerinde amelin imanın bir parçası olmamasından kaynaklandığı da açıktır.

b) Hanefilerin Delilleri:

Namaz, oruç, hac ve zekât İslâm’ın rükünlerindedir. Namazın dışındaki diğer rükünleri terk eden kimse öldürülmüyor ise, namaz kılmayı terk eden kimsenin de öldürülmemesi gerekir.²³⁵

Bir başka delilleri ise Nebî (s.a.s)’in şu hadisidir;“Müslüman kişinin kanı – bir daha küfre dönmek, evli iken zina etmek ve haksız yere bir kişiyi öldürmek suçları olmak üzere üç suçtan birini işlemedikçe- helal olmaz.”²³⁶

²³¹ Muhammed b. Hübeyrâ, a.g.e, I, 202.

²³² Tirmizi, İman, 9.

²³³ İbn Rüşd, a.g.e, I, 173-174; Muhammed b. Hübeyrâ, a.g.e, I, 202.

²³⁴ İbn Rüşd, a.g.e, I, 174.

²³⁵ Ali b. Zekeriya el-Menbecî, a.g.e, I, 157.

²³⁶ Tirmizî, İman, 41/9 (No:2621); Nesâî, (I, 231); İbn Mâce, Salât, 5/77 (no.1079).

Hanefiler, bu hadiste belirtilen kişilerin öldürülebileceğini, hadisin içerisinde namaz kılmayan kimseye verilecek ceza belirtilmediği için, namaz kılmayan kimsenin öldürülemeyeceğini savunurlar.²³⁷

”Küfürle iman arasında namazın terki vardır”²³⁸ hadisindeki ve bu hadise benzer hadislerde geçen küfür kelimesini gerçek manada alan diğer mezhepler ise, bu hadisleri, Hanefilerin delilleri olan hadiste geçen “bir daha küfre dönmek” ifadesinin bir tefsiri saymışlar ve namaz kılmayan kimsenin de bu hadise dâhil olacağını savunmuşlardır.²³⁹

“Küfür kelimesi gerçek anlamında alınır, dini yalanlamayı ifade eder. Namaz kılmayan kimse ise, namazın farzietini inkâr etmedikçe yalanlayıcı sayılamaz” diyen Hanefiler, diğer mezheplerin öne sürmüş oldukları hadislerde geçen “küfür” ibaresini gerçek manada alsak dahi, bu küfür kelimesiyle Nebi (s.as)’in namazı tembellik sebebiyle terk edeni değil de namazı inkâr etmesi sebebiyle terk eden kimseyi kast etmiş olacağını ifade ederler.²⁴⁰

Hanefiler, hadislerde zikredilen küfür kelimesinin gerçek manada olmama ihtimalinin de olduğunu, Nebî (s.a.s)’in, “bu adamın işi, mü’min olmayan kimsenin işidir” demek istemiş olabileceğini de savunurlar. Buna delil olarak da şu hadisi zikrederler;

Nebî (s.a.s), “Mü’min kişi zina ederken, mü’min olarak zina etmez ve mü’min kişi hırsızlık yaparken mü’min olarak hırsızlık yapmaz.”²⁴¹ buyurmuştur. Bu hadiste de Nebî (s.a.s), “bu fiilleri işleyen kişinin işi, mü’min olmayan kimsenin işidir” demek istemiştir.²⁴²

Araştırmamızla ulaştığımız sonucu şöyle ifade edebiliriz: Dinen öldürülmesi mübah olan kimseler, “küfre dönmek, evli iken zina etmek ve haksız yere bir kişiyi öldürmek” olarak hadiste zikredilmiş, namaz kılmayana verilecek

²³⁷ el-Menbecî, a.g.e, I, 160; İbn Rüşd, a.g.e, I, 173-174; Muhammed b. Hübeyrâ, a.g.e, I, 202.

²³⁸ Tirmizi, İman, 9.

²³⁹ İbn Rüşd, a.g.e, I, 173-174.

²⁴⁰ İbn Rüşd, a.g.e, I, 174.

²⁴¹ Buhârî, Mezâlim, 46/30 (no. 2425); Müslim, İmân, 1/24 (no.57).

²⁴² el-Menbecî, a.g.e, I, 156; İbn Rüşd, a.g.e, I, 173-174.

bir ceza da açıkça ifade edilmemişken, bu cezayı ölüm veya hapis ve dayak şeklinde belirlemenin doğru bir yorum olamayacağı kanaatindeyiz. Hanefilerin namaz kılmayana dayak ve hapis cezası vermelerini ise, toplumsal otoriteyi sağlama ve insanları din etrafında toplama çabasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAMAZ VAKİTLERİ

Kur'an ve sünnet, birbirini tamamlayan dinin iki temel kaynağıdır. Çoğu kez, biri olmadan diğèrinin ne ifade ettiğini anlamak güç olabilir. Bu çalışmamız da bu gerçeği çok açık şekilde ortaya seren bir nitelik taşır.

Kur'an'ın mufassal bir kitap²⁴³ olmasına dayanarak her şeyi açıkladığını savunmak, bizi yanlış bir sonuca ulaştırır. Çünkü Kur'an, aynı zamanda benzerinin getirilmesi mümkün olmayacak tarzda eşsiz (mu'ciz) bir kitaptır²⁴⁴. Mu'ciz olmasından dolayı da çoğu şeyin özüne temas etmiş, açıklamasının Nebî (s.a.s) tarafından yapılacağını belirtmiştir.²⁴⁵ Bundan dolayı Kur'an'da her konu için rakamsal açıklamalar aramak uygun olmaz. Örneğin, Kur'an'da oruç farz kılınmıştır fakat gün sayısı belirtilmemiştir. Sadece genel bir ifadeyle yetinilmiş ve ay kelimesi kullanılmıştır. “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ” “Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun.”²⁴⁶ Hâlbuki Kur'an'da 29 gün veya 30 gün denilebilirdi. Zekât ibadeti konusunda da farz olduğu açıkça bildirildiği halde, zekât oranları belirtilmemiştir. Hâlbuki zekât konusunda da kırktabir, ondabir veya yirmidebir denilebilirdi. Gerek oruçta, gerek zekâta bu detaylandırmanın olmayışı, insanların diledikleri rakamlarla bu farzları yerine getirebilecekleri anlamında değildir. Yani dileyen otuz gün dileyen de yirmi dokuz gün oruç tutar, zekât konusunda da dileyen kırktabir dileyende başka oranlarda zekât verir anlamında değildir. Nitekim kimse bu görüşü savunmamış, bütün âlimler sünnetin

²⁴³ Enâm, 6/114.

²⁴⁴ Bakara, 2/23.

²⁴⁵ Bakara, 2/151; Nahl, 16/44; 64.

²⁴⁶ Bakara, 2/185.

bu hususlarda bağlayıcı olduğunu kabul etmiştir.²⁴⁷ Namaz vakitleri hususunda da sünnetin açıklayıcılığına müracaat edilmeli ve günümüze kadar tevâtürle gelen miras esas alınmalıdır.

Hiz. Peygamber, kendisine indirilen vahyi, insanlara tebliğ etmek²⁴⁸, açıklamak²⁴⁹ ve onu yaşamakla²⁵⁰ sorumlu tutulmuştur. Bundan dolayı Kur'an'ın en büyük müfessiri, Nebî (s.a.s)'dir. Kur'an'ı Hiz. Peygamberin tatbikatından tamamen soyutlayacak olursak, ortaya herkesin anlayışına göre, birbirine benzemeyen pek çok İslam tatbikatının çıkması kaçınılmazdır²⁵¹. Bu sebeple yüce Allah, Kur'an'ı hayata geçirmede mü'minleri Hiz. Peygamberin tatbikatiyle kayıtlamış²⁵² ve onu örnek almalarını²⁵³ ve ona tabi olmalarını istemiştir²⁵⁴.

Kur'an- Kerîm'de; **فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَنْذِرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا** “Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, yaya, veya binmiş olarak kılın; güvene kavuştuğunuz zaman, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği şekilde Allâh'ı (namazınızda) anın”²⁵⁵ buyurulmaktadır. Bu âyette geçen “size öğrettiği şekilde” ifadesi dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Kur'anda namaz, ayrıntılı şekilde öğretilmemiştir. O halde Hiz. Peygamberin bu konuda Yüce Allah'tan Kur'an'ın dışında da Cebrâil vasıtası ile bir takım ilave bilgiler almış olması muhakkaktır. Nitekim Cebrâil (a.s)'ın Hiz. Peygamber'e gelip, beş vakit namazı her şeyiyle bizzat uygulamalı olarak öğrettiği rivâyetlerde mevcuttur.²⁵⁶ Demekki âyette “size öğrettiği şekilde” ifadesiyle buna işaret edilmiş olmaktadır. Çünkü Cebrâil (a.s)'ın öğretmesi, sonuç itibariyle Allah'ın öğretmesi demektir. Hiz. Peygamber, Cebrâil'den öğrendiklerini, ashabına öğretmiş ve “Beni namaz kılarken nasıl

²⁴⁷ Varlı, Mustafa, **Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı, I, 15-18 Mayıs 2002, İstanbul**, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2004, s. 592.

²⁴⁸ Mâide, 5/67.

²⁴⁹ Nahl, 16/44.

²⁵⁰ Hud, 11/112.

²⁵¹ Örneğin Ateş, Kur'anda, sabah, akşam ve gece namazı bulunduğunu kabul etmesinden dolayı, öğle ve ikinci namazlarının istenirse diğer namazlarla beraber gece toptan kılınabileceğini savunmaktadır. bk. Ateş, Süleyman, **Yeni İslam İlmihâli**, Ankara 1983, s. 127.

²⁵² Haşr, 59/7.

²⁵³ Ahzab, 33/21.

²⁵⁴ Nisâ, 4/64, 80.

²⁵⁵ Bakara, 2/239.

²⁵⁶ İbn Hanbel, I, 333, 354; Ebû Dâvud, Mevâkîf, 2 (No:393); Tirmizî, Mevâkîf, 1 (No:149).

görüyorsanız, öyle kılınız”²⁵⁷ buyurmuştur.²⁵⁸ Gerek kılınış şekli, gerek vakitleri ile ilgili bu uygulamalar da, ameli tevatür olarak, günümüze kadar devam etmiştir. Bundan dolayı farz namazların, beş ayrı zaman diliminde kılınması gerektiğinde hiçbir kuşku yoktur.

Namaz vakitleriyle ilgili olarak Kur’an’ın aşağıda ele alınacak âyetlerinde yer alan bazı kelime ve ifadelerin, beş vakit namazı açıkladığı müfessirler ve fakihlerce kabul edilmiştir. Bu ifadelerden bir kısmında “namaz kılın” ifadesi açıkça belirtilirken, bir kısmında da namazın bir parçasını ifade edip, namazın kendisini kast etmek suretiyle “tesbih edin” şeklinde dolaylı olarak namaz emri belirtilmiştir. Bu tür anlatım tarzı, Arapların çokça kullandığı, edebi anlatımlardan sayılır.²⁵⁹ Bundan dolayı da âlimlerin geneli, içerisinde “tesbih” emri geçen âyetlerin de namaz vakitlerini ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Kur’an’da açıkça ismi beyan edilen namazlar, sabah, yatsı ve cuma namazlarıdır. Henüz ergenlik çağına ermemiş çocukların ve evde bulunan kimselerin, aile büyüklerinin yanına girip çıkmalarıyla ilgili ahlak kuralları öğretilirken, Nur suresinin 58’inci âyetinde *مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ* ifadesiyle sabah ve *وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ* ifadesiyle de yatsı namazlarının ismi zikredilmiş fakat vakitleri beyan edilmemiştir.²⁶⁰ *إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ* “Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman”²⁶¹ ifadesiyle de Cuma namazına işaret edilmiş fakat vakti gene açıkça beyan edilmemiştir.

Kur’an’da, *إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا*, “Şüphesiz namaz vakitli olarak farz kılındı”²⁶² buyurularak vakit, namazın şartlarından biri ve farz olmasının sebebi kılınmıştır. Ancak namaz vakitleri Kur’an’da şüpheye yer

²⁵⁷ Buhârî, Ezan, 18.

²⁵⁸ Güngör, Mevlüt, “Kur’an’ın Hz. Peygamber’in Sünnetine Verdiği Değer”, **Sünnetin Dindeki Yeri**, Ensar Neşriyat, 1997/ İstanbul, s. 63.

²⁵⁹ Bir şeyin cüz’ünü söyleyip, küllünü kast etmek, arap belagatında “mecâz-ı mürsel” olarak adlandırılır. Mecâz-ı Mürsel’de kelimenin gerçek anlamından çıkarılıp başka bir anlamda kullanıldığına bir karînenin olması gerekir. “Tesbih” emri geçen âyetlerdeki karîne ise, özel vakitlerde tesbih emrinin yapılmış olmasıdır. bk. Mustafa Emîn, Aliyyü’l-Cârim, **el-Belâgatü’l-Vâdiha**, Mektebetü’l-Esed, 1999, Dimeşk, s. 116-122.

²⁶⁰ Nur, 24/58.

²⁶¹ Cum’a, 62/9.

²⁶² Nisâ, 4/103.

bırakmayacak tarzda beyan edilmemiştir. Subûtu kesin olan –ki Kur’an’daki âyetlerin hepsinin subûtu kesindir- namaz vakitleri konusundaki âyetlerin, açıklayacağımız üzere namaz vakitlerini ortaya koyma hususunda delâletleri zannîdir. Kur’an’da ifadesi geçmesi itibariyle ise, sabah, yatsı ve Cuma namazlarının delâleti kat’îdir fakat âyetler bu namazların vakitlerini belirtmemesi itibariyle de namaz vakitleri hususunda delâleti zan ifade eder. İfade ettiğimiz üzere Kur’an’da açıkça birşeyin beyan edilmemesi, o şeyin dinde yok olduğu anlamına gelmez. Farz namazların beş vakit olduğu konusunda Kur’an’ı Kerîm’de hiçbir âyet olmasa, bu konuyla ilgili mütevâtir seviyesindeki birbirini destekleyen hadisler, İslam’ın beş temel esasından biri olan namazın, beş ayrı vakitte kılınmak üzere farz kılındığını ispat etmek için yeterlidir. Bu hadislerin subutu artık tevatür derecesinde olduğu için, delâletleri de subûtu da kat’îdir.²⁶³

I-NAMAZ VAKİTLERİ KONUSUNDA KUR’AN’DAN DELİLLER

A. NAMAZ VAKİTLERİNİN KORUNMASININ İSTENMESİ

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.”²⁶⁴

Âyette geçen حَافِظُوا emri: Emredilen işte sabırlı olma, kontrol etme, doğruluğunu tasdik ederek devamlı olma, yapacağını taahhüd etme, önem verme, gözetme, sakınma manalarına gelmektedir.²⁶⁵ Râzî, kelimenin bu zengin anlamına dayanarak, “namaza devam etmeyi emretmek, onun şartlarını –ki vakitte namazın şartlarındandır- bulundurmaya devamı emretmek anlamına gelir²⁶⁶ ve

²⁶³ Gözübenli, Beşir, a.g.e, s. 605.

²⁶⁴ Bakara, 2/238.

²⁶⁵ İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed İbn Mükerrrem (ö.711/1311), **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Dâr-u İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1417/1997. 2. Baskı, III, 243; Râğîb el-İsfehânî, a.g.e, s. 244. Bu ayetle aynı anlamı taşıyan diğer ayetler için bk. Yusuf, 12/12; Mü'minûn, 23/5; Ahzâb, 33/35; Nisâ, 4/34.

²⁶⁶ Râzî, a.g.e, V, 238.

Müslümanlar da, farz olan namazların beş olduğunda ittifak etmişlerdir” demektedir.²⁶⁷

Bu âyetin, **حَافِظُوا** emrinden dolayı, beş vakit namaza işaret etmese de, en azından namazları kılmaya devamı ve vakitlerini korumayı ifade ettiği âlimler tarafından açıklanmıştır.²⁶⁸

حَافِظُوا emrinde dikkat çeken bir unsur da, kelimenin ortaklık (müşareket) bildiren “mufâale” babından türemiş olmasıdır. Bunun anlamı ise; kul namazlarını vakitlerinde kılmak suretiyle korursa, karşılığında ya Allah (c.c.) kişiyi koruyacak²⁶⁹ veya kılmış olduğu namazı kişiyi koruyacak²⁷⁰ demektir.²⁷¹

Âyette geçen **الْوَسْطَى** kelimesi ise evsat’ın müennesi (dişili) olarak ism-i tafdildir ki orta veya en faziletli demektir.²⁷² Bundan dolayı âlimler, **الصَّلَاةِ** **الْوَسْطَى**’ya “orta namaz” veya “en faziletli namaz” anlamlarından birini vermişler, bu anlamlandırma ve bu konudaki rivâyetlerin farklılığı²⁷³ sebebiyle de **الصَّلَاةِ** **الْوَسْطَى** hakkındaki görüşler çeşitlilik arz etmiştir. Tâbiin büyüklerinden olan Said b. el-Müseyyeb, sahâbeler arasında dahi bu konuda çok büyük görüş farklılıklarının bulunduğunu ifade etmiştir.²⁷⁴

Müfessirler ve birçok âlim, **الْوَسْطَى** kelimesinin en faziletli anlamında değil de orta anlamında alınması durumunda, bu âyetin beş vakit namazı ifade edeceğini belirtmişlerdir. Bunu da şu şekilde açıklamaktadırlar: Âyet-i kerimede

²⁶⁷ Râzî, a.g.e, V, 291.

²⁶⁸ et-Tâhir b. Aşur, **Et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Dâru’s-Sahnûn, Tunus. 10. baskı, II, 466; Mâverdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, **el-Hâvi’l-Kebîr Şerh-u Muhtasari’l-Müzenî**, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1414/1994, Beyrut, 1. Baskı, II, 7.

²⁶⁹ Bakara, 2/152. “Beni anınız ki Ben de sizi anayım”

²⁷⁰ Bakara, 2/45; Mâide, 5/12; Bakara, 2/110. Örneğin bk. “.....Muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve kötülüğün alıkoyar...” Ankebût, 29/45.

²⁷¹ İsfehânî, a.g.e, s. 245; Râzî, a.g.e, V, 293-294.

²⁷² İbn Manzûr, a.g.e, XV, 296; İsfehânî, a.g.e, s. 869.

²⁷³ Bu konudaki değişik rivayetler için bk. Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), **Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’an**, Dâru’l-Mâriife, Beyrut 1392/1972. 2. Baskı, II, 342-352; İbn Kesîr, Ebû’l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö.774/1372), **Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm, Hadislerle Kur’an-ı Kerim tefsiri**, trc. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner, İstanbul : Çağrı Yayınları, 1993, I, 290-296.

²⁷⁴ Yazır, a.g.e, II, 125.

"namazlar" anlamındaki الصَّلَوَاتِ kelimesi çoğuldur. Arapça'da çoğul üçten başlar. "İki" ye tesniye denir ve "iki namaz" sözü "salateyn" şeklinde söylenir. Demek oluyor ki, âyetteki الصَّلَوَاتِ sözünden en az üç namaz anlaşılır. Ayrıca bir de "orta namaz" var. Çünkü matuf, matuf aleyhten (üzerine atıf yapılandan) ayrıdır. Bu sebeple "orta namaz", "namazlar" ifadesine dâhil olmadığı gibi, her iki yanında eşit sayı bulunmadığı için, üç namazın arasında yer alacak bir namaza "orta namaz" denilmesi de uygun düşmez. O halde, âyetteki الصَّلَوَاتِ kelimesi, en az dört namazı ifade eder. Orta namaz buna eklendiğinde beş vakit namaz ortaya çıkar.²⁷⁵

Yazır (ö.1361/1942), âyette geçen الصَّلَاةِ الْوَسْطَى kelimesinin “en faziletli” anlamında alınsa da, âyetin beş vakit namazı ifade edeceği görüşündedir. الصَّلَاةِ الْوَسْطَى kelimesi ise ona göre, beş vakit namazdan herhangi birisini kast etmektedir. Bu görüşünü ise şu şekilde açıklar: الصَّلَوَاتِ kelimesinde, elif-lâm ahdi harici (ahd-ı zihni)²⁷⁶ içindir ki maksat, günde beş vakit bilinen farz namazlardır. Bu ahd olmasaydı, bilinen bütün namazların farz olması gerekecekti ki buna güç yetmezdi. الصَّلَاةِ الْوَسْطَى ifadesi ise, ilk bakışta الصَّلَوَاتِ (namazlar)’dan başka bir namaz gibi gözükse de الصَّلَاةِ الْوَسْطَى’nın buradaki atfı, fazla itina göstermek için özel olanı, genel olana atıf cinsindedir. Bu tür atfın Kur’an’da da örnekleri vardır. Tıpkı Meleklerle Cebrâil’i atıf gibidir.²⁷⁷ Buradan hareketle de, her şahıs için, engellerin çokluğu sebebiyle kılınması zor ve en çok ortada kalıp geçmesi muhtemel olan namaz hangisi ise, onun hakkında namazların en faziletlisi ve orta

²⁷⁵ Râzî, a.g.e, V, 291-292; VIII, 293; Kâsânî, a.g.e, I, 461; Karagöz, İsmail, “Kur’an’da Beş Vakit Namaz Var mı?”, **Diyanet Aylık Dergisi, Ağustos, 2003**, s. 50; Kahraman, Abdullah, a.g.e, s. 225.

²⁷⁶ Zihnimizde varlığı mevcut, ilk okunuşta akla gelen bir şeye vurgu yapıldığı zaman, elif-lâm’a ahd-ı hâricî veya ahd-ı zihni içindir denir. bk. Cemâleddîn b. Hişam El-Ensârî (ö.761/1360), **Katru’n-Nedâ ve Bellü’s-Sedâ**, El-Mektebetü’l-Asriyye, 2000/1421, Beyrut, 4. Baskı, s. 135. Bu bilgidен hareketle, beş vakit namazı hiç şüphe olmayacak tarzda zihnimizde ortaya koyan hadisler olduğuna göre, Yazır, bu ayeti, hadisler ışığında tefsir etmeye çalışmış ve “salât” kelimesindeki elif-lâm sebebiyle bu ayetin beş vakit namaza vurgu yaptığı kanaatine varmıştır denebilir.

²⁷⁷ Kadir, 97/4; Bakara, 2/98.

namazı da odur. Böyle bir düşünce de, kişiyi bütün namazları tastamam ve mükemmel bir biçimde eda etmeye teşvik eder.” demektedir.²⁷⁸

Tâhir b. Aşur da, الصَّلَوَاتِ kelimesindeki elif-lâm'ın ahd için olduğu ve الصَّلَاةِ الوُسْطَى'nın da, beş vakit namazdan herhangi birini ifade ettiği görüşündedir.²⁷⁹

الصَّلَاةِ الوُسْطَى hakkındaki rivâyetlerin farklılığı ve الصَّلَاةِ الوُسْطَى'ya “orta namaz” veya “en faziletli namaz” anlamlarından birinin verilmesinden dolayı âlimler arasında bu konuda 17 farklı görüş meydana gelmiştir. Sahâbeler arasında bu konuda çok farklı görüşlerin oluştuğunu belirtmiştik. Ashâbın bu farklı kanaatlerine değinmeden, bu görüşlerin en önemlilerine işaret etmeyi uygun bulduk:

a. İkinci namazıdır. Hanbelî, Hanefî, Zâhirî Mezheplerinin görüşü ve Şâfi mezhebinde de kabul edilen görüştür. Taberî de tefsirinde bu görüşü kabul etmiştir.²⁸⁰

b. Sabah namazıdır. Maliki Mezhebinin ve bir kavilde İmam Şâfiî'nin ve Şâfiîlerden bir topluluğun görüşüdür.²⁸¹ Bu görüşün Şâfiîlerde kabul edilen görüş olduğu da söylenmiştir.²⁸²

c. Öğle namazıdır. Bir rivâyette İmam-ı Azam'ın ve arkadaşlarının görüşü olarak nakledilmektedir.

d. Yatsı namazıdır. Caferiler bu görüştedir.

e. Akşam namazıdır.

f. Beş vakit namazdan, belirsiz olarak bir tanesidir.²⁸³ Allah'ın الصَّلَاةِ الوُسْطَى'yı açıklaması, ya kesin veya zanni yolla olur. Birinci ihtimal batıldır. Çünkü böyle bir açıklama, kesin yolla ulaşmamıştır. Bu hususun zanni bir yolla açıklanmasına gelince -ki bu yol haber-i vahid ve kıyastır- bu da caiz değildir.

²⁷⁸ Yazır, a.g.e, II, 124-128.

²⁷⁹ Et-Tâhir b. Aşur, a.g.e, II, 467.

²⁸⁰ Taberî, a.g.e, II, 341.

²⁸¹ Muhammed b. Habîb, a.g.e, II, 8-9.

²⁸² Muhammed b. Hübeyrâ, a.g.e, I, 223.

²⁸³ Sa'dî Ebû Ceyyib, a.g.e, s. 216; Muhammed b. Habîb, a.g.e, II, 7-9; Yazır, a.g.e, II, 125-127; Râzî, a.g.e, V, 294-302.

Çünkü zan ifade eden yollar, haberler, ameli konularda geçerli sayılmamıştır. Bu mesele ise, amel ile ilgili bir mesele değildir. Bu açıklamalardan ise Allah'u Teala'nın, orta namazın ne olduğunu beyan etmediği ortaya çıkmış olur.²⁸⁴

B. BEŞ VAKİT NAMAZIN FARZ KILINMASI

فَإِذَا قُضِيَتْ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَىٰ الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا

“Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.”²⁸⁵

Medine’de nazil olan²⁸⁶ bu âyetteki “kitâben” ifadesinin **كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ** (oruç size farz kılındı)²⁸⁷ âyetinde olduğu gibi “farz kılındı” anlamında²⁸⁸, **مَوْقُوتًا** ifadesinin de **وَإِذَا الرُّسُلُ وُقَّتَتْ** (peygamberlerin vakti tayin edildiği zaman)²⁸⁹ âyetinde olduğu gibi “vakit belirlemek” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁹⁰ Bu âyetteki tercümenin, “vakti girdiği zaman mü’minlere namaz farzdır” anlamında olacağı da belirtilmiştir.²⁹¹ Bu açıklamalardan çıkan sonuç, bu âyeti, “namaz, müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır” veya “vakti girdiği zaman mü’minlere namaz farzdır” şeklinde tercüme etmek mümkündür. Bu ikinci tercümede, namazların vakitlerinin belirlenmiş olduğu anlaşılmamaktadır. Bu âyeti, **مَوْقُوتًا** ifadesini farz kılmak anlamında alarak “Namaz mü’minlere kesin bir farz olarak farz kılınmıştır” şeklinde tercüme edenler de olmuştur. Üçüncü

²⁸⁴ Râzî, a.g.e, V,294-295.

²⁸⁵ Nisâ, 4/103.

²⁸⁶ bk. M.Fuat Abdülbâkî, **Mu’cemü’l-Müfrehes**, Beyrut/Lübnan, 2003. 2. Baskı, “Salât Maddesi”, s. 645.

²⁸⁷ Bakara, 2/183.

²⁸⁸ Râğib el-İsfehânî, a.g.e, “Ketebe” Maddesi, s. 699-700; Muhammed Mahlûf, a.g.e, s. 56.

²⁸⁹ Mürselât, 77/11.

²⁹⁰ Râğib el-İsfehânî, a.g.e, “Vakate” Maddesi, s. 879; Muhammed Mahlûf, a.g.e, s. 56; Muhammed Ali en-Neccâr, İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan Zeyyat, Hamid Abdülkadir, **el-Mu’cemü’l-Vasît**, Kahire, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabi, 1960/1380, s. 1048.

²⁹¹ İbn-i Manzur, a.g.e, “Vakt” Maddesi, XV, 361.

tercüme şeklinde ise, bu âyetin vakitle hiçbir ilgisi yoktur. Örneğin İbn Arabî (ö.468/1075), âyetteki **مَوْقُوتًا** kelimesinin “vakitli” şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğu ve bu kelimenin namazın farziyetini ifade ettiği kanaatindedir.²⁹² Şifler de, İbn Arabî ile aynı görüşü paylaşmaktadır.²⁹³

Nakletmiş olduğumuz bu görüşe rağmen Sünnî müfessirlerin neredeyse tamamı, bu âyette namazların vakitli bir farz olduğunun açıklandığı görüşündedir.²⁹⁴

Râzî, Allah Teâlâ'nın, bu âyette, namazların belli vakitler için farz kılındığını beyan ettiğini, ancak bu vakitleri burada mücmel zikredip başka âyetlerde bu mücmelliği açıkladığı kanaatindedir. Mücmelliği açıklayan âyetleri de tek tek izah eden Râzî, bu âyetlerin ise, Bakara, 238; İsrâ, 78; Hud, 114; içerisinde tesbih emredilmesine rağmen Tâhâ, 130; Rum, 17 olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ Yazır, hemen hemen aynı âyetlerin namaz vakitlerini izah ettiğini kabul etmekle beraber, bu âyetlerle sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarının sabit olduğunu belirtir. Bu namazların özel sınırlarını ve nasıl kılınacaklarını ise Hz. Peygamber'in açıklayıp izah ettiğini ve o zamandan beri yapılagelerek de Müslümanlar arasında zorunlu görevlerden biri olarak korunduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶

C. BEŞ FARZ NAMAZIN VAKİTLERİ

1. Namazın Doğrudan “Salât” Sözcüğü İle İfade Edilmesi

a) Gündüzün İki Ucu ve Gecenin İlk Saatleri İfadeleri (“Tarafeyi'n-Nehâr”, “Zülefen Mine'l-Leyl”)

²⁹² İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah (ö.543/1146), **Ahkâmü'l-Kur'an**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı, I, 625.

²⁹³ el-Âmilî, İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgari Hür (ö.1104/1693); **Vesâilü's-Şia ila tahsili mesaili's-şeria**, 6. bs. Beyrut, Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1991/1412, 20 cilt, II, 101.

²⁹⁴ Örnek olarak bk. Kurtûbî, a.g.e, V, 374; Suyûtî, a.g.e, I, 86; Nesefî, a.g.e, 279; Ateş, a.g.e, II, 360; Yazır, a.g.e, III, 71; Sâbûnî, II, 18.

²⁹⁵ Râzî, a.g.e, VIII, 293-295.

²⁹⁶ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 71.

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى
لِلذَّاكِرِينَ

“Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.”²⁹⁷

Müfessirlerin geneline göre, bu sure, Mekki bir suredir²⁹⁸ ve surenin Mekki olduğunu düşünen araştırmacılardan bazıları da, surenin, peygamberliğin 9. yılında nazil olduğunu savunmuştur.²⁹⁹ Nitekim İbn Kesîr de bu âyetin, Miraç gecesinde namazın beş vakit olarak farz kılınmasından önce inmiş olabileceğini belirtmiştir. Bunun sebebini; “o zaman ancak güneş doğmazdan ve batmazdan önce olmak üzere iki namaz farz idi. Sonra ümmet hakkında teheccüd namazı neshedildi. Peygamberin kendisi hakkında farz devam etti” demek suretiyle açıklamaktadır.³⁰⁰ Surenin Mekke döneminde nazil olduğunu savunan müfessirler, bu âyetin, beş vakit namazı ifade etmeyeceğini çünkü beş vakit namazın hicretten bir yıl önce Miraç gecesinde farz kılındığını ifade etmişlerdir.³⁰¹

Bazı müfessirler de, bu surenin hicretten bir yıl önce nazil olduğunu savunurken³⁰², bazı müfessirlere göre ise, sure Mekke döneminde nazil olmuştur

²⁹⁷ Hud, 11/114.

²⁹⁸ Nesefî, a.g.e, I, 558; Sâbûnî, III, 69; Yazır, a.g.e, IV, 511; Ateş, IV, 291.

²⁹⁹ Bu görüşü belirten Mehdî Bazergan’dır. Hicrete kadar, sureleri nazil olma süresine göre 13 yıla, hicretten sonra ise, 11 yıla bölmüş, bu surenin ise, bi’setin 9. yılında nazil olduğunu ifade etmiştir. bk. Mehdî Bazergan, **Kur’an’ın Nüzül Süreci**, trc, Yasin Demirkıran, Melâ Muhammed Feyzullah, Ankara, 1998, Fecir Yayınevi, 1. Baskı, s. 152.

³⁰⁰ İbn Kesîr, a.g.e, II, 461-462.

³⁰¹ Ateş, a.g.e, IV, 342-343; Sâbûnî, a.g.e, III, 131.

³⁰² Muhammed Esed (ö.1900/1992), **Kur’an Mesajı**, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 1999, 5. baskı, I, 419. Theodor Nöldeke, Mekke döneminin kendi içerisinde üç bölüme ayırmış ve bu surenin ise Mekke döneminin sonu olan üçüncü dönemde nazil olduğunu ifade etmiştir. Bk. Özsoy, Ömer, a.g.e, s. 860.

fakat bu âyet Medine döneminde nazil olan bir âyettir.³⁰³ Bu görüşte olan müfessirler ise, âyetin beş vakit namazı ifade ettiğini savunmaktadır.³⁰⁴

طَرَفِي النَّهَارِ nayette geçe ,Müfessirlerin geneli göz önüne alındığında “Gündüzün iki ucu” ile maksat; sabah ve ikindi³⁰⁵ -ki Râzî’de (ö.606/1209) bu görüştedir³⁰⁶ - veya sabah, öğle ve ikindi,³⁰⁷ veya sabah ve akşam³⁰⁸ -ki Taberî’de (ö.310/922) bu görüştedir³⁰⁹ -, veya öğle, akşam³¹⁰ veya öğle ile ikindi³¹¹ namazlarıdır.

وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ “gecenin ilk saatlerinde” ile maksat; yatsı³¹² veya akşam ile yatsı³¹³ veya sabah, akşam ve yatsı namazları³¹⁴ da olabilir.

Bu âyetin beş vakit namazı ifade ettiğini savunan âlimler bu âyette geçen, **طَرَفِي النَّهَارِ** “Gündüzün iki ucu” ifadesinin, sabah, öğle, ikindi; **وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ** “gecenin ilk saatlerinde” ifadesinin ise, akşam ve yatsı namazını ifade ettiğini savunurken³¹⁵; bu âlimlerden bir kısmı ise, **طَرَفِي النَّهَارِ** “Gündüzün iki ucu”

³⁰³ Suyûtî, a.g.e, s. 180; Yazır, a.g.e, IV, 511. Ayrıca İbn Abdi'l-Kâfî'nin de bu görüşü paylaştığı söylenmektedir. Hz. Osman'ın nuzül sırasına göre tertib edilmiş mushafında, Hud Suresi Mekki bir sure olarak gösterilmiştir fakat bu surenin 12, 17 ve 114. ayetlerinin Medenî olduğu belirtilmiştir. bk. Cerrahoğlu, İsmâil, **Tefsir Usulü**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995, 10. Baskı, s. 79. İbn Abdi'l-Kâfî, (bk. Özsoy, Ömer, a.g.e, s. 859) ve Mahmud Ramyar da bu görüşü desteklemektedir. (bk. Yıldırım, Suat, **Oryantalistlerin Yanılgıları**, Ufuk Kitapları 33, Sosyal Bilimler Dizisi 6, Ocak/2003, s. 238.)

³⁰⁴ Neseî, a.g.e, I, 589-590; Suyûtî, a.g.e, I, 179; Yazır, a.g.e, V, 19.

³⁰⁵ İbn Kesîr, a.g.e, II, 461-462; Kurtubî, a.g.e, IX, 109; Taberî, a.g.e, XII, 77; Sâbûnî, a.g.e, III, 131; Râzî, a.g.e, XIII, 138-139.

³⁰⁶ Râzî, a.g.e, XIII, 138.

³⁰⁷ İbn Kesîr, a.g.e, II, 461-462; Kurtubî, a.g.e, IX, 109; Taberî, a.g.e, XII, 77; Kâsânî, a.g.e, I, 455; Muhammed b. Habîb, a.g.e, II, 6; Suyûtî, Celâleyn, I, 179; Neseî, a.g.e, I, 589-590.

³⁰⁸ İbn Kesîr, a.g.e, II, 461-462; İbn Arabî, a.g.e, III, 28; Kurtubî, a.g.e, IX, 109; Taberî, a.g.e, XII, 76-77; Ateş, a.g.e, IV, 342-343.

³⁰⁹ Taberî, a.g.e, XII, 77.

³¹⁰ İbn Arabî, a.g.e, III, 28.

³¹¹ İbn Arabî, a.g.e, III, 28; Kurtubî, a.g.e, IX, 109; Taberî, a.g.e, XII, 76-77; Yazır, a.g.e, V, 19.

³¹² İbn Kesîr, a.g.e, II, 461-462; İbn Arabî, a.g.e, III, 28; Kurtubî, a.g.e, IX, 110; Taberî, a.g.e, XII, 77; Ateş, a.g.e, IV, 342-343.

³¹³ İbn Kesîr, a.g.e, II, 461-462; Kurtubî, a.g.e, IX, 110; Taberî, a.g.e, XII, 77; Kâsânî, a.g.e, I, 455; Muhammed b. Habîb, a.g.e, II, 6; Sâbûnî, a.g.e, III, 131; Suyûtî, a.g.e, I, 179; Neseî, a.g.e, I, 589-590; Râzî, a.g.e, XIII, 138-139.

³¹⁴ İbn Arabî, a.g.e, III, 28; Kurtubî, a.g.e, IX, 109-110; Yazır, a.g.e, V, 19.

³¹⁵ Kâsânî, a.g.e, I, 455; Muhammed b. Habîb, a.g.e, II, 6; Suyûtî, a.g.e, I, 179; Neseî, a.g.e, I, 589-590

ifadesinin öğle ile ikindi; **وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ** “gecenin ilk saatlerinde” ifadesinin ise akşam, yatsı ve sabah namazlarını ifade ettiğini belirtmiştir.³¹⁶

Kurtubî (ö.671/1272) ve İbnü'l-Arabî'in (ö.468/1075) dediklerine göre bu âyette, beş vakit namazın kast edildiği konusunda bütün İslam âlimleri görüş birliği içerisinde.³¹⁷ Fakat biz böyle bir birlikteliğe rastlayamadık.³¹⁸ Nitekim Râzî, bu âyetin, namazın beş vakit olduğuna değil de farz olduğuna delalet ettiği kanaatinde.³¹⁹

Ateş'in kendine özgü yorum ve tercihinə göre bu âyette, sabah, akşam ve gece namazları farz kılınmıştır. Sabah, akşam ve gece namazı dışındaki namazlar için Kur'an'da kesin vakitler belirtilmemiştir. Vakitler arasını ayıran kesin çizgiler, sonradan mezhep ihtilaflarından doğmuştur. Eğer Peygamberimiz, sürekli olarak mezheplerin belirttiği bu çizgiler içerisinde namaz kılmış ve bunların dışına çıkmamış olsaydı, mezhepler arasında bu kadar görüş ayrılığı olmazdı. Normalde ise Peygamberimiz, Kur'an'da belirtilen iki vakit dışındaki gündüz ve gece namazları için kesin vakit belirlememiş; bazen öğleyi geç, bazen erken kılmış; bazen öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birleştirerek kılmış; bazen de zaruret dolayısıyla dört beş vakti birlikte kılmıştır.³²⁰

Görüldüğü üzere bu yorum, hadislerin delil olma yönünü inkâr –ki namazların beş vakit olduğu konusundaki hadisler açıklayacağımız üzere inkârı mümkün olamayacak tarzda mütevâtir yollarla bize ulaşmıştır-, mezheplerin ise keyfi mücadeleler sebebiyle doğduğunu kabul etmek suretiyle İslam hukukunu kökten baltalamak anlamına gelmektedir. Şâyet mezhepler keyfi mücadelelere girişerek namaz vakitlerini oluşturmuşlarsa, neden bir kısmı namaz vakitleri iki veya üçtür derken bir kısmı altıdır veya sekizdir demiyor da bütün İslam âlimleri

³¹⁶ Yazır, a.g.e, V, 19.

³¹⁷ Kurtûbî, a.g.e, IX, 109; İbn Arabî, a.g.e, III, 28.

³¹⁸ İslamın ilk devirlerinde Hâricîler, bu ayete dayanarak ancak sabah ve yatsı namazlarının farz olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre Allah, gündüzün iki ucunda namaz kılmayı emretmiştir. Sabah ve yatsı namazları bu emrin yerine gelmesi için yeterlidir. bk. Râzî, a.g.e, XIII, 138. Ayrıca Mücâhid, bu ayette sabah ve akşam namazlarının, Hasan ve İbn Zeyd ise, öğle, ikindi ve akşam namazlarının farz kılındığı görüşündedir. Bk. İbn Arabî, a.g.e, III, 28.

³¹⁹ Râzî, a.g.e, XIII, 138.

³²⁰ Ateş, a.g.e, IV, 342-344.

namazların beş vakit olduğunda icma ediyor sorusu akla gelmektedir. Ayrıca mezhepler arasında meydana gelen küçük ihtilaflar dikkate alınarak, ihtilafın olduğu yerde inkâra gidilirse, din namına ortada ne kalır? Bu tür bir yorumun islam'a yapacağı hiçbir fayda olamaz. Yapılması gereken ihtilafın olduğu yerde inkâr değil, ortak noktaların bulunup onların doğruluğuna itimat etmektir. Çünkü günümüze kadar nesilden nesile tevârüs yoluyla gelen, namaz ibadetini beş ayrı vakitte kılmanın inkarı, bütün ümmetin Kur'an'ı ve hadisleri yanlış anladığını ifade etmek anlamına gelir ve nitekim İslam tarihinde Ateş'in bu görüşünü destekleyen bir yoruma rastlanmamaktadır. Buradan hareketle Ateş'in yapmış olduğu yorumun kişisel bir yorumdan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Peygamberimizin namazları beş ayrı vakitte kıldığı ve kıldırıldığı sabitken, Nebî (s.a.s)'in bazı sıkıntılar sebebiyle yapmış olduğu cem'i bir ruhsat olarak algılamak gerekir. Peygamberimizin bir ruhsat olarak uyguladığı, hakkında da birçok ihtilafın bulunduğu cem hadisesini, namazların vakitlerini ortadan kaldıracak kadar genel bir hadise imiş gibi göstermek bilimsel gerçeklerle çelişir.

Bu âyetin beş vakit namazı ifade ettiğini savunan Yazır, bunu ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Âyette geçen “zülef” kelimesi “zülfe'nin çoğuludur. Arapçada ise çoğullar en az üç sayıdan oluşur. O zaman bu âyetteki ifadeden anlaşılan, ikisi gündüz tarafında, üçü de gecede olmak üzere tam beş vakit namaz emredilmiştir. Bu takdirde **طَرَفِي النَّهَارِ** “Gündüzün iki ucu” ifadesinden maksat, öğle ile ikindi, **وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ** “gecenin ilk saatleri veya gecenin gündüze yakın saatleri” ifadesinden maksat ise, akşam, yatsı ve sabah namazlarıdır. Bu âyette sabah namazının gece namazlarından sayılmasının sebebi ise, gündüz namazlarında kıraatin sessiz, sabah namazında ise sesli olmasıdır.³²¹

³²¹ Yazır, a.g.e, V, 19.

**b) Güneşin Doğması, Batması ve Sabahın Kur'an'ı İfadeleri
("Dulûku's-Şems, Ğasakı'l-Leyl, Kurânü'l-Fecr")**

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

"Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir."³²²

Müfessirler bu âyetin, farz namazlara işaret ettiğinde müttefiktir.³²³ Bu surenin tümüyle Mekkî bir sure olduğunu kabul eden araştırmacılar³²⁴ bulunmakla beraber, müfessirlerin tamamına yakını açıklamaya çalıştığımız âyetle beraber birkaç âyetin Medine döneminde nazil olduğunu kabul etmektedir.³²⁵

Bütün rivâyetlerde, Hud Suresinden sonra nazil olduğu belirtilen bu sure³²⁶, Muhammed Esed'e (1900-1992) göre, içerisinde İsrâ ve Miraç hadisesi bulunduğundan dolayı, daha önce değil de hicretten önceki yıl içerisinde nazil olmuştur. Surenin bazı âyetlerinin Medine'de nazil olabileceği bir ihtimalden öteye geçemez.³²⁷ Buna göre bu sure Mekkî dahi olsa, belirtmiş olduğumuz âyet, namazların beş vakit olduğunu ifade eder. Hud suresi de İsrâ Suresi'nden sonra

³²² İsrâ, 17/78. Ayette geçen "dulûku's-şems" ifadesini anlamlandırma farkından dolayı, ayet hakkında birbirinden farklı mealler oluşmuştur. Bu ifadenin, güneşin batmaya yaklaşmasını ifade ettiğini savunan kimseler bu ayeti şu şekilde tercüme etmişlerdir; "*Güneşin batmaya yüz tutmasından gecenin kararmasına kadar namaz kıl; sabah okumasını da! Doğrusu sabah okuması görülmeye değer bir şeydir.*" Bk. Özsoy, Ömer, a.g.e, s. 361.

³²³ Kurtubî, a.g.e, X, 310.

³²⁴ Theodor Nöldeke'ye göre, Mekkî sureler üç ayrı dönemde incelenir. İsrâ Suresi ise, ikinci dönemde nazil olan bir suredir. Bk. Özsoy, Ömer, a.g.e, s. 860. Mehdî Bazergan ise, bu ayetin Mekkî olduğunu ve bi'setin 8. yılında nazil olduğunu ifade etmektedir. bk. Mehdî Bazergan, a.g.e, s. 153. Ateş de bu surenin tümüyle Mekkî olduğunu kabul etmekte ve bu surenin Hud Suresi'nde olduğu gibi, sabah, akşam ve teheccüd namazlarını ifade ettiğini belirtmektedir. bk. Ateş, a.g.e, V, 242.

³²⁵ Hz. Osman mushafı'nda bu surenin Mekkî olduğu beyan edilmekle beraber, 26, 32, 33, 57 ve bu ayetin de içinde bulunduğu 73'üncü ayetten 80'inci ayete kadar Medenî olduğu ifade edilmiştir. Bk. Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e, s. 80. Bu rivayeti, İbn Abdî'l-Kâfi de kabul etmektedir. (bk. Özsoy, Ömer, a.g.e, s. 859) Bu konudaki değişik görüşler için bk. Yıldırım, Suat, a.g.e, 238.

³²⁶ Hz. Osman Mushafı'na göre İsrâ Suresi 50, Hud Suresi 52; İbn Abbas Mushafı'na göre, İsrâ Suresi 47, Hud Suresi 49; Ali b. Ebî Tâlib Mushafı'na göre İsrâ Suresi 48, Hud Suresi 50; Ca'fer Es-Sâdık Mushafı'na göre İsrâ Suresi 49, Hud Suresi 51 inci nazil olan suredir. Bk. Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, s. 86; Muhammed Esed, a.g.e, III, 1374; Yıldırım, Suat, a.g.e, s. 238-239; Özsoy, Ömer, a.g.e, s. 858.

³²⁷ Muhammed Esed, a.g.e, II, 558.

nazil olduğu kesin ise, bundan önce açıklamaya çalıştığımız Hud Suresi'nin 114'üncü âyeti de namazların beş vakit olduğuna işaret etmektedir.

Âyette geçen “kur'anü'l-fecir”den maksadın sabah namazı olduğu kesindir. Burada sabah namazı yerine niçin “Kur'an” kelimesinin kullanıldığı konusunda tefsirlerde detaylı bilgiler vardır.³²⁸

Âyetteki **دُلُوك** “dülük” kelimesinin anlamı konusunda ise, farklı görüşler oluşmuştur. Bunun sebebi, kelimenin iki anlama da ihtimali bulunmasıdır. Sözlükte temel olarak, “ovmak” ve “meyletmek” anlamlarına geldiği görülür.³²⁹ Bu kelime ister “ovalamak” anlamında alınsın isterse “meyletmek” anlamında alınsın, hem güneşin zevale ermesini hem de güneşin batmaya yaklaştığı anı ifade eder. **دُلُوك** “dülük” kelimesinin ovmak anlamından türediğini kabul edenler, insanın güneş batarken de, güneş tam tepe noktasından kayarken de güneşe bakmaya çalışsa, gözünü ovması gerektiğinden bu iki anlama da geldiğini savunurlar.³³⁰ **دُلُوك** “dülük” kelimesinin meyletmek anlamında alındığında ise, “güneşin tam tepe noktasından meyletmesi” veya “güneşin batmaya meyletmesi”ni ifade etmesi mümkün olduğundan, Araplar bu kelimeyi iki anlama gelecek şekilde de kullanmışlardır.³³¹

Kelimenin iki anlama da ihtimalinin bulunmasından dolayı, sahabe devrinden itibaren **دُلُوكِ الشَّمْسِ** kelimesinin ne anlama geldiği tartışma konusu olmuştur.

a. Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Ebû Berze el-Eslemî, İbn Mes'ud, Mücâhid, tâbiûn ve tâbiûn âlimleri dışındaki bazı âlimler, **دُلُوكِ الشَّمْسِ** ifadesinin güneşin gökyüzünün ortasından batıya dönmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir.³³²

³²⁸ İbn Arabî, a.g.e, III, 210-211; İbn Kesîr, a.g.e, III, 54; Kurtubî, a.g.e, X, 305-306.

³²⁹ İbn Manzûr, a.g.e, IV, 392.

³³⁰ Kurtubî, a.g.e, X, 303; İbn Manzûr, a.y.; Râzî, a.g.e, XV, 16; Muhammed Hüseyin Et-Tabatabâî, Muhammed Hüseyin (ö.1401/1981), **El-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an**, 2. bs. Beyrut, Müessesetü'l-A'lem-i Li'l-Matbû, 1973XIII, 171; İbn Arabî, a.g.e, III, 209.

³³¹ İbn Manzûr, a.y, Râzî, a.g.e, XV, 14-16.

³³² Kurtubî, a.y, Râzî, XV, 14-15; İbn Kesîr, a.g.e, III, 54; İbn Arabî, a.g.e, III, 209.

b. Hz. Ali, İbn Zeyd, Übey b. Kâb, ayrıca İbn Mes'ûd, Mücâhid ve İbn Abbas'dan başka bir rivâyete göre ise **دُلُوكِ الشَّمْسِ** ifadesi güneşin batmasını ifade etmektedir.³³³

el-Ezherî bu konuda şöyle der: Evlâ olan, bu **دُلُوكِ** "dülûk" u, gündüzün ikinci yarısındaki güneşin zevali (batıya doğru inmesi) manasına hamletmektir. Buna göre âyetin manası, "Güneşin zeval vaktinden gecenin kararmasına kadar, namazı sürdür." Şeklinde olur. Mananın böyle olması halinde bu ifadeye öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları girer. Cenâb-ı Hak daha sonra, "sabah namazını da (kıl)" buyurmuştur. Eğer **دُلُوكِ** "dülûk"u, güneşin zevali manasına alırsak beş vakit namazın hepsi de âyette zikredilmiş olur. Yok, eğer bunu, sadece güneşin batması manasına alırsak, âyetin hükmüne ancak üç vakit yani, akşam, yatsı ve sabah namazı girmiş olur. Ama Allah'ın kelâmını, daha fazla şey ifade eden manaya hamletmek daha evlâdır.³³⁴

عَسَقِ اللَّيْلِ "Ĝasaku'l-leyl" konusunda da üç görüş vardır.

- a. Karanlığın ilk anı,
- b. Karanlığın bastırması,
- c. Şafağın kaybolması.³³⁵

Müfessirlerin bu âyeti yorumlama biçimi, bu konudaki farklı rivâyetlerin bulunması, âyetin Mekkî veya Medenî olarak algılanması ve bir kelimenin birden fazla manaya gelmesinden dolayı farklılık arzemiştir.

دُلُوكِ الشَّمْسِ "Dulûku's-Şems" ifadesinin güneşin batmasını ifade ettiğini savunanlar, –ki bu görüşte olanlar çok azınlıktadır- bu ifadenin akşam namazını, **عَسَقِ اللَّيْلِ** "Ĝasaku'l-leyl" ifadesinin ise, yatsı namazını ifade ettiğini ve genel

³³³ Kurtubî, a.y.; İbn Kesîr, a.g.e, III, 53; İbn Arabî, a.g.e, III, 209.

³³⁴ Râzî, a.g.e, XV, 15-16.

³³⁵ İbn Manzûr, a.g.e, X, 69; Râzî, a.g.e, XV, 17; İbn Arabî, a.g.e, III, 209; Kurtubî, a.g.e, X, 304.

olarak ise bu âyetin, sabah, akşam ve yatsı namazlarının vakitlerini ortaya koyduğunu söylemektedirler.³³⁶

“دُلُوكِ الشَّمْسِ” “Dulûku’ş-Şems”i güneşin zevâli anlamında alan bir kısım müfessirler, bu ifadeye akşam namazının da gireceğini savunsalar da³³⁷ genel kanaat, “دُلُوكِ الشَّمْسِ” “dulûku’ş-şems”in, öğle ve ikindi namazlarını, “عَسَقَ اللَّيْلِ” “Ĝasaku’l-leyl”in ise, akşam ve yatsı namazlarını ifade etmesi yönündedir.³³⁸ Şîhlerin tefsir kaynaklarından biri olan Mîzân Tefsiri’nde, “دُلُوكِ الشَّمْسِ” “dulûku’ş-Şems”in, “güneşin gökyüzünün ortasından batıya meyli”, “عَسَقَ اللَّيْلِ” “Ĝasaku’l-leyl”in, “karanlığın bastırması” anlamına geldiği ve bu âyetin tümüyle değerlendirildiğinde ise beş vakit namazı ifade edeceği vurgulanmıştır.³³⁹

İmam Mâlik, İbn Abbas’tan “دُلُوكِ الشَّمْسِ” “dulûku’ş-şems”in güneşin meyletmesi, “عَسَقَ اللَّيْلِ” “Ĝasaku’l-leyl”in de gece karanlığının bastırması olduğunu rivâyet etmiştir. Bu konuda nakledilen rivâyetlerden en sağlamının bu rivâyet olduğu ve İmam Mâlik’in de bu âyeti tefsir ederken bu rivâyete dayanarak, “دُلُوكِ الشَّمْسِ” “dulûku’ş-şems”i öğle ve ikindi namazları; “عَسَقَ اللَّيْلِ” “Ĝasaku’l-leyl”i, akşam ve yatsı namazları; “وَقُرْآنَ الْفَجْرِ” “ve kurâne’l-fecr” ifadesini sabah namazı şeklinde tefsir ettiği belirtilmiştir.³⁴⁰

İbn Kesîr’in de ifade ettiği gibi, asırlardan asırlara, âlimlerden âlimlere miras yoluyla gelen, bütün İslam âleminin kabul ettiği şekilde Nebi (s.a.s)’in fiilî ve kavli sünnetiyle tafsilatlı şekilde açıklanmış, halen günümüzde de beş ayrı vakitte kılınan namazların vakitlerinin beş olduğunda hiçbir şüphe yoktur ve bu

³³⁶ Râzî, a.g.e, a.y, İbn Manzûr, a.g.e, IV, 392. Bu ayetteki “dulûku’ş-şems” ifadesini, güneşin batmaya meyletmesi şeklinde alan Ateş, bu ayette, sabah ve akşam namazlarının vakitlerine işaret edildiğini, bu ayetden sonra gelen teheccüd (gece namazı) emriyle de teheccüd namazının farziyetinin belirtildiğini ifade etmektedir. Ateş, a.g.e, V, 240-241.

³³⁷ Kurtubî, a.g.e, X, 304.

³³⁸ İbn Manzûr, a.g.e, IV, 392; İbn Kesîr, a.g.e, III, 54; İbn Arabî, a.g.e, III, 209-210. Râzî eserinde, “dulûku’ş-şems” hakkında “güneşin batmaya meyletmesidir” ve “güneşin tam tepeden batıya meyletmesidir” şeklindeki görüşleri ayrıntısıyla ve delilleriyle ortaya koymaya çalıştıktan sonra, kendi tercihinin “dulûku’ş-şems”in güneşin zevâle ermesini ifade ettiği yönünde olduğunu belirtmiştir. Bk. Râzî, a.g.e, XV, 14-16.

³³⁹ Tabatabâî, a.g.e, XIII, 171.

³⁴⁰ İbn Arabî, a.g.e, III, 209-210; İbn Kesîr, a.g.e, III, 53-54; Kurtubî, a.g.e, X, 304.

âyet de namazların beş vakit olduğuna işaret etmektedir.³⁴¹ Bundan dolayı, İmam Mâlik'in de belirttiği gibi, âyetteki **دُلُوكِ الشَّمْسِ** “dulûku’ş-Şems”in “öğle ve ikindi”, **عَسَقِ اللَّيْلِ** “Ĝasaku’l-leyl”in “akşam ve yatsı”, **وَقُرْآنَ الْفَجْرِ** “Kur’anü’l-fecr”in de “sabah” namazı şeklinde yorumlanması, İslâm’ın ruhuna en uygun olan yorum tarzıdır. Âyetlerde namaz vakitleri için kesin sınırlar belirlenmemesi ise, bir rahmettir. Zira namaz vakitleri için kesin sınırlar çizilmiş olsaydı, bu sınırlar dışına asla çıkılamaz, Arafat’da ve Müzdelife’de dahi namazları cem etmek mümkün olmazdı.

Açıklamaya çalıştığımız namaz vakitlerine işaret eden bu temel âyetlerden başka Meryem, 19/11; Nur, 24/36; Ahzab, 33/42; Mü’min, 40/55; Fetih, 48/9 surelerinde dolaylı yönden de olsa namaz vakitlerine işaret vardır. Bu âyetlerde geçen “tesbih” emri, genel olarak Allah’ı zikirle meşkul olma, Allah’ı yaşantısında her zaman hatırd tutma olarak yorumlanmaktadır.³⁴² Bu âyetlerde geçen “tesbih” emrini namaz şeklinde yorumlayanlar, âyetlerde geçen **بُكْرَةً** “bükraten”³⁴³, **الإِبْكَارِ** “el-ibkâr”³⁴⁴ ve **بِالْغُدُوِّ** “bi’l-ğuduvvi”³⁴⁵ ifadelerini sabah³⁴⁶; **عَشِيًّا** “aşiyen”³⁵⁰ ifadesini, ikindi namazı³⁵¹ şeklinde yorumlamışlardır.

2. Dolaylı Anlatım Yoluyla Namazın İfade Edilmesi

a) Güneşin Doğması, Batması ve Gece Yarısında Namaz (“Kable Tulûiş-Şems”, “Kable Ĝurûbihâ”, “Ânâel-Leyl”)

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ
اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

³⁴¹ İbn Kesîr, a.g.e, III, 54.

³⁴² Yazır, a.g.e, VI, 29, 324, 529-530; V, 401; VII, 161.

³⁴³ Meryem, 19/11; Ahzab, 33/42; Fetih, 48/9.

³⁴⁴ Mü’min, 40/55.

³⁴⁵ Nur, 24/36.

³⁴⁶ Neseфі, a.g.e, II, 34, 165, 347, 482, 571.

³⁴⁷ Fetih, 48/9; Ahzab, 33/42.

³⁴⁸ Nur, 24/36.

³⁴⁹ Neseфі, a.g.e, II, 165, 571.

³⁵⁰ Meryem, 19/11.

³⁵¹ Neseфі, a.g.e, II, 34.

(Resûlüm!) Sen, onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et; gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin.”³⁵²

Fahredden er-Râzî, bu âyette geçen tesbih ifadesinin namaz anlamına gelip gelmediği hususunda âlimlerin farklı görüşte olduklarını ifade etmiştir. Âlimlerin tamamına yakını, bu âyetteki “tesbih” ifadesinden namazın kast edildiği görüşünde olsa da, Fahreddin er-Râzî, bu âyette geçen **فَسَبِّحْ** “tesbih et” ifadesinin “Allah’ı tenzih ile meşgul ol” anlamına geldiğini, şâyet namaz kıl anlamında olursa, beş vakit namazı ifade etmesinin daha kuvvetli olduğunu söylemektedir.³⁵³ Fakat Nisâ, 103. âyeti tefsir ederken, bu âyette geçen “tesbih” emrini “namaz” emri olarak almış ve bu âyeti o şekilde yorumlamıştır.³⁵⁴

Süleyman Ateş de, bu âyette ve diğer âyetlerde zikredilen tesbih ve hamd kelimelerini mücerred anlamda yorumladığından, bu âyette beş vakit namazın değil, Allah’ın zikredilmesinin ve tesbih edilmesinin kast edildiği yorumunu yapar.³⁵⁵

Tesbihten maksadın namaz olduğunu kabul eden âlimlerden bu âyet hakkında temel olarak şu üç değişik görüş nakledilmiştir.

Âyet beş vakit namaza delâlet eder, fazlasına ve noksanına değil.

Âyet beş vakit namaza ve fazlasına delâlet eder. Fazlası da nafiye namazlardır.

Âyet beş vakit namazın hepsine değil bir kısmına işaret etmektedir. Bunlar da; sabah, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Öğle namazı ise bu âyette yer almamıştır.³⁵⁶

Müfessirlerin yorumlarını ve bu konudaki rivâyetleri göz önüne aldığımızda âyette geçen **قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ** (güneşin doğmasından önce)

³⁵² Tâhâ, 20/130.

³⁵³ Râzî, Fahrüddîn, Muhammed İbn Ömer İbn Hasan (ö.606/1210), **et-Tefsîru'l-Kebîr**, İstanbul 1257, Mısır, Abdurrahmân Muhammed Neşri, XVI, 77.

³⁵⁴ Râzî, a.g.e, VIII, 294.

³⁵⁵ Ateş, Süleyman, a.g.e, V, 457-458.

³⁵⁶ Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e, XVI, 77

ifadesinin sabah namazı, وَقَبْلَ غُرُوبِهَا (güneşin batmasından önce) ifadesinin ikindi³⁵⁷, öğle ile ikindi veya akşam namazları³⁵⁸; şeklinde yorumlandığını görmekteyiz.³⁵⁹ Fakat قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ile وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ifadelerinin beş vakit namazı kapsadığı görüşünde olanlar da vardır.³⁶⁰ Yine müfessirlere göre وَمِنْ آتَاءِ اللَّيْلِ (gecenin bir kısım saatleri) ile maksat; yatsı³⁶¹ yahut akşam ile yatsı namazlarıdır.³⁶² وَأَطْرَافَ النَّهَارِ (gündüzün iki ucunda) ile maksat, öğle³⁶³ veya öğle ile ikindi³⁶⁴ veya öğle ile akşam³⁶⁵ veya sabah ile akşam³⁶⁶ namazları veya pekiştirme veya nafil namazlardır.³⁶⁷

b) Mutlak Gece ve Secdelerin Ardından Namaz (“Leyl”, “Edbâra’s-Sucûd”)

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَفُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ وَمِنْ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

“(Resûlüm!) Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir bölümünde ve secdelerin ardından da O’nu tesbih et.”³⁶⁸

Bu âyette namaz değilde tesbih emredilmesinden dolayı, müfessirler bu âyetin hem namaz kılmaya hem de Allah’ı zikretmeye bir emir olabileceğini belirtmişlerdir.³⁶⁹

³⁵⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, a.g.e, XVI, 168; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmiu’l-Ahkâmi’l-Kur’an*, I-XX, Dâr-u İhyâ-i Turasi’l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1965, XI, 261.

³⁵⁸ Ateş, Süleyman, a.g.e, IX, 34.

³⁵⁹ Neseî, a.g.e, II, 78; Fahreddîn er-Râzî, a.y; Taberî, a.g.e, XVI, 168.

³⁶⁰ Fahreddîn er-Râzî, a.y.

³⁶¹ Taberî, a.y; Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu’l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali (ö.638/1286), *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, Tah. Abdulkâdir Arafât el-Aşâ Hasûne, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1416/1996, II, 73; Kurtubî, a.g.e, XI, 261.

³⁶² Fahreddîn er-Râzî, a.y; Beydâvî, a.g.e, IV, 229.

³⁶³ Beydâvî, a.y.

³⁶⁴ Kurtubî, a.y.

³⁶⁵ Taberî, XVI, 168.

³⁶⁶ Beydâvî, a.y.

³⁶⁷ Fahreddîn Râzî, a.y

³⁶⁸ Kâf, 50/39-40.

Namazı ifade ettiğini savunanlardan bir kısmı İbn Kesîr’de (ö.774/1342) bulunan bir rivâyete dayanarak bu âyette, sabah, ikindi ve teheccüd namazlarının ifade edildiğini savunmaktadır.³⁷⁰ Bu rivâyete göre, “Miraç’tan önce farz namaz, iki rekât güneş doğmadan, iki rekât da batmadan önce olmak üzere iki vakitti. Gece namazı kılmak Hz. Peygamber’e ve ümmetine vacib oldu. Bir yıl sonra ümmete farz oluşu nesh edildi. Daha sonra da, Miraç gecesi beş vakit namaz farz kılınmakla hepsi nesh edildi. Sadece onlardan sabah ve ikindi namazı kaldı. Bunlardan biri güneş doğmadan, öbürü de batmadan önce kılınan namazlardır.”³⁷¹

Müfessirlerin geneli göz önüne alındığında âyette geçen **وَمِنَ اللَّيْلِ** (gecenin bir bölümü) ile maksat; akşam ile yatsı³⁷² veya sadece yatsı³⁷³ veya teheccüd³⁷⁴; **وَأَدْبَارَ السُّجُودِ** (secdelerin ardından) ile maksat; vitir³⁷⁵ veya farz namazlarla kılınan nafileler³⁷⁶ veya namazların peşinden yapılan tesbihleri³⁷⁷ ifade etmesi mümkündür. Yazır, **وَأَدْبَارَ السُّجُودِ** (secdelerin ardından) ibaresinin nafile namazları ifade edemeyeceğini, zira sabah ve ikindi namazlarından sonra nafile namaz kılmanın mekruh olduğunu bu yüzden de bu kelimenin namazların peşinden yapılan tesbihleri ifade edeceğini belirtmiştir.³⁷⁸

c) Sabah, Öğle, Akşam ve Gündüzün Sonu İfadeleri (“Tumsûn”, “Tusbihûn”, “Aşiyen”, “Tuzhirûn”)

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ

³⁶⁹ Neseî, a.g.e, II, 592; Suyûtî, a.g.e, II, 189-190.

³⁷⁰ Sâbûnî, a.g.e, VI, 171.

³⁷¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Muhtasar’u-Tefsîr’i-İbn Kesîr**, İhtisar ve tahk. M. Alî es-Sâbûnî, 7. baskı, Beyrut 1402/1981, III, 378.

³⁷² Kurtûbî, a.y., Suyûtî, a.g.e, II, 189; Neseî, a.g.e, II, 592.

³⁷³ Kurtûbî, a.g.e, XVII, 25.

³⁷⁴ Sâbûnî, a.g.e, VI, 17; Neseî, a.g.e, II, 592.

³⁷⁵ Neseî, ay.

³⁷⁶ Suyûtî, a.g.e, II, 190; Sâbûnî, a.y; Neseî, ay.

³⁷⁷ Neseî, ay.

³⁷⁸ Yazır, a.g.e, VII, 248.

“Haydi siz, akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur.”³⁷⁹

Bu âyette geçen tesbih hakkında dört değişik görüş vardır:

a. Beş vakit namazı açıklamakta ve belirtilen vakitlerde namaz kılmaya teşvik etmektedir. Bu görüşün dayanağı ise, şu rivâyettir:

Abdullah b. Abbas (ö.58/687), “beş vakit namaz, Kur’an’da vardır” demiş, kendisine “nerede” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: **فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ** (akşama ulaştığınızda) akşam ve yatsı namazları”; **وَحِينَ تَصْبِحُونَ** (sabaha kavuştuğunuzda) “sabah namazı”, **وَعَشِيًّا** (gündüzün sonunda) ikindi namazı, **وَحِينَ تَظْهَرُونَ** (öğle vaktine eriştiğinizde) öğle namazıdır.³⁸⁰

b. Sabah, öğle, ikindi ve akşam namazlarını açıklamakta ve yatsı namazını açıklamamaktadır. Yatsı namazı Hud suresi 114. âyette geçen **وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ** kelimesiyle izah edilmektedir.

c. Tesbih emri, namazların içindeki tesbih ile ilgilidir.

d. Genel olarak Allah kendisinin tesbih ve tenzih edilmesini emretmektedir.³⁸¹

Râzî, bu manayı kabul ettiğini, çünkü bu genel tesbih ve tenzih emrinin namazı da kapsadığını ifade etmektedir.³⁸² Bu görüşüne rağmen başka bir âyeti tefsir ederken açıklamış olduğu bu âyette, sabah, akşam, yatsı ve öğle namazlarının belirtildiğini fakat ikindi namazının belirlenmediğini, ikindi namazının ise “Asr Suresinin ilk âyeti” ile belirlenmiş olduğunu izah etmektedir.³⁸³

³⁷⁹ Rum, 30/17-18.

³⁸⁰ Abdürrezzâk ibn Hemmâm, **Musannef**, I, 454; Kâsânî, a.g.e, I,456; Muhammed b. Habîb, a.g.e, II, 5.

³⁸¹ Kurtubî, a.g.e, XIV, 14-15.

³⁸² Râzî, a.g.e, XVIII, 85.

³⁸³ Râzî, a.g.e, VIII, 294.

Elmalılı Hamdi Yazır(ö.1361/1942), tefsirinde, “tesbih” mutlak kullanıldığında “zikir”, “tenzih” ve “tesbih” manalarına gelebileceğini, fakat namazın hem “zikir”, hem aynı zamanda bir “tenzih” ve “tesbih” olmasından dolayı âyetlerde geçen mutlak tesbih emrinin, tesbihin en mükemmeli olan namaza yorumlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşünü ise şu şekilde açıklar: Âyetteki **حِينَ تُمْسُونَ** (akşama ulaştığınızda) ifadesi, akşam namazını ve fecrin doğuşuna kadar olan yatsı namazını içine alan bir kelimedir. **وَحِينَ تُصْبِحُونَ** (sabaha ulaştığınızda) ifadesi, sabah namazını, **وَعَشِيًّا** (ikindileyin), ikinci namazını, **وَحِينَ تَظْهَرُونَ** ifadesi ise, öğle namazını ortaya koymaktadır.³⁸⁴

Sabah, akşam ve gece namazı olmak (teheccüd) olmak üzere Kur’an’da üç vakit namazdan bahsedildiğini savunan Süleyman Ateş,³⁸⁵ Kâf: 39-40, Tâhâ: 130, Rum: 17-18. âyetlerde geçen tesbih ve hamd lafızlarının namaz ve namaz vakitleriyle ilişkisinin olmadığını, bilakis Allah’ı övgü ile anmak anlamında olduğunu, âyetlerde belirtilen belirli vakitlerde tesbih emrinin ise, Allah’ın en çok övülmesi, anılması gereken belli başlı vakitlere işaret olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁶

Ateş’in bu görüşüne katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Çünkü namaz Kur’an’da “salât” kelimesiyle ifade edildiği gibi, “kıyam”³⁸⁷, “kıraat/Kur’an”³⁸⁸, “rukû”³⁸⁹, “secde”³⁹⁰, “zikir”³⁹¹ gibi namazın bir cüzünü ifade etmek suretiyle de anlatılmaktadır. Tesbih de namazın bir cüz’ü olmasından dolayı, namazı ifade etmesi kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda İbn Abbas’ın “Kur’an’da geçen her tesbih namaz anlamındadır” dediği de rivâyet edilmektedir.³⁹² Hadislere bakıldığında ise, “sebbeha-yüsebbihu” fiilinin namaz kılmak anlamında da

³⁸⁴ Yazır, a.g.e, VI, 244-245.

³⁸⁵ Ateş, Süleyman, **Yeni İslam İlmihâli**, s. 121-130.

³⁸⁶ Ateş, a.g.e, s. 121-122; **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988 V, 447-448.

³⁸⁷ Hac, 22/26; Zümer, 39/ 9.

³⁸⁸ İsrâ, 17/78.

³⁸⁹ Bakara, 2/43, 125; Âl-i İmrân, 3/43; Tevbe, 9/112; Hac, 22/ 26,77.

³⁹⁰ Bakara, 2/125; Zümer, 39/ 9; Âl-i İmrân, 3/43; Tevbe, 9/112; Hac,22/ 26, 77.

³⁹¹ Bakara, 2/239; Nur, 24/36; İnsan, 76/25.

³⁹² Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Saffetü’t-Tefâsîr**, trc. Sadreddin Gümüş; Nedim Yılmaz; Ensâr Neşriyat, İstanbul, 1995, Yeni Şafak Baskısı, IV, 238

kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin, “Rasûlüllah sekiz rekât namaz kıldı” anlamındaki hadis, “sebbeha semâniye rekeâtin” şeklinde rivâyet edilmiştir.³⁹³ Belirtmiş olduğumuz rivâyetten başka, “sebbeha-yüsebbihu” fiilinin namaz anlamında kullanıldığı birçok hadis vardır.³⁹⁴ Ayrıca, Allah Teâlâ, Hz. Peygambere, Kur’an-ı Kerim’i indirmiş, وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklayasın diye Kur’an-ı Kerim’i sana indirdik”³⁹⁵ buyurmuştur. Bu âyetten anladığımıza göre, Hz. Peygamber de, kendisine bizim için indirilen bu âyet-i kerîmeleri fiilî ve kavli sünnetiyle ortaya koymuştur. Peygamberimizin fiilî ve kavli sünnetine göz atıldığında ise, Nebî (s.a.s)’in namazları beş ayrı vakitte kıldığı ve kıldırıldığında hiç şüphe yoktur. Bu bilgiler ışığında yapılması gereken, âyetleri, hadislere uygun şekilde tefsir etmektir. Nitekim müfessirlerin tamamına yakını bu âyetlerde geçen tesbih emrinin namaz olarak yorumlanması gerektiği ve âyetin de beş vakit namazı kapsadığı kanaatine varmıştır. Aynı zamanda tesbih bir zikir olarak her an yapılabilir. Âyette tesbih için özel zamanlar belirtildiğine göre, çok özel bir tesbih şeklinin –ki o da namazdır- emredildiği akla gelmektedir. Bundan dolayı Yazır’ın yapmış olduğu yorumun, Kur’an’a, sünnete ve yaşanan İslâm’a daha uygun olduğu kanaatini taşımaktayız.

“İslam’da İbadetlerin Değişmezliği” adlı bir çalışmada Abdullah Kahraman bu konuda şunları belirtmektedir: “Ateş’in söylediği gibi, müfessirlerin yorumu akıl yürütmeden ibaret sayılırsa, kendi hükmünün de akıl yürütme dışında bir şey olmadığı ortadadır. Biz her iki akıl yürütme arasında tercih yapmak durumunda kalırsak sadece bir fert olan Ateş’in görüşü yerine, çoğunluğu oluşturan müfessirlerin görüşünü tercih etmeyi uygun buluyoruz. Zira onların

³⁹³ İbn Mâce, Tahâret, 113.

³⁹⁴ Bk. Buhârî, Taksîr, 9, 12; Müslim, Müsâfirîn, 39; Nesâî, Salât, 23; Dârimî, Salât, 181; İbn Hanbel, II, 132; III, 446. Başka bir rivayet; İbn Hanbel, I, 17; Bir başkası; Ebû Dâvud, Sehv, 27; Tatbîk, 106; İbn Hanbel, I, 351; IV, 100; Bir başkası; İbn Hanbel, III, 455. Bu rivayetleri çoğaltmak mümkündür.

³⁹⁵ Nahl, 16/44.

gerek dile, gerekse dine daha fazla vakıf olduklarına, gerekçelerinin ise daha güçlü olduğuna inanmaktayız.³⁹⁶

d) Sabah, Akşama Doğru ve Gece İfadeleri (“Bükraten”, “Asîlen”, “El-Leyl”)

وَأَذْكُرُ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلاً وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلاً طَوِيلاً

“Rabbinin adını sabah akşam (ikinci vakti) an (zikret) . Gecenin bir kısmında O'na secde et; gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et.”³⁹⁷

Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209), bu âyet hakkında iki farklı görüşün olduğunu söylemektedir. Bunlar:

a. Bu ifadelerden namaz değil, aksine sözlü ve îtikâdî açıdan olan tesbih, yani takdis ve tenzih kast edilmiştir ki, maksadı da kulun bütün vakitlerde gece ve gündüz, kalbiyle ve diliyle Allah’ı zikretmesi gerektiğini bildirmektir.

b. Bu âyette namaz kast edilmiştir ve beş farz namazın vakitlerini açıklamaktadır.³⁹⁸ Bu görüşte olanlar, beş vakit namazı bu âyetlerden şu şekilde çıkarırlar: بُكْرَةً kelimesi ile sabah namazı, وَأَصِيلاً kelimesi ile öğle ve ikinci namazları, وَمِنَ اللَّيْلِ ifadesi ile de akşam ve yatsı namazları kast edilmiştir.³⁹⁹ Yazır, bu görüşü benimsediğini ifade etmiş ve bunun doğru görüş olduğunu da şu şekilde açıklamıştır: Âyette geçen فَاسْجُدْ لَهُ (O’nun için secde et)’deki فَآ ve secde emri, bu fiilden önce geçen وَأَذْكُرُ “zikret” emrinden kastın ne demek olduğunu ortaya koymuştur ki o da namazdır. Bu âyetteki secde “zıkr-i cüz, irâde-i kül” (bir bütünün bir parçasını zikredip tamamını kast etme) yoluyla namazdan mecazdır.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Kahraman, Abdullah, a.g.e, s. 228-229.

³⁹⁷ İnsan, 76/25-26.

³⁹⁸ Râzî, a.g.e, XXII, 360-361.

³⁹⁹ Neseî, a.g.e, II, 760; Sâbûnî, a.g.e, VII, 164; Râzî, a.g.e, XXII, 360; Suyûtî, a.g.e, II, 246.

⁴⁰⁰ Yazır, a.g.e, VIII, 472.

Tefsirlerde, âyetteki **وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا** (gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et) ifadesinin ise, teheccüd namazı⁴⁰¹ veya nafilî namaz⁴⁰² anlamına geldiği ifade edilmiştir.

D. SONUÇ

Namaz vakitlerini kesin şekilde ortaya koyan ve vakitlerinin de beş ayrı zaman dilimi olduğunu belirten Nebî (s.a.s)'dir. Âyetlerin, hadisler olmaksızın anlaşılması mümkün olmadığından, âyetlerin de hadisler ışığında tefsir edilmesi gerekir. Nitekim âlimlerin tamamına yakını farz namaz vakitlerine işaret eden âyetleri, namazların beş vakit olduğunu ortaya koyar şekilde tefsir etmişlerdir.

Namaz vakitlerinin beş olduğunu kabul ederek âyetleri yorumlayan âlimlerin ifadelerini esas alarak âyetlere bir göz attığımızda sabah namazının: **قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ** (güneşin doğmasından önce)⁴⁰³, **وَحِينَ تُصْبِحُونَ** (sabaha kavuştuğunuzda)⁴⁰⁴, **بُكْرَةً** (sabah)⁴⁰⁵, **وَقُرْآنَ الْفَجْرِ** (sabahın Kur'an'ı)⁴⁰⁶, **الإِبْكَارِ** “el-ibkâr”⁴⁰⁷ ve **بِالْغُدُوِّ** “bi'l-ğuduvvi”⁴⁰⁸ ifadeleriyle açıklandığını görmekteyiz. Bu ibareler incelendiğinde, mezheplerin kabul ettikleri netlikte olmasa da, sabahın ilk ve son vaktinin beyan edildiği sonucuna ulaşılır.

Öğle namazının vaktini beyan eden âyet ise **وَحِينَ تُظْهِرُونَ** (öğle vaktine eriştiğinizde)⁴⁰⁹ ifadesidir. Bu ibare ise, öğle namazının ilk vaktini ortaya koysa da son vaktine işaret etmemektedir.

Öğle ve ikinci namazını ifade ettiği görüşünde olanlar olsa da **وَقَبْلَ غُرُوبِهَا** (güneşin batmasından önce)⁴¹⁰ ifadesi ve ayrıca **وَعَشِيًّا** (gündüzün sonunda)⁴¹¹

⁴⁰¹ Neseî, a.g.e, II, 760; Suyûtî, a.g.e, II, 246; Râzî, a.g.e, XXII, 361; Yazır, a.y.

⁴⁰² Sâbûnî, a.g.e, VII, 164.

⁴⁰³ Tâhâ, 20/130; Kâf, 50/39-40.

⁴⁰⁴ Rum, 30/17-18.

⁴⁰⁵ Meryem, 19/11; Ahzab, 33/42; Fetih, 48/9; İnsan, 76/25-26.

⁴⁰⁶ İsrâ, 17-78.

⁴⁰⁷ Mü'min, 40/55.

⁴⁰⁸ Nur, 24/36.

⁴⁰⁹ Rum, 30/17-18.

ifadesi, ikinci namazının vaktine işaret etmektedir. Bu ibareler de incelendiğinde, ikinci namazının son vaktinin belirtildiği fakat ilk vaktinin açıkça ortaya konmadığı görülmektedir.

حِينَ تُمْسُونَ (akşama ulaştığınızda)⁴¹² ifadesinin akşam ve yatsı namazının vaktini belirttiği ifade edilse de bu âyet akşam namazının ilk vaktini ortaya koymakta fakat anladığımız şekilde son vaktini ortaya koymamaktadır.

Namaz vakitlerini beyan eden âyetler incelendiğinde, وَمِنْ أَنْاءِ اللَّيْلِ (gecenin bir kısım saatleri) ile muradın yatsı namazı olduğunu söyleyen varsa da, bu ifadenin yatsı namazının ilk ve son vakitlerin ortaya koymadığı görülecektir.

Bu araştırmamızın neticesinde vardığımız sonuç; sabah namazının ilk ve son vakti, öğle namazının ilk vakti, ikindinin son vakti ve akşamın ilk vakti âyetlerde belirtilmiş fakat öğle namazının son, ikinci namazının ilk, akşam namazının son ve yatsı namazının ilk ve son vakitleri beyan edilmemiştir.

II. FARZ NAMAZ VAKİTLERİ KONUSUNDA HADİSLER

A. NAMAZ VAKİTLERİNİ KORUMAYI İFADE EDEN HADİSLER:

Namazların vaktini geçirmeden, vakti içerisinde kılmaya teşvik eden birçok hadis vardır. Çalışmalarımız sırasında karşılaştığımız bu türden hadislerin bir kısmına işaret etmeyi uygun bulduk.

Hz. Aişe (r.a)’ın anlattığına göre, Resûlullah (s.a.v) ölünceye kadar, hiçbir namazı son vaktinde iki kere kılmamıştır.⁴¹³ Hz. Ali’nin ifadesine göre ise,

⁴¹⁰ Tâhâ, 20/130; Kâf, 50/39-40.

⁴¹¹ Meryem, 19/11; Rum, 30/17-18.

⁴¹² Rum, 30/17-18.

⁴¹³ Tirmizî, Salât, 13 (No:174). Tirmizî bu hadisin “hasen- garib” olduğunu ve isnadının muttasıl olmadığını belirtmiştir.

Peygamberimizin kendisine en önemli tavsiyelerinden birisi de namazları geciktirmeden vakti içerisinde kılması yönünde olmuştur.⁴¹⁴

Resülullah (s.a.v), "Namazın ilk vaktinde Allah'ın rızası vardır. Son vaktinde de affı vardır."⁴¹⁵ diyerek dinimizde namazı vaktinde kılmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. "Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" sorusuna, "Vaktinde kılınan namaz."⁴¹⁶ "Amellerin en üstünü hangisidir?" sorusuna ise, "İlk vaktinde kılınan namaz."⁴¹⁷ cevaplarını vermesi de, namazları vaktinde kılmaya dinimizin verdiği önemi ortaya koyan açık ifadelerdir.

Nebi (s.a.s), bir başka hadislerinde ise, Ne yemek ne de başka bir şey için namazı geciktirmeyin.⁴¹⁸ Namazın vaktinin geçmesi, kişinin ailesi ve malını kaybetmesinden daha kötüdür."⁴¹⁹ Buyurarak, namazı vaktinde kılmanın dünya nimetlerinden ve dünya içerisinde bulunan her türlü şeyden daha fazla önemli olduğunu vurgulamıştır.

Sahih ve muteber kabul edilen hadis kitapları içerisinde seçmiş olduğumuz hadisler, namazların belli vakitlerinin olduğunu ve bu vakitleri içerisinde namazları geciktirmeden kılmanın gerektiğini net bir şekilde ifade etmektedir. Ancak bu vakitler nelerdir ve kaç vakit namaz vardır? Sorularını ise bir sonraki kısımda incelemeye çalışacağız.

B. HADİSLERDE BEŞ VAKİT NAMAZ:

1. Namaz Vakitleri Bağlamında Miraç Hadisleri:

Bir gün ve gecede beş vakit namazın farz olduğu ve beş vakit namazın da miraç hadisesi ile birlikte farz kılındığında –marjinal bazı gruplar ve ferdi bir takım görüşler dışında- islam ümmeti ittifak etmiştir. Miraç da hicretten bir yıl

⁴¹⁴ Tirmizî, Salât, 13 (No:171); İbn Hanbel, I, 105.

⁴¹⁵ Tirmizî, Salât, 13 (No:172).

⁴¹⁶ Buhârî, Mevâkît, 5 (I, 134), Nesâî, Mevâkît, 51 (I, 292), Dârimî, Salât, 24 (No:1227).

⁴¹⁷ Müslim, İmân, 36 (No: 137-140), Dârimî, Salât, 24 (No:1227); Ebû Dâvud, Salât, 9 (No:426); Tirmizî, Salât, 13 (No:170); Buhârî, Mevâkît, 5.

⁴¹⁸ Ebû Dâvud, Ed'ime, 10 (no. 3758).

⁴¹⁹ Mâlik, Muvatta', Vukût, 23 (s. 12)

önce vaki olduğuna göre bütün Müslümanların kılmakla yükümlü oldukları beş vakit namazın hicretten bir yıl önce farz kılındığı ortaya çıkmaktadır.⁴²⁰

Beş vakit namazın hicretten önce miraç gecesinde farz kılındığı sağlam haberlerle sabittir. Enes (r.a)'in naklettiği bir hadiste şöyle buyrulur: "Miraç gecesinde Hz. Peygamber'e namaz elli vakit olarak farz kılınmış, sonra eksiltilek beşe indirilmiş, sonra şöyle nida olunmuştur: "Ey Muhammed! Benim katımda söz değiştirilmez. Bu beş vakit namaz sebebiyle, senin için elli vakit namaz sevabı vardır."⁴²¹

"Allah Teâlâ miraç gecesinde ümmetim üzerine elli vakit namazı farz kıldı. Ben ise O'na müracaat ederek hafifletilmesini istedim. Sonunda namazı bir gün ve gecede beş vakte indirdi."⁴²²

Miraç hadislerinde namazın elliden aşığı indirilişı değişik şekillerde anlatılmaktadır:

-Nebi (s.a.s)'in isteği üzerine her müracaatında yarısı indirilmek suretiyle üç kerede beş vakte indirildięi⁴²³;

-Yarısının indirilmesinden sonra Nebi (s.a.s)'in isteğiyle direk beş vakte indirildięi⁴²⁴;

⁴²⁰ İbn Nüceym, Zeynülâbidîn İbh İbrâhîm el-Mısrî (Ö.970/1563), **Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418, Birlikte: Kenzü'd-Dekâik, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî. Minhatü'l-halik ala bahri'r-raik, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Abidin. 7 cilt., I, 257; Karaman, Hayreddin, **İslam hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 75; Soysaldı, a.g.e, s. 47.

Kaynaklarda yer alan ve genel kanaati yansıtan bu bilgiye rağmen, miraç hadisesine inanan fakat beş vakit namazın Miraç olayıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını savunan Süleyman Ateş, miraç hadislerindeki farklılıklara işaret ederek şu kanaate vardığını belirtir; "Ne miraçtan önce ne de sonra, namazların beş vakit olduğuna dair Kur'an'da bir açıklık yoktur. Bu husus Peygamberin uygulamasından anlaşılmaktadır. Herhalde bu rivayetler, namazın beş vakit olduğunu sağlama bağlamak için miraç hadislerinin arasına sokuşturulmuştur. (Ateş, Süleyman, a.g.e, IX, 112-115) Hüseyin Atay da miraç hadisesi hakkında; "Miraç hadisesi gerçek değildir. Bu olaya gerçek olarak inamak Kur'an açısından rezaletin rezaleti, küfür ve Allah'ın zatına nezaketsizliktir. Miraç hadisleri cahil, gafil, kafasız raviler tarafından uydurulmuştur. Bu raviler ve bunların destekçileri, Nebî (s.a.s)'i Allah'ın vekili ve yardımcısı mevkiine koymuşlardır" demektedir. Yaşar Nuri Öztürk de, Süleyman Ateş'in görüşünü benimsemektedir. (Ebû Bekir Sifil, **Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi**, Kayhan Yayınları, 1997/İstanbul, 1. Baskı, I, 171-180)

⁴²¹ Tirmizî, Salât, 45; Nesâî, Salât, 1; İbn Hanbel, III, 161.

⁴²² Buhârî, Salât,1; Müslim, İmân, 263; İbn Mâce, İkâme, 194.

⁴²³ Buhârî, Salât,1; Nesâî, Salât, 1.

-Kırk, otuz, yirmi, on, beş şeklinde hafifletme meydana geldiği⁴²⁵;

-Namazlar elliden sonra her defasında beşer beşer indirilerek yine en son beş vakit olarak neticlendiği⁴²⁶;

-İlk önce elliden on hafifletme yapılarak başladığı ve sonuçta beş vakte indirildiği ifade edilmektedir. Ancak kaçar kaçar indirildiği ise belirtilmemiştir.⁴²⁷

Bu hadisleri incelememizden çıkardığımız sonuç; namaz ilk önce elli olarak emredilmişken belli safhalardan geçerek neticede beşe kadar inmiştir. Ancak elliden beşe inerken kaçar kaçar indirildiği konusu ise ihtilafıdır. Bu konudaki farklı rivâyetlerin ravilerden kaynaklanması muhtemeldir. Namazın hafifletilmesine dair farklı rivâyetlerin olması, âlimlerin, beş vakit namazın miraç hadisesi ile birlikte farz kılındığı yönündeki icma'ını bozacak ve bu hadislerin sıhhatinden şüphe etmemize sebep olacak kadar genel bir ihtilaf değildir. Bilakis teferruat kabilinden farklılıklardır.

2. İçinde Beş Vakıt Namaz İfadesi Geçen Hadisler:

Değişik vesilelerle Nebi (s.a.s), namaz vakitlerini tek tek açıklamasının yanında namaz vakitlerinin beş olduğunu ifade eden sözler de söylemiştir. Bu hadisleri, Kur'an-ı Kerim'in mücmelini beyan sadedinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü Kur'an'dan, itirazları önleyecek netlikte namaz vakitlerinin beş olduğu anlaşılammaktır. Bazılarının beş vakti ifade ettiğini söylediği bir âyeti, bir başkası üç vakti ifade ettiğini söyleyerek savunmaktadır. Bundan dolayı da âyetler mücmel sayılır ve bu mücmelliği izale edecek olan da Nebi (s.a.s)'dir.

Hadislere baktığımızda ise, Nebi (s.a.s)'in devamlı olarak namazlarını beş vakitte kılmaya gayret ettiği, namazların beş ayrı vakitte kılınması için teşvik ettiği; nadiren ise bazı mazeretlere dayanarak namazları cem yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak hadislerin delil olarak kabul edilmesine şüpheyile bakan

⁴²⁴ Müslim, İmân, 263; İbn Mâce, İkâme, 194; İbn Hanbel, V, 144.

⁴²⁵ Buhârî, Bedü'l-Halk, 6; Tevhid, 37; Menâkibü'l-Ensâr, 42; Nesâî, Salât, 1; İbn Hanbel, IV, 208-209.

⁴²⁶ Müslim, İmân, 259.

⁴²⁷ Buhârî, Tevhid, 37.

veya arzusuna göre yorum yapan kimselere hadislerin yapacağı bir açıklama olamaz.

Bu kısımda, Nebi (s.a.s)'in, namaz vakitlerinin başlangıcını ve sonunu izah eden hadislerinden önce, içerisinde beş vakit namaz ifadesi geçen hadislerini incelemeye çalışacağız.

Bazı lafız farklılıkları ile Talha b. Ubeydullah, Enes b. Malik, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas (r.a) tarafından nakledilen, aşağıda bir örneğini sunmuş olduğumuz hadislerde, Nebi (s.a.s)'e bir adamın gelip din hakkında sorular sorduğu anlatılmaktadır. Bu adamın (bedevi) sormuş olduğu,“Allah kaç vakit namaz farz kıldı” şeklindeki sorusuna, Nebi (s.a.s)'in bütün kaynaklarda “beş vakit farz kıldı” diyerek cevap verdiği ifade edilmektedir.

Enes (r.a)'dan;

Bir adam, Allah'ın Nebi'si (s.a.s)'e sordu; “Allah kullarına kaç vakit namaz farz kıldı?” “Allah kullarına beş vakit namazı farz kıldı.” buyurdu. Bunun üzerine adam; bunlardan ne bir fazla ne de bir eksik yapmayacağını söyledi. Allah Rasülü (s.a.s) şöyle buyurdu: “Bu adam bu sözünde doğru ise (ve dediğini de yaparsa) mutlaka cennete girer.”⁴²⁸

Hız. Peygamberin (s.a.s), hem bir din eğitmeni hem de bir vali olarak sahabelerinden seçmiş olduğu kimseleri görev yerlerine göndermeden önce, insanlara Allah'ın birliğini kabul etmelerinin peşinden beş vakit namazı emretmelerini öğütlediği anlaşılmaktadır.

İbn Abbas (r.a)'dan;

Hız. Peygamber (s.a.s), Muaz b. Cebel (r.a)'i Yemen'e gönderirken ona şöyle buyurmuştur: "Sen ehli kitap olan bir topluma gidiyorsun. Onlara ilk önce Allah'ın bir, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu bildir. Bunu kabul

⁴²⁸ Buhârî, İlim, 6 (I,23), İmân, 34 (I, 16-17); Şehâdât, 26 (III, 161-162); Hiyel, 3 (VIII, 60); Savm, 1 (II, 225); Ebû Dâvud, Salât, 1. (No:391); İbn Hanbel, I, 264; III, 143, 168, 193, 267; Nesâî, Salât, 4 (I, 228); Sıyâm, 1 (IV,121-124); İmân, 23 (VIII, 118); İbn Mâce, İkâme, 194 (No:1402); Tirmizî, Zekat, 2 (No: 619).

ederlerse, Allah'ın onlara gecede ve gündüzde beş vakit namazı farz kıldığını söyle.."429

Nebi (s.a.s), namazın hem madden hem de manen temizleyicilik özelliğine vurgu yapmış ve beş vakit namazın insanda hiçbir kir bırakmayacağını ifade etmiştir:

Ebû Hureyre (r.a)'dan:

Allah Resulü (s.a.s) buyurdu:

"-Birinizin kapısında günde beş kez yıkandığı bir nehrin aktığını görürseniz acaba ne dersiniz? Kirinden hiç eser kalır mı?"

"-Hayır, kirinden hiçbir şey kalmaz; tertemiz olur" dediler.

"-İşte beş vakit namaz da böyledir. Allah o namazlar sayesinde bütün hataları siler" buyurdu.⁴³⁰

Sa'd İbnu Ebî Vakkas kanalıyla gelen yukarıdaki hadise benzer bir rivâyette, vefat eden bir sahabenin ardından Nebi (s.a.s) şunları söylemiştir:

"Öldükten sonra, namazının ona ne kazandırdığını biliyor musunuz? Namazın misali, sizden birinin kapısının önünde akan ve her gün içine beş kere girip yıkandığı suyu bol ve tatlı bir nehir gibidir. Siz nehrinde günde beş kere yıkanan kimsede bir kir görebilir misiniz? İşte onun için, o kişiyi namazının hangi mertebeye erdirdiğini siz bilemezsiniz"⁴³¹

Peygamberimiz (s.a.s), Beş vakit kılınan namazın, kişi büyük günahlardan kaçındığı sürece, küçük günahlara kefaret olacağını vurgulamış⁴³² beş vakit namazı

⁴²⁹ Buhârî, Zekât, 41, 63, Meğâzî, 60, Tevhîd, 1; Nesâî, Zekât, 1; Dârimî, Zekât, 1 .

⁴³⁰ Buhârî, Mevâkî, 6 (I,134); Müslim, Mesâcid, 51 (I, 462-463); Tirmizi, Edeb, 80 (No: 2868); Nesâî, Salât, 7 (I, 230); Mâlik, Muvatta', Kasru's-Salât, 91 (I, 174); İbn Hanbel, II, 379.

⁴³¹ Mâlik, Muvatta', Kasru's-Salât, 91 (I, 174); İbn Hanbel, I, 177.

⁴³² Müslim, Tahâret, 4 (I, 208); Nesâî, Tahâret, 108 (I, 91); İbn Mâce, Tahâret, 57 (No: 459); Farklı bir rivayet; İbn Hanbel, II, 400, 484; Müslim, Tahâret, 16 (I, 209); Tirmizî, Salât, 46 (No: 214); İbn Mâce; İkâme, 79 (No: 1086).

kılan kimseye Allah'ın cennet vadettiğini, kılmayan kimseye ise bir vadinin bulunmadığını bildirmiştir.⁴³³

Başka bir rivâyette ise Peygamberimiz (s.a.s), farz olan namazların özellikle vakitlerine vurgu yaparak, bu vakitlere dikkat edip namazları vaktinde kılmaya gayret edenlerin cennete girebileceğini ve böyle kimselere cehennem haram olacağını açıklamıştır:

Hanzale el-Kâtib (r.a)'dan, Allah Resulü (s.a.s) buyurdu:

"Kim beş vakit namaza rükû ve sücûdlarını hakkiyle yerine getirerek devam ederse ve onun Allah tarafından bir hak (farz) olduğunu bilirse ve vakitlerine de dikkat ederse, cennete girer" yahut "cennet ona sabit olur" yahut "ateşe haram olur" buyurdu.⁴³⁴

Sözümüzü Nebi (s.a.s)'in vedâ hutbesinde söylediği ve İmam-ı Tirmizî'nin Sünen adlı kitabının namaz bahsinin sonunda zikrettiği şu hadis ile bitirelim:

Ebû Umâme (r.a)'dan;

“Rabbınız Allah’a karşı gelmekten sakınınız. Beş vakit namazınızı kılınız. Ramazan orucunuzu tutunuz. Malınızın zekâtını veriniz. Amirlerinizin (Allah’a isyanı olmayan) emirlerine uyunuz. Rabbınızın cennetine giriniz.”⁴³⁵

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki; Talha b. Ubeydullah, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Sâd b. Ebû Vakkas, Hanzale el-Kâtib (r.a) tarafından rivâyet edilen yukarıdaki hadisler, sahabe devrinden beri namazların beş vakit kılındığını ve müsteşriklerin iddia ettikleri gibi⁴³⁶ sonradan beş vakte çıkarılmadığını bize açıkça göstermektedir. Çünkü bu kadar sahabenin yalan üzere birleşmeleri mümkün değildir. Namazların iki veya üç vakit olduğu şeklindeki bir kanaate, hadisleri inceleyen ve insafli bir şekilde anlamaya gayret eden bir kişinin

⁴³³ Ebû Dâvud, Vitir, 2 (No:1420); Nesâî, Salât, 6 (I, 230); Dârimî, Salât, 208 (No:1585); Mâlik, Muvatta’, Salatü'l-Leyl, 14 (I,123); İbn Hanbel, V, 322; İbn Mâce, İkâme, 194 (No:1401).

⁴³⁴ İbn Hanbel, IV, 267.

⁴³⁵ Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 434 (No:616-II,516); İbn Hanbel, V, 251. Tirmizî, bu hadis hakkında “hasen-sahih” demiştir.

⁴³⁶ M.E.B. İslam Ank., X, 113-114.

ulaşabilmesi mümkün değildir. Zaten İslam ümmeti de, farklı yorumlarla dahi olsa, farz namazların beş vaktinin olduğunda icma etmiştir.

3. Beş Vakit Namazın İlk Ve Son Vaktini Açıklayan Hadisler:

Kütübü't-Tis'a'da konumuzla ilgili yapmış olduğumuz araştırmamızda aralarında bazı lafız farklılıkları bulunmakla birlikte, gerek sözlü gerekse fiilî uygulamalarla, namazların ilk ve son vakitlerini açıklayan ve bu vakitlerin beş olduğunu ifade eden pek çok rivâyetle karşılaştık. Bu rivâyetlerin ilk ravileri göz önüne alındığında, en az yedi sahabe tarafından nakledildiği ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Ebu Musa el-Eş'arî, Büreyde, İbn Abbas, Câbir, Ebu Hureyre, Hz. Ömer, İbn Amr b. El-Âs (r.a)'dır. Tâbiin'den ise; Ebu Minhal, Muhammed b. Amr b. El-Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib, Zührî kanallarıyla farz namazların ilk ve son vakitlerini açıklayan hadislerin nakledildiğini görmekteyiz.

Ebu Mûsâ (r.a) kanalıyla gelen iki rivâyette, namaz vakitleri hakkında soru soran kişiye Nebi (s.a.s)'in bir cevap vermediği, fakat sabah namazından başlayarak uygulamalı şekilde namaz vakitlerini üst üste iki gün kılmak suretiyle öğrettiği rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetlerin birincisinde, yatsı namazının, gecenin ilk üçte birinde kılındığı rivâyet edilirken, ikincisinde ise gece yarısında kılındığı ifade edilmektedir.⁴³⁷

Nebi (s.a.s)'in, namaz vakitleri hakkında soru soran kişiye Büreyde (r.a) kanalıyla gelen iki rivâyette de, “bu iki günü bizimle kıl.” Diyerek cevap verdiği, rivâyetlerin birinde namaz vakitlerini izah etmeye öğle namazıyla, diğerinde ise sabah namazıyla başladığı ifade edilmektedir.⁴³⁸

⁴³⁷ Müslim, Mesâcid, 31, 178-179 (I,429); Ebû Dâvud, Salât, 2 (No:395); Nesâî, Mevâkîf,15 (I, 260); İbn Hanbel, IV, 416.

⁴³⁸ Müslim, Mesâcid, 176-177 (I, 428-429); Tirmizî, Mevâkîf,1 (No:152); Nesâî, Mevâkîf, 12 (I, 258); İbn Mâce, Mevâkîf, 1.(No:667).

İbn Abbas (r.a)'ın rivâyetinde Cebrâil'in Kâbe'de iki defa Peygamber'e imamlık yaparak namaz vakitlerini öğrettiğine yer verilirken, akşam namazını her iki günde de aynı vakitte kıldırıldığı zikredilmektedir.⁴³⁹

Câbir (r.a)'dan nakledilen üç rivâyetten birinde, namaz vakitlerini öğretenin Peygamberimiz olduğu ve akşam namazını her iki günde de aynı vakitte kıldığı belirtilirken, diğer ikisinde ise, namaz vakitlerini öğretenin Cebrâil olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁴⁰

Ebu Hureyre (r.a)'den nakledilen üç rivâyetten birinde ise Hz. Peygamberin Cebrail'i işaret ederek, “işte bu Cebrail'dir, size dininizi öğretmek için gelmiştir”, dedikten sonra namaz vakitlerini anlattığına yer verilmekte ve Peygamberimizin her iki günde de akşam namazını aynı vakitte kıldığı belirtilmektedir. Diğer iki rivâyette ise, Hz. Peygamberin namaz vakitlerini uygulamalı değil de sözlü olarak öğrettiği kaydedilmektedir.⁴⁴¹

Hz. Ömer'den konuyla ilgili gelen üç rivâyetin birinde Hz. Ömer, valilerine –muhtemelen bazı kişilerin namazlara önem vermemesi, bazı kimselerin namaz vakitlerini normal vaktinden geciktirmesi, ya da bazılarının devamlı şekilde cem yolunu tercih etmesinden kaynaklanan bir aksaklık ya da ihmal üzerine- “benim katımda en önemli işiniz namazdır. Kim onu koruyup devam ederse, dinini korumuş olur. Kim de onu yitirirse, dinini daha çabuk yitirir.” Dedikten sonra, beş vakit namazın vakitlerini tarif etmektedir. Yatsı namazı hususunda ise; “Kim yatsıyı kılmadan uyursa, gözüne uyku düşmesin! Kim uyursa gözü uyku tutmasın! Kim uyursa gözü uyku tutmasın” diyerek yatsı namazına özellikle vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'den gelen diğer iki rivâyet ise, vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazılmış mektuplar olup -ihtimal dâhilinde olan belirtmiş

⁴³⁹ İbn Hanbel, I, 333, 354; Ebû Dâvud, Mevâkît,2 (No:393); Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:149).

⁴⁴⁰ Nesâî, Mevâkît, 10,15,17 (I, 255, 261, 263); İbn Hanbel, III, 330; Tirmizî, Mevâkît, 1 (no150).

⁴⁴¹ İbn Hanbel, II, 232; Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:151); Nesâî, Mevâkît, 6 (I, 249); Mâlik, Vukût, 9 (I,8).

olduğumuz sebeplerden dolayı- namaz vakitlerini izah ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁴²

Amr İbnu'l-Âs'dan gelen namaz vakitlerini açıklayan bir rivâyette, öğlenin son vakti olarak ikinci vaktinin girmesi belirtilirken, ikinci vaktinin başlangıç anı belirtilmemiş ve hadisin sonunda güneş doğunca sabah namazının kılınamayacağına vurgu yapılmıştır.⁴⁴³

Ebû Minhâl tarafından nakledilen iki rivâyetten birine göre, Ebû Berze el-Eslemî'nin, Ebû Minhâl ve babasının isteği üzerine onlara namaz vakitlerini açıkladığı anlatılır. Ebû Berze zikredilen rivâyette, Nebi (s.a.s)'in yatsı namazını tehir etmeyi müstehap kabul ettiğini ifade etmekte, fakat yatsı namazının vaktini belirtmemektedir. Diğer rivâyette ise yatsı namazının vaktinin gece yarısı olduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁴

Haccac'ın namaz vakitlerini geciktirmesi üzerine Muhammed b. Amr b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib'in de içerisinde bulunduğu tâbiinden oluşan bir grubun Câbir (r.a)'a gelip Peygamberimiz devrinde namazların hangi vakitte kılındığını sordukları, Câbir'in de onlara namaz vakitlerini izah ettiği rivâyet edilmektedir.⁴⁴⁵

Zührî (r.a)'ın rivâyet etmiş olduğu bir hadiste, tâbiinden olan Ömer b. Abdülaziz'in Cibril hadisini bilmediği, bu yüzden de namazları geç kıldırıldığı, bunun üzerine de Urve b. Zübeyr'in ona, Muğîre b. Şu'be ile Ebû Mes'ûd el-Ensârî arasında Cibril hadisi hakkında geçen konuşmayı naklettiği ifade edilmektedir. Ebû Mes'ûd el-Ensârî'nin Cibril hadisini

⁴⁴² Mâlik, Vukût, 6, 7, 8. (s. 6-7)

⁴⁴³ Müslim, Mesâcid, 171-174 (I, 426-427); Ebû Dâvud, Mevâkît, 2 (No:396); İbn Hanbel, II, 210,213, 223; Nesâî, Mevâkît, 15 (I, 260)

⁴⁴⁴ Buhârî, Mevâkît, 11, 13, 39; Ezan, 104; Müslim, Mesâcid, 235, 237; Ebû Dâvud, Mevâkît, 3 (No:398); Nesâî, Mevâkît, 2, 16.

⁴⁴⁵ Müslim, Mesâcid, 233-234; Nesâî, Mevâkît, 15, 18; İbn Mâce, Salât, 1; Ebû Dâvud, Mevâkît, 3 (No:397); İbn Hanbel, III, 369; Buhârî, Mevâkît, 18, 21.

Muğire b. Şu'be'ye anlatmasının sebebi ise, Muğire'nin Kûfe'deyken namazı geciktirmesidir.⁴⁴⁶

Örnek olması bakımından Ebû Mûsâ kanalıyla gelen Peygamberimiz (s.a.s)'in namaz vakitlerini izah ettiğine dair hadisle, İbn Abbas kanalıyla gelen Cebrâil'in Nebi (s.a.s)'e namaz vakitlerini öğrettiği hadisin anlamlarını aşağıda zikretmeyi uygun bulduk

Ebû Mûsâ (r.a)'dan:

Biri, Peygamber (s.a.s)'e gelip namaz vakitlerinden sordu. Adama herhangi bir cevap vermedi.

Sabah olunca, henüz (karanlıktan) insanlar birbirlerini tanımazken Bilâl'e emredip sabah namazı için kamet getirtti. Sonra güneş tepe noktasından zail olunca öğle namazı için kamet getirtti. Cemaatin arasında bu vakti daha iyi bilen birisi, bu vakit için gün ortası tabirini kullanmıştır. Daha güneş yüksekleyen emredip ona ikindi namazı için kamet getirtti. Güneş battığında ona emredip akşam namazı için kamet getirtti. Ufuktaki aydınlık kaybolunca emretti, yatsı namazına kamet getirtti.

Ertesi gün sabah namazını biraz tehir etti, namazdan çıktığında biri "güneş doğdu" diyebilirdi, ya da nerdeyse güneş doğacak (diyebilirdi). Dünkü kıldığı ikindiye yakın bir zamana kadar öğleyi erteledi. Sonra ikindiye geç kıldı, namaz bittiğinde biri "güneş kızarmıştır" diyebilirdi. Akşamı da şafağı kaybolacağı zamana kadar geciktirdi. Yatsıyı da gecenin ilk üçte biri oluncaya dek geç kıldı.

Sabah olunca soruyu soran kişiyi çağırıp şöyle dedi: "İşte namaz vakitleri bu ikisi arasındır."⁴⁴⁷

İbn Abbâs (r.a)'dan, Allah Resulü (s.a.s) buyurdu:

⁴⁴⁶ Malik, Muvatta', Vukût, 1 (I, 3); Buhârî, Mevâkît, 1 (I,132); Bed'ul-Halk, 6 (IV,81); Meğâzî, 12 (V,17); Müslim, Mesâcid, 166-167 (I, 425); Ebû Dâvud, Mevâkît, 2 (No:394); Nesâî, Mevâkît,1 (I,245); İbn Mâce, Mevâkît, 1 (No:668).

⁴⁴⁷ Müslim, Mesâcid, 31, 178-179 (I,429); Ebû Dâvud, Salât, 2 (No:395); Nesâî, Mevâkît,15 (I, 260); İbn Hanbel, IV, 416.

"Cibril, Beyt-i şerifin yanında bana iki kere imamlık yaptı. Birincisinde öğle namazını gölge, pabucun kayışı kadar uzunlukta olduğu zaman kıldırdı. Sonra ikindiye her şey gölgesi kadar olunca kıldırdı. Sonra akşamı güneş batıp oruçlu iftar ettiğinde kıldırdı. Sonra yatsıyı şafak (ufuktaki aydınlık) kaybolduğunda kıldırdı. Sonra sabahı tan yeri ağannca ve oruçluya yemek yasak edildiği zaman kıldırdı.

İkinci günde, öğleyi her şeyin gölgesi kendi kadar olunca, çünkü ikindiye yakın bir zamanda kıldırdı. Sonra ikindiye her şeyin gölgesi iki misli olunca kıldırdı. Sonra akşamı ilk seferindeki vaktinde kıldırdı. Sonra yatsıyı gecenin üçte biri geçtiğinde kıldırdı. Sonra sabahı yeryüzü aydınlanınca kıldırdı. Sonra Cibril, ona yönelerek şöyle dedi: "Ey Muhammedi Bunlar senden önceki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakti, işte bu iki vaktin arasındır." ⁴⁴⁸

Araştırmamızın neticesinde varmış olduğumuz sonuçlardan birisi; Rivâyetlerden anlaşıldığına göre gerek Cibril'in namaz vakitlerini Rasûlüllah'a öğretmesi ve gerekse Rasûlüllah'ın bu vakitleri sahabelerine öğretmesi esnasında hiçbir namaz kerahet vaktinde kılınmamıştır. Varmış olduğumuz diğer sonuç ise; belirtmiş olduğumuz hadislerin ve bu konudaki fiilî sünnetin tevâtür derecesine ulaşmasından dolayı, Kur'ân'ın mücmel olan (anlamı kapalı) namaz vakitleri konusundaki âyetleri mübeyyen hale gelmiştir ve namazların vakitleri hiç şüphe olmayacak tarzda beştir.⁴⁴⁹ Nebi (s.a.s) tarafından farz namazların kesin olarak beş ayrı vakitte kılındığı ortaya çıkınca, namazların üç vakitte kılınması, Nebi

⁴⁴⁸ İbn Hanbel, I, 333, 354; Ebû Dâvud, Mevâkîf,2 (No:393); Tirmizî, Mevâkîf, 1 (No:149).

⁴⁴⁹ Süleyman Ateş, namazları beş vakit olarak belirleyen hadisler hakkında şunları söylemektedir; "Vakitler arasını ayıran kesin çizgiler, sonradan mezhep ihtilaflarından doğmuştur. Hz. Peygamberin, fakihlerin, mezheplerine göre kesin çizgilerle belirledikleri vakitlerin dışına hiç çıkmadığı söylenemez. Eğer O, sürekli olarak bu çizgiler içerisinde namaz kılmış ve bunların dışına çıkmamış olsaydı, mezhepler arasında bu kadar görüş ayrılığı olmazdı". Görüşüne dayanak olarak da Fazlur Rahman'dan şöyle bir alıntı yapmaktadır; "Namazların sayısının başka hiçbir seçeneğe yer bırakmaksızın değişmez bir şekilde beş olarak saptanması, Hz. Peygamber'den sonraki devirde olmuş ve namaz sayısının aslında üç olduğu hususu, namazların sayısının beş olduğu fikrini desteklemek için ortaya atılan hadis dalgası altında kaybolmuştur." Bu görüşü kendisinin de kabul etmesi, yukarıda zikretmiş olduğumuz hadislerin hepsini uydurma kabul etmesi, dolayısıyla hadislerin delil olma yönünü kabul etmemesi anlamına gelmektedir.

(Süleyman Ateş, **Yeni İslam İlmihali**, s. 127-128; **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, IV, 344-345.)

(s.a.s)'in istisnai uygulamalarından olduğu ortaya çıkar. Yani namazları üç vakitte kılmak azimet değil ruhsattır.

III. MEZHEPLERE GÖRE NAMAZ VAKİTLERİ

Bu bölümde farz namazları Hanefî, Şâfiî, Maliki ve Hanbeli Mezheplerinin farz namaz görüşlerine göre düzenlemiş bulunmaktayız. Bu mezheplerin dışında açıklamaya çalıştığımız Caferi Mezhebi'nde ise farz namaz inancı Ehl-i Sünnet inancından oldukça farklıdır. Bu mezhebin farz namazlara dair görüşüne, konumuzu açıklamaya başlamadan önce kısaca değinmeyi uygun buluyoruz.

Ca'feri'lerde farz namazlar; günlük namazlar, ayât namazı, cenaze namazı, tavaf namazı, büyük oğul namazı, ücret- ahd ve yemin dolayısıyla farz olan namazlar ve bayram namazları olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılır. Günlük namazlar sabah (2 rekât), öğle (4), ikindi (4), akşam (3), yatsı (4) olmak üzere toplam 17 rekâttır.

Ayât namazı; güneş tutulması, ay tutulması, zelzele ve halkı korkuya sevk edecek şiddetli gök gürlemesi, şimşek çakması gibi durumlarda farz olup 2 rekât olarak kılınır.

Cenaze namazı kifâyî bir farz olup meyyite dua mahiyetinde olduğu için abdest almak şart değildir.

Büyük oğul namazına gelince, bu kısaca şudur: Vefat eden bir kimsenin üzerine farz olduğu halde kılamadığı namazlar varsa bunları kılmak o kişinin büyük oğluna farzdır. Şâyet büyük oğul bunları kendisi kılamazsa ücret vermek suretiyle birisine kıldırmak mecburiyetindedir. Annenin kılamadığı namazları kılmak ise büyük oğla farz olmamakla beraber şâyet bunları da kılar ya da para karşılığı birisine kıldırırsa müstehaptır.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ Humeynî, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Humeyni Musevi 1409/1989, **Zübdetü'l-Ahkâm**, 2. bs, Beyrut, Ed-Darü'l-İslamiyye, 1987, s. 45; Üzüm, İlyas, **İnanç Esasları Açısından Türkiyede Ca'ferilik**, 1993, Tez (Doktora), s. 292-293; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 146-147.

A. BEŞ FARZ NAMAZIN VAKİTLERİ

1. Farz Namazlarda Normal Vakitler

a) Sabah Namazı

Bazı müellifler vakitleri açıklamaya sabah namazından başlamayı tercih etmişlerdir. Bunun sebebi olarak ise birkaç gerekçe öne sürerler. Bunları belirtmek gerekirse;

- Sabah namazı gündüzün başlangıcıdır.

- Sabah namazının başlangıcı ile bitimi hususunda ihtilaf edilmemiştir.

- Adem (a.s)'ın cennetten çıktıktan sonra kıldığı ilk namaz sabah namazıdır. Yeryüzüne inince gece olmuş, Hz. Âdem daha önce böyle bir şey görmediği için korkmuştur. Sabah aydınlanınca Allah'a şükür için iki rekât namaz kılmıştır.⁴⁵¹ Biz de konumuzu açıklamaya sabah namazından başlamayı uygun bulduk.

Hanefi, Şâfi⁴⁵², Maliki⁴⁵³, Hanbeli⁴⁵⁴ ve Caferi⁴⁵⁵ Mezheplerine göre sabah namazının vakti ufukta yayılan fecrin doğması anından (feci-i sâdik) başlar güneş

⁴⁵¹ İbn Nüceym, a.g.e I, s. 257; İbn Hümam, Kemâlüddîn, Muhammed İbn Abdilvâhid (ö.861/1457), **Fethu'l Kadir**, 1. baskı, I-VI, Mısır-Bulak 1316/1898, I, 151; İbn Abidin, a.g.e, II, 18.

⁴⁵² Muhammed Zühri el-Gamrâvî, **Envâru'l- Mesâlik Şerhi Umdeti's-Sâlik Ve İddetü'n-Nâsik**, Dımaşk 1993/1413, Birlikte: Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Lu'lu' İbnü'n-Nakib el-Mısri, Umdetü's-salik ve umdetü'n-nasik, s. 67; Cezîrî, a.g.e, I, 185; Güneç Halil, **Büyük Şafi İlmihali**, İstanbul, Umut Matbaacılık, 1998, s. 85; Celâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şafii Mahalli, 864/1459, **Kenzü'r-râğûbîn şerhi Minhaci't-Talibin**, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001/1422, s. 42; Remlî, a.g.e, I, 371.

⁴⁵³ el-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, s. 164-165; Ahmed Zeydânî el-Cekeni Şinkiti, Muhammed el-Emin, 1325/1907. **Şerh-ü Halil b. İshak el-Mâlikî**, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1993. Birlikte: Muhtasar, Ziyaüddin Ebü'l-Mevdede Halil b. İshak b. Musa Cündi, I, 134-135.

⁴⁵⁴ Makdisî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Müflih b. Muhammed İbn Müflih (ö.763/1362), **Kitâbü'l-Furu'**, 4. bs. Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985, Birlikte: Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdavi, Tashihü'l-furu', 6 cilt, I, 303; Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Fütuhi İbnü'n-Neccar, **Müntehâ'l-İrâdât fi cem'i'l-mukni' maa't-tenkih ve ziyadat**, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1999/1419, Birlikte: Osman b. Ahmed b. Said *Necdi, Haşiyetü'l-münteha, I, 152; Ebü'l-Berekat Mecdüddin Abdüsselam İbn Teymiyye, 728/1328, **el-Muharrar fi'l-Fikh, ala mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1950/1369, Birlikte: Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Müflih b. Muhammed İbn Müflih Makdisi , en-Nüket fi'l-fevaidi's-sünniyye, I, 28; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, Abdullah İbn Ahmed (ö.620/1223), **Muğni**, 3. baskı, I-X, Dâru'l-Menâr, Kahire 1970, I, 385-386.

⁴⁵⁵ Ali Tusi, a.g.e, I, 75; Humeyni, a.g.e, s. 46; Muhammed Cevad Muğniyye, a.g.e, s. 81; Muhammed Cevad el-Huseyni'l Âmilî (ö.1226), **Miftâhü'l Kerâme Fi Şerhi Kavaidi'l-Allame: Salat** (tah. Ali Asgar Mervareyd), Beyrut, 1998/1418, III, 51-53.

doğuncaya kadar devam eder. Bu ihtiyârî ve zarûrî vakti beraber düşündüğümüzde mümkündür. Çünkü Şâfiî, Hanbeli ve Malikilerden kabul edilen görüşe göre sabah namazının ihtiyârî vakti fecri sadık (ikinci fecir) doğunca başlar, gün aydınlanıncaya (isfâr) kadar devam eder. Gün aydınlanmasından maksat, tavansız olan bir yerde sağlıklı bir gözün yüzleri görebileceği ve seçebileceği bir aydınlıktır. Yine bu aydınlıkta da yıldızlar görünmezler. Bu mezheplere göre günün aydınlanmasından güneş doğuncaya kadarki süre zarûret sahiplerine özeldir. Ancak Şâfiî'lerin bazılarında gelen rivâyete göre, "sabah namazının vakti, ortalığın aydınlanması ile sona ermektedir".⁴⁵⁶

Fecir iki tanedir. Fecr-i kazib ve fecr-i sadık. Fecr-i kazibe Araplar kurdun kuyruğu ismini vermişlerdir. O semadan uzunlamasına ortaya çıkan peşinden karanlığın geldiği bir beyazlıktır. Bu beyazlıktan sonra yine karanlık geldiği için buna "fecr-i kâzib (yalancı fecir)" adı verilmiştir. Vakitle ilgili hükümler fecr-i sadığa bağlanır. Fecr-i sadık ise ufukta yayılan bir beyazlıktır. Fecr-i sadık doğmadıkça, fecr-i kazibin doğmasıyla namaz vakti girmiş olmaz, oruçluya da yemek yemek haram olmaz.⁴⁵⁷ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Tan yerinin ağarması ikidir. Birisi yemek yemeyi haram kılan ve namaz kılmayı helal kılan vakittir. Diğerinde ise, sabah namazını kılmak haram, yemek yemek ise helaldir."⁴⁵⁸ Bu hadiste sözü edilen birinci vakit fecr-i sadık, ikinci vakit ise fecr-i

⁴⁵⁶ İbn Rüşd, a.g.e, II, 185; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, Abdullah İbn Ahmed (ö.620/1223), **el-Kâfi fi fıkhi'l-imami'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel** thk. Muhammed Zühayr Şaviş. 3. bs. Beyrut: El-Mektebetü'l-İslamiyye, 1982, 4 cilt, I, 97-98; el-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 164-165; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 134-135.

⁴⁵⁷ İbn Nüceym, a.g.e, I, 257; Serahsi, Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Selh (Ö.490/1097), **Mebcut**, 3. baskı, I-XXX, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978, I, 141; Komisyon, **el-Fetava'l-Hindiyye**, der: Burhanpurlu Şeyh Nizam; yay. haz. İsmail Karakaya; trc. Mustafa Efe. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985. 16 cilt., I, 51; Komisyon, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye**, XXVII, 318-319; Emir Abdül'azîz, a.g.e, I, 531; İbn Hümam, a.g.e, I, 151; Cezîrî, a.g.e, I, 185; Mevsilî, a.g.e, I, 38; Kâsânî, a.g.e, I, 558-559; Merginânî, Ali İbn Bekr (ö.593/1197), **Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî**, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1986. I, 41; Ayrıca bk. Akyüz, Vecdi, a.g.e, I, 363; Komisyon, **İsam İlmihali**, I, 234; Şentürk, Lütfü-Yazıcı Seyfettin, **Diyanet İslam İlmihali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, İkinci Baskı, s. 120; Bilmen, a.g.e, s. 112; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 173; Mutlu, İsmail, **Hanefi ve Şafilere Göre Kur'an ve Sünnet Işığında Büyük İslam İlmihali**, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1995, s. 310-311; Yıldırım, Celal, **Kaynaklarıyla İslam Fıkhi**, 3. bs, Ankara, Uysal Kitabevi, s. 176; Soysaldı, a.g.e, s. 52.

⁴⁵⁸ İbn Huzeyme, I, 183; Hâkim, **Müstedrak**, II, 191.

kâzibtir. Yine başka bir hadiste; "Sabah namazının vakti ikinci fecrin doğmasından, güneşin doğuşuna kadardır"⁴⁵⁹ buyurulmaktadır.

Fakîhler, sabah namazının girmesinde "feci-i sadık"⁴⁶⁰ın hemen doğma anına mı, yoksa doğup etrafa yayılma zamanına mı itibar edilmesi gerektiği hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İkinci anlamdaki görüşte bir genişlik ve rahatlık vardır. İnsanı tamamen şüpheden kurtarmaktadır. Fıkıh bilginlerinin çoğu da bunu uygun bulmuşlardır. Ancak oruç ve yatsı vakti konusunda ihtiyata daha uygun olanı birinci anlamdaki görüştür. Sabah namazı konusunda ise ikinci anlamdaki görüş ihtiyata daha uygundur.⁴⁶¹ Bu konuda meşhur olan Cibril (a.s)'in imameti ile ilgili hadis-i şeriftir. İbn-i Abbas (r.a)'dan rivâyet edilen bu hadis-i şerif şudur: "Cebrail (a.s), Resûlullah (sav)'e gelerek Kâbe'de birinci günü fecrin doğuşu vaktinde imam oldu. İkinci gün, oldukça beyazlık görünüp, güneş doğmaya yakın olduğu vakitte imam oldu. Sonra Cebrail (a.s): "- Bu iki vaktin arası senin için ve ümmetin için vakittir" dedi.⁴⁶²

Sabah namazının son vakti güneş doğduğu andır.⁴⁶³ Bunun delili şu hadisi şeriftir; "Sabah namazının vakti, ikinci fecrin doğmasından güneşin doğuşuna kadardır."⁴⁶⁴

Sabah namazının birinci rekâtını kılan bir kimse ikinci rekâtı kılarken güneş doğsa, Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî ve Caferî Mezheplerine göre namaza devam edilir. Bu durumda sabah namazı eda edilmiş olur.⁴⁶⁵ Bu mezhepler görüşlerine delil olarak;

"Kim ikindi namazından bir rekâtı güneş batmazdan önce kılabilirse ikindi namazına yetmişmiş demektir. Kim de sabah namazından bir rekâtı güneş

⁴⁵⁹ Buhârî, Mevâkît, 27; Ebû Dâvûd Salât, 2; İbn Mâce, Salât, 2; Nesâî, Mevâkît,15; İbn Hanbel, II, 210, 213, 223.

⁴⁶⁰ İbn Nüceym, a.g.e, I, 257; Komisyon, **el-Fetava'l-Hindiyye**, I, 51.

⁴⁶¹ Tirmizi, Mevâkît I; Ebu Dâvûd, Salât 2; Nesâî, Mevâkît, 6, 19, 15; İbn Hanbel, I, 383; II, 330; Mâlik, Muvatta', Salât, 9.

⁴⁶² İbn Nüceym, a.g.e, I, 257; İbn Hümmam, a.g.e, I, 151; Emir Abdül'aziz, a.g.e, I, 531; Vehbe Zuhaylî, **Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühhû**, 2. bs, Dimaşk, Darü'l-Fikr, 1985, I, s. 507-508.

⁴⁶³ Buhârî, Mevakit, 27; Ebû Dâvud, Salât, 2; İbn Mâce, Salat, 2; Nesâî, Mevâkit, 15; İbn Hanbel, II, 210, 213, 223.

⁴⁶⁴ Mâverdî, a.g.e, II, s. 26-29; el-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 170; Ali Tusi, a.g.e, I, 75.

doğmazdan önce kılabilirse, sabah namazına yetişmiş demektir.”⁴⁶⁵ hadisini delil olarak getirirler. Bu hadis-i şerif, bazı farklı lafızlarla Kütüb-ü Sitte'nin tamamında mevcuttur.

Ebû Hanife ise sabah namazı kılarken güneş doğması halinde namazın batıl olacağı kanaatindedir. Hanefî mezhebi âlimleri, bu hadiste geçen “yetişmiş sayılır” ifadesini farklı şekilde açıklayarak; “Bu hadis, güneş doğmadan önce bir rekât kadar bir vakit varken, bir çocuk buluğa ererse, kâfir Müslüman olursa, kadın âdetten temizlenirse, deli kendine gelirse, sabah namazına yetişmiş sayılır demektir.” yorumunu yapmaktadırlar.

Görüldüğü gibi bu rivâyet ilk bakışta İmam-ı Azam'ın aleyhine sarih bir delildir. Fakat güneş doğarken namaz kılmanın haram olduğunu bildiren hadisler mütevatir derecesindedir. Bu esnada namazın mübah olduğuna delalet eden hadisler ise bu tevatür derecesinde değildir. Bundan dolayı güneş doğarken namaz kılmayı mübah gören hadislerin nesh edilmiş olduğunu kabul etmek gerekir.⁴⁶⁶

Güneş doğduktan sonra, öğle vaktine kadar olan süre, kendisinde hiçbir farz namaz bulunmadığından dolayı mühmel bir vakit olarak kabul edilir.⁴⁶⁷

b) Öğle Namazı

Bazı fıkıhçılar namaz vakitlerini açıklamaya sabah namazından başladıkları gibi bazı fıkıhçılar da namaz vakitlerini açıklamaya öğle namazıyla başlarlar. Bunun sebebi olarak;

- Cebrâil (a.s)'in Nebi (s.a.v)'e vakitleri öğrettiği zaman ilk önce öğle namazıyla başlamış olduğunu,

- Nebi (s.a.v)'in sahabelere namaz vakitlerini öğrettiğinde ilk önce öğle namazıyla başlamasını,

⁴⁶⁵ Buhârî, Mevâkît, 28; Müslim, Mesâcid, 165; Ebû Dâvud, Salât, 5; İbn Mâce, Salât 11; Nesâî, Mevâkît 11, 28; Tirmizî, Mevâkît, 23; Dârimî, Salât, 22; İbn Hanbel, II, 254, 282.

⁴⁶⁶ Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Ankara : Akçağ Yayınları, 1989, VIII, 281; Kayapınar, Hüseyin-Yeniçel, Necati, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, 12 cilt. Şamil Yayınevi, 1988, İstanbul, II, s. 151-152; Mutlu İsmail, a.g.e, s. 311.

⁴⁶⁷ Akyüz Vecdi, a.g.e, I, 363; Döndüren Hamdi, a.g.e, s. 198; Soysaldı, a.g.e, s. 53.

- Sahabelerinde namaz vakitlerini soranlara ilk önce öğle namazıyla başlamalarını,

- Öğle namazının farz kılınan namazların ilki olmasını gösterirler. Sonra ikinci farz kılınmıştır. İkinci namazından sonra ise; akşam, yatsı ve sabah namazları farz kılınmıştır.⁴⁶⁸ İsrâ gecesinin hemen peşindeki gün Cebrail (a.s) namaz vakitlerinin başlangıç ve bitim zamanlarını göstermek için Peygamberimizin huzuruna gelmiştir. Beş vakit namazın farz kılınmasından sonra Cebrail (a.s)'ın ilk kıldırıldığı namaz öğle namazı olduğu için bu namaza “salât-ı ûlâ” da denilmiştir.⁴⁶⁹

Şâfiî⁴⁷⁰, Maliki⁴⁷¹, Hanbeli⁴⁷², Caferi⁴⁷³ ve Hanefî fıkıh âlimleri arasında öğle namazının ilk vaktinin fey-i zeval⁴⁷⁴ olduğunda ve bu vakit gelmeden öğle namazını kılmanın caiz olmayacağı konusunda ittifak vardır.⁴⁷⁵

Fey-i Zeval: Öğle namazının vakti güneşin tepe noktasını geçip batıya doğru kaymasından sonra başlar. Güneşin tepe noktasını aşmasına “zeval” denilir.

⁴⁶⁸ İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 370-371; İbn Nüceym, a.g.e, I, 257; Muhammed Cevat Muğniyye, a.g.e, I, 79.

⁴⁶⁹ Komisyon, Tecrid-i Sarih Tecümesi ve Şerhi, II, 462-463.

⁴⁷⁰ Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 42; Remlî, a.g.e, I, s. 362-364; Mâverdî, a.g.e, II, 12-14.

⁴⁷¹ el-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 156-158; Haraşi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Maliki 1101/1689, **el-Haraşi ala muhtasari seyyidi Halil**, Beyrut, Daru Sadır, 1317, Birlikte: Ali b. Ahmed b. Mükerremillah es-Saidi Adevi, Haşiyetü's-şeyh Ali el-Adevi; Ebû'l-Mevadde Ziyaüddin Halil b. İshak b. Musa Cündi, el-Muhtasar, I, s. 211-212; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 131-132; Ezherî, Salih Abdüssemi' el-Abi, **Cevâhirü'l İklîl, Şerhu Muhtasari'l-Allameti's-Şeyh Halil**, I-II, Beyrut ty, I, s. 32; Cezîrî, a.g.e, I, 183.

⁴⁷² Makdisî, a.g.e, I, 298; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 149; Muhammed b. Ebî Süleymân el-Bekrî, El-İstiğnâ, I, 262; İbn Kudâme, El-Kâfi, I, 95-96.

⁴⁷³ Ali Tusi, Mabsût, I, 72; Humeyni, a.g.e, s. 46.

İlgili rivayetler için bk. Âmilî, İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgari Hür (ö.1104/1693), **Vesâilü's Şia ila tahsili mesaili's-şeria**, 6. bs. Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1991/1412. 20 cilt, III, 102-111; Ali Tûsî, a.g.e, I, 245-262.

⁴⁷⁴ Zeval Vakti: Güneşin o bölge meridyeninden üst geçişi vaktidir. Bölgedeki gerçek saatin (memleket saat ayarı değil) 12.00 olduğu zamandır. Pratik olarak öğle namazının takvimde gösterilen vaktinden 10 dakika çıkarmak suretiyle bulunur. Bir şakul ipinin yahut düzgün köşe duvarlarının gölgesinin tam kuzey- güney doğrultusunda olduğu andır. Fey-i zeval, bulunulan zaman ve yere göre uzayabilir, kısalabilir, belirsiz de olabilir. (Karaman, Hayreddin, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, İstanbul 1982, I, 101; Bilmen, a.g.e, s. 113)

⁴⁷⁵ Emin Abdülhafız Ebu Bekr Ragrugi, **İttifâgât-ı ibn Rüşd el-Hafid min hilali kitabihi Bidayeti'l-Müctehid**, Camiatu Sebha, 2001, I, 264; Komisyon, el Mevsuatü'l- Fıkhiyye, XXVII, 310; Muhammed Cevat Muğniyye, a.g.e, I, 79; Kâsânî a.g.e, I, 561.

“Zeval” örfi gündüzün⁴⁷⁶ tam ortasına denk gelir. Mesela örfi gündüz on saat ise, bu sürenin yarısı (beş saat) zeval vaktidir ve güneş görünüşe göre gökteki yarı yolu kat etmiş olur. Bu ana kadar her şeyin gölgesi doğudan batıya doğru düşmekteyken bu andan sonra batıdan doğuya doğru düşmeye başlar. İşte güneşin tam bu yarı yola geldiği anda yere düşen gölgesine “zeval anındaki gölge” anlamında “fey-i zeval” denir. Fey-i zeval’in yönü ve uzunluğu bölgenin ekvatorundan uzaklığına, kuzey veya güney yarımkürede oluşuna göre değişir.⁴⁷⁷

Fey-i zevâl şu yöntemlerden biriyle tespit edilebilir:

- Düz bir yere bir şahsı yerleştiririz. Sonra gölgesinin baş tarafına bir işaret koyarız. Gölge işaretlenen çizgiden daha az oluyorsa bu an zeval vaktinden öncedir. Şâyet gölge ne o işareti geçiyor ne de ondan noksan oluyorsa bu vakit de istiva vaktidir. Şâyet gölge işaretlenen yeri aşarsa güneşin zeval vakti o andır. Şahsın gölgesi, güneşin istiva anındaki gölgesi hariç kendi misline ulaşırsa bu da ikinci vaktinin başlangıcıdır. Başka bir deyişle, ikinci vaktinin ilk anı en az ziyadeyle bir şeyin gölgesinin kendi ölçüsünü aşmasıdır.⁴⁷⁸

- Güneşin meyletmesi, gölge yoksa gölgenin ortaya çıkmasıyla, gölge varsa gölgenin sabit hale gelmesiyle bilinir.⁴⁷⁹

- Yere dikilecek herhangi bir şeyle de zeval vaktinin belirlenebileceği kitaplarda zikredilmiştir. Düz bir araziye düz bir değnek dikilir. Gölgesinin boyuna bir işaret konur. O çizilen işaretten gölge kısaltmaya devam ettikçe bu zevalden önceki vakittir. Gölge ne artıyor ne de eksiliyorsa bu zeval vaktidir. Gölge uzamaya başlamışsa güneş zeval vaktini geçmiş demektir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Güneşin doğmasından batmasına kadar olan süre örfi gündüzdür. Bu tabirle fecr-i sâdik dikkate alınmamaktadır.

⁴⁷⁷ Komisyon, İsam İlmihâli, I, 235.

⁴⁷⁸ Emir Abdül’aziz, a.g.e, s. 525.

⁴⁷⁹ Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 42; Remlî, a.g.e, I, 362-364; Mâverdi, a.g.e, II, 12-14.

⁴⁸⁰ Kâsânî, a.g.e, I, 562.

- Öğle vaktinin başlangıcını belirlemede ise İmam Muhammed'den şöyle bir görüş nakledilmektedir: Bir kişi kıbleye karşı ayakta durur. Güneş sol kaşının üzerindeyse zeval yoktur. Sağ kaşının üzerine gelince zeval vakti girmiştir.⁴⁸¹

- Öğle namazının vaktini bildiren bazı hadislerde de peygamberimizin “gölge ayakkabı bağı kadar” olduğunda öğle namazını kıldığı zikredilmektedir.⁴⁸²

Bu ifade kesin bir sınır ifade etmemektedir. Ancak güneşin batı tarafına yönelmesi, gölgenin görülebilecek en küçük haline düşmesinden sonra olur. Düşeceği en küçüklük ise tahminen bir ayakkabı bağı veya benzeri bir şeyin büyüklüğüdür. Ancak bu büyüklük zeval vaktinin bilinmesi konusunda bütün beldeler için geçerli bir ölçü değildir. Bu ancak Mekke ve Medine gibi gölgenin iyice küçüldüğü yerler için geçerlidir. Öyle ki Mekke'de ve Medine'de senenin en uzun günlerinde fey-i zevâl vaktinde yeryüzünde gölge bulunmamaktadır. Bunun gibi ekvator çizgisine yakın tüm beldelerde günün ortasında gölgeler oldukça küçülür. Ama ekvator çizgisinden daha uzak beldelerde günün ortasında gölgeler daha uzun olur.⁴⁸³

Örneğin senenin en uzun olduğu 21 Haziran'dan, 26 gün önce ve 26 gün sonra Mekke'de zeval vaktinde eşyalarda gölge oluşmamaktadır. Bu günlerde cisimlerde gölge ortaya çıktığında güneşin tam tepe noktasından aştığı anlaşılmış olur. Dolayısıyla da öğle namazının vakti girmiş olur.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Kâsânî, a.g.e, I,s. 562; Komisyon, **el-Fetava'l-Hindiyye**, I, 51; İbn Abidin, a.g.e, II, 20-22; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 174.

⁴⁸² İbn Hanbel, I, 333, 354; Ebû Dâvud, Mevâkît, 2 (No:393); Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:149).

⁴⁸³ İbn Hümmam, a.g.e, I, 152; Miras, kamil (ö.1376/1958), **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tecümesi ve Şerhi**, I-XII, 2. baskı, D.İ.B., yayını, Ankara 1957/1972, II, 462-463; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 182.

⁴⁸⁴ Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref (ö.676/1277), **Kitâbu'l- Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî**, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde/Suud, III, 29; Mâverdî, a.g.e, II, s. 12.

Örnek olması bakımından Irak ve Şam bölgelerine göre de her ayın ortasında gölge boylarını belirtecek olursak;-Haziran ayının ortasında; gölge bir ayak ve onun üçte biri olduğunda güneş zeval vaktine ermiş demektir. Bu zamandaki gölge, gölgenin en kısa olduğu zamanı göstermektedir.-Temmuz ve Mayıs aylarının ortasında ise, gölge bir buçuk ayak ve onun üçte biri olunca güneş zevale ermiş demektir.

- Ağustos ve Nisan aylarının ortasında ise, gölge üç ayak olunca güneş zevale ermiş demektir.- Mart ve Eylül aylarının ortasında ise, gölge dört buçuk ayak olunca güneş zevale ermiş demektir. (21 Mart ve 23 Eylül gece ile gündüzün eşit olduğu zaman dilimleridir.)- Ekim ve Şubat aylarının ortalarında ise, gölge altı buçuk ayak olunca güneş zevale ermiş demektir.- Kasım ve Ocak aylarının ortalarında ise, gölge dokuz ayak olunca güneş zevale

Öyleyse hadislerde geçen gölgeyle vakit tayinini bağlayıcı bir sınır olarak düşünmemek gerekir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, sabit gölge boyları namazın vaktini tayin etmek için uygun değildir. Çünkü zamana, zemine, bölgeye, mevsime ve günün güneşli veya bulutlu olmasına göre değişiklik göstermektedir.

Öğle namazı vaktinin başlangıcı ile ilgili olarak bütün müçtehitlerin dayandığı delil şu âyettir: “Güneşin batıya kaymasından gecenin karanlığına kadar geçen süre içinde, namazları kıl, sabah namazını da eda et. Şüphesiz sabah namazında melekler hazır bulunur.”⁴⁸⁵ Sünnetten delil ise Peygamberimiz (s.a.v)’in şu hadisidir: “Şüphesiz namazın ilk ve son vakti vardır. Öğlenin ilk vakti, güneşin tepe noktasından zail olduğu zamandır....”⁴⁸⁶

Hanefî âlimleri arasında öğle namazının son vakti hususunda ihtilaf vardır. Bu konuda Ebu Hanife’den üç görüş rivâyet edilmektedir:

1-Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (ö.189/805), Ebu Hanife’nin şöyle söylediğini nakletmiştir: “Güneş tam tepe noktasında olduğu anki gölge hariç her şeyin gölgesinin iki misli olduğu anda öğle namazının vakti çıkar ve ikinci namazının vakti girer.

2-Hasan b. Ziyâd el-Lü’lûî (ö.204/819)’nin Ebu Hanife’den rivâyetinde fey-i zeval hariç her şeyin gölgesinin kendi misli olduğu anda öğle namazının vakti çıkar ve ikinci namazının vakti girmiş olur. Bu görüşü Ebu Yusuf, Muhammet ve Züfer’de kabul etmiştir.

3-Ebu Hanife’den Esed b. Amr’ın rivâyetinde ‘Fey-i zeval hariç her şeyin gölgesinin kendi misli olduğu zaman öğle namazının vakti çıkar. Her şeyin gölgesinin kendisinin iki misli olduğu ana kadar ikindinin vakti girmez. Öğle namazıyla ikinci namazı vakti arası ise, sabah namazıyla öğle namazında olduğu gibi mühmel vakittir.

ermiş demektir.- Aralık ayının ortasında ise, gölge on ayak ve on ayağın altında biri olunca güneş zevale ermiş demektir. (İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 372-373.)

⁴⁸⁵ İsrâ, 17/78

⁴⁸⁶ İbn Hanbel, II, 232; Tirmizî, Salât, 151; Beyhâki, I, 375-376. (Ebu Hureyre’den)

Ebû Hanîfe'nin görüşü olarak bu mezhepte kabul edilen ise Muhammed'in Ebu Hanife'den rivâyetidir ki o da; 'Fey-i zeval hariç her şeyin gölgesinin kendisinin iki misli olduğu zaman öğle namazının vakti çıkar ve ikindinin vakti girer" görüşüdür.⁴⁸⁷ Ülkemizin birçok köylerinde de amel buna göredir.⁴⁸⁸

Ebû Hanîfe'nin delili ise, Hz. Peygamber'in şu hadisidir:⁴⁸⁹ "Sizinle sizden önce geçmiş ümmetlerin misali, ücret karşılığında kiralanan bir kişinin durumu gibidir. Allah (c.c.) şöyle buyurdu; "Kim benim için sabahtan öğleye kadar bir kırat karşılığında çalışır?" Yahudiler çalıştılar. Sonra "kim benim için öğleden ikindiye kadar bir kırat karşılığında çalışır?" Buyurdu. Hıristiyanlar çalıştılar. Sonra da "kim ikindiden akşama kadar iki kırat karşılığında benim için çalışır?" Buyurdu. Sizler çalıştınız. Sizler daha az çalışarak çok karşılık elde ettiniz."⁴⁹⁰

Bu hadis ikindi namazının müddetinin öğle namazının süresinden daha kısa olduğunu gösterir. Bu durum da ancak Ebu Hanife'nin dediği gibi olursa mümkündür.

Ebû Hanîfe'nin bir başka delili ise, Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Öğle namazını hava serinlediği zaman kılınız. Çünkü öğle vaktindeki sıcaklığın şiddeti, cehennem sıcaklığını andırır."⁴⁹¹ Bu hadisten delil çıkarma şekli ise namazı soğuk bir ana ertelemek, ancak her şeyin gölgesinin kendisinin iki misli olduğu anda gerçekleşir. Sıcak, özellikle de Mekke'de bu vakitten önce sakinleşmez.⁴⁹²

Şâfiî⁴⁹³, Maliki⁴⁹⁴, Hanbeli⁴⁹⁵ ve Hanefilerden Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ise; "fey-i zeval hariç her şeyin gölgesinin kendi misli kadar olduğu

⁴⁸⁷ Kâsânî, a.g.e, I, 561-562; İbn Hümam, a.g.e, I, 152; Serahsi, a.g.e, I, 142-143; İbn Abidin, a.g.e, II, 20-21; Mevsîlî, a.g.e, I, 38; Emir Abdül'aziz, a.g.e, I, 524-525.

⁴⁸⁸ Yeniél, Necati, a.g.e, II, 120.

⁴⁸⁹ Kâsânî, a.g.e, I, 564-565.

⁴⁹⁰ Buhârî, İcâre, V, 204.

⁴⁹¹ Buhârî, Mevâkît, 9, 10, Ezân, 18, Bed'ü'l halk, 10; Ebû Dâvud, Salât, 4; Tirmizî, Salât, 5; Nesâî, Mevâkît, 5; İbn Mâce, Salât, 4.

⁴⁹² Kâsânî, a.g.e, I, 567; Emir Abdül'aziz, a.g.e, I, 525.

⁴⁹³ Celâleddin Muhammed, a.g.e, 42; Remlî, a.g.e, I, 362-364; Mâverdi, a.g.e, II, 12-14.

⁴⁹⁴ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 156-158; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 211-212; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 131-132; Ezherî, a.g.e, I, s. 32; Cezîrî, a.g.e, I, 183.

⁴⁹⁵ Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 298; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 149; Muhammed b. Ebî Süleymân el-Bekrî, el-İstiğnâ, I, 262; İbn Kudâme, el-Kâfi, I, 95-96.

zaman öğlenin vakti sona erer” demişlerdir. Ülkemizdeki amel de bu istikamettedir.⁴⁹⁶ Ancak Şâfîler, öğle namazının son vaktinin zarûret sahiplerine özel olduğu görüşündedir.⁴⁹⁷

Cumhurun bu vakit hususundaki delilleri; Cebrâil (a.s)’ın Hz. Peygambere yapmış olduğu imamlıktır. Şöyle ki; İbn Abbas’tan rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cibril (a.s) bana, Beytullah'ın yanında, iki kere imamlık yaptı. Bunlardan birincide öğleyi, gölge ayakkabı bağı kadarken kıldı. Sonra, ikindiye her şey gölgesi kadarken kıldı. Sonra akşamı güneş battığı ve oruçlunun orucunu açtığı zaman kıldı. Sonra yatsıyı, ufuktaki aydınlık (şafak) kaybolunca kıldı. Sonra sabahı şafak sökünce ve oruçluya yemek haram olunca kıldı. İkinci sefer öğleyi, dünkü ikindinin vaktinde her şeyin gölgesi kendisi kadar olunca kıldı. Sonra ikindiye, her şeyin gölgesi kendisinin iki misli olunca kıldı. Sonra akşamı, önceki vaktinde kıldı. Sonra yatsıyı, gecenin üçte biri gidince kıldı. Sonra sabahı, yeryüzü ağarınca kıldı. Sonra Cibrîl (a.s) bana yönelip: "Ey Muhammedl Bunlar senden önceki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakti de bu iki vakit arasında kalan zamandır!" dedi.⁴⁹⁸

Bu hadisten iki yönden hüküm çıkarılmaktadır;

-Cebrail’in ilk gün ikindi namazını her şeyin gölgesinin kendi misli olduğunda kıldırması, ikindi namazının vaktinin ilk anının bu vakit olduğunu göstermektedir. Zaruri olarak da bu vakit öğle namazının son vakti olmaktadır.

- Cebrail (a.s)’ın ikinci günkü imameti namaz vakitlerinin sonunu belirtmek içindir. İkinci günde öğle namazını her şeyin gölgesinin kendi misli kadar olduğu andan sonraya geciktirmemesi öğle namazının son vaktinin çoğunluğun belirttiği şekilde olduğuna delildir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ İbn Hümam, a.g.e, I, 153; Mevsilî, a.g.e, I, 38; Merginâni, a.g.e, I, 41; ayrıca bk. Akyüz Vecdi, a.g.e, I, 363-364; Komisyon, İsam İlmihâl, I, 234-236; Şentürk Lütfü, a.g.e, s. 120-121; Bilmen, a.g.e, s. 112; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 173-174; Mutlu İsmail, a.g.e, s. 311-312; Yıldırım, Celal, a.g.e, s. 177-178; Soysaldı, a.g.e, s. 53-54.

⁴⁹⁷ Gamrâvî, a.g.e, s. 66-68.

⁴⁹⁸ Tirmizi, Mevâkît 1; Ebu Dâvûd, Salât 2; Nesâî, Mevâkît, 6, 19, 15; İbn Hanbel, I, 383; II, 330; Mâlik, Muvatta’, Salât, 9.

⁴⁹⁹ Kâsânî, a.g.e, I, 564; Mevsilî, a.g.e, I, 38; Vehbe Zuhaylî, a.g.e, I, 508-509.

Yani öğle namazının vaktinin sonu, güneş tam tepe noktasındayken mevcut olan gölge hariç, her şeyin gölgesinin kendi misli kadar olduğu andır.

Öğle namazının bitimi hakkında açıklamaya çalıştığımız ihtilaftan dolayı bazı Hanefî hukukçuları ihtiyatlı bulunmanın gerektiği kanaatine varmıştır. Bu konudaki ihtiyat şudur: Cisimlerin gölgesi bir mislini bulmadan önce öğle namazını kılmak; iki mislini buluncaya kadar bekleyip ikindi namazını o zamanda kılmaktır. Ta ki her namaz şüpheden uzak olarak kendi vaktinde kılınmış olsun.⁵⁰⁰ Böylelikle bütün mezhep imamlarının görüşüne uyulmuş olur. Bu görüş ayrılığına rağmen, bazı hukukçular, iki görüşe göre de kılınan öğle namazının caiz olduğunu belirtmişlerdir. Yani Ebu Hanife'nin görüşüyle amel ederek her şeyin gölgesi fey'i zeval hariç kendisinin iki katı oluncaya kadar öğle namazı kılınabileceği gibi, İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşleriyle de amel edilerek gölge her şeyin bir katı olduktan sonra ikindi namazı kılınabilir.⁵⁰¹

c) İkinci Namazı

İkinci vakti; Mâlikî⁵⁰², Şâfi⁵⁰³, Hanbelî⁵⁰⁴ ve Hanefîler'den İmameyn'e göre⁵⁰⁵, her şeyin gölgesinin bir misli, Ebû Hanîfe'ye göre ise, iki misli olduğu andan itibaren başlar ve ittifakla güneşin battığı zamana kadar devam eder.⁵⁰⁶ Malikilerde meşhur olan görüşe göre öğle ile ikindi vakitleri arasında mukîmlikte dört, misafirlikte de iki rekât kadar ortak bir zaman vardır.⁵⁰⁷ Bu ortak zamanın

⁵⁰⁰ Komisyon, **Fetava'l-Hindiyye**, I, 51; İbn Abidin, a.g.e, II, 21; Yıldırım Celal, a.g.e, s. 176; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 198; Komisyon, **İsam İlmihâli**, I, 235; Şentürk Lütfü, a.g.e, s. 120

⁵⁰¹ Akyüz Vecdi, a.g.e, I, 364; Şentürk Lütfü, a.g.e, s. 121; Mutlu İsmail, a.g.e, s. 312.

⁵⁰² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 158-159; Ali el- Adevî, a.g.e, I, 212; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 132.

⁵⁰³ Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 42; Remlî, a.g.e, I, 364-365; Mâverdî, a.g.e, II, s. 16-19.

⁵⁰⁴ Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; Mecdüddîn ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 28; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 301.

⁵⁰⁵ Komisyon, el-Mevsûatü'l-Fikhiyye, XXVII, 312.

⁵⁰⁶ Kâsânî, a.g.e, I, 567-568; Vehbe Zuhaylî, a.g.e, I, 509-510; İbn Nuceym, a.g.e, I, 258; Zeylai', Fahrüddîn Osman İbn Alî (ö. 743/1342), **Tebyînü'l-Hakâik alâ Kenzi'd-Dekâik**, el-Emîriyye tab'ı. Birlikte: Ebû'l-Berekat Hafızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî, Kenzî'd-dekaik; Ebû'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Şelebi, Haşiye ala tebyini'l-hakaik , I, 216-217; İbn Hümmam, a.g.e, I, 153-154; Serahsi, a.g.e, I, 143-144; İbrâhim B. Muhammed b. İbrâhim El-Halebî (Ö.956/1549), **Mülteka'l-Ebhûr**, Suriye 1989. 1. Baskı, I, 55-56.

⁵⁰⁷ Muhammed Cevat Muğniyye, s. 80; Cezrî, a.g.e, I, 183; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 158-159; Ali el- Adevî, a.g.e, I, 212; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 132; Ezherî, a.g.e, I, 32.

öğle namazının vaktine mi ikinci namazının vaktine mi dahil olduğu hususunda mezhep içerisinde ihtilaf oluşmuştur. Mezhepte meşhur olan görüşe göre, iki namaz arasındaki müşterek vakit, öğle namazının sonundadır. Bu görüşe göre, ikinci namazı gölgenin bir boy olmasından önce kılınsa, namaz, vakti içinde kılınmış olur fakat öğle namazı gölgenin bir boy olmasından sonra kılınsa namaz kılan kişi günah işlemiş sayılır.⁵⁰⁸

Cumhurun da kabul ettiği gibi ikinci namazının son vaktinin güneşin battığı an olduğunu ortaya koyan bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Kim ikinci namazından bir rekâti güneş batmazdan önce kılabilirse ikinci namazına yetişmiş demektir. Kim de sabah namazından bir rekâti güneş doğmazdan önce kılabilirse, sabah namazına yetişmiş demektir."⁵⁰⁹

Bu görüşe Hanefiler'den ihtilaf eden sadece Hasan bin Ziyad (ö.204/819)'dır. Onun görüşü ise; güneş sarardığı zaman ikindinin vakti çıkar. Bu konudaki delili ise, Nebi (s.a.v)'in şu hadisidir;

"İkinci namazının vakti güneş sararmadıkça devam eder."⁵¹⁰

Bu zikredilen hadis, ihtiyari vakti açıklıyor olması mümkündür.⁵¹¹ Nitekim Malikiler de, ikinci namazının ihtiyârî vaktinin, güneşin sararmasına kadar devam ettiği görüşündedir.⁵¹² İbn Hanbel'den de bu yönde bir görüş nakledilmektedir.⁵¹³ Şâfiîlere ve Hanbelilerden kabul edilen görüşe göre ise ikindinin ihtiyârî vakti, her şeyin gölgesinin kendisinin iki misli olduğu ana kadardır.⁵¹⁴ Şâfiîler'de, pek kabul görmeyen bir görüşe göre ise; her şeyin gölgesi kendisinin iki misli

⁵⁰⁸ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 160; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 133.

⁵⁰⁹ Buhârî, Mevâkit, 28; Müslim, Mesâcid, 165; Ebû Dâvud, Salât, 5; İbn Mâce, Salât, 11; Nesâî, Mevâkît, 11, 28; Tirmizî, Mevâkit, 23; Dârimî, Salât, 22 (II, 254, 282).

⁵¹⁰ Müslim, Mesâcid, 612; Nesâî, Mevâkît, 522; İbn Hanbel, VI, 954.

⁵¹¹ Zeylai', a.g.e, I, 216-217; İbn Nuceym, a.g.e, I, 258.

⁵¹² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 158-159; Ali el- Adevî, a.g.e, I, 212; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 132.

⁵¹³ Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 299-300; İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 376-377; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, I, 96.

⁵¹⁴ Gamrâvî, a.g.e, s. 66-67; Nevevî, a.g.e, III, 32; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28.

olduğunda ikinci namazının vakti biter. Bu vakitten sonra kılınan namaz kaza olmuş olur. Ancak fetva yukarıda zikrettiğimiz görüşe göre verilmiştir.⁵¹⁵

İkinci namazını güneş sararınca kadar geciktirmek müctehidlerin çoğunluğuna göre mekruh kabul edilmiştir.⁵¹⁶ Çünkü Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bu vakitte kılınan namaz münafıkların namazıdır. Münafık oturup güneşi bekler. Güneş şeytanın iki boynuzu arasına girdiği (batmaya yüz tuttuğu) zaman, çabuk olarak ikindiye dört rekât kılar, Allah’ı çok az anar.”⁵¹⁷

d) Akşam Namazı

Akşam namazının vakti, güneş battığı an başlar. Bu konuda mezhepler arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak mezhepler, akşam namazının diğer namazlarda olduğu gibi geniş bir vaktinin olup olmadığına ise ihtilaf etmişlerdir.⁵¹⁸

Şâfiilerde meşhur olmayan bir görüşe göre, akşam namazının tek vakti vardır. O da; güneşin batmasının tamamlanmasından, abdest almak, avret yerlerini örtmek, ezan okumak, kamet getirmek ve uzun olmamak kaydıyla beş rekât namaz kılmak için geçen zaman dilimini kapsar.⁵¹⁹ Bu beş rekâtlık namaz, akşam namazının farzıyla, akşam namazından sonra kılınan iki rekâtlık sünneti içerir.⁵²⁰ Şâfiilere göre kişi namazı, bu belirtilen vakitten daha sonraya bırakırsa, isyan etmiş sayılır. Kıldığı namaz da kaza namazı olmuş olur. Bu görüş İmam Şâfi’nin kavli-i cedîinde geçmektedir.⁵²¹

Malikilere göre ise yukarıda belirtilen vakit, ihtiyârî vakti yani sıhhatli bir kişinin akşam namazını kılabilceği vakti ifade etmektedir. Malikilere göre bu vakitten sonraya geciktirilen namaz eda edilmiş sayılsa dahi kişi günah işlemiş

⁵¹⁵ Nevevî, a.g.e, III, 30.

⁵¹⁶ Serahsi, a.g.e, I, 144.

⁵¹⁷ Malik, Muvatta’, Kur’an, 46.

⁵¹⁸ İbn Rüşd, a.g.e, I, 182; İbn Kudâme, a.g.e, I, 381.

⁵¹⁹ Gamrâvî, a.g.e, s. 67; Mâverdî, a.g.e, II, s. 19-22.

⁵²⁰ Gamrâvî, a.g.e, s. 24.

⁵²¹ Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 42; Gamrâvî, a.g.e, s. 67; Remlî, a.g.e, I, 365-368.

kabul edilir.⁵²² Malikilerden gelen bir rivayete göre de akşam namazının ihtiyari vakti, kırmızı şafağa kadar sürer. Ancak bu görüş zayıf bir görüştür.⁵²³

Şâfiîlerde kabul edilen görüşe göre akşam namazının vakti, kırmızı şafağın kaybolmasına kadar devam eder. Bu vakit çıkmadıkça da kılınan namaz kaza namazı olmaz. Bu görüş ise İmam Şâfi'nin kavli kadîminde geçmektedir.⁵²⁴ Caferî⁵²⁵, Hanbelî⁵²⁶, Hanefilerden Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre de akşam namazının vakti, kırmızı şafağın kaybolmasıyla çıkmaktadır. Esed b. Amr, bu görüşe Ebu Hanife'nin de katıldığını rivâyet etmektedir.⁵²⁷ Fetva da bu görüşe göre verilmiştir.⁵²⁸ Ancak İbn Hümâm (ö.861/1456), Fethü'l Kadîr'de bu görüşün Ebû Hanife'den gelen açık rivâyetlere ters düştüğünü ifade etmektedir.⁵²⁹

Akşam namazının vaktinin geniş olup olmadığı konusundaki bu tartışmanın sebebi, Cebrâil (a.s)'ın imamet hadisinin, "Akşamın vakti, şafak (ufuktaki aydınlık) kayboluncaya kadar devam eder."⁵³⁰ hadisiyle çelişmesidir. Cebrâil'in Peygamberimize imamlık yaparak namaz vakitlerini öğrettiği bildirilen rivayetlerin hepsinde, Cebrâil'in her iki günde de akşam namazını ilk vakitte kıldırıldığı bildirilmektedir.⁵³¹ Akşam namazının vaktinin dar olduğunu savunanlar Cibril hadisleriyle, vaktinin geniş olduğunu savunanlar ise, akşam namazının son vaktinin şafağın kaybolması olduğunu ifade eden hadislerle amel etmişlerdir.⁵³²

Cumhur akşam namazının bittiği anı gösteren şafağın kırmızı şafak olduğunu söylemelerine rağmen Ebu Hanife'den geldiği kabul edilen görüşe

⁵²² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 160-170; Ezherî, a.g.e, I, 32-33; Ali el- Adevî, a.g.e, I, 212-213; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 133-134.

⁵²³ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 160-161.

⁵²⁴ Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 42; Muhammed Zühri el-Gamrâvî, a.g.e, s. 67; Cezîrî, a.g.e, I, 186,187; Remlî, a.g.e, I, 365.

⁵²⁵ Humeyni, a.g.e, s. 46. İlgili rivayetler için bk. el-Huseyni'l-Âmilî, a.g.e, III, 126-134; 145-147.

⁵²⁶ Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 381-382.

⁵²⁷ Kâsânî, a.g.e, I, 569; İbn Nüceym, a.g.e, I, 258; İbn Hümam, a.g.e, I, 154-155; Serahsi, a.g.e, I, 144-145; Mevsîlî, a.g.e, I, 39; Nevevî, a.g.e, III, 44-45; Vehbe Zuhaylî, a.g.e, I, 510-511.

⁵²⁸ Komisyon, **Fetava'l-Hindiyye**, I, 51.

⁵²⁹ İbn Nüceym, a.g.e, I, 258; İbn Hümam, a.g.e, I, 155.

⁵³⁰ Müslim, Mesâcid, 171, 174; Nesâî, Mevâkît, 15; İbn Hanbel, II, 210, 213, 223.

⁵³¹ İbn Hanbel, I, 333, 354; Ebû Dâvud, Mevâkît, 2 (No:393); Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:149); Başka bir rivayet için bk; Nesâî, Mevâkît, 10, 15, 17 (I, 255, 261, 263); İbn Hanbel, III, 330; Tirmizî, Mevâkît, 1 (no:150); bir başka rivayet için bk.; İbn Hanbel, II, 232; Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:151); Nesâî, Mevâkît, 6 (I, 249); Mâlik, Vukût, 9 (I, 8).

⁵³² İbn Rüşd, a.g.e, I, 182; İbn Kudâme, a.g.e, I, 381.

göre ise şafak, güneş battıktan sonra batı ufkundaki kızılıktan sonra meydana gelen beyazlıktır. Şafak hakkındaki bu tartışmanın ana sebebi, şafak kelimesinin Araplarda hem kızılığın hem de beyazlığı ifade eden bir kelime olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³³

Cumhurun şafak hakkındaki görüşü, insanlar için daha ruhsatlıdır ve geniştir. İmâm-ı Azâm'ın görüşü ise, ihtiyata daha uygundur.⁵³⁴

e) Yatsı Namazı

Yatsının vakti, Şâfiî, Maliki, Hanbeli ve Hanefilerde fetvaya esas olan görüşe göre, batı ufkunda kırmızı şafağın kaybolduğu andan itibaren başlar⁵³⁵ ve ikinci fecrin doğmasına kadar devam eder. İkinci fecir doğunca yatsının vakti çıkmış olur. Bu, Hanefiler dışındaki üç Sünni mezhebin ihtiyârî ve zarûrî vakit anlayışlarını bir bütün halinde değerlendirdiğimizde mümkündür.⁵³⁶

Şâfiî, Maliki ve Hanbeli Mezheplerinde kabul edilen görüşe göre, yatsı namazının ihtiyârî vaktinin yani hiçbir özü bulunmayan sıhhatli kişinin yatsı namazını kılabilceği vaktin sonu, gecenin ilk üçte birine kadardır.⁵³⁷ Ancak İmâm Şâfiî, İbn Hanbel ve Malikilerden gelen bir rivayete göre, yatsı namazının ihtiyârî vakti gece yarısına kadar devam etmektedir.⁵³⁸ Malikilerden yatsı namazının ihtiyârî vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğini kabul edenler de vardır.⁵³⁹

⁵³³ İbn Rüşd, a.g.e, I, 183.

⁵³⁴ Komisyon, **Fetavây'ı-Hindiye**, I, 51; İbn Nuceym, a.g.e, I, 259.

⁵³⁵ “Yurdumuzda yaygın yanlış bilgiye dayanan yanlış tatbikat görülmektedir. Bazı bölgelerde yaz-kış her zaman yatsı namazının akşamdan bir buçuk saat sonra kılınabileceği zannedilmektedir. Bu, Hicaz bölgesinde ve yakın çevresinde böyle olduğu halde daha kuzeyde kalan yurdumuzda mevsimlere göre bu aralık büyük farklılıklar göstermektedir. Akşam ile yatsının arasının iki saati geçtiği mevsimler ve bölgelerimiz vardır. Bu bölgelerde akşamdan birbuçuk saat sonra yatsı kılınırsa vakti girmeden kılınmış olur.” bk. Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 102.

⁵³⁶ Zeylai', a.g.e, I, 219; Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 43; Remlî, a.g.e, I, 369-371; Mâverdi, a.g.e, II, 23-25.

⁵³⁷ Nevevî, a.g.e, III, 49; Cezîrî, a.g.e, I, 184; Ezherî, a.g.e, I, 33; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 163; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 213; İbn Kudâme, **El-Kâfi**, I, 96-97; İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 384.

⁵³⁸ Nevevî, a.g.e, III, 49; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 213; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 164; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 302.

⁵³⁹ Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, s. 134.

Şâfiîlerden gelen zayıf bir görüşe göre ise, gecenin üçte biri veya yarısı geçince yatsı namazının vakti biter ve bundan sonra kılınacak namaz ise kaza olur.⁵⁴⁰

Yatsı namazının ihtiyârî vaktinin gecenin ilk üçte birine kadar devam ettiğini veya vaktinin gecenin ilk üçte birinde bittiğini savunanların delilleri Cibril hadisleridir. Bu hadislerde Cebrâil'in Peygamber (s.a.s) efendimize ikinci gecede yatsı namazını gecenin ilk üçte birinin bittiği sırada kıldırıldığı rivayet edilmektedir.⁵⁴¹

Yatsı namazının ihtiyârî vaktinin gece yarısına kadar devam ettiğini veya yatsı namazının vaktinin gece yarısında bittiğini savunanların delilleri ise, Enes b. Mâlik (ö.90/709) kanalıyla gelen şu hadistir; "Allah Rasülü (s.a.s) bir gece yatsı namazını gece yarısına kadar yahut gece yarısının hemen hemen çıkmasına kadar bekletti. Sonra cemaate çıkıp şöyle buyurdu: "İnsanlar kıldılar ve yattılar. Size gelince, namaz için beklediğiniz sürece namazda gibi sevap kazanmaya devam ettiniz."⁵⁴²

Yatsı namazının vaktinin, sabah namazının vaktinin başlangıcı olan fecr-i sadığa kadar devam ettiğini savunanların delilleri ise Ebû Katâde (ö.674/1274)'nin rivayet etmiş olduğu şu hadisidir:

"Uyku halinde kusur yoktur. Kusur ancak, diğer namazın vakti girinceye kadar namazı kılmayandır."⁵⁴³ Bu hadis, sabah namazı dışında, her namaz vaktinin diğer namaz vakti girinceye kadar devam ettiğini açıkça göstermektedir.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Nevevî, a.g.e, III, s. 49.

⁵⁴¹ İbn Hanbel, I, 333, 354; Ebû Dâvud, Mevâkît, 2 (No:393); Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:149); Başka bir rivayet için bk.; Nesâî, Mevâkît, 10, 15, 17 (I, 255, 261, 263); İbn Hanbel, III, 330; Tirmizî, Mevâkît, 1 (no:150); bir başka rivayet için bk.; İbn Hanbel, II, 232; Tirmizî, Mevâkît, 1 (No:151); Nesâî, Mevâkît, 6 (I, 249); Mâlik, Vukût, 9 (I, 8).

⁵⁴² Buhârî, Mevâkît, 25; Nesâî, Mevâkît, 21.

⁵⁴³ Müslim, Mesâcid, 311.

⁵⁴⁴ İbn Rüşd, a.g.e, I, 184-185; İbn Kudâme, a.g.e, I, 384-385.

2. Namaz Vakitlerinde Özel Durumlar (Zarûret Vakti)

Malikiler ve Hanbeliler, vakitleri, ihtiyari ve zaruri olarak iki kısma ayırmaktadırlar. Namazların zaruri vakti, ihtiyari vaktinin bitiminden sonra başlar. Bu iki vakit arasında da hiçbir fasıla yoktur.⁵⁴⁵ Malikiler bütün namazların zarûrî vaktinin olduğu görüşünderken, Hanbelilere göre, sadece sabah, ikindi ve yatsı namazlarının zarûrî vakti vardır. Öğle ve akşam namazlarına gelince bunların zarûrî vakitleri yoktur.⁵⁴⁶ Şâfiîler ise, bütün namazlarda vaktin sonunu zarûret vakti kabul etmektedir.⁵⁴⁷

İhtiyârî vakit, yükümlünün o vakit içinde edâ etme serbestisine sahip olduğu bir zamandır. Zaruri vakit ise isminden de anlaşılacağı üzere, bazı olağanüstü durumlardan dolayı ortaya çıkan bir vakittir. Namaz kılan bir şahıs, namazını özürsüz bir şekilde zaruri vakte kadar geciktirirse, kıldığı namaz, eda dahi olsa, günah işlemiş sayılır.

Malikilere göre hiçbir özrü bulunmayan sağlıklı bir kişi; ihtiyari vakitte namazın bir rekâtına kavuşur da bundan sonra ihtiyârî vakit çıkıp geri kalan kısmını zarûrî vakitte tamamlayacak olursa günahkâr olmaz. Ama ihtiyârî vakitte bir rekâtını tamamlayamayacak olursa, bu namazın tümünü ister zarûrî vakitte kılsın, ister bazısını zarûrî vakitte, bazısını da zarûrî vaktin çıkmasından sonra kılsın yine günahkar olur.⁵⁴⁸ Ancak Hanbelilere ve Şâfiîlere göre, namazın bir cüzüne, örneğin bir iftitah (başlangıç) tekbirine dahi ihtiyârî vakitte yetişen kimse o namaza yetişmiş sayılır.⁵⁴⁹

Namazları zarûrî vaktine bırakmayı mümkün kılan zarûret halleri ise şunlardır:

Kafirin Müslüman olması, çocuğun buluğa ermesi, hayızlı bayanın hayız halinden temizlenmesi, akıl hastasının iyileşmesi, bayılan şahsın ayılması halleri,

⁵⁴⁵ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, s. 169; Ezherî, a.g.e, I, s. 33.

⁵⁴⁶ Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 301-302; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 381-382; İbn. Kudâme, **El-Kâfi**, I, 96-97.

⁵⁴⁷ Mâverdî, a.g.e II, 33; Gamrâvî, a.g.e, s. 67-68.

⁵⁴⁸ Cezîrî, a.g.e, I, 181; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 170; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 301.

⁵⁴⁹ İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 377-378; Gamrâvî, a.g.e, s. 66-68; Cezîrî, a.g.e, I, 186,187.

Şâfiî, Maliki, Hanbeli ve Caferi Mezheplerine göre ittifakla kabul edilen zaruret durumlarını oluşturur. Hanbeli ve Maliki fıkıhçıları, uykuda ve gaflette olan kişiyi de zaruret sahibi kabul etmişlerdir. Ayrıca Malikilerde, namaza başlarken gerekli olan temizlik için ihtiyari vakitte su veya toprak bulamayıp da zaruri vakitte bulan kişi de zaruret sahibidir.⁵⁵⁰

Şâyet bu kişiler güneş batmadan önce, Hanbelilere göre bir iftitah tekbiri alabilecek kadar, Şâfiîlere göre bir rekât, Malikilere göre beş rekat namaz kılablecek kadar bir zamana yetişmiş olurlarsa, hem öğlen namazını hem de ikinci namazını kılmaları gerekir. Fecir doğmadan Hanbelilere göre bir iftitah tekbiri alabilecek kadar, Şâfiîlere göre bir rekât, Malikilere göre beş rekat namaz kılablecek kadar bir zamana bu sayılan şahıslar yetişirse, hem akşam namazını hem de yatsı namazını kılmaları gerekir. Hanefilere göre ise, bu kişilerin sadece o vaktin namazını kılmaları yeterlidir. Hanefilerin bu görüşü, cem'i kabul etmemelerinin doğal bir sonucudur.⁵⁵¹ Malikilerin, ikindinin veya yatsının sonundan beş rekat namaz kılablecek bir zamana yetişebilmeyi şart koşmalarının sebebi, açıklayacağımız üzere ikinci ve yatsı namazlarının sonunda, o namazlara özel bir vaktin var olduğunu savunmalarından kaynaklanmaktadır.

a) Sabah Namazı

Şâfiî, Maliki ve Hanbeliler, sabah namazının vaktinin fecr-i sâdığın doğmasından güneş doğuncaya kadar devam ettiğini savunmalarına rağmen, ortalığın aydınlanmasından güneşin doğmasına kadar olan sürenin zaruret sahibi

⁵⁵⁰ *Maliki Kaynakları*; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 170-171; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 220; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 137-138; Ezherî, a.g.e, I, 34-35; Cezîrî, a.g.e, I, 182. *Hanbeli Kaynakları*; İbn Kudâme, **Muğni**, I, 377-378; 396-397; Mecdüddîn Ebül-Berekât, a.g.e, I, 29; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 156. *Şâfiî Kaynakları*; Mâverdî, a.g.e, II, s. 33. *Caferi Kaynakları*; El Hüseyinî'l Âmilî, a.g.e, I, 24; Ali Tusi, Ebu Cafer Şeyhütaife Muhammed b. Hasan b. (ö.460/1067); **Mebûsât fi fıkhi'l-imamiyye**, thk. Seyyid Muhammed Keşfi, Tahran, El-Mektebetü'l-Murtezaviyye, 1967, I, 72.

⁵⁵¹ Mâverdî, a.g.e, II, 33; Gamrâvî, a.g.e, s. 66-68; Cezîrî, a.g.e, I, 186,187; İbn Kudâme, **Muğni**, I, 396-397; Mecdüddîn Ebül-Berekât, a.g.e, I, 29; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 156.

kimselere has olduğunu düşünmektedirler.⁵⁵² Malikilerden bir grup ise sabah namazının zarûrî vaktinin olmadığı görüşündedir.⁵⁵³

b) Öğle ve İkinci Namazı

Öğle namazının zarûret vaktinin olmadığını kabul eden Hanbeliler, ikinci namazının zarûret vaktinin ise, her şeyin gölgesinin kendisinin iki misli olmasından sonra başlayıp gün batımına kadar devam ettiğini savunmaktadırlar.⁵⁵⁴

Malikilerden gelen bir rivayete göre, öğle ve ikinci namazlarının zaruri vakti, her şeyin gölgesinin fey-i zeval hariç bir boy olmasından itibaren başlayıp güneşin batmasına ikinci namazı kılablecek bir zamana kadar devam eder.⁵⁵⁵ Vaktin sonunda ikinci namazına özel bir vaktin olmadığını söyleyen âlimler de vardır.⁵⁵⁶

Bidâyetü'l-Müctehid'de İmam Mâlik'ten şöyle bir görüş daha nakledilmektedir: Öğle namazı vaktinin başından, öğle namazını kılablecek kadar bir zaman öğle namazı için özel; ikinci namazının sonundan ise ikinci namazı kılablecek kadar bir zaman ikinci namazı için özel vakittir. Bu iki vakit arasındaki bütün zaman öğle ve ikinci namazlarının ortak kılınabilecek zamanını oluşturur.⁵⁵⁷ Bu belirtilen son görüş Caferi Mezhebindeki özel ve ortak vakit inancına tam olarak uymaktadır. Ancak bu iki namaz, mutlaka tertip üzere kılınmalıdır. Yani önce öğle namazı kılınmalı, daha sonra ikinci namazı.⁵⁵⁸

Malikiler, bu belirtilen ortak vaktin sadece zarûret sahibi kimselere özel olduğunu savunmalarına rağmen, Caferiler, bu ortak vakit içinde namazı kılmanın özür ve zaruret sahipleri için mi yoksa özür ve zaruret sahibi olmayan kişiler için

⁵⁵² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 164-165; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 303.

⁵⁵³ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 164-165; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 134-135; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 303; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 152.

⁵⁵⁴ Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 301; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 96; Cezîrî, a.g.e, I, 183.

⁵⁵⁵ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 169; Ezherî, a.g.e, I, 33; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 217; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 136; Muhammed Cevat Muğniyye, a.g.e, s. 80; Cezîrî, a.g.e, I, 183.

⁵⁵⁶ Ezherî, a.g.e, I, 33; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 136.

⁵⁵⁷ İbn Rüşd, a.g.e, I, 187-188.

⁵⁵⁸ Ali Tusi, **Mebûsât**, I, 72; Humeyni, a.g.e, s. 46-47; Muhammed Cevad Muğniyye, a.g.e, s. 79; Üzüm, İlyas, a.g.e, s. 294-295. el-Huseynî'l Âmilî, a.g.e, III, 26-42; 37-42.

İlgili rivayetler için bk. el-Huseynî'l- Âmilî, a.g.e, III, 91-96; Ali Tûsî, a.g.e, I, 245-262.

mi geçerli olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak mezhepte genel kabul, bu vaktin özür ve zaruret sahipleri için özel olduğu yönündedir. Günümüzde ise bu müşterek vakitte namazları özür ve zarûret sahibi olmadığı halde cem etmek, mezhepte uygulana gelen bir alışkanlık halini almıştır.⁵⁵⁹

Caferilere göre zarûret sahiplerini biraz önce açıklamıştık. Caferilere göre özür durumları ise; yolculuk hali, yağmur yağması, hastalık, dini ve dünyevi işlerde terki kişiye zarar veren meşguliyetlerdir.⁵⁶⁰ Dikkat edilirse Caferilerin kabul etmiş oldukları özür halleri, Sünnî mezheplerin bir kısmına göre namazları cem yapma sebebi olarak kabul edilmektedir. Namazların birleştirilmesi konusunu açıklarken görüleceği üzere Şâfiî, Maliki ve Hanbelilere göre, yolculuk hali ve yağmur yağması, cem yapmayı mübah kılan sebeplerdendir. Hastalık, dini ve dünyevi işlerde terki kişiye zarar veren meşguliyetler ise, Maliki ve Hanbelilerce özür sayılmaktadır.

Maliki Mezhebindeki ortak vakit inancı, namazların cem'i ile ilgili hadislerden ortaya çıkmışken; Caferi Mezhebindeki ortak vakit inancı, cem ile ilgili rivayetlerin yanında Şii hadis kaynaklarında var olan rivayetlerin bir kısmının Sünnî hadis kaynaklarındaki hadislerden farklı olmasından meydana gelmiştir. Bu rivayetlerden birine örnek verecek olursak;

Cafer-i Sâdık şöyle demiştir: “Güneş batıya yöneldiği zaman öğle namazının vakti girmiştir. Ta ki, bir namaz kılanın dört rekâtlık bir namaz kılabileceği bir süreye kadar. Bu sürenin geçmesinden sonra öğle ve ikindinin vakti girmiştir. Ta ki, güneşin batmasına bir namaz kılanın dört rekâtlık bir namaz kılacağı bir süre kalıncaya kadar. Güneşin batmasına sadece bu kadar bir süre kalınca artık öğle namazının vakti çıkmış ve güneş batıncaya kadar sadece ikinci namazının vakti kalmıştır.”⁵⁶¹

⁵⁵⁹ Humeyni, a.g.e, s. 46-47; Ali Tusi, Mabsût, I, 72-74.

⁵⁶⁰ el-Hüseynî'l-Âmilî, a.g.e, I, 24; Ali Tusi, Mabsût, I, 72.

⁵⁶¹ el-Hüseynî'l-Âmilî, a.g.e, II, 92.

c) Akşam ve Yatsı Namazı

Malikiler, akşam ve yatsı namazı için ayrı ayrı zarûret vakti belirlemişlerdir. Akşam namazının zarûrî vakti; güneşin batmasının tamamlanmasından, abdest almak, avret yerlerini örtmek, ezan okumak, kamet getirmek ve uzun olmamak kaydıyla beş rekât namaz kılmak için geçen zaman diliminin peşi sıra başlar ve fecrin doğuşuna bir yatsı namazını eda edebilecek bir zaman kalana kadar devam eder.⁵⁶² Hanbeliler ise, akşam namazının zarûrî vaktinin olmadığı kanaatindedirler.

Yatsı namazının zarûrî vakti, Maliki ve Hanbelilerin ortak kabulüyle, gecenin üçte birinden başlayıp, fecr-i sadığın doğmasına kadar devam eder.⁵⁶³

Caferiler, özür ve zarûret sahibi olanlarla olmayanlar için akşam ve yatsı namazının ortak vakitlerini ayrı ayrı belirlemişlerdir.

Özür ve zaruret sahibi olmayanlar için akşam ve yatsı namazlarının ortak vaktini şöyle belirtmek mümkündür: Güneşin batması anından, akşam namazını kılabilen kadar zaman akşam namazının özel vaktini oluşturur. Gecenin yarısına, bir yatsı namazını kılabilen kadar süre ise, yatsı namazının özel vaktidir. Bu iki vakit arasında kalan süre ise, akşam ve yatsı namazının ortak vaktidir.⁵⁶⁴ Mezhep içerisinde bu vaktin özür ve zaruret sahibi olanlar için vakit olduğunu ifade eden âlimler de vardır.⁵⁶⁵

Özür ve zaruret sahibi olanlar için akşam ve yatsı namazlarının müşterek vakti ise şu şekildedir: Gecenin yarısından bir akşam namazı kılabilen kadar bir zaman akşam namazının özel vaktidir. Fecr-i sadığın doğmasına bir yatsı namazı kalacak kadar bir zaman ise, yatsı namazına özeldir. Bu iki vakit arasında kalan

⁵⁶² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, s. 169; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 218; Ezherî, a.g.e, I, 33; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 133-136; Cezîrî, a.g.e, I, 184; İbn Rüşd, a.g.e, I, 188.

⁵⁶³ *Hanbeli Kaynakları*; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 302; İbn Kudâme, **El-Kâfi**, I, 97; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 152; *Maliki Kaynakları*; Ali el-Adevî, a.g.e, I, 217-218; Ezherî, a.g.e, I, 33; Ahmed Zeydânî, a.g.e, I, 134; Cezîrî, a.g.e, I, 184.

⁵⁶⁴ Ali Tusi, **Mebisûl**, I, 75; Humeyni, a.g.e, s. 46; Muhammed Cevad Muğniyye, a.g.e, s. 80-81; el-Huseynî'l Âmilî, a.g.e, III, 42-51.

⁵⁶⁵ Ali Tusi, a.g.e, I, 75.

zaman ise, akşam ve yatsı namazlarının bu kişiler için ortak vaktini oluşturur.⁵⁶⁶ Mezhep içerisinde böyle bir vaktin varlığını kabul etmeyenler ve zaruret sahipleri için vaktin, gecenin yarısında son bulunduğunu söyleyen âlimler de vardır.⁵⁶⁷

3. Farz Namazlarda Faziletli Vakitler

a) Sabah namazı

Şâfiî, Maliki, Hanbeli ve Caferi Mezhepleri, sabah namazını erken kılmayı faziletli sayarlar. Hanefiler ise ortalık aydınlanınca sabah namazını kılmayı müstehab kabul etmişlerdir.⁵⁶⁸ İbn Hanbel'den gelen bir rivâyete göre ise, yatsı namazında olduğu gibi cemaatin durumunu gözetmek, toplanmışlarsa geciktirmeden kılmak, henüz toplanmamışlarsa geciktirmek müstehaptır.⁵⁶⁹

Bu ihtilafın sebebi, zahirleri birbiriyle çelişen hadisleri yorumlama farklılığından kaynaklanmaktadır. Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Amellerin en faziletlisi vaktinde kılınan namazdır.”⁵⁷⁰ “Namazların ilk vaktinde Allah'ın rızası, son vaktinde ise affı vardır.”⁵⁷¹ Bu ve buna benzer hadisler namazların ilk vaktinde kılınmasının müstehab olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak namazların ilk vakitlerinde kılınmasının önemini vurgulayan bu hadislerin yanında, sabah namazını erken vakitlerde kılmanın uygun olduğunu belirten hadisler de vardır. Âişe (r.anhâ)'dan gelen bir rivayette “mü'min hanımlar, sabah namazını Allah Rasülü (s.a.s)'in arkasında örtülerine sarılı oldukları halde kılarlardı. Sonra namaz bitince evlerine döndüklerinde, kendilerini karanlıktan dolayı hiç kimse tanıyamazdı.”⁵⁷² buyurulmaktadır. Ancak Hanefiler ise; “Sabah namazını ortalık aydınlanınca kılın. Çünkü bunun ecri daha

⁵⁶⁶ Humeyni, a.g.e, s. 46; Muhammed Cevad Muğniyye, a.g.e, s. 81.

⁵⁶⁷ Ali Tusi, el-Mebsût, I, 75.

⁵⁶⁸ İbn Rüşd, a.g.e, I, 185; Gamrâvî, a.g.e, s. 67; Cezîrî, a.g.e, I, 185; Humeyni, a.g.e, s. 46; Ali Tusi, a.g.e, I, 75; Yeniei, Necati, II, 122.

⁵⁶⁹ İbn. Kudâme, el-Kâfi, 97-98.

⁵⁷⁰ Müslim, İman, 140.

⁵⁷¹ Tirmizî, Mevâkît, 13.

⁵⁷² İbn Hanbel, VI, 178, 248; Müslim, Mesâcid, 230-232; Nesâî, Mevâkît, 25; Buhârî, Salât, 13; Ezan, 162.

büyükür.”⁵⁷³ gibi hadislere dayanarak sabah namazının geciktirilmesinin daha faziletli olduğunu savunmuşlardır.⁵⁷⁴

b) Öğle Namazı

Malikiler, tek başına namaz kılan kimse için, vaktin evvelinin faziletli olduğunu, camide cemaatle namaz kılanlara ise, vaktin evvelinden biraz tehir etmenin müstehap olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷⁵ Dayandıkları delil ise şu hadistir; “Biz Allah Rasülü (s.a.s)’e secde mahallinin sıcakından şikâyet ettik. Şikâyetimizi dinlemedi. Züheyr, Ebû İshak’a sordu. “Şikâyetiniz öğle namazı vakti hakkında mıydı?” -“Evet”, -“Onun erken kılınması hususunda mı?”, -“Evet” dedi.”⁵⁷⁶

Şâfîlere göre ise; şayet kişi sıcak bölgelerde bulunuyor da sıcaktan korunacak bir yer de yoksa, öğle namazını geciktirmesi daha faziletlidir. Bunun dışındaki kimseler için ise öğle namazının fazilet anı öğle namazının ilk anıdır.⁵⁷⁷

Hanbeliler⁵⁷⁸ ve Hanefilere göre ise; öğle namazını yazın geciktirerek serinde kılmak (ibrad) müstehaptır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Öğle namazını serinde kılın. Çünkü sıcaklığın şiddeti, cehennem hararetinin şiddetindedir.”⁵⁷⁹ Kışın ise, öğleyi ilk vaktinde kılmak müstehaptır.⁵⁸⁰ Enes (r.a)’dan şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber şiddetli soğuk olunca öğle namazını acele kılar, yazın ise serinleyinceye kadar geciktirerek kıları.”⁵⁸¹

Caferilere göre öğle namazını kılmanın faziletli kabul edildiği vakit, güneşin zevale ermesinden, fey-i zeval hariç her şeyin gölgesinin kendi misli kadar olduğu zaman aralığıdır. Yani bizim öğle namazının vakti olarak kabul ettiğimiz zaman dilimini, Caferiler öğle namazının kılınacağı fazilet vakti olarak kabul ederler.⁵⁸²

⁵⁷³ Tirmizî, Salât, 3; Nesâî, Mevâkît, 27; Dârimî, Salât, 21; İbn Hanbel, V, 429.

⁵⁷⁴ İbn Rüşd, a.g.e, I, 185.

⁵⁷⁵ İbn Rüşd, a.g.e, I, 178.

⁵⁷⁶ Müslim, Mesâcid, 190; Nesâî, Mevâkît, 2.

⁵⁷⁷ Gamrâvî, a.g.e, s. 66-68.

⁵⁷⁸ Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 298; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 149; el-Bekrî, a.g.e, I, 262; İbn. Kudâme, a.g.e, I, 95-96.

⁵⁷⁹ Buhârî, Mevâkît, 9-10; Ezan, 18; Müslim, Mesâcid, 180, 181, 183, 184, 186; Ebû Dâvud, Salât, 4.

⁵⁸⁰ İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 289-290; Döndüren, a.g.e, s. 260.

⁵⁸¹ Buhârî, Cumâ, 17, Nesâî, Mevâkît, 4.

⁵⁸² Ali Tusi, **Mebsût**, I, 72; Humeyni, a.g.e, s. 46.

c) İkinci Namazı

Hanbeli, Şâfiî ve Malikilere göre ikinci namazını her ne olursa olsun ilk vaktinde kılmak daha faziletlidir. İlk vaktinden kasıt ise, namaz için hazırlanıp da namazı kılınmaya kadar geçen süredir. Çünkü bu mezheplere göre vaktin sonu, mazeret ve özür sahiplerine özeldir.⁵⁸³ Hanefilere göre ise, yaz-kış, güneş sararmadan önceki zamana kadar yani güneşin göz kamaştırmayacak duruma gelmesinden önceki vakte kadar geciktirmek müstehaptır. İkinci namazından sonra nafîle namaz kılmak mekruh olduğu için, farz geciktirilmekle nafîle namaz kılmaya imkan sağlanmış olur.⁵⁸⁴ Caferilere göre ikinci namazının fazilet vakti ise, bir şeyin gölgesinin yedide dördü miktarınca uzaması anından başlar ve o şeyin boyunun iki katı kadar uzadığı anda son bulur. Bu mezhebe göre uygun olan ve tavsiye edilen, namazları fazilet vaktinde kılmaktır.⁵⁸⁵

d) Akşam namazı

Hanefi, Şâfiî, Maliki ve Hanbeli fıkıh alimleri arasında, akşam namazını her zaman ilk vaktinde kılmanın müstehap olduğunda ittifak vardır. Bu ilk vakit ise, namaz için hazırlıklar yapıp beş rekâtlık namaz kılınabilecek zamanı ifade eder. Ancak Hanbeliler bulutlu gecelerde kılınan akşam namazıyla, Müzdelife’de yatsı vaktinde cem ederek kılınan akşam namazının geciktirilmesinin daha müstehap olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁸⁶

Akşam namazını ilk vaktinde kılmanın mezheplerce faziletli kabul edilmesi, akşam namazını geciktirmenin bu konudaki rivayetler sebebiyle mekruh kabul edilmesinden kaynaklanır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Akşam namazını yıldızların iç içe görüldüğü zamana kadar geciktirmedikleri sürece, ümmetim

İlgili rivayetler için bk. el-Âmilî, a.g.e, III, 102-111; Ali Tûsî, **İstibsâr**, I, 245-262.

⁵⁸³ İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 291-292; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 151; Mecdüddîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 28; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 301; İbn. Kudâme, **El-Kâfi**, I, 96; Gamrâvî, a.g.e, s. 66-67; Nevevî, a.g.e, III, 32.

⁵⁸⁴ İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 291; Döndüren, a.g.e, s. 260.

⁵⁸⁵ Ali Tusi, **Mebûsât**, I, s. 72; ; Humeyni, a.g.e, s. 46.

İlgili rivayetler için bk. El-Âmilî, a.g.e, III, 102-111; Ali Tûsî, **İstibsâr**, I, 245-262.

⁵⁸⁶ Mecdüddîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 28; İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 388.

hayır üzerindedir.”⁵⁸⁷ “Biz Peygamberimiz (s.a.s) ile akşamı kııldık. Sonra namazdan çıkışta (ok atışı yapan) birimiz oklarının düştüğü yeri görebilirdi.”⁵⁸⁸

Cebrâil’in Peygamberimize namaz vakitlerini öğrettiği hadislerde de, Cebrâil’in akşam namazını her iki günde ilk vaktinde kıldırması, akşam namazını ilk vaktinde kılmanın faziletini ortaya koymaktadır.⁵⁸⁹

Caferiler ise güneşin batmasından, şafağın kaybolmasına kadar geçen zamanı akşam namazının fazilet vakti kabul etmişlerdir.⁵⁹⁰

e) Yatsı namazı

Şâfîlilere göre, yatsı namazının fazilet vakti, yatsı namazının ilk anlarıdır. Geciktirilmeden kılınması daha uygundur.⁵⁹¹ Malikilerde ise, yatsı namazı gecenin üçte birine kadar kılınmalıdır. Aksi takdirde namaz zarûfî vakte kalır ki, özürsüz şekilde zarûfî vakte bırakmak günah kabul edilmektedir.⁵⁹² Şafağın kaybolmasından, gecenin üçte birine kadar geçen zaman ise, Caferilere göre yatsı namazının kılınabileceği en faziletli zamanı ifade eder.⁵⁹³

Hanefi ve Hanbelilere göre ise, yatsı namazını gecenin üçte birine kadar geciktirmek müstehaptır. Gecenin yarısına kadar geciktirmek mubah, bir özür bulunmadıkça ikinci fecre kadar geciktirmek ise mekruhtur. Çünkü bu durumda namazı kaçırmaktan korkulur. Hanbelilerde, cemaat namaz kılmak için hazırlanmışsa hemen kılmak da müstehaptır. Yatsı namazını gece yarısından sonraya bırakmayı uygun görmemelerinin sebebi ise, gece yarısından sonrayı ittifakla zarûret vakti kabul etmelerindedir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁷ Ebû Dâvud, Salât, 6; İbn Mâce, Salât, 7; İbn Hanbel, VI, 147; V, 417, 422.

⁵⁸⁸ Buhârî, Mevâkîf, 18; Müslim, Mesâcid, 217.

⁵⁸⁹ İbn Kudâme, a.g.e, I, 392-393; Celâleddin Muhammed, a.g.e, s. 42; Muhammed Zühri el-Gamrâvî, a.g.e, s. 67; Remlî, a.g.e, I, 365; Şemsüddîn el-Makdisî, a.g.e, I, 301-302; Mecdüddîn Ebûl-Berekât, a.g.e, I, 28.

⁵⁹⁰ Humeyni, a.g.e, s. 46. İlgili rivayetler için bk. el-Âmilî, a.g.e, III, 126-134; 145-147.

⁵⁹¹ Nevevî, a.g.e, III, s. 49.

⁵⁹² Ali el-Adevî, a.g.e, I, 217-218; Ezherî, a.g.e, I, s. 33.

⁵⁹³ Humeyni, a.g.e, s. 46. İlgili rivayetler için bk. el-Âmilî, a.g.e, III, s. 126-134; 145-147.

⁵⁹⁴ Emir Abdül’aziz, a.g.e, s. 528-530; Kâsânî, a.g.e, I, 568-572; Komisyon, **Fetâvâ-yi Hindiye**, I, 51; İbn Hümmam, a.g.e, I, 155-156; Zeylai’, a.g.e, I, 219; İbn Nüceym, a.g.e, I, 259; Takiyyüddîn el-Futûhî, a.g.e, I, 152; İbn Kudâme, **Muğnî**, I, 384-385.

Yatsı namazını gecenin üçte birine kadar geciktirmenin müstehap olduğunun delili ise; “Eğer ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, yatsı namazını gecenin üçte birine kadar geciktirmelerini emrederdim.”⁵⁹⁵

4. Namaz Kılmanın Mekruh Olduğu Vakitler

Sünnette, beş vakit içinde namaz kılmanın mekruh olduğu sabittir.⁵⁹⁶ Bunlardan üç tanesi, vaktin kendisindeki bir durum sebebiyle mekruh iken; iki tanesi ise, vaktin dışındaki bir sebepten dolayı mekruh olan vakitlerdir. Vaktin kendisindeki bir sebepten dolayı mekruh olan vakitleri, Ukbe b. Âmir’in rivayet ettiği şu hadis ortaya koymaktadır: “Rasûlullah (s.a.s) üç vakitte namaz kılmanızı ve ölülerimizi kabre koymamızı yasakladı. Güneş doğup yükselene kadar, zeval vaktinde güneş batıya dönünceye kadar, batmaya başlayıp tamamen batıncaya kadar.”⁵⁹⁷ Vaktin dışındaki bir sebepten dolayı mekruh olan vakitleri ise, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a)’ın rivâyet ettiği şu hadis bildirmektedir; “Rasûlullah (s.a.s)’in şöyle buyurduğunu duydum: “Sabah namazından sonra, güneş doğuncaya kadar namaz yoktur. İkinci namazından sonra güneş batıncaya kadar namaz yoktur.”⁵⁹⁸

Bu vakitler hüküm bakımından farklı değerlendirildiği için, biz de bu vakitleri ayrı başlıklar halinde incelemeyi uygun bulduk.

a) Vaktin Kendisindeki Bir Sebepten Dolayı Mekruh Olan Vakitler

Yukarıda da belirtildiği üzere bunlar üç vakit olup şunlardır:

1. Güneşin doğmaya başlamasından yükselmesine kadar olan süre. Güneşin doğmasından yaklaşık 40-45 dakika sonra kerâhet vakti çıkmış, bayram namazı veya kuşluk namazı kılma vakti girmiş olur.

⁵⁹⁵ Tirmizî, Mevâkît, 10; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 260.

⁵⁹⁶ Mekruh vakitler hakkında kendisinden hadis rivâyet edilen sahâbeler şunlardır; Ali b. Ebû Tâlip, Abdullah b. Mes’ud, Ebû Saîd el-Hudrî, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Ebû Hureyre, İbn Ömer, Semüre b. Cündeb, Seleme b. El-Ekvâ, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Amr, Muaz b. Afra’, Abdu’r-Rahmân Sunâbihî, Hz. Âişe, Kâb b. Mürre, Ebû Umâme, Amr b. Anbese, Ya’lâ b. Ümeyye, Muâviye, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Ebû Zerr-i Gıfârî, Ebû Katâde, Ebu’d-Derdâ, Hz. Hazfâ. Mekruh vakitler toplam 23 sahâbeden rivâyet edildiğine göre, namazların mekruh vakitlerinin olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Bk. Miras, Kâmil, a.g.e, II, 524.

⁵⁹⁷ Müslim, Müsâfirîn, 293; İbn Mâce, Cenâiz, 30; Tirmizî, Cenâiz, 41; Ebû Dâvud, Cenâiz, 51; Dârimî, Salât, 142; İbn Hanbel, IV, 152.

⁵⁹⁸ Buhârî, Mevâkît, 38; Tevhid, 47; Ebû Dâvud, İlm, 13; Tirmizî, Cum’a, 2.

2. Güneşin tam tepe noktasına gelmesinden zeval vakti yani öğle vaktinin girmesine kadar olan süre.

3. Güneşin çıplak gözle bakılabilecek derecede sararmasından tamamen batmasına kadar olan süre.⁵⁹⁹

Bu sayılan vakitlerde namaz kılmanın mekruh olmasının illetini bir hadisinde Allah Rasulü (s.a.s) şöyle açıklamıştır: “Sabah namazını kılınca dek namaz (meleklerce) şahitli ve yazılı olur. Sonra güneş doğup, bir veya iki mızrak boyu yükselene kadar, geri dur (namaz kılma)! Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasında doğar. Kafirler de ona doğru namaz kılarlar. Ondan sonra istediğini kıl. Çünkü bu süre içinde kılınan namaz, hem şahitli hem de kayıtlıdır. Bu, mızrak, kendi gölgesiyle eşit olmasına kadar devam eder. Sonra (bu vakitte de) kendini namazdan geri çek! Çünkü o kerahet vaktinde, cehennem coşar ve kapıları açılır. Güneş göğün ortasından meydedip kayınca, istediğini kıl. Güneş batarken namaz kılmaktan geri dur! Çünkü o, şeytanın iki boynuzu arasında batar. Kafirler de ona doğru yönelip namaz kılarlar.”⁶⁰⁰

Mezhepler arasında bu vakitlerde bir sebebe dayanmaksızın, isteğe bağlı olarak kılınan nafil namazın eda edilmesinin mekruh olduğunda ittifak vardır.⁶⁰¹

Hanefilere göre, bu vakitlerde namaz kılmak, tahrîmen mekruh olduğundan dolayı, farz, farzın kazası, vacip sünnet hiçbir namaz kılınmaz. Bu mekruhluk, kılınan namazların geçersiz olmasını gerektirir. Sadece o günün kılınmamış bulunan ikinci namazının, güneş batıncaya kadar kılınmasına müsaade edilmiştir.⁶⁰² Bunun delili de "Kim ikinci namazından bir rekâti güneş batmazdan önce kılabilirse ikinci namazına yetişmiş demektir."⁶⁰³ hadisidir.

⁵⁹⁹ Er-Remlî, a.g.e, I, 84; Serahsî, a.g.e, I, 150-151; Mevsilî, a.g.e, I, 61-62; İbn Kudâme, a.g.e, I, 524.

⁶⁰⁰ Müslim, Müsâfirîn, 294; Nesâî, Mevâkît, 35.

⁶⁰¹ Komisyon, **Mevsûa'**, VII, 181; İbn Kudâme, a.g.e, II, 527; Serahsî, a.g.e, I, 153; Mevsilî, a.g.e, I, 62; Remlî, a.g.e, I, 384.

⁶⁰² Mevsilî, a.g.e, I, 62; Serahsî, a.g.e, I, 153; Ali b. Zekeriyâ el-Menbecî, a.g.e, I, 188; İbn Rüşd, a.g.e, I, 194; Cezîrî, a.g.e, I, 271; Miras, Kamil, a.g.e, II, 526; Komisyon, **İsam İlmihâli**, I, 237; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 262.

⁶⁰³ Buhârî, Mevakit, 28; Müslim, Mesâcid, 165; Ebû Dâvud, Salât, 5; İbn Mâce, Salât, 11; Nesâî, Mevâkît 11, 28; Tirmizî, Mevâkit 23; Dârimî, Salât, 22; II, 254, 282.

Hanefiler dışındaki üç mezhebe göre bu vakitlerde kaza namazı kılınabilir.⁶⁰⁴ Delilleri ise; “Sizden biri uyku sebebiyle veya unutma yüzünden bir namazını kılmamış olursa, hatırladığı zaman onu hemen kılsın.”⁶⁰⁵ “Bir kimse, bir namazı unutursa, hatırladığı zaman onu hemen kılsın. Namazın bundan başka kefareti yoktur.”⁶⁰⁶ gibi hadislerdir.

Şâfiîlere göre de, bu vakitlerde namaz kılmak tahrîmen mekruh kabul edilmiştir. Bundan dolayı da, bu vakitlerde kılınan namazlar geçerli olmaz. Ancak bu mekruh vakitlerden şu hususları istisna etmişlerdir:

Cuma günü güneşin tam tepede olduğu istivâ vaktinde namaz kılmak mekruh değildir. Bunun gerekçesi olarak da, Hz. Ömer zamanında Müslümanların bu vakitte namaz kıldıkları halde hutbe okumak için gelen Hz. Ömer’in bunlara engel olmamasını öne sürerler. Ebû Yusuf’un da bu görüşe katıldığı rivâyet edilmektedir. Bu vakitte namaz kılınmasının yasaklandığına dair hadisi tercih edenler ise, böyle bir istisnayı uygun görmemişlerdir.⁶⁰⁷

Ayrıca Şâfiîlere göre, Mekke haremindedir namaz kılmak da bu vakitlerin hiçbirisinde mekruh değildir. Delilleri ise şu hadistir; “Ey Abdimenâf oğulları! Bu Beyt’i tavâf eden veya gündüz ve gece dilediği bir saatte namaz kılan kimseleri bundan men etmeyiniz.”⁶⁰⁸ Hanefî ve Hanbeliler ise, “bu vakitte kılınan namazlar, kerâhet vakti dışında kılınmalıdır. Çünkü kerâhet vakitlerini belirleyen hadislerle, bu hadis tahsîs edilmiştir” demektedirler.⁶⁰⁹

Şâfiîlere göre, kusûf, cenâze, tahiyetü’l-mescîd namazı gibi bir sebebe dayalı kılınan nafîle namazlar, bu vakitlerde kılınabilir. Yalnız tahiyetü’l-mescîd’in kılınabilmesi, mescide bu namaz için değil de farzın kılınması gibi bir ihtiyaca binaen girilmesi şartına bağlıdır.⁶¹⁰

⁶⁰⁴ Komisyon, *Mevsûa*, VII, 182; İbn Rüşd, a.g.e, I, 194; Cezîrî, a.g.e, I, 271-274.

⁶⁰⁵ Müslim, *Mesâcid*, 316; Mâlik, *Muvattaa*, *Vukût*, 26; İbn Hanbel, III, 184, 216; Tirmizî, *Salât*, 16; Nesâî, *Mevâkît*, 53; İbn Mâce, *Salât*, 10.

⁶⁰⁶ Buhârî, *Mevâkît*, 37; Müslim, *Mesâcid*, 314; Ebû Dâvud, *Salât*, 11; İbn Hanbel, III, 219.

⁶⁰⁷ İbn Rüşd, a.g.e, I, 192-193; Miras, *Kamil*, *Tecrîd*, II, 527; Remlî, a.g.e, I, 384-387.

⁶⁰⁸ Nesâî, *Salât*, 41.

⁶⁰⁹ İbn Rüşd, a.g.e, I, 192-193; Döndüren, *Hamdi*, a.g.e, s. 262.

⁶¹⁰ Remlî, a.g.e, I, 384-387; Cezîrî, a.g.e, I, 272-273, *Miras*, *Kamil*, a.g.e, II, 527.

Malikilere göre bu yasak vakitler, nafilé namaz için söz konusudur. Fakat farz namazların bu vakitte kılınmasında bir sakınca yoktur. Malikilere göre cenâze namazı da nafilé sayıldığı için bu vakitlerde kılınması haramdır.

Malikilere, güneşin tam tepede olduğu vakitte, hiçbir sebebe dayanmayan nafilé namaz dışındaki namazları kılmanın mekruh olmadığı görüşündedirler. Buna delil olarak da, Medinelilerin uygulamasını öne sürmektedirler. Çünkü Medine Hz. Peygamber'in yurdu olup vahiy burada inmiştir. Şayet Ukbe'nin hadisi sahih olsaydı Medineliler istiva vaktinde (güneşin tam tepede olduğu an) namaz kılmaazlardı. Hâlbuki durum bunun tam tersinedir. Ancak Medine halkının amelini delil kabul etmeyenler, "asıl olan, hadiste bildirilen bu vakitlerde namaz kılınmasının yasak olmasıdır" demektedirler.⁶¹¹

Hanbeliler, bu üç kerâhet vaktini kabul etmekle beraber, bu vakitlerde farz namazları kılmanın değil, nafilé namazları kılmanın mekruh olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Mekke ile diğer yerler arasında bir fark yoktur. Zevâl vaktinde Cuma günü namaz kılmakla diğer günlerde namaz kılmak arasında bir fark olmadığı gibi, yaz kış arasında da bir fark yoktur. Çünkü yasaklayıcı nitelikte olan hadisler geneldir. Kılmanın mekruh olduğu nafilé namazlardan ise, tavaftan sonra iki rekât olarak kılınan nafilé namazı istisna etmişlerdir.⁶¹²

b) Vaktin Dışındaki Bir Sebepden Dolayı Mekruh Olan Vakitler

Bunlardan en önemlileri dokuz tane olup şu vakitlerdir:

1- Sabah namazından önceki vakit: Alimlerin çoğunluğuna göre sabah namazından önce iki rekât ilk sünnetten başka nafilé namaz kılınmaz.⁶¹³ Malikilere göre vitir namazını gece kılmayı adet edinmiş kimse uyanamadığı takdirde vitri bu vakitte kılabilir.⁶¹⁴

⁶¹¹ İbn Rüşd, a.g.e, I, 191-192; Cezîrî, a.g.e, I, 273-274; Komisyon, **Mevsû'a**, VII, 181; Miras, Kamil, a.g.e, II, 526.

⁶¹² İbn Kudâme, a.g.e, II, 531; Mecdü'ddîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 86; Cezîrî, a.g.e, I, 272; Miras, Kamil, a.g.e, II, 526-527.

⁶¹³ Serahsî, a.g.e, I, 153; Mevsîlî, a.g.e, I, 62; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 175.

⁶¹⁴ İbn Kudâme, a.g.e, II, 530; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 175; Komisyon, **Mevsû'a**, VII, 182.

Cumhurun delili İbn Ömer hadisidir. Rivayet ettiği hadiste İbn Ömer Hz. Peygamberin şöyle dediğini belirtir: “Sabah namazından önce ve sabah vakti girdikten sonra, sabah namazının iki rekât sünnetinden başka namaz yoktur.”⁶¹⁵

2- Sabah namazı kılındıktan sonra: Alimler sabah namazının farzı kılındıktan sonra nafilî namaz kılınmasının mekruh olduğunda görüş birliğindedirler.⁶¹⁶ Delilleri de Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693) ve sahabeden bir topluluğun da rivayet etmiş olduğu İbn Abbâs hadisidir: “Rasûlullah (s.a.s) sabah namazından güneş doğana kadar ve ikindi namazından güneş batana kadar namaz kılmayı yasakladı.”⁶¹⁷

Hanbelî Mezhebine göre ise, sabah namazının farzından sonra, kılınmadığı hatırlanan sabah namazının sünneti kılınabilir. Hanbelîler, Hz. Peygamber’in ikindiden sonra öğlenin son sünnetini kaza etmesini bu görüşlerine delil olarak getirirler.⁶¹⁸ Çünkü sabah namazının sünneti de aynı konumdadır.

İkinci fecirden güneşin doğacağı zamana kadar ise, kaza namazı kılınmasında bir sakınca bulunmaz.⁶¹⁹

3- İkinci namazı kılındıktan sonraki vakit: Hanefî, Şâfiî ve Maliki Mezheplerine göre ikindi namazından sonra nafilî kılınması mekruhtur.⁶²⁰ Delilleri de “Rasûlullah (s.a.s) sabah namazından güneş doğana kadar ve ikindi namazından güneş batana kadar namaz kılmayı yasakladı.”⁶²¹ hadisidir.

Hanbelî Mezhebi’ne göre ise ikindi namazından sonra, öğle namazının son sünneti kaza edilebilir. Çünkü Hz. Peygamber bunu bizzat yapmıştır.⁶²² Peygamberimiz (s.a.s)’in bir seferinde ikindiden sonra namaz kıldığı görülmüş ve bu konu hakkında sorulduğunda, “Bana Abdü’l-Kays’dan birtakım insanlar geldi.

⁶¹⁵ İbn Hanbel, II, 104; Nesâî, Salât, 32.

⁶¹⁶ İb Kudâme, a.g.e, II, 527; Mevsilî, a.g.e, I, 62; Serahsî, a.g.e, I, 153; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 175.

⁶¹⁷ Buhârî, Mevâkît, 30; Müslim, Müsâfirîn, 286-287; Nesâî, Mevâkît, 32; İbn Hanbel, II, 462.

⁶¹⁸ İbn Kudâme, a.g.e, II, 531-532. Rivâyet için bk. Buhârî, Sehv, 8; Müslim, Müsâfirîn, 5.

⁶¹⁹ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 263.

⁶²⁰ Remlî, a.g.e, I, 384; İbn Kudâme, a.g.e, II, 533; Serahsî, a.g.e, I, 152; Saîd Havvâ, a.g.e, I, 235-238.

⁶²¹ Buhârî, Mevâkît, 30; Müslim, Müsâfirîn, 286-287; Nesâî, Mevâkît, 32; İbn Hanbel, II, 462.

⁶²² İbn Kudâme, a.g.e, II, 533.

Kavimlerinin Müslüman olduğunu bildirdiler. Onlarla meşgul olurken öğleden sonra kıldığım iki rekâtı kılamadım. Şimdi kıldığım bu namaz, işte o iki rekâttır.”⁶²³ cevabını vermiştir.

Güneşin sararması halinde yalnız o günün ikindi namazının farzı kılınabilir. Delili ise Hz. Âişe'den nakledilen şu hadistir; “Güneş batmadan önce, ikindi namazının bir rekâtına yetişen veya güneş doğmadan önce, sabah namazının bir rekâtına yetişen kimse, bu namazlara yetişmiş sayılır.”⁶²⁴ Ancak sadece Hanefilere göre, sabah namazını kılarken güneşin doğması, sabah namazını bozar. Çünkü bu durumda, güneşe tapanlara benzeme söz konusudur.⁶²⁵

4- Akşam namazı kılınmadan önceki vakit: Hanefi ve Malikiler akşam namazından önce nafîle namaz kılınmasının mekruh olduğu görüşündedirler. Deliller de Hz. Peygamber'in şu hadisidir: “Akşam namazı hariç her iki ezan arasında bir namaz vardır.”⁶²⁶ Hadisteki iki ezandan birincisiyle vaktin ezanı, ikincisiyle de kamet kast edilmiştir. Buna göre diğer namaz vakitlerinin aksine, vaktinin darlığı sebebiyle akşam namazından önce kılınan bir nafîle namaz yoktur.⁶²⁷

Nevevî (ö.676/1277)'nin de kabul ettiği Şâfiîlerin sahih olan görüşüne göre, akşam namazından önce iki rekat namaz kılmak sünnettir. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber'in emri vardır: “Akşam namazından önce iki rekat namaz kılın.”⁶²⁸

Hanbelilere göre ise, akşamdan önce iki rekat nafîle kılmak caiz olup sünnet değildir.⁶²⁹ Delil olarak zikrettikleri hadiste Enes b. Mâlik (ö.91/710) şöyle demiştir; “Medinede iken müezzîn, akşam ezanını okuyunca (akşam namazı için yola çıkanlar) birbirleriyle yarışarcasına ikişer rekat namaz kılarlardı. Öyle ki

⁶²³ Buhârî, Sehv, 8; Müslim, Müsâfirîn, 5.

⁶²⁴ Buhârî, Mevâkît, 17; Nesâî, Mevâkît, 11; İbn Hanbel, II, 474.

⁶²⁵ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 263.

⁶²⁶ Buhârî, Ezan, 14, 16; Müslim, Müsâfirîn, 304; Nesâî, Ezan, 39.

⁶²⁷ Mevsîlî, a.g.e, I, 62; El-Menhecî, a.g.e, I, 196; Komisyon, **Mevsûa**, VII, 184; Saîd Havvâ, a.g.e, I, 235-238.

⁶²⁸ Buhârî, Teheccüd, 35; İ'tisâm, 27; Müslim, Müsâfirîn, 304.

⁶²⁹ İbn Kudâme, a.g.e, II, 546-547.

yabancı bir kimse mescide girerdi de bu namazı kılanların çokluğundan akşam namazı kılınmış zannederdi.”⁶³⁰

5- Hatip hutbedeyken: Dört mezhebe göre hatip minberdeyken nafilî namaz kılmak mekruhtur. Delil olarak kabul ettikleri Ebû Hureyre (ö.57/677)’nin nakletmiş olduğu hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cuma günü imam hutbe okurken, arkadaşına “sus” dediğin zaman, hata etmiş olursun.”⁶³¹ İyiliği emretmenin faydasız bir söz olduğu bir durumda nafilî kılmak da faydasız bir iş olsa gerektir. Kaldı ki nafilî kılan kimse hatibe de kulak vermez. Hatibi dinlemek ise vaciptir ve nafilî sebebiyle vacip terk edilemez.⁶³²

Şâfiî ve Hanbeliler imamın hutbesi esnasında mescide giren kimsenin sadece iki rekat tahiyetü’l-mescîd kılmasını bu hükmün dışında tutmuşlardır.⁶³³ Buna delil olarak Cabir (ö.78/697)’in naklettiği hadisi ileri sürmektedirler: “Rasûlullah (s.a.s) Cuma günü hutbede iken Süleyk el-Gatafânî geldi ve oturdu. Rasûlullah (s.a.s) ona şöyle dedi. Ey Süleyk! Kalk iki rekat namaz kıl ve hafifçe kıl.”⁶³⁴

6- Kamet getirildiği zaman: Hanefî Mezhebi’ne göre farz namaz için kamet getirildiğinde nafilî namaz kılmak mekruhtur. Ancak kişi, sabah namazında cemaate yetişebileceğinden emin ise sabah namazının sünnetini kılması mekruh olmaz. Cemaati kaçıracağından korkarsa sünneti terk eder.⁶³⁵ Sabah namazının sünnetinin bu kadar önemli olmasının sebebi, çok fazla teşvik edilmiş ve Peygamberimiz tarafından devamlı şekilde kılınmış bir namaz olmasıdır. Peygamberimiz (s.a.s), sabah namazının sünneti hakkında şöyle buyurmuştur; “Sabah namazının iki rekât sünneti, dünyadan ve dünyada bulunan her şeyden daha hayırlıdır.”⁶³⁶

⁶³⁰ Buhârî, Salât, 95; Ezan, 14; Müslim, Müsâfirîn, 303; Nesâî, Ezan, 39; İbn Hanbel, III, 280.

⁶³¹ İbn Hacer, a.g.e, II, 414.

⁶³² Mevsilî, a.g.e, I, 62.

⁶³³ Remlî, a.g.e, I, 386; Komisyon, **Mevsûa**, VII, 184; Saîd Havvâ, a.g.e, I, 235-238.

⁶³⁴ Müslim, Cum’a, 58, 59; Buhârî, Cum’a, 32; Nesâî, Cum’a, 27; İbn Hanbel, III, 308.

⁶³⁵ Akyüz, Vecdi, a.g.e, I, 378.

⁶³⁶ Müslim, Müsâfirîn, 96, 97; Tirmizî, Salât, 190.

Kamet getirilince nafil kılmanın mekruh olduğuna delil ise, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadistir: “Kamet getirilince artık (kendisi için kamet getirilen) farz namazdan başkası kılınmaz.”⁶³⁷

Malikilere göre ise, kişi mescide girdiği zaman, imamın namaza durduğunu görse, imama uyup sabahın sünnetini terk eder. Eğer henüz mescidin dışında ise ve imamla beraber bir rekâta yetişemeyeceğinden korkarsa sünneti terk eder ve farzdan sonra kaza eder. Eğer yetişeceğine inanıyorsa sünneti mescidin dışında kılar, sonra imama uyar.⁶³⁸

Şâfî ve Hanbeli Mezhebi'ne göre kamet getirilince revâtîp bile olsa hiçbir nafil namaza başlanmaz. Başlanmış olsa da hüküm bakımından namaz sayılmaz yani kılınan namaz batıl kabul edilir. Bu hususta sabah namazının sünneti ile diğer sünnetler arasında hiçbir fark yoktur.⁶³⁹

7- Bayram namazından önce ve sonra: Evde olsun mescitte olsun Hanefi Mezhebi'ne göre bayram namazlarından önce nafil namaz kılmak mekruhtur. Bayram namazından sonra ise mescitte kılmak mekruh olup evde kılmak sünnettir.⁶⁴⁰

Hanbelilere ve Malikilere göre bayram namazlarından önce de sonra da nafil namaz kılmak mekruhtur.⁶⁴¹ Delilleri ise, İbn Abbâs (r.a)'ın naklettiği şu hadistir; “Hz. Peygamber, bayram günü iki rekat namaz kılardı. Bu namazdan önce ve sonra herhangi bir namaz kılmazdı.”⁶⁴²

Şâfîlilere göre ise bayram namazından önce de sonra da, imamdan başkasına nafil namaz kılmak mekruh değildir.⁶⁴³

⁶³⁷ Müslim, Salât, 710; Ebû Dâvud, Tatavvu', 5; Tirmizî, Salât, 421; Nesâî, Salât, 866; İbn Mâce, Salât, 1151; İbn Hanbel, II, 351, 352. Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 264.

⁶³⁸ Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 278; El-Ezherî, a.g.e, I, 75

⁶³⁹ Remlî, a.g.e, I, 386-387; Saîd Havvâ, a.g.e, I, 235-238; Komisyon, Mevsûa, VII, 184-185.

⁶⁴⁰ Serahsî, a.g.e, I, 157-158; Komisyon, İsam İlmihâli, I, 237; Ateş, Süleyman, a.g.e, s. 138; Mevsilî, a.g.e, I, 67.

⁶⁴¹ Mustafa Dîb Buga, **Et-Tuhfetü'r-Radiyye fi fikhî's-saadeti'l-malikiyye**, Dımaşk: Dâr-u İbn Kesir, 1992, s. 437.

⁶⁴² Buhârî, İydeyn, 26, 8; Zekât, 21; İbn Hanbel, II, 180.

⁶⁴³ Komisyon, **Mevsûa**, VII, 185; Saîd Havvâ, a.g.e, I, 235-238.

8- Arafat ve Müzdelife’de cemedilen (birleştirilen) namazlar arasındaki vakit: Bütün mezheplere göre Arafat’da cem-i takdîm şeklinde kılınan namazlarla Müzdelife’de cem-i te’hîr ile kılınan namazlar arasında nafîle namaz kılınması mekruhtur. İmam, Arafat’ta öğle ve ikindi namazını cem ettiği zaman, öğle ve ikindi namazları öğle vaktinde kılınır. Öğle namazının son sünneti terk edilir. Akşam ve yatsı namazları da yatsı vaktinde kılınır ve akşamın son sünneti terk edilir. Çünkü Hz. Peygamber bu iki yerde yapılan cemler arasında nafîle namaz kılmamıştır.⁶⁴⁴

Cem edilen namazlar arasında nafîle namaz kılınamayacağını gösteren rivayetlerden birisi şöyledir; “Allah Rasûlü (s.a.s), Müzdelife’de akşamla yatsıyı her birinde ayrı kâmet getirerek bir arada kıldırdı. Bu iki namazın ne aralarında ve ne de sonlarında nafîle kılmadı.”⁶⁴⁵

9- Farz namazın vakti daraldığı zaman: Farz namazın vakti daraldığında nafîle namaz kılınmasının haram olduğuna dair fakihler arasında herhangi bir ihtilaf bilinmemektedir. Mesela öğle namazının vakti daralıp da ancak farzının kılınabileceği kadar bir vakit kaldığında, nafîle namaz kılmak haramdır. Çünkü kişi bu durumda farz namazı kılmayı terk etmiş ve farz namaz dururken nafîle ile meşgul olmuştur.⁶⁴⁶ Maliki ve Hanbelilere göre farz namazın vaktinin daraldığı anda kılınan nafîle namazın revâtîp olsa bile hiçbir hükmü olmayıp batıl kabul edilir.⁶⁴⁷

B. BEŞ VAKİT DIŞINDAKİ FARZ NAMAZLAR

1. Cuma Namazı

Öğle namazının, güneşin zevale ermesinden sonra kılınacağına ittifak eden İslam âlimleri, cuma namazının ise, zevalden önce kılınıp kılınmayacağı hususunda

⁶⁴⁴ Şerefüddîn el-Mukrî, a.g.e, I, 202; Dîbu’l-Buğâ, a.g.e, I, 419; el-Futûhî, a.g.e, I, 336; Komisyon, **Mevsûa**, VII, 186; Kurtubî, a.g.e, II, 424-425; Remlî, a.g.e, III, 281.

⁶⁴⁵ Mâlik, Muvatta’, Hac, 196; Müslim, Hac, 286; İbn Hanbel, II, 62, 152; Buhârî, Hac, 96; Nesâî, Ezân, 20; Hac, 207.

⁶⁴⁶ El-Menhecî, a.g.e, I, 199; Komisyon, **Mevsûa**, VII, 186; Komisyon, **İsam İlmihâli**, a.g.e, I, 237; Saîd Havvâ, a.g.e, I, 235-238.

⁶⁴⁷ El-Futuhî, a.g.e, I, 158; Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 278-279; Komisyon, **Mevsûa**, VII, 186.

ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler⁶⁴⁸, Şâfiîler⁶⁴⁹, Malikiler; «Öğlenin vakti olan zeval, cum'a'nın da vakti olup zevalden önce cum'a namazı kılınamaz» demiştir. İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. İbrâhîm (ö. 238/853) ise; Cuma namazı, Cuma günü, güneşin bir mızrak boyu yükselmesinden itibaren öğle namazının vakti çıkıncaya kadar kılınabilir Fakat zevalden sonra Cuma namazını kılmak daha faziletlidir demişlerdir.⁶⁵⁰

Bu ihtilafın sebebi, Nebi (s.a.s)'in cuma namazını zevalden önce kıldığı şeklinde anlaşılabilir. Aşağıda zikredeceğimiz hadisler gibi hadislerin anlamında ihtilâf etmeleridir.⁶⁵¹

«Rasûlullah (s.a.s) zamanında biz Cum'a namazından önce ne kahvaltı eder ne de kaylûle ederdik (uyurduk-istirahat ederdik)»⁶⁵²

Kaylûle: Öğle vakti yapılan istirahata denir. Uyku olması şart değildir. Kahvaltı etme şeklinde tercüme ettiğimiz “ğadâ” kelimesi de sabahleyin veya kuşluk vakti yenilen yemek anlamındadır.⁶⁵³

Çoğunluğa göre bu hadisin tevili; Sahâbilerin bu yemeği ve istirahati cumadan sonraya bırakmaları cumayı zevalden önce kıldıklarından dolayı değildir. Cuma namazı için yapmaları gereken bedeni hazırlıklar ve Efendimiz'in cumaya erken girmeye teşvik eden tavsiyelerine uyma arzuları, onların bu istirahatlerini yapmaya ve yemeklerini yemeye imkân bırakmamıştır. Onun için sahâbiler bu âdetlerini cumadan sonraya bırakıyorlardı. Ancak bu rivâyetler cuma namazını hemen zevalden sonra kılmakta acele etmenin, te'hir etmemenin uygun olduğunu gösterir.

⁶⁴⁸ Meydânî, a.g.e, I, 112; Merğînânî, a.g.e, I, 89.

⁶⁴⁹ Nevevî, a.g.e, IV, 377.

⁶⁵⁰ Muhammed b. Hübeyra, a.g.e, II, 106; Nevevî, a.g.e, IV, 379; Cezîrî, a.g.e, I, 281; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 182; Komisyon, İsam İlmihâli, I, 294.

⁶⁵¹ İbn Rüşd, a.g.e, I, 294-295.

⁶⁵² Buhârî, Cum'a, 40, İsti'zân, 39; Müslim, Cum'a, 30; Ebû Dâvud, Salât, 218 (1086); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 84; Tirmizî, Cum'a, 26 (No:525 “hasen-sahih”)

⁶⁵³ Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 184.

Ancak Hanbelîlerle İshak, bu hadisin, Cuma namazının zevalden önce kılınabileceğini gösterdiği kanaatindedir.⁶⁵⁴

«Peygamber (s.a.s) ile cum'a namazını kılardık, döndüğümüzde henüz duvarların gölgelenebileceğimiz bir gölgesi olmazdı»⁶⁵⁵

Çoğunluğa göre bu hadisin manası, “kişinin gölgelenebileceği kadar çok gölge yoktu” demektir. Bilindiği üzere o zamanın duvarları alçaktı ve Mekke ve Medine'nin bulunduğu ortam da güneşin dik vurduğu bir konumdadır. Bu tür bölgelerde gölge, zevalden uzun bir müddet sonra belirgin hale gelmektedir.⁶⁵⁶

İmam Şâfi; Nebi (s.a.s), Ebû Bekir (r.a), Ömer (r.a), Osman (r.a) ve onların peşlerinden gelen yöneticilerin hepsinin, Cuma namazını zevalden sonra kıldığını belirterek İbn Hanbel'e karşı çıkmıştır.⁶⁵⁷ Ayrıca Cum'a namazı öğle namazına bedel olduğu için Peygamber (s.a.s) Efendimiz'in Cum'a namazını zevalden önce kıldırıldığını sezdirenen diğer hadisleri Cum'a namazına erken gidilmiş olduğu manasına hamletmek lâzımdır.⁶⁵⁸

Bu hadislerden, Peygamber (s.a.s) Efendimiz zamanında Cum'a namazının zevalden önce kılınmış olduğunu anlayanlar zevalden önce kılınmasını caiz görmüşlerdir. «Bu hadislerden, namazlar içinde yalnız Cum'a namazına erken gidilmiş olduğu anlaşılır» demek sureti ile bu mevzuda birbirleriyle çelişen delilleri te'lif edenler ise, zevalden önce Cum'a namazının kılınmasını caiz görmemişlerdir. Zira Enes'in hadisi ile sabittir ki, “Peygamber (s.a.s) Efendimiz, güneş semanın ortasından meylettikten sonra Cum'a namazını kıldırırdı.”⁶⁵⁹ Enes (r.a)'ın nakletmiş olduğu

⁶⁵⁴ Nevevî, a.g.e, IV, 380-381; Şevkânî, Muhammed İbn Alî (ö.1255/1839), **Neylü'l-Evtâr fi Şerhi Multeka'l-Ahbâr**, I-VIII, el-Matbaatü'l- Osmaniyye el-Mısıriyye, Mısır ty., III, 319-320; Muhammed b. Hübeyra, a.g.e, II, 106; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 184.

⁶⁵⁵ Buhârî, Megâzî, 35 (V,65); Müslim, Cum'a, 32; Ebû Dâvud, Salât, 218; Nesâî, Cum'a, 14; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 84 (1100).

⁶⁵⁶ Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, III, 319; Muhammed b. Hübeyra, a.g.e, II, 106; Nevevî, a.g.e, IV, 380.

⁶⁵⁷ Nevevî, a.g.e, IV, 380; Muhammed b. Hübeyra, a.g.e, II, 105.

⁶⁵⁸ İbn Rüşd, a.g.e, I, 294-295; Vehbe Zuhayli, **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**, çev. Ahmet Efe ...vd., Risale Yayınları, 1994, II, 376.

⁶⁵⁹ Buhârî, Cum'a, 16; Ebû Dâvud, Salât, 218 (1084); İbn Hanbel, III, 128, 150, 228; Tirmizî, Cum'a, 9 (503-504, Hasen-Sahih).

hadis de bize, Peygamberimiz (s.a.s)'in Cuma namazını erken kılmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.⁶⁶⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu konu ile ilgili hadisler, hem cumanın zevalden önce kılınmasının caiz olduğunu söyleyenlerin hem de zevalden sonraya bırakma fikrinde olanların görüşlerine yorumlanabilecek şekildedir. Fakat selef ve halef ulemasının geneli, cumanın vaktinin de öğlenin vaktinde olduğu gibi güneşin zevalinden sonra olduğu görüşündedir.⁶⁶¹

Malikîler, Cuma namazının başlangıç vakti hususunda Hanefi ve Şâfiilere katılsa da cuma namazının sonu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onlara göre cuma namazının vakti, güneşin zevalinden batmasına kadardır. Yani son vakti, hutbeyi okuyup namazı tam olarak kıldıktan sonra, güneşin battığı andır. Güneşin batmasına sadece hutbeyi okuyup bir rekât namaz kılacak bir süre kalmışsa, cumaya başlanmayıp öğle namazı kılınır. Zaten bu durumda cuma namazına başlansa da sahih olmaz.⁶⁶²

2. Cenaze Namazı

Malikiler ve Hanbeliler, sabah namazı ile ikinci namazından sonraki vakitlerde cenaze namazının kılınabileceğini fakat güneşin doğması, batması ve gün ortasında kılınamayacağını düşünmektedirler. Ancak cenazeye bir zarar geleceği korkusu ile veya başka korkularla cenaze namazının zaruri olarak söz konusu üç vakitte de kılınması caiz olur.⁶⁶³ Cenaze namazının kılınmayacağı vakitleri Ukbe b. Âmir'in rivayet ettiği şu hadis ortaya koymaktadır: “Rasûlullah (s.a.s) üç vakitte namaz kılmamızı ve ölülerimizi kabre koymamızı yasakladı. Güneş doğup yükselene kadar, zeval vaktinde güneş batıya dönünceye kadar, batmaya başlayıp tamamen batıncaya kadar.”⁶⁶⁴

Hanefiler de bu belirtilen vakitlerde cenaze namazının kılınmayacağı görüşündedirler. Bundan dolayı mekruh vakitlerden önce ortaya çıkmış bir

⁶⁶⁰ Şevkânî, a.g.e, III, 319.

⁶⁶¹ Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 184.

⁶⁶² Cezîrî, a.g.e, I, 281.

⁶⁶³ İbn Rüşd, a.g.e, I, 441; Cezîrî, a.g.e, I, 272-274; Vehbe Zuhaylî, a.g.e, I, 405-408; III, 57.

⁶⁶⁴ Müslim, Müsâfirîn, 293; İbn Mâce, Cenâiz, 30; Tirmizî, Cenâiz, 41; Ebû Dâvud, Cenâiz, 51; Dârimî, Salât, 142; İbn Hanbel, IV, 152.

cenazenin özürsüz şekilde namazının kılınmayıp bu vakitlere bırakılmasının caiz olmadığını belirtmişlerdir. Fakat bu yasaklanmış vakitlerde ortaya çıkan bir cenazenin namazının kılınmasının, mekruh olmakla beraber geçerli olacağını da kabul etmektedirler.⁶⁶⁵ Çünkü Tirmizî’de rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur; “Ey Ali! Üç şeyi geciktirme: Vakti geldiği zaman namazı, hazır olduğu zaman cenazeyi defnetmeyi, dengini bulduğun zaman kız çocuğunu evlendirmeyi.”⁶⁶⁶

Şâfîlilere göre ise, cenaze namazının bütün vakitlerde kılınması mümkündür. Çünkü cenaze namazının, tahiyetü’l-mescîd namazı gibi kılınmalarını gerektiren sebepleri vardır. Şâfîlilere göre belli bir sebebi bulunan namazlar istenilen vakitte kılınabilirler. Ancak zaruret ve ihtiyaç durumları hariç, ihtilaftan kurtulmak için yasak vakitlerde namaz kılınmamalıdır.⁶⁶⁷

C. VACİP NAMAHLARIN VAKİTLERİ

1. Vitir Namazı

Vitir namazının vakti, yatsı namazının son sünnetinin kılınmasından, fecr-i sâdığın doğmasına kadar devam eder ve bu konuda mezheplerin ittifakı vardır. Ancak bu ittifak, vitir namazının ihtiyârî vakti için geçerlidir. Kişi, vitir namazını bile bile yatsıdan önce kılacak olsa, fakihlerin ittifakıyla vitir kılınmamış kabul edilir. Yatsı namazı, cem-i takdim şeklinde, akşam namazıyla birlikte kılınsa bile vitrin vakti, yatsı namazının hemen ardı sıra başlar.⁶⁶⁸ Ancak Malikilere göre, yatsı namazı, akşam namazıyla birlikte cem-i takdîm şeklinde kılınırsa, vitir namazını, ufuktaki kırmızılığın kaybolması zamanına kadar ertelemek gerekir. Bundan önce kılınması durumunda bu namaz geçerli olmaz.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Meydânî, a.g.e, I, 90; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 493-494; Cezîrî, a.g.e, I, 271-272; İbn Rüşd, a.g.e, I, 441; Komisyon, Mevsûa’, VII, 182; Vehbe Zuhaylî, a.g.e, I, 403-405; III, 57.

⁶⁶⁶ Tirmizî, Salât, 13; Cenâiz, 73; İbn Hanbel, I, 105.

⁶⁶⁷ İbn Rüşd, a.g.e, I, 441; Cezîrî, a.g.e, I, 272-273; Vehbe Zuhaylî, a.g.e, I, 405-407; III, 57.

⁶⁶⁸ İbn Kudâme, **Muğnî**, II, 595; Komisyon, Mevsûa’, XV, 281; Mevsilî, a.g.e, I, 69; Serahsî, a.g.e, I, 150; El-Meydânî, a.g.e, I, 61; el-Heytemî, a.g.e, I, 162; İbnü’n-Nakîb, a.g.e, s. 113; Şerefî’ d-Dîn el-Mukrî, a.g.e, I, 170; İbnü’l-Müzhaci, I, 261; Cezîrî, a.g.e, I, 249; İbn Kudâme, **Kâfî**, I, 150.

⁶⁶⁹ Cezîrî, a.g.e, I, 250.

Fecirden sonra vitir namazının kılınıp kılınamayacağı ise mezhepler arasında ihtilaflıdır. Hanefî Mezhebine göre sabah namazının vaktinin girdiğini gösteren fecr-i sâdığın doğmasıyla artık vitir namazı kılınmaz. Şâfiî, Maliki ve Hanbelilere göre ise, sabah namazı kılınmadığı sürece vitir namazı fecirden sonra da kılınabilir. Bu mezheplere göre yatsı namazından fecre kadar olan süre, vitir namazının ihtiyârî vaktini, fecrin doğuşundan başlayıp sabah namazının tamamlanmasına kadar olan süre de zarûrî vaktini ortaya koymaktadır.⁶⁷⁰

Bu ihtilafın sebebi, sahâbelerin uygulamaları ile bu konudaki hadislerin uyuşmamasıdır. Bu konuyla ilgili hadislerden birisini örnek olarak verecek olursak Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur; “Şüphesiz Allah, size bir namaz ilave etti. O namaz sizin için kırmızı develerden daha hayırlıdır. O vitirdir. Onu sizin için yatsı ile fecrin doğuşu arasına koydu.”⁶⁷¹ Ancak bu tür hadislerle rağmen sahabelerden İbn Mes’ud, İbn Abbâs, Ubâde b. Sâmit, Huzeyfe, Ebû Derdâ ve Hz. Âişe’nin fecirden sonra ve sabah namazından önce vitir namazını kıldıkları ve sahâbeden herhangi birinin de muhalefetiyle karşılaşmadıkları da rivâyet edilmektedir. Diğer sahabelerin bu duruma karşı çıkmamasını Hanefiler dışındaki üç mezhep icma kabul etmiş ve fecirden sonra da vitir namazının kılınabileceğini kabul etmişlerdir. Ancak Hanefiler, vitir namazının, fecrin doğmasıyla bittiğini ifade eden diğer sahabelerin rivâyetlerinden dolayı böyle bir icmanın varlığını kabul etmemişlerdir.⁶⁷²

Mezhepler, vitir namazını kılmanın en uygun olacağı süreyi ise hadislere dayanarak şu şekilde belirtmişlerdir; Uyanacağından güvende olan, sabah namazının vaktinin girmesinden biraz önce,⁶⁷³ gece uyanamayacağından endişe edenler ise, yatsı namazından sonra ve yatmadan önce kılabilirler.⁶⁷⁴ Bununla beraber en faziletli olan, vitri gecenin son üçte birlik bölümünde kılmaktır.⁶⁷⁵

⁶⁷⁰ İbn Rüşd, a.g.e, I, 373; el-Heytemî, a.g.e, I, 162; İbnü’n-Nakîb, a.g.e, s. 113; Şerefü’l-Dîn el-Mukrî, a.g.e, I, 170; İbnü’l-Müzhaci, I, 261; Cezîrî, a.g.e, I, 248-250.

⁶⁷¹ İbn Mâce, İkâme, 114; Tirmizî, Vitr, 1; Dârimî, Salât, 208.

⁶⁷² İbn Rüşd, a.g.e, I, 372-374.

⁶⁷³ Tirmizî, Vitr, 12; Ebû Dâvud, Vitr, 8.

⁶⁷⁴ Müslim, Müsâfirîn, 53.

⁶⁷⁵ Cezîrî, a.g.e, I, 248-249; İbn Kudâme, Kâfî, I, 150; İbn Kudâme, Muğnî, II, 596-597; Serahsî, Mabsût, I, 150.

2. Bayram Namazları

Bayram namazı Hanefi Mezhebinde, Cuma namazının vücûp şartlarını taşıyan kimselere vaciptir. Şâfiî ve Malikilere göre müekked sünnet, Hanbelilere göre ise farz-ı kifâyedir.⁶⁷⁶

Fıkıhçılar bayram namazlarının ilk vaktinin, güneşin bir veya iki mızrak boyu yükseldiği zaman girdiğinde ittifak etmişlerdir. Bu vakit de güneşin doğmasından yaklaşık 50-55 dakika sonra başlar. Bayram namazının kılınabileceği son an ise, öğle namazının vaktinin girmesinden önceki vakit olan zeval vaktidir. Kurban bayramı namazını geciktirmeden, Ramazan bayramı namazını ise biraz geciktirerek kılmak müstehaptır.

Hanefi ve Hanbelilere göre, bir mazeret sebebiyle bir belde bayram namazı birinci gün kılınamamışsa, ramazan bayramı 2. gün, kurban bayramı ise 3. güne kadar kılınabilir. Ancak bayram namazı özürsüz olarak terk edilmişse artık kılınmaz. Kurban bayramı ise, mekruh olmakla birlikte 2. veya 3. gün kılınabilir. Şâfiî ve Malikiler ise, ilk gün haricinde kılınan bayram namazının vakti kaçtığı için bir başka günde kılınamayacağı, kılınsa da bayram namazı yerine geçmeyeceği görüşündedirler.⁶⁷⁷

D. REVÂTİB SÜNNETLERİN VAKİTLERİ

Malikiler'e ve Hanbelilere göre revâtîp; farz namazların vakti içinde; öncesinde veya sonrasında farzlarla birlikte kılınan namazlardır.⁶⁷⁸ Şâfiîlere göre de, farzlara bağlı nafîle namazların hepsi sünnet yani râtîbedir.⁶⁷⁹ Ancak Şâfiîler,

⁶⁷⁶ Komisyon, **İsam İlmihâli**, I, 306; Döndüren, Hamdi, s. 406; Şerefü'd-Dîn el-Mukrî, a.g.e, I, 169; İbn Hacer el-Heytemî, a.g.e, I, 161; Mâverdi, a.g.e, II, 282-283; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 219.

⁶⁷⁷ Komisyon, **İsam İlmihâli**, I, 306; Cezîrî, a.g.e, I, 261; İbn Rüşd, a.g.e, I, 400; Vehbe Zuhaylî, II, 456-457; Akyüz, Vecdi, a.g.e, I, 367; Mevsilî, a.g.e, I, 86-87; Meydânî, a.g.e, I, 117-119; Mergînânî, a.g.e, I, 92-93.

⁶⁷⁸ Dîbü'l-Bugâ, a.g.e, 263; İbnü'l-Müflîh, Ebu İshak Burhaneddin İbrahim b. Muhammed (ö.844/1479), **el-Mubdi şerhi'l-mukni'** /thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî', Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418, Birlikte: Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, Mukni', II, 17.

⁶⁷⁹ Remli, a.g.e, II, 107; İbnü'l-Müllakkîn, Ebu Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Ahmed (804/1401), **Ucâletü'l-muhtâc ila tevcihi'l-minhâc**, (tah. İzzeddin Hişam b. Abdülkerim el-

revâtip kelimesini sadece namaz ile sınırlı tutmamışlardır. Mesela Şevval ayında tutulan altı günlük nafil orucu, oruca ait revâtip sünnet olarak kabul etmişlerdir.⁶⁸⁰

Hanefiler, revâtip anlamında mesnûn namazlar tabirini kullansalar da aynı anlamı kastederler. Yani onlara göre de bu namazlardan maksat, farz namazlara ait bilinen sünnet namazlardır.⁶⁸¹

Mezhepler tarafından farz namazlarla beraber kılınan nafil namazlara genellikle revâtip isminin verilmesini ise şöyle açıklayabiliriz: Revâtip: Arapça Râtibe kelimesinin çoğuludur. Râtibe ise “ra-te-be” fiilinden ism-i fail vezninde türemiş bir kelime olup, yerleşik, sabit ve devamlı olan anlamındadır. Hz. Peygamber (s.a.s)’in farz namazlara bağlı olarak bilinen nafil namazları devamlı surette kılmış olması, Peygamberimizin vefatından sonra da devamlı olarak kılınmaya geldiği ve farz namazlarla beraber yerleşik hale geldiği için revâtip sünnetler diye isimlendirilmiştir.

Sonuç olarak fıkıhçıların çoğunun, revâtip sünnetler tabirini farz namazlardan önce ve sonra kılınan mesnûn namazlar anlamında kullandıklarını görüyoruz.⁶⁸² Bu genel kullanımından dolayı biz de, farz namazlara bitişik nafil namazlar için, revâtip kelimesini kullanacağız.

1. Revatip Sünnetlerin Sayısı

Şâfî ve Hanbeli Mezhebine göre revâtip sünnetlerin sayısı on rekattır. Bunlar; öğleden önce iki, öğleden sonra iki, akşamdan sonra iki, yatsıdan sonra iki ve sabah namazından önce iki rekâttir. Her iki mezhebin delili de İbn Ömer (r.a)’in: "Peygamber (s.a.s.)’den on rekât hıfzettim."⁶⁸³ dedikten sonra bu namazları teker teker açıklamış olduğu hadistir.

Bedrânî), I-IV, İrbid 2001/142, I, 272; Safiyyüddin Ebü’l-Abbas Ahmed b. Ömer b. Abdurrahman İbnü’l-Müzhaci (ö. 930/1524), **Abâbü’l-muhît bi-mu’zami nususi’ş-Şâfî ve’l-ashâb** (thk. Hamdi Dimurdaş), I-VI, Beyrut 2001/1421, I, 259.

⁶⁸⁰ Komisyon, **Mevsûa**, XXV, 275

⁶⁸¹ Bk. Tahmaz, a.g.e., 297

⁶⁸² Komisyon, **Mevsûa**, XXV, 275

⁶⁸³ Buhârî, Teheccüd, 34; Tirmîzî, Mevâkit, 203.

Hanbelilere göre müekked olmayan revâtipler ise, öğle namazından önce ve sonra kılınan dörder rekat, ikindi namazından önce kılınan dört rekat, akşam namazından sonra kılınan altı rekat ve yatsı namazından sonra kılınan dört rekattır.

Şâfiî Mezhebine göre müekked olmayan revâtip namazlar ise, müekked revâtip sünnetlere ek olarak; öğle namazının farzından önce ve sonra iki, akşam namazından sonra iki, ikindi namazından önce dört rekâttır.⁶⁸⁴

Hanefî Mezhebine göre revâtip sünnetlerin sayısı on iki rekâttır. Hanbeli ve Şâfiî Mezhebinde öğle namazından önce revâtip kabul edilerek kılınan iki rekatlık ilk sünneti, dört rekat kabul etmelerinden dolayı bu farklılık ortaya çıkmıştır. Hanefilerin delilleri ise, Ümmü Habîbe, Hz. Aişe, Ebu Hureyre, Ebü Musa el-Eş'arî ve İbn Ömer (r.anhüm)'ün rivayet ettikleri bir hadis-i şeriftir⁶⁸⁵: "Her kim bir gün ve gecede, farz namazlar dışında on iki rekat namaz kılsa, Allah Teala ona cennette bir ev bina edecektir. Bunlar şu namazlardır: Sabah namazından önce iki rekât, öğleden önce dört rekât, öğleden sonra iki rekât, akşamdan sonra iki rekât ve yatsıdan sonra iki rekât"⁶⁸⁶

Hanefiler, yukarıda saymış olduğumuz revâtip namazlara ek olarak, ikindi namazından önce dört, akşam namazından sonra altı, yatsı namazından önce ve sonra dört rekât namaz kılmayı müstehap kabul etmektedirler. Yani Hanefilere göre bu namazlar, müekked olmayan revâtip namazlardır.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ *Şafiî Kaynakları*: el-Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer (974/1567), **Fethü'l-Cevâd bi-şerhi'l-irşâd**, I-II, Kahire 1971/1391, I, 162-164; Remlî, a.g.e, II, 107-110; Gamrâvî, a.g.e, s. 112; İbnü'l Mükri, Ebu Muhammed Şerefüddin İsmail el-Yemeni (ö. 837/1433), **İhlâsu'n-Nâvî fî irşadi'l-gavî ila mesâliki'l-havî** (thk. Abdülaziz Atıyye Zelat), I-IV, Kahire 1991, I, 170-172; İbnü'l-Müzhacî, a.g.e, I, 259; İbnü'l-Mülakkin, a.g.e, I, 272-274; Mâverdî, a.g.e, II, 286. *Hanbeli Kaynakları*: İbn Müflih, a.g.e, II, 17; İbn Kudâme, **Muğnî**, II, 539-540; El-Futûhî, a.g.e, I, 268; İbn Kudâme, **El-Kâfî**, I, 148-160; Komisyon, **Mevsûa**, XXVII, 152; Ebu'l-Berekât, a.g.e, I, 88; Şemsüddîn el-Makdîsî, a.g.e, I, 307.

⁶⁸⁵ Kâsânî, a.g.e, II, 263-264; Neseî, a.g.e, II, 83; et-Tahmaz, a.g.e, I, 297; Meydâni, a.g.e, I, 91-92; Muhammed Cevad Muğniyye, a.g.e, VII, 78; Davudoğlu Ahmed, **Müslim Şerhi**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1974, IV, 200; **Bülüğ'ül-meram tercümesi ve şerhi Selamet yolları**, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1966, II, 14.

⁶⁸⁶ Tirmizî, Salât, 189; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 66; İbn Mâce, İkâme, 100.

⁶⁸⁷ Kâsânî, a.g.e, II, 265; Neseî, a.g.e, II, 87; Mevsilî, a.g.e, I, 65-66.

Malikî Mezhebine göre revâtîp sünnetlerin kaç rekat kılınacağına dair bir sınırlama yoktur. Bununla beraber öğleden önce ve sonra, ikindiden önce, akşamdan sonra ve yatsıdan sonra iki rekat nafîle namaz kılmak, revâtîp sünnetlerin sevabını elde etmek için yeterlidir. Ancak daha makbul olan ise, bu vakitlerde dörder rekat, akşam namazından sonra ise, altı rekat kılmaktır.⁶⁸⁸

Sabah namazının revâtîp olup olmadığı mezhepler arasında tartışmalıdır. Maliki Mezhebi, sabah namazından önce kılınan namazın varlığını kabul etmesine rağmen hükmü konusunda diğer mezheplerden ayrılır. Maliki Mezhebi dışındaki mezhepler, sabah namazının ilk sünnetini revâtîp kabul ederken, Malikiler rağîbe kabul ederler. Rağîbe, sünnetle mendub arasındaki bir dereceyi ifade eder⁶⁸⁹

Revâtîp olup olmadığı mezhepler arasında tartışmalı olan bir namazda, Cuma namazından önce ve sonra kılınan namazlardır. Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre Cuma namazından önce ve sonra kılınan namazlar revâtîp sünnet olarak kabul edilir. Hanefî mezhebine göre cumanın ilk ve son sünneti dört rekat iken⁶⁹⁰ Şâfiî mezhebi bu vakitlerde kılınacak namazın en az ikişer, en ideal sayısının ise dörder rekat olduğunu belirtir.⁶⁹¹ Cuma namazının sünneti konusunda Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayet edilen bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Kim Cuma’dan sonra namaz kılmak isterse dört rekat kılsın”⁶⁹²

Maliki ve Hanbeli mezhebi cumanın ilk sünnetinin belirli bir sayı ile sınırlandırılmayacağı görüşündedirler. Bu görüş de Cuma namazından önce kılınan namazı, tahiyetü'l-mescid namazı olarak yorumlamalarına dayanmaktadır. Cuma namazının ilk sünnetini, çoğu zaman istiva vaktinde kılınmasından dolayı mekruh kabul edenler de vardır. Ancak sünnet olan bu namaz, belirtilen vakitten önceye veya sonraya alınırsa bu kerahet kalkar.⁶⁹³

⁶⁸⁸ El-Ezherî, a.g.e, I, 73; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 273; Dîbü'l-Buğâ, a.g.e, s. 263; Muhammed Cevad Muğniyye, a.g.e, VII, 78.

⁶⁸⁹ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 278; El-Ezherî, a.g.e, I, 74-75.

⁶⁹⁰ Kâsânî, a.g.e, II, 266; Neseî, a.g.e, II, 83.

⁶⁹¹ Er-Remlî, a.g.e, II, 111; El-Heytemî, a.g.e, I, 162; İbnü'n-Nakîb, a.g.e, s. 112; El-Mukrî, a.g.e, I, 171; İbnü'l-Müzhacî, a.g.e, I, 259; İbnü'l-Mülakkin, a.g.e, I, 275.

⁶⁹² Müslim, Cum'a, 67-69; Nesâî, Cum'a, 42; İbn Hanbel, II, 249, 442, 499.

⁶⁹³ Komisyon, **Mevsûa**, XXV, 279; İbn Kudâme, a.g.e, II, 535-536.

Revâtip olup olmadığı mezhepler arasında tartışmalı olan bir diğer namaz da, vitir namazıdır. Maliki, Şâfiî ve Hanbeli mezhepleri ve Hanefî mezhebinden İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre vitir namazı müekked sünnettir. Esed b. Amr, Ebû Hanife'nin de bu görüşte olduğunu nakletmektedir.⁶⁹⁴ Delilleri ise Talha b. Ubeydulah (ö.36/656) (r.a)'ın rivayet etmiş olduğu bedevi hadisidir: Buna göre: "Necd halkından saç başı dağınık yoksul bir adam Resûlullah'a gelmiştir. Uzaktan uğultulu sesi duyulmakta ve fakat ne dediği anlaşılmamaktadır. Nihayet bu gelen yaklaşır. Bir de bakarlar ki, o İslâm'ın ne olduğunu sormaktadır. Allah elçisi ona şu cevabı verir:

- "Bir gün ve gecede beş vakit namaz."

Bundan sonra ikisi arasındaki konuşma şöyle devam eder:

- Bundan başka üzerimde kılmam gereken namaz var mı?

- Hayır, ancak kendiliğinden nafîle olarak kılabilirsin.⁶⁹⁵

Hammad b. Zeyd (ö.179/795) aracılığıyla gelen bir rivayete göre de Ebû Hanîfe, vitrin farz olduğunu ifade etmektedir. Bu aynı zamanda Hanefî fıkıhçılarından olan İmam Züfer (ö.158/775)'in de görüşüdür. Fakat Yusuf b. Hâlit es-Semtî'nin Ebû Hanife'den nakline göre ise vitir vacibtir. Hanefî mezhebinde kabul edilen görüş de budur.⁶⁹⁶ İmam Şâfiî'nin, vitir namazı hakkında, "her ne kadar vacibtir demesem de, hiçbir müslümanın terk etmesine ruhsat vermem. Vitri terk eden kimse, bütün nafîleleri terk etmekten daha kötü bir duruma düşmüş olur." dediği rivâyet edilmektedir.⁶⁹⁷

Vitrin vâcib olduğuna dair Ebû Hanîfenin delili de şu hadistir; "Allah size bir namaz daha fazladan ilave etmiştir. Bu namaz da vitirdir. Vitir namazını, yatsı

⁶⁹⁴ Serahsî, a.g.e, I, 155; İbn Kudâme, **Muğnî**, II, 594-595; Mevsilî, a.g.e, I, 54-55; Meydânî, a.g.e, I, 78; Remlî, a.g.e, II, 112; Heytemî, a.g.e, I, 161; Şerefü'd-Dîn el-Mukrî, a.g.e, I, 170; El-Ezherî, a.g.e, I, 75; İbnü'l-Müzhacî, a.g.e, I, 260; İbnü'l-Mülakkîn, I, 275-276; Komisyon, Mevsûa', XV, 279.

⁶⁹⁵ Buhârî, İmân, 34; Şehâdet, 26; Hıyel, 3; Savm, 1; Müslim, İmân, 8; Nesâî, İmân, 23; Savm, 1; Salât, 4.

⁶⁹⁶ Komisyon, Mevsûa', XV, 279; Meydânî, a.g.e, I, 78; Serahsî, a.g.e, I, 155.

⁶⁹⁷ Mâverdî, a.g.e, II, 281.

ile şafak söküne kadar geçen zaman içinde kılın.”⁶⁹⁸ Bu hadisteki “kılın” emri, Ebû Hanîfe’ye göre vücup ifade eder, bu yüzden o, vitri vacip hükmünde görmüştür.⁶⁹⁹

Malikilere göre, vitir namazı üç rekâttır ve ikisini kıldıktan sonra selam verip diğerini ayrı bir selam ile kılmak müstehaptır. Vitir namazının tek rekât olarak da kılınabileceği söylenmiştir ancak Hattâbî(ö.388/998)’nin nakline göre bu şekilde kılınan namaz mekruhtur. Hanefiler de vitir namazının üç rekât olduğunu kabul etmişlerdir fakat araları ayrılmadan tek selamla kılınır. Şâfiîler ve Hanbelilere göre vitri tek bir rekât olarak kılmak caiz olmakla beraber, bir ile onbir arasındaki herhangi bir tek rakam adedince kılmak da caizdir.⁷⁰⁰ Şâfiî mezhebinde vitrin rekât sayısının en fazlasının on üç rekât olduğu da ifade edilmektedir.⁷⁰¹ Mezheplerin vitir namazının rekât sayılarıyla ilgili farklı yorumları, aşağıdaki hadisleri farklı tercihlerinden kaynaklanır.

“Vitir gecenin sonunda tek rekâttır.”⁷⁰² “Vitir haktır. Beş rekât ile vitir kılmak isteyen kılsın, üç rekât ile kılmak isteyen kılsın, tek rekât ile kılmak isteyen yine kılsın.”⁷⁰³ “Rasûlullah ne Ramazanda ne de başka bir zamanda on bir rekâttan fazla kılmazdı.”⁷⁰⁴ “Allah Rasûlü (s.a.s) vitri onüç rekât olarak kılar; yaşlanıp güçsüz olunca yedi rekât olarak kılmaya başladı.”⁷⁰⁵

Sünnî mezhep fıkıhçıların geneline göre terâvih namazı, yatsı namazından sonra kılınan bir müekked sünnet olup yirmi rekattır. Farz namazdan sonra eda edilmesinden dolayı revâtip sünnetlerden kabul edilir. Bir kısım Maliki Mezhebine mensup âlimlere göre ise, teravîh namazı iki rekâta bir selam

⁶⁹⁸ Tirmizî, Vitr, 12; Ebû Dâvud, Vitr, 8; Müslim, Müsâfirîn, 53; İbn Hanbel, II, 180, 206, 208; V, 242; VI, 7.

⁶⁹⁹ Döndüren, a.g.e, s. 378; Mevsilî, a.g.e, I, 55.

İbn Rüşd, a.g.e, 369-371; Komisyon, Mevsûa’, XV, 279; İbn Kudâme, **Muğnî**, II, 578-580; İbn Kudâme, **Kâfi**, I, 150-151; Cezîrî, a.g.e, I, 246-250; Mevsilî, a.g.e, I, 55; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 378-379; Yeniçel, Necatî, a.g.e, V, 345.

⁷⁰¹ Remlî, a.g.e, II, 112; Heytemî, I, 161; El-Mukrî, a.g.e, I, 170; İbnü’l-Müzhacî, a.g.e, I, 260; İbnü’l-Mülakkîn, a.g.e, I, 275-276.

⁷⁰² Müslim, Müsâfirîn, 153; Ebû Dâvud, Vitr, 3; Nesâî, Kıyâmü’l-Leyl, 34; İbn Hanbel, I, 311, 361.

⁷⁰³ Ebû Dâvud, Vitr, 3; Nesâî, Kıyâmü’l-Leyl, 40; İbn Mâce, İkâme, 123; İbn Hanbel, V, 357.

⁷⁰⁴ Buhârî, Teheccüd, 3; 16.

⁷⁰⁵ Nesâî, Kıyâmü’l-Leyl, 45.

verilerek kılınan otuz altı rekâttan ibarettir.⁷⁰⁶ Ramazan ayında, Ehl-i Sünnet'in cemaatle kıldığı teravih namazı, İmâmiyye'ye göre ise meşru değildir. Çünkü onlara göre, nafilâ namazın cemaatle kılınması caiz olmaz.⁷⁰⁷

Caferilerde günlük farz namazlarla beraber kılınması özellikle tavsiye edilen sünnet namazlar otuz dört rekât olmakla beraber, sünnet namazları kılarken “şu kadar rekât kılacaksın”⁷⁰⁸ sınırlarına şartlanmadan yerine getirilmesinin gerektiği belirtilmiştir.⁷⁰⁹ İkişer rekât hâlinde kılınırlar. Namazlardan önce ve sonra kılınan revâtîp nafilâler; sabah namazından önce iki, öğle ve ikindi namazlarından önce sekiz ve yatsıdan sonra oturarak kılınan iki rekâttan ibarettir. Oturarak kılındığından dolayı tek rekât olarak kabul edilir. Bunlardan başka “gece namazı” olarak tabir edilen ve gecenin yarısının geçmesinden sonra kılınabilen on bir rekâtlık nafilâ namaz da vardır. Bu namaza “teheccüd namazı” da denilebilir. Bu namazların sekiz rekâtı gece namazı, iki rekât şeg namazı, bir rekâtı da vitir namazıdır. Bu namazlardan öğlenin, ikindinin ve yatsının nafilâleri yolculuk halindeyken kılınmaz. Akşam namazının nafilâsi ve gece nafilâleri ise, hem yolculukta ve hem de mukimken kılınmaları gerekir.⁷¹⁰

2. Revâtîp Sünnetlerin Vakti

Revâtîp sünnetlerden farzlardan önce kılınanlarının vakti, farz namazların vaktinin girmesiyle başlar. Farz namaz cemaatle kılınıyorsa, farzlardan önce

⁷⁰⁶ Kâsânî, a.g.e, II, 274-276; Neseî, a.g.e, II, 115-116; İbn Kudâme, a.g.e, II, 601-604; Heytemî, a.g.e, I, 163; Remlî, a.g.e, II, 125-126; el-Mukrî, a.g.e, I, 171; İbnü'l-Müzhacî, a.g.e, I, 262; İbnü'l-Mülakkîn, a.g.e, I, 286-287.

⁷⁰⁷ Fığlalı, Ethem Ruhi, a.g.e, s. 169.

⁷⁰⁸ “İnanç Esasları Açısından Türkiye’de Caferilik” adı altında bir doktora tezi hazırlayan İlyas Üzüm, Türkiyedeki Caferilerin sünnet namazlar hususundaki uygulamaları hakkındaki tesbitlerini şu şekilde belirtmektedir: “Türkiye’deki Ca’ferî camilerde sünnet namazlarla ilgili uygulamalar birbirinden farklı bir manzara arz etmektedir. Yukarıda ifade edilen 34 rekâtlık sünnet namazın kılındığı hiçbir Ca’ferî Camii bulunmamakla beraber, sabah namazı hariç hiçbir vaktin sünnetinin kılınmadığı camilere de rastlanmıştır. Ancak gerek İğdır ve çevresinde gerekse İstanbul’daki camilerin yarısından fazlasında, öğle namazının farzından sonra 4 rekât sünnet namazı kılınır, arkasından ikindinin farzı için kalkılır ve ikindinin farzından sonra başka sünnet namaz kılınmaz. Aynı şekilde akşam namazından sonra 4 rekât sünnet namaz kılınır, peşinden yatsı namazı eda edilir ve oturarak yatsının 2 rekâtlık sünnet namazı eda edilir ve camiden çıkılır. Bize aktarıldığına göre, namazlarını ferdî olarak kılanların durumları da bu çerçevededir.” bk. Üzüm, İlyas, a.g.e, s. 293.

⁷⁰⁹ Bu konu hakkındaki rivâyetler için bkz; Ali Tusî, **İstibsâr**, I, 218-278.

⁷¹⁰ Humeynî, a.g.e., s. 45-46; Ali Tûsî, **Mebûât**, I, 71; Üzüm İlyas, a.g.e, s. 293.

kılınan revâtip sünnetin vakti, farz namaz için kamet getirilmesiyle son bulur. Çünkü farz namaz için kamet getirildiğinde ancak farz namaz kılınabilir. Ayrıca farz namazlarla nafil namazların kılınması aynı vakte tesadüf ederse, farz namazlar, daima nafil namazlardan önceliklidir. Ancak kişi nafilleyi eda edip, cemaate yetişebileceğinden emin ise, bu durumda nafilleye öncelik vermesi de mümkündür. Namazın tek başına kılındığı durumlarda ise, farzlardan önce kılınan nafil namazların vakti, kişi farz namaza başlayıncaya kadar devam eder.

Öğle, Cuma, akşam ve yatsı namazlarının son sünnetlerinin vakti ise, farz namazın bitmesiyle başlayıp, farz namazın vaktinin çıkması ve bir sonraki farz namazın vaktinin girmesiyle sona erer. Farz namazın vakti çıkmış ve son sünnet de kılınmamışsa bu durumda son sünnetlerin kılınma imkânı kalmamıştır.⁷¹¹

Terâvih namazının vakti de yatsı namazının son sünnetinin kılınmasıyla başlar, kendisiyle sabah namazı arasında vitir namazının kılınabileceği bir vakte kadar devam eder. Terâvih'in cemaatle kılınması sünnet olduğu için, cemaatin azalması söz konusu olduğunda geç vakte ertelenmeksizin kılınması daha uygundur.⁷¹²

Caferilerde ise farzlara bitişik olarak kılınan nafilelerin vakitleri, Sünnî Mezheplerde olduğu gibi, farz namaz vakitlerinin vakti kadardır. Gece kılınan onbir rekat nafilinin vakti ise, gece yarısından, fecr-i sadığın doğuşuna kadardır. Seher ise, en faziletli vakittir.⁷¹³

⁷¹¹ İbn Kudâme, a.g.e, II, 544; Komisyon, Mevsûa', XV, 280-281; Neseî, a.g.e, II, 85; İbn Hacer el-Heytemî, a.g.e, I, 162; Sirâcüddin Ebû Hafs, a.g.e, I, 285; Şemsüddin er-Remlî, a.g.e, II, 121; İbnü'l-Müzhâcî, a.g.e, I, 260; Şerefüddin el-Mükri, a.g.e, I, 171; İbnü'n-Nakîb, a.g.e, s. 112.

⁷¹² Mevsilî, a.g.e, I, 68-69; Komisyon, Mevsûa', XV, 281; İbnü'l-Mülakkîn, a.g.e, I, 285; Remlî, a.g.e, II, 127; el-Futûhî, a.g.e, I, 269; el-Mukri, a.g.e, I, 171; İbnü'n-Nakîb, a.g.e, s. 114.

⁷¹³ Humeynî, a.g.e, s. 45-46; Ali Tûsî, a.g.e, I, 71; Üzüm İlyas, a.g.e, s. 293.

IV. VAKİTLERİN OLUŞMADIĞI YERLERDE NAMAZLARIN DURUMU

Bilindiği gibi dünyamız küreye yakın bir biçimdedir. Birkaç türlü harekete sahiptir. Şöyle ki;

1 — Kendi ekseni etrafında dönmekte,

2 — Kendi ekseni etrafında dönerken bir topaç gibi ara sıra sallantılar yapmakta,

3 — Güneş etrafında dönmekte,

4 — Güneş sistemi ile birlikte Samanyolu etrafında helezoni bir şekilde hareket etmektedir.

Ayrıca eksenine göre de 23 küsur derecelik bir eğiklik göstermektedir. Gerek yuvarlaklığı ve muhtelif hareketleri ve gerekse eksenine göre eğikliği gündüz ve gecelerin, mevsimlerin teşekkülüne yol açmaktadır. Kimi yerde gündüzler uzarken geceler kısalmakta, kimi yerlerde aksi olmakta, bir yan kürede mevsim yaz iken diğerinde aksi bir mevsim hüküm sürmektedir. Bununla birlikte kutuplara doğru özellikle 45° enlem dairesinden sonraki yerlerde gündüz ve gecelerin oluşması ve süreleri normal 24 saatlik güne göre büyük farklılıklar göstermektedir.⁷¹⁴

Beş vakit namaz, belirli vakitlerde eda edilmek üzere farz kılınmıştır. Namaz vakitlerinin başlama ve son bulma sınırları, Cebrâil (a.s)'ın tâlimine göre Rasûlüllah (sav)'ın kavî, fiilî ve takriri sünnetleriyle belirlenmiştir. Bu belirlemede, "tulü, gurup, fecr, zeval, zuhur-ı şafak, gaybubet-i şafak, zillü şey'in mislüh...." gibi, güneşin hareketinden (daha doğrusu dünyanın kendi ekseni etrafındaki günlük hareketi ile güneş etrafındaki yıllık hareketinden) meydana

⁷¹⁴ Şafak, Ali, **Ramazan Hilali ve Kutuplara Yakın Yerlerde Namaz Vakti Meseleleri Üzerine Bir Araştırma** (İslam Medeniyeti Mecmuası, sayı V, IV, s. 22.)

gelen özel durumlar esas alınmıştır. Güneşin hareketi sonucu meydana gelen tulü, gurup, zeval, fecr, şafak.... gibi durumlar ve bunlar arasındaki süreler sabit olmayıp mevsimlere ve bulunulan yere göre daima değişmektedir. Ayrıca bu olayların tespitinde, havanın açık veya kapalı, berrak yahut sisli, su buharının yoğun veya az oluşu... gibi durumların da önemli tesirleri bulunmaktadır.⁷¹⁵

Ekvatorun iki tarafında yaklaşık $\pm 45^\circ$ enlem dairelerine kadar olan ülkelerde günlük beş namazın vakitlerinin, hadislerin işaret ettiği şekilde belirlenmesi, her hangi bir zorlukla karşılaşılmadan mümkün olmaktadır. Özellikle $\pm 45^\circ$ enlem dairelerinden itibaren kutuplara yaklaşıldıkça bu ölçülerin uygulanması zorlaşmakta, giderek imkânsız hale gelmektedir.

Şöyle ki:

$\pm 90^\circ$ enlem dairesi civarında yer alan kuzey ve güney kutup bölgelerinde, yaz mevsiminde güneş 6 ay devamlı ufkun üstünde kalır, hiç batmaz. Daha sonra, (kış mevsiminde ise) 6 ay devamlı ufkun altında kalır, hiç doğmaz. Daha aşağı bölgelerde; söz gelişi:

72° Kuzey enleminde 9 Mayıs'tan 4 Ağustos'a kadar 86 gün,

70° Kuzey enleminde 17 Mayıs'tan 27 Temmuz'a kadar 72 gün,

68° Kuzey enleminde 27 Mayıs'tan 17 Temmuz'a kadar 51 gün,

66° Kuzey enleminde 13 Haziran'dan 29 Haziran'a kadar 16 gün, güneş devamlı ufkun üstünde kalır, batmaz. Kış mevsiminde bu günlere tekabül eden günlerde ise, devamlı ufkun altında kalır, doğmaz.

İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın kuzeylerine denk gelen 66° Kuzey enleminde 30 Haziran'da güneş saat 0,3'de doğar ve 23.46'da batar. 2 Temmuz'da ise 0,3'de doğar ve 23.32'de batar. Bu durum, güneşin batık

⁷¹⁵ Karaman, Hayreddin, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 108.

kaldığı birkaç dakika içinde akşam, yatsı ve sabah namazlarının peş peşe eda edilmesi zorluğunu gündeme getirmektedir.⁷¹⁶

Bir de Hollanda, Belçika, İngiltere ve Almanya'nın Kuzey bölgesinin de içinde bulunduğu 45. enlem ile 66. enlem arası bölgelerde bulunan ülkeler vardır. Buralarda yatsı namazının vakti tam olarak girmez. Güneş battıktan sonra akşam kı-zıllığı kaybolmadan aydınlık başlar. Bir süre sonra doğu tarafı aydınlanır, imsak vakti gelir. Buna göre buralarda yaşayan Müslümanlar yatsı namazını ne zaman kılacaklar? Ya da vakit girmediği için kılmayıp terk mi edecekler?⁷¹⁷

±45°-50° enlem daireleri arasında kalan bölgelerde, güneşin hareketi sonucu belirlenen vakitler genellikle teşekkül etmektedir. Ancak özellikle yaz aylarında güneşin batmasıyla akşam şafağının kaybolması ve sabah şafağının zuhuru ile güneşin doğması arasındaki süreler çok uzun olduğundan, yatsı ve imsak vakitleri konusunda sıkıntıya düşülmektedir. Çünkü bilhassa yaz mevsiminde, güneşin batmasıyla batı ufkundaki şafak denilen kıvıllığın kaybolması arasındaki süre 3 saatten daha çok sürmektedir. Çok kısa bir süre sonra da doğu ufkunda „fecd" denilen sabah şafağı zuhur ettiğinden yatsı namazının bile güneşin hareketi ölçüsüne göre vaktinde kılınamayacağı günler ve yerler bulunmaktadır.⁷¹⁸

“Ekinoks” lardaki 2 gün, bundan ayrı olarak uzun bir gece ve güneşin hiç batmadığı uzun bir günden ibaret bir yıl boyunca sadece üç güneş gününe sahip kutuplarda ise, güneşin hareketlerine göre namaz vakitlerinin belirlenmesi sonucunda, Cuma günü üç yılda bir gelecek ve Ramazan ayı ise 119 yılda bir defa kendini gösterecektir.⁷¹⁹ Bu açıklamalar ışığında dünyamızı üç bölüme ayırmamız mümkündür:

Günlük beş farz namazın vakitlerinin güneşin hareketi ölçüsüne göre uygulanabildiği "Normal Bölgeler",

⁷¹⁶ Hamidullah, Muhammed, **İslama Giriş**, s. 296; **İslam Peygamberi**, II, 794; 1980'de Brüksel'de D.İ.B. görüşü olarak sunulan tebliğ, “**Yatsı ve İmsak Vakitleri**”, s. 2-3; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 81-82; Mutlu, İsmail, a.g.e, s. 313.

⁷¹⁷ Mutlu, İsmail, a.g.e, s. 313.

⁷¹⁸ Tebliğ, **Yatsı ve İmsak Vakitleri**, s. 3-4.

⁷¹⁹ Hamidullah, Muhammed, , **İslam Peygamberi**, II, 797.

İkinci bölge ise "Anormal Bölgeler"dir. Bu bölgeleri de kendi içerisinde ikiye ayırmak mümkündür:

Kısa Süreli Anormal Bölgeler: Yılın bir mevsiminde, en kısa gecelerde, daha akşam şafağı kaybolmadan fecr'in doğduğu yerleri veya güneşin hareketi ölçüsüne göre genellikle vakitlerin teşekkül ettiği fakat bu ölçü uygulandığında yatsı namazı ve sahur vakitleri konusunda zorlukla karşılaşılan bölgeleri ifade eder.

Uzun Süreli Anormal Bölgeler: Güneşin devamlı olarak altı ay batmış veya doğmuş vaziyette durduğu kutup bölgelerini ifade etmektedir.

A. NORMAL BÖLGELER:

Gece ve gündüzün teşekkül ettiği ve beş vakit farz namazın vakitlerinin gerçekleştiği bölgelere "normal bölge" diyeceğiz. Bu bölgelerle ilgili olarak âyet ve hadislerle namaz vakitleri belirlenmiştir. İslam ülkelerinin tamamı bu bölgelerde bulunmaktadır. Dünya nüfusunun ve kara parçalarının büyük kısmı da bu kuşakta yer almıştır. Zira bütün Afrika'yı ve Hindistan'ı, Okyanus'u ve hemen hemen bütün Çin'i ve Kuzey ve Güney Amerika'yı (Kanada ile Arjantin'in ve Şili'nin uçları hariç) ve Avustralya'yı (Okyanusya) içine almaktadır. Arabistan, Suriye, Türkiye, Mısır, İspanya, İtalya, İran, Güney Fransa, Türkistan, Hind-Pakistan, hatta Uzakdoğu ve Malezya ve Endonezya gibi, Hz. Peygamber ve ashabı zamanında Müslümanlığı kabul etmiş ülkelerin hepsi bu coğrafyada bulunmaktadır.⁷²⁰

İbadet vakitlerinin gerek belirlenmesi, gerek uygulanmasında, bu bölge için önemli bir problem ve güçlük söz konusu değildir. Asırlardır alıştıkları şekilde dini ibadet ve adetlerine devam edeceklerdir.

B. NORMAL DIŞI BÖLGELER

Güneşin hareket ölçüsüne göre, beş farz namazın vakitlerinden bir kısmının veya tamamının gerçekleşmediği yerlerdir. Bu tür yerler için kitap ve sünnette

⁷²⁰ Hamidullah, Muhammed, **İslama Giriş**, s. 298-299; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 82; Tebliğ, **Yatsı ve İmsak Vakitleri**, s. 5.

özel hükümler yoktur. İlk müçtehid ve fakihler de, bu durumdaki yerlerde, namaz, oruç gibi belirli vakitlerde eda edilmesi gereken ibadetlerin nasıl yapılacağı konusunda bir açıklamada bulunmamışlardır.

1. Kısa Süreli Normal Dışı Bölgeler

Uzun süreli anormal bölgeler değil de kısa süreli anormal bölgeler Hicri 4'üncü asırdan sonra (5'inci asırdan itibaren) İslam fakihleri tarafından ele alınmış, güneşin hareketi ölçüsüne göre günlük beş farz namazdan vakitleri gerçekleşmeyen namazların edasının gerekip gerekmeyeceği hususu tartışılmaya başlanmıştır.⁷²¹

Bu mesele üzerine düşünmüş ve görüş beyan etmiş ulemanın ifadelerinden ve farklı görüşlerinden önemli gördüklerimizi biraz açıklayarak konumuza devam etmek istiyoruz.

a) Namazın Düşmesini Savunanlar

Hanefi fakihlerinden Şemsü'l- Eimme Abdulaziz b. Ahmed el-Halvanî (ö. 448/1056) ile Zeynü'l- Meşayih Muhammed b. Ebi'l-Kasım el-Bakkalî (ö. 562/1167 veya 576/1180), "Namazın vücubunun sebebi vakittir. Sebep olmayınca sebebe bağlı hüküm de olmaz", ilkesinden hareket ederek, güneşin hareketi ölçüsüne göre vakitleri teşekkül etmeyen namazların edalarının farz olmayacağı sonucuna varmışlar ve "Şafak kaybolmayan (yani şafak devam ederken fecr zuhur eden) yerlerde yaşayan Müslümanlara yatsı namazını kılmak farz olmaz", diye fetva vermişlerdir.⁷²²

⁷²¹ 1980'de Brüksel'de D.İ.B. görüşü olarak sunulan tebliğ, Yatsı ve İmsak Vakitleri, s. 6.

⁷²² Şemsü'l- Eimme el-Halvani'nin önceleri, şafak kaybolmayan yerlerde bulunanların yatsı ve vitir namazlarını kaza etmeleri görüşünde olduğu, "böyle yerlerde yatsı namazı yoktur", şeklinde Harzem'de fetva vermiş olan el-Bakkali'ye, "beş namazdan birini iskat eden kimsenin tefiri gerekmez mi?" diye haber gönderdiği, el-Bakkali'nin de "kolları dirseklerinden veya ayakları bileklerinden kesilmiş kimseye, abdestin dört farzı üçe indiği gibi şafak kaybolmayan yerlerde yatsı namazının vakti bulunmadığından böyle yerlerde, günlük beş namaz dört olur," diye cevap verdiği, bu cevap, el-Halvani'yi tatmin ettiğinden, onun da el-Bakkali'nin görüşüne katıldığı nakledilmektedir. (bk. Zeylaî, a.g.e, I, 220; İbnü'l- Hümâm, a.g.e, I, 152; İbn Nuceym, a.g.e, I, 259; Komisyon, Mevsûa, VII, 189) Fakat el-Halvânî ile el-Bakkali'nin muasır olmadığı, El-Halvani'nin hicri 448'de vefat ettiği, el-Bakkali'nin ise 562 veya 576'da vefat ettiği aralarında bir asırdan fazla bir zaman olduğu el-Halvani'nin asrında bir başka el-Bakkali yoksa, nakledilen olayın uydurma bir hikayeden ibaret olduğu beyan edilmektedir. (bk. Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 6.)

Sonraki asırlarda, Necmüddin Muhtar b. Mahmud ez-Zahidî (ö.658/1260), Ebü'l- Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (öl.710/1310), Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylâî, (ö.743/1342), Molla Husrev Muhammed b. Beramuz (ö.885/1480), İbrahim el-Halebi (ö. 956/1549), Alaüddin Muhammed b. Ali el-Haskefi (ö. 1088/1677), Hasan b.Ammar eş- Şürunbülali (ö. 1069/1659), ... gibi fakihler de bu görüşü benimsemişlerdir.⁷²³

b) Namazın Kılınması Gerektiğini Savunanlar

a) Kaza Olarak:

Hanefî fakihlerinden Şemsü'l- Eimme Abdulaziz b. Ahmed el-Halvani (öl. 448/1056)' nin anormal bölgeler konusunda, namaz meselesi kendisine sorulduğunda verdiği fetva budur. Ancak fetvasından döndüğü ifade edilmektedir. Bazı âlimler ise, her gün bir önceki yatsı namazının kazasına niyet edilerek namaz kılınması gerektiği görüşündedir. Çünkü namazın vakti oluşmadığından mecburen vakti dışında kılınmakta olup, vakti dışında kılınan namaz da kaza niyetiyle eda edilir.⁷²⁴ Şâfiî'lerden bir kısmı da bu tür yerlerde namazların kaza edilerek kılınması gerektiği görüşündedir.⁷²⁵

b)Eda Olarak:

a) Kırmızı Şafağın Kaybolmasına Göre Düzenleme:

Ebu Hanife'nin görüşüne göre akşam namazının bitip yatsı namazının başladığını gösteren şafak kırmızılıktan sonraki beyazlıktır. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise şafak, kırmızılıktır.⁷²⁶ Farz namaz vakitlerini mezheplere göre açıkladığımız bölümde ifade ettiğimiz üzere Şâfiîler'e, Hanbeliler'e, Mâlikîler'e ve Caferîler'e göre şafak kırmızılıktır ve bu kırmızılığın kaybolması yatsı namazının girdiğini ifade eder. Kırmızı şafak, beyaz şafağın aksine, o

⁷²³ İbrahim el- Halebî, a.g.e, s. 56; Zeyle'î, a.g.e, I, 219-220; Komisyon, **Mevsûa**, VII, 189; XXVII, 216; Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 7; Şafak, Ali, a.g.e, s. 23); Yeniçel, Necati, a.g.e, II, 122; Karaman, Hayreddin, **İslamın Işığında Günün Meseleleri**, I, 117.

⁷²⁴ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 27; Yıldırım, Celal, a.g.e, s. 185; Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 118; Bilmen, a.g.e, s. 115; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 8; Orhan, Ali, **Namaz Vakti ve Vakti Girmeyen Bölgelerde Namaz Meselesi** (Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı. XI., 129.)

⁷²⁵ Komisyon, Mevsûa, VII, 189.

⁷²⁶ Komisyon, el-Fetava'l-Hindiyeye, I, 51.

yerleşim alanlarında da kaybolmaktadır. Öyleyse yukarıda belirttiğimiz mezheplere göre, bu mintikalarda yatsı namazının vakti oluştuğundan bir sorun yoktur, yatsı namazını kırmızı şafağın kaybolmasıyla kılabilirler. Hanefi Mezhebi'ne tabi olanlar ise, bu bölgelerde diğer mezhepleri taklit ederek namazlarını eda edebilirler.⁷²⁷

b) Akşam ve Yatsı Namazını Birleştirerek Kılmak:

Namazların cem'i'ni açıklarken ifade ettiğimiz üzere Hac'da Arafat ve Müzdelife'de yapılanlar dışında cem-i salat'ı Hanefiler caiz görmemişlerdir. Hanefi mezhebi dışındaki Şâfiî, Maliki, Hambeli Mezheplerinde ise, yolculuk, hastalık, yağmur, kar, dolu, kırağı, şiddetli soğuk, rüzgar, çamur, karanlık, mal, can veya ırza yapılacak tecavüz korkusu, işini terk ettiğinde geçim ve maişetini kaybetme korkusu gibi durumlarda zorluk ve meşakkat hali dikkate alınarak, öğle ile ikindi ve akşamla yatsının cem-i takdim veya cem-i tehir ile kılınabileceği, küçük farklılıklarla kabul edilmiştir.⁷²⁸

Kabul etmek gerekir ki, şafak normalden çok geç kaybolan yerlerde yatsı namazı için şafağın kaybolmasını beklemekte karşılaşılan zorluk ve meşakkat, müctehidlerin cem-i salat'a cevaz verdikleri zorluklardan çok daha ağır görünmektedir. Cem-i salat'ın gayesi zorluğu (haracı) kaldırmak olduğuna göre, o halde buralardaki Müslümanlar gerektiler cem-i salat yapabileceklerdir. Ancak, cem-i salat, problemin çözümünde normal ve devamlı bir yol değildir. Yukarıda da işaret edildiği üzere, günde beş vakit namazın, hikmet-i teşri'iyyesine uygun olarak edası, beş ayrı zamanda kılınmasıyla mümkündür. Gerektiğinde cem-i salat yapılması caiz ise de, bunun devamlı yapılmasının, namazın beş ayrı zamanda kılınmasındaki hikmeti sağlayamayacağı aşikardır.⁷²⁹

Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ile merkezi Suudi Arabistan'da bulunan Râbitatu'l-Alemî'l-İslâmî, ortaklaşa olarak, 23-27 Haziran 1980 tarihinde,

⁷²⁷ el-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 163; Nevevî, **Mecmu'**, III, 39; Humeyni, a.g.e, s. 46; Cezîrî, a.g.e, I, 184; Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 117-118; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 84.

⁷²⁸ Caferi Mezhebinde ise öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının ortak vakitleri olduğu kabul edildiğinden dolayı yatsı namazının akşam namazı vaktinde kılınmasında hiçbir mahsur yoktur. (Humeyni, a.g.e, s. 46)

⁷²⁹ Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 20-21.

kısmen din âlimi, kısmen kozmografya ve takvim mütehassısı olmak üzere kırkın üzerinde delegenin katıldığı ve çok sayıda Türk ve Marok Müslümanlarının içinde yaşadığı, yatsı ve imsak vakitlerinin girdiğini gösteren atmosfer alâmetinin hiç meydana gelmediği yerlerden biri olan Brüksel'de ilgili konunun tartışıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantının aldığı kararlardan birine göre, "şafağın kaybolmadığı veya beklenilmeyecek kadar geç kaybolduğu yerlerdeki Müslümanlar akşam ve yatsı namazını, isterlerse el-Cem'u beyne's-Salateyn (iki namazı birleştirme) esasları çerçevesinde kılabirler."⁷³⁰

c) Vakit Takdir Ederek Kılmak:

a) En Yakın Normal Bölgeye Göre Düzenlenme Yapmak:

Sadru's- Şehid Burhan'l- Eimme Ömer b. Abdülaziz (öl.536/1141), Zahiru'd-din Hasan b. Ali el-Merginani (öl.600/1203), Kemaluddin b. Hümmam (öl.861/1457)... gibi muhakkik müctehid ve fakihler, Deccal hadisi ile istidlal ederek, güneşin hareketi ölçüsüne göre, beş namazdan bir kısmının veya tamamının vakitlerinin teşekkül etmediği yerlerde yaşayan Müslümanlardan bu namazların sakıt olmayacağına, bunlara vakit takdir edilerek eda edilmesi gerektiğine fetva vermişlerdir.⁷³¹ Daha sonra gelen Hanefi fakihlerinden İbnü's- Şihne Muhammed Abdulber (öl.921/1515), Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî (öl. 1004/1595), Şeyhzade Abdurrahman b. Muhammed (öl.1078/1667), Ahmed b. Muhammed et-Tahtavi (öl. 1231/1815), İbn Abidin (1252/1836), Harun b. Bahaüddin el-Mercani (öl.1306/1889), Muhammed Sıddık Han (öl.1307/1889), Şeyh Muhammed Basit b. Huseyn el-Mut'i (öl. 1354/1935) gibi muhakkik fakihler de bu görüşü tercih ederek böyle yerlerde vakitleri gerçekleşmeyen namazların takdir edilerek kılınması görüşünü savunmuşlardır.⁷³²

⁷³⁰ Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 110-111; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 84-85.

⁷³¹ İbn Hümmam, a.g.e, I, 156; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 30-31; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 85; Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 8.

⁷³² Komisyon, Mevsûa, VII, 188; XXVII, 316; Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 8.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Maliki, Şâfiî, Hanbeli ve Hanefi ulemasının çoğuna göre fetva böyledir. Onlara göre bu gibi yerlerde vakitleri gerçekleşmeyen namazların, en yakın normal beldenin vakitlerine göre takdir edilerek eda edilmesi gerekir.⁷³³

Bu konuda büyük Şâfiî âlimi İmam Nevevî'nin sözleri çok daha açık ve kesindir. Nevevî şöyle der:

"Şafak hiç batmadığı için yatsının vakti belli olmayan bölgelerde, yatsının ilk vakti, şafağın battığı en yakın bölgeye göre kıyas edilir. Yani şafağın battığı o komşu memlekette güneşin batışı ile şafağın batışı arasında geçen müddet, şafağın kaybolmadığı bölgede güneşin battığı âna eklenir ve bu vakit yatsı namazının vakti olmuş olur."⁷³⁴

Aynı zamanda 1980'de Brüksel'de yapılan toplantının kararlarından birine göre de kısa süreli anormal bölgelerde yatsı namazı, en yakın bölgeye göre düzenlenerek kılınır.⁷³⁵

b) 45'inci Enlem'e Göre Takdir Yapmak:

Brüksel toplantısına bir tebliğ ile katılan Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın tebliğinde yer alan bazı kısımları konuyu daha iyi açıklayabilmek maksadıyla burada zikredeceğiz:

"...kutba yakın enlemlerde yer alan bölgelerde, Deccâl'in vakitlerine benzer vakitler bulunmaktadır. Peygamberimiz (sav) oralarda ne yapacağımızı açıkça ifade buyurarak "takdir ediniz" demiştir; yani güneşin hareketine göre değil, zaman ölçme âleti olan saate göre hareket ediniz buyurmuştur. 72'nci enlem derecesinde -normal bölgelerdeki günlere göre- üç aylık fark olunca, kutup bölgesine doğru bu farkın daha da büyüyeceği tabiidir. Buralarda, eskilerden Mes'ûdî ve Bîrûnî'nin haber verdikleri ve modern ilmin de yalanlamadığı üzere altı ay süren gündüz ve altı ay süren gece vardır.

⁷³³ Nevevî, **Mecmu'**, III, 43; Komisyon, Mevsûa, VII, 189; Güneç, Halil, **Günümüz Meselelerine Fetvalar**, İstanbul: İlim Yayınları, [t.y.], I, 174; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 202; Bilmen, a.g.e, s. 115; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 85; Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 9.

⁷³⁴ Nevevî, **Mecmu'**, III, 43.

⁷³⁵ Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 111; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 85.

Ancak Deccâl Hadisi, takdirin hangi esasa göre yapılacağını açıklamamıştır; bu takdir Medine enleminin vakitlerine göre mi olacaktır, ekvatordaki vakitlere göre mi olacaktır, yoksa daha başka bir ölçüye göre mi olacaktır? Eski ulemâdan bazıları, bu bölgelere en yakın normal bölgenin vakitlerine göre hareket edilir demişlerdir; fakat bunlar meseleyi yeterince incelemedikleri ve kendileri o bölgelerin hayatını yaşamadıkları için bundan fazlasını söylememişlerdir.

Bildiğime göre asrımızda bu meseleyi ilk defa ele alanlar, Haydarâbâd eyâleti âlimler meclisi olmuştur. Güzel bir nasip sebebiyle ben de o mecliste bulunmuştum. Bu meclis ittifakla şu kararı aldı: Güneşin hareketine göre vakitleri ayarlama ve amel etmenin nihâî sınırı 45'nci derecenin vakitleridir. Bu kararın, Haydarâbâd gazetelerinde neşredilen gerekçeleri özetle şöyle idi:

Kuzeye ve güneye doğru 45'er derece, görünüşte dünyayı iki eşit parçaya ayırmaktadır; gerçekte ise bu bölge, insanların imar ederek yerleştikleri bütün bölgelerin dörtte üçünü teşkil etmektedir.

Ashâb-ı kiramın bir kısmı, bu bölgede (kuzey ve güneye doğru 45'er derecelik bölgede) bulunmuş, ibâdetlerini Medine vakitlerine veya başka vakitlere göre değil, buraların vakitlerine göre yapmışlardır..."⁷³⁶

c) Mekke Arzına Göre Düzenleme Yapmak:

1980'de Brüksel'de yapılan istişare toplantısına D.İ.B.'nin sunduğu tebliğde teklif olarak öne sürülen görüş bu bölgelerdeki namazları Mekke enlemlerine göre düzenlemek idi. Bu tebliğde gerekçe olarak öne sürülen hususlar ise:

-Takdire işaret eden kaynaklarda, genellikle, anormal bölgelere en yakın normal yerlerin vakitlerine göre takdir yapılmasından söz edilmiştir. Ancak, takdirden maksat, zorluğun kaldırılması, kolaylığın sağlanmasıdır. Anormal

⁷³⁶ Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, II, 794-798; **İslama Giriş**, s. 295-299; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 82; Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 119.

45 derece enlem dairelerine göre namaz vakitlerini takdir edilebilmesi için Hamidullah'ın bazı açıklamalarını ve 45'inci enlemde güneşin doğuş ve batış vakitlerini ayrıntılı olarak görmek için bkn. Hamidullah, Muhammed, **İslama Giriş**, s. 324-331.

bölgelere yakın normal sayılan yerlerde de aşağı yukarı aynı zorluk söz konusudur. Dolayısıyla, takdir için bu yerlerin vakitlerinin esas alınması problemi halletmeyecektir. Nitekim T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 1976 yılından beri bu metotla hazırlanan takvimler, problemi arzu edilen ölçüde çözüme kavuşturamamıştır.

-Şüphesiz, yaz-kış vakitlerin en düzenli ve şafak süresinin en kısa olduğu yer, ekvator bölgesidir. Bu sebeple ekvator çizgisindeki vakitlerin takdire esas alınması en uygun çözüm yolu gibi görünmekte ise de, dini hiç bir özelliği bulunmayan ekvator çizgisindeki vakitlerin Müslüman gönüllere yabancı geleceği açıktır.

-Mekke enlemi ile ekvator çizgisi vakitleri arasında büyük bir fark bulunmamaktadır,

-İslâm Mekke'de doğmuş, namaz Mekke'de farz kılınmıştır. Beş vakitte Müslümanlar Mekke'deki Beytullah cihetine yönelerek namazlarını edâ etmişlerdir.⁷³⁷

Diyanet'in sunmuş olduğu bu tebliğ de dikkate alınarak yukarıdaki sözü geçen Brüksel toplantısında, iki namazı aynı vakitte kılmak istemeyenler Mekke arzına, yani akşam ile yatsı arasının en kısa olduğu devresine uyup, yatsı namazını buna göre kılacakları sonuç bildirgesinde beyan edilmiştir. Bu durumda, güneş battıktan sonra akşam namazı kılınır, sonra guruba, Mekke arzındaki akşam ile yatsı arasındaki süre eklenerek bulunan saatte de yatsı namazı kılınır.⁷³⁸

2. Uzun Süreli Normal Dışı Bölgeler:

a) Kaza Olarak Kılınmasını Savunanlar:

Bazı âlimler aşağıda zikredeceğimiz Deccal'le ilgili hadisi dayanak göstererek bu yerlerde vakti girmeyen namazların kaza edilmesinin gerektiğine

⁷³⁷ Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 25-26.

⁷³⁸ Mustafa Zergâ, (öl. 1420/ 1999), Fetâvâ, s. 113-115; Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 111; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 85.

hükmetmiştir.⁷³⁹ Çünkü namazın edasının vakti oluşmadığından mecburen vakti dışında kılınmakta olup, vakti dışında kılınan namaz da kaza niyetiyle eda edilir. Deccal hadisindeki “takdir ediniz”in manası ise, “vucûbun sebebi varmış gibi kabul edin” demektir. Bu âlimlere göre, namazın farziyet sebebi olan vaktin varlığı gerekli değildir. Bunu takdir etmek yeterlidir. Peygamberimizin takdir ediniz emrinden dolayı namazlar kılınacaktır. Ancak kaza olarak eda edilecektir.⁷⁴⁰

b) Vakit Takdir Ederek Kılınmasını Savunanlar:

Altı ay gündüz ve altı ay gece yaşanan kutup bölgelerinde namaz vakitlerini belirleme hususunda vakit takdir edilmesinin delili, Nevvâs ibn Sem'ân el-Kilâbî (r.a)'den nakledilen Deccal hadisidir. Nevvâs anlatıyor: Hz. Peygamber Deccal'la ilgili bilgi verirken, onun yeryüzünde ne kadar süre kalacağını sormamız üzerine şu cevabı verdi: "Kırk gün kalacak, fakat bu sürenin ilk günü bir yıl, ikinci günü bir ay, üçüncü günü Cuma günü gibi olacak ve geri kalan günleri sizin normal günleriniz gibi olacaktır." Bunun üzerine biz dedik ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bir yıl uzunluğunda olan bir gün içinde, bize bir gün ve bir gecenin namazı yeterli olacak mı?" Şöyle buyurdu: "Hayır, fakat o günün miktarını takdir ediniz."⁷⁴¹ Bunun anlamı; "bulduğunuz enlem ve boylama göre günlük namaz vakitlerini belirleme yoluna gidiniz" demektir.⁷⁴² Ancak Deccâl Hadisi, takdirin hangi esasa göre yapılacağını açıklamamıştır.⁷⁴³ Bundan dolayı da âlimler arasında takdir etme hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı âlimler bu takdirin gece ve gündüzün normal şekilde gerçekleştiği en yakın bölgeye göre takdir edilmesini

⁷³⁹ Saîd Havvâ, a.g.e, III, 222.

⁷⁴⁰ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 27; Yıldırım, Celal, a.g.e, s. 185.

⁷⁴¹ Ebû Dâvud, Melâhim, 14, H. No: 4321; Müslim, Fiten, H. No: 2137; Tirmizî, Fiten, H. No: 2241; İbn Mâce, Fiten, H. No: 4075, 4077.

⁷⁴² Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 256.

⁷⁴³ Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 119.

savunurken⁷⁴⁴, bazı âlimler kırk beşinci enleme göre takdir yapılmasını⁷⁴⁵, kimi âlimler ise Mekke enlemlerine göre takdir edilmesini savunmuştur.⁷⁴⁶

3. Vakti Bulunmayan Namazların Kılınması Gerekmez Diyenlerin Delilleri:

1- Vakit, namazın vacib olması için sebep⁷⁴⁷, edası için şart⁷⁴⁸, eda edilen şey için de zarftır. Bu nedenle vakti olmayan namazın edasından söz edilemez. Çünkü eda demek, "kıl" emri ile zimmette sabit olan şeyin aynını vakti içinde yapmak demektir. Bu namazın kazası da olmaz. Çünkü kaza demek, vakit ile zimmette sabit olan şeyin edası vakti içinde yapılmayıp, vakit dışında yapılan şeydir. Ayrıca kaza edadan bedel olup, aslı olmayan şeyin-edanın-bedeli-kazası-da olmaz.⁷⁴⁹

(Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın, çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.)⁷⁵⁰ (Gündüzü güneş dönüp-zeval vakti olup-gecenin karanlığı batıncaya kadar-belli vakitlerde-namaz kıl; bir de sabah namazını çünkü sabah namazı şahitlidir)⁷⁵¹ mealindeki âyetler ve bu manadaki diğer âyetler⁷⁵², namazın mükellef üzerine vacip olma şartını vakte bağlayarak, vakti olmayan namazın eda ve kaza edilemeyeceğine işaret etmiştir.⁷⁵³

⁷⁴⁴ İbn Hümam, a.g.e, I, 156; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 30-31; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 85; Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 8; Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 118.

⁷⁴⁵ Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, II, 794-798; **İslama Giriş**, s. 295-299; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 82.

⁷⁴⁶ Mustafa Zergâ, a.g.e, s. 113-115; Karaman, Hayreddin, a.g.e, I, 111; Akyüz, Vecdi, a.g.e, II, 85; Tebliğ, "Yatsı ve İmsak Vakitleri", s. 25-26.

⁷⁴⁷ Şâri'nin, varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğu için alamet kıldığı durumdur. (bk. Dönmez, İbrahim Kafî, **İslam hukuk ilminin esasları**: Zekiyyüddin Şaban, usulü'l-fikh, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1990, s. 261)

⁷⁴⁸ Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla birlikte, onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasıftır. Mesela namaz için abdest bir şarttır. (bk. Şa'bân, Zekiyyüddîn, a.g.e, s. 265)

⁷⁴⁹ Orhan, Ali, a.g.m, 129.; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 28-29; Zeylaî, a.g.e, I, 220; İbnü'l- Hümâm, a.g.e, I, 156; İbn Nüceym, a.g.e, I, 259-260; Komisyon, Mevsûa, VII, 189; XXVII, 316.

⁷⁵⁰ Nisâ, 4/103.

⁷⁵¹ İsrâ, 17/78.

⁷⁵² Bakara, 2/238; Hûd, 11/114; Rum, 30/17, 144; Kaf, 50/ 39.

⁷⁵³ Orhan, Ali, a.g.m, 129.

Vaktin tamamı namazın vacip olması için şart olup son kısmı da edası için şarttır. Bu nedenle, vakti girmiş olan namazı eda etmeden vakit içinde ölen kişi bu namazdan nasıl sorumlu değilse vakti bulunmayan namazdan da sorumlu değildir. Ancak bu görüş, herkes tarafından benimsenmemektedir. Bazılarına göre, edaya birleşen zaman dilimi namazın vücubunun şartı olan sebebidir.

Adetli olan bir kadının âdeti-hayzı-güneş doğduktan sonra kesilirse, kadının üzerine o gün sadece dört namaz vacip olur. Öğle vakti çıktıktan sonra temizlenirse, o gün ona üç namaz vacip olur. Diğer vakitlerin durumu da böyle olup, bu durumlarda beş namazın beşi de vacip olur diye hiç kimse dememiştir. Bu nedenle, vakti bulunmayan namazların durumu da aynen böyledir.⁷⁵⁴

5- Kâfir olan bir kimse, örneğin ikindi namazının vaktinde Müslüman olsa, “O kişinin bütün günün namazını kılması gerekir, çünkü namaz beş vakit olarak farz kılınmıştır!” Şeklinde görüş beyan eden hiçbir âlim olmamıştır. Hâlbuki şartın, yani İslamiyet’in bulunmaması kendi kusuru sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat kutup bölgelerinde yaşayan insanların ise, hiçbir kusuru yoktur.⁷⁵⁵

6- Adetli bir kadında namazın farziyeti, vücûbun şartı olan hayızdan temiz bulunması hali gerçekleşmediğinden, ertelenmiştir. Kafir olan bir kimseden de namazın farz oluşu, vücûbun şartı olan İslamiyet’in bulunmamasından dolayı, ertelenmiştir. Namazın beş vakit olduğu bilindiği gibi, farz oluşunun da bir takım sebep ve şartlara bağlı olduğu da açıktır. Bu sebep ve şartlardan biri bulunmadığında, zikredilen şahıslarda olduğu gibi, farziyyetin ertelenmesi icap eder.⁷⁵⁶

7- İslam hukukunun, Mükellef ile teklif-görev-arasındaki denge prensibi gereğince, mükelleften yapılması istenen ödev mükellefin yapabileceği türden olması gerekir. Zira mükellefi gücü dışında bir görevle görevlendirmek

⁷⁵⁴ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 29; Orhan, Ali, a.g.m, 129-130.

⁷⁵⁵ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 30.

⁷⁵⁶ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 28-29.

demek, onu yapılması imkânsız olan şeyle sorumlu tutmak demek olur ki bu da şu âyetlerin ifade ettiği hükümlere ters düşmüş olur: (Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar... Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur.)⁷⁵⁷ (Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz.)⁷⁵⁸ Vakti bulunmayan namazların kılınmasını mükelleften istemek de bu tür hükümlerdendir. Dolayısıyla bu tür namazlar mükellefin zimmetinden düşer.⁷⁵⁹

8- Kolları dirseklerinden veya ayakları bileklerinden kesilmiş kimseye, abdest'in dört farzı üçe indiği gibi şafak kaybolmayan yerlerde yatsı namazının vakti bulunmadığından böyle yerlerde, günlük beş namaz dört olur⁷⁶⁰

4. Vakti Bulunmayan Namazların Kılınması Gerekir Diyenlerin Delilleri:

Vakti bulunmayan namazların kılınması gerekir diyenler, bu namazların ne şekil ve ne niyetle kılınması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre bu namaz kaza olarak kılınır. Bazılarına göre ise, bu namaz eda olarak kılınır. Ancak eda olarak kılınır diyenler, bu namazın kılınmasında hangi ölçünün geçerli olacağı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre vakti bulunmayan yerdeki namaz, beş vaktin beşi de bulunan ve kendisine en yakın yerin vaktine göre eda edilir. Bazılarına göre, kırk beşinci enlemlere göre takdir ederek kılınır. Kimilerine göre ise, Mekke enlemlerine göre takdir ederek kılınır.

Bu konuda görüş sahiplerinin elde edebildiğimiz delillerini aşağıda zikretmeye çalışacağız:

1- Her ne kadar vakit, namazın bir şartı ve bir sebebi ise de namazın vacip oluşunun esas sebebi "namazı kılınız.., namazlara devam ediniz."⁷⁶¹ Âyetlerindeki Allah Teâla'nın buyurmuş olduğu ezeli hitaptır.⁷⁶²

⁷⁵⁷ Bakara, 2/233, 286.

⁷⁵⁸ Talâk, 65/7.

⁷⁵⁹ Orhan, Ali, a.g.m, 129-130.

⁷⁶⁰ Zeylaî, a.g.e, I, 220; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, 156; İbn Nüceym, a.g.e, I, 259.

⁷⁶¹ Bakara, 2/110,238.

Bu delile şöyle bir itiraz yapılmıştır: Bütün şer'î hükümlerin ana kaynağı Allah'ın ezeli hitabı olduğu gibi namazın vucûbiyyetinde de esas sebeptir. Ancak namazın vucûbiyyetini gerektiren ilahi emir gaybî meselelerden olup, duruma vakıf olamadığımızdan dolayı, Allah vakitleri namaz için sebep kılmıştır. Öyleyse kavrayamadığımız bu meselede başka bir sebebe dayanmak uygun olmaz.⁷⁶³

2-Namaz kılmak için vakit bulamayan kişinin durumu tıpkı uyuyarak veya unutarak namazını geçiren kişinin durumu gibidir. (Kim uyuyarak veya unutarak namazı geçirirse hatırladığında onu kılsın, onun vakti o zamandır.)⁷⁶⁴ Mealindeki hadis, uyumak veya unutmak sebebiyle geçirilen namazın kılınmasını gerektirdiği gibi vakti olmayan namazın da kılınmasını gerektirmektedir. Bu iki mesele arasındaki ortak nokta-illet-, her ikisinde de namazın vakti dışında kılınması mükellefin iradesi dışında olmasıdır.

Bu yoruma şöyle bir itiraz yapılabilir: Vakıt boyunca uyuyan veya unutan kişi hakkındaki şu ifade: (hatırladığında onu kılsın...) olmasaydı, o şahıslara kaza gerekmeyecekti. Vakti olmayan namaz hakkında ise böyle bir hüküm söz konusu değildir. Zira uyku esnasında ölen kişi, kılmadığı bu namazdan dolayı günahkar sayılmayacağı hakkında icmanın olduğu da söylenmektedir. Vakti olmayan namazın kılınması veya kılınmaması hakkında ise böyle bir delil yoktur.

Ayrıca uyuyarak veya unutarak namazını geçiren kişi, her ne kadar vaktin geçmesinde bir kastı olmasa da, farz namazın vucûbu ve edası için sebep olan vakte şuursuz da olsa idrak etmiştir. Namazın vaktini bulamayan kişi ise hiç bir surette vakti elde edememektedir. Böylece iki mesele arasında yapılan kıyasın fasit bir kıyas olduğu ortaya çıkmaktadır.⁷⁶⁵

⁷⁶² Şamil Ansk., red. Ahmed Ağırakça. İstanbul, Şamil Yayınevi, 1990, Namaz Maddesi, V, 20; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 256; Mutlu, age, s. 314-315.

⁷⁶³ Orhan, Ali, a.g.m, 127.

⁷⁶⁴ İbn Hanbel, III, 267, 282.

⁷⁶⁵ Orhan, Ali, a.g.m, s. 127.

3- Şer'i hükümlerin vacip olabilmesi için aranan şartlardan birisi de Müslüman olmaktır. Ancak cumhura göre gayrimüslim olan kişi, İslamiyet'i kabul etmese bile namaz kılmakla mükelleftir. Bu görüşü teyit etmek için gayrimüslimlere hitap eden âyetleri öne sürmektedirler. (Sizi cehenneme ne götürdü? Namaz kılan kişilerden olmadık dediler)⁷⁶⁶ (Ey insanlar Rabbinize ibadet edin...)⁷⁶⁷ Namazın vacip olması için aranan iman şartı tahakkuk etmese bile gayrimüslim namaz kılmakla nasıl mükellef ise, namazın vaktini bulamayan kişi de o namazı kılmakla mükelleftir.⁷⁶⁸

4- Ay hali ve lohusalık halleri için de vakit tayin edilmiştir. On günden fazla süren âdetler için bir hüküm verilmiş; on günden fazla süren âdet ve kırk günden fazla süren lohusalık kanı, özür kanı sayılmıştır. Öyleyse ibadetlerin yapılabilmesi için, anormal bölgelerde de vakit takdirine gidilmesi icap eder.⁷⁶⁹

5- Ramazan hilalini dünyanın her yerinde ve bu özel durumlu bölgelerde de görmek mümkündür. Fakat o yerlerdeki bir günün, bizim günlerimizden 8, 10, 14 gün veya daha da fazla sürdüğü olmaktadır. Âlimlerin ittifakıyla, böyle durumda olan bir şahsın 24 saatlik zaman belli olan en yakın ülkenin uygulamasını takdir yoluyla uygulayacağı karara bağlanmıştır. Öyleyse ramazan orucu için yapılan bu takdirin namazda da yapılmasında hiçbir mahzur yoktur.⁷⁷⁰

6- İslam dininin namaza verdiği önem, oturmaktan aciz olanın yattığı yerden, abdest ve teyemmüm imkânı bulamayan kimsenin abdestsiz, üzerine giyecek bir şey bulamayanın çıplak olarak namazını kılmasının gereği ve namazı terk edene karşı takınılan kesin tavır göz önüne alınırsa bu mutedil olmayan bölgelerde yaşayan Müslümanların namazlarını terk etmeyip diğer âlimlerin ifade ettikleri gibi vakti takdir ederek kılmaları icap eder.⁷⁷¹

7- İslam hukukçularına göre öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazını vaktin sonuna doğru başlayarak bir kısmını vaktin dışında tamamlayan kişinin

⁷⁶⁶ Müddessir, 74/42.

⁷⁶⁷ Bakara, 2/21.

⁷⁶⁸ Orhan, Ali, a.g.m, s. 128.

⁷⁶⁹ Ateş, Süleyman, **Yeni İslam İlmihali**, s. 132.

⁷⁷⁰ Şafak, Ali, a.g.m, s. 24.

⁷⁷¹ Yeniçel, Necati, a.g.e, II, 123.

namazı sahihtir. Eğer namazın vacip veya sahih olması için vakit şart olsaydı bu namazın sahih olmaması gerekirdi. Çünkü bölünmeye kabil olmayan bir ibadettir.

Bu yorum tutarlı bir mesnede dayanmamaktadır. Çünkü namazını vakti dışında tamamlayan mükellef kısmen de olsa namazın vacip olmasına sebep olan vakte erişmiştir. Namaz vaktinin bulunmadığı bölgelerdeki mükellef ise asla vakte idrak edememektedir.⁷⁷²

8- (Bir gün ve bir gecede Allah'ın onlar üzerine beş namazı farz kıldığını haber verir...)⁷⁷³, (Beş vakit namazı Allah farz kıldı...)⁷⁷⁴ ve Miraç hadisi,⁷⁷⁵ hiç bir bölge ve mekan ayrımı gözetmeksizin günde beş defa namaz kılınmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca Deccal hadisi olarak tanınan hadis⁷⁷⁶ de vakit aramaksızın günde beş defa namaz kılınmasını gerektirmektedir.

Bu delile de şu şekilde itiraz edilmiştir: Vakti olmayan namazları Deccal hadisine kıyas yapmak doğru bir kıyas olamaz. Çünkü her hangi bir farzın sebebini belirlemede kıyasın hiçbir tesiri yoktur. Aynı zamanda Deccal hadisinin getirmiş olduğu hüküm istisnai bir mesele olup, kıyas kurallarına aykırı bir şekilde gelmiştir. İslam hukuk metodoloji kurallarına göre, kıyasa muhalif olarak gelen bir mesele, bir başka meseleye mekis aleyh-ölçü ve örnek-olamaz.⁷⁷⁷

⁷⁷² Orhan, Ali, a.g.e, s. 128.

⁷⁷³ Müslim, İman, 7.

⁷⁷⁴ Ebû Dâvud, Salât, 9.

⁷⁷⁵ İbn Hanbel, I, 315; III, 161; IV, 208.

⁷⁷⁶ Ebû Dâvud, Melâhim, 14, H. No: 4321; Müslim, Fiten, H. No: 2137; Tirmizî, Fiten, H. No: 2241; İbn Mâce, Fiten, H. No: 4075, 4077.

⁷⁷⁷ İbn Âbidîn, age, s. 29; Zeylaî, a.g.e, I, 220; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, 156; İbn Nüceym, a.g.e, I, 259; Komisyon, Mevsûa, VII, 188; Şafak, Ali, a.g.m, s. 24; Mutlu İsmail, age, s. 314-315; Orhan, Ali, a.g.m, 128. (Yukarıda zikredilen kuralı görmek için bk. Abdü'l-Vehhâb Hallâf, İlm-ü Usulî'l-Fıkh, s. 47-48)

Zikredilen Deccal hadisini delil kabul edenler; hüküm her ne kadar hususi ise de uygulanmasını umumileştirmede, benzeri uzun ve kısa günlerde tatbik etmede bir hukukî mahzur olmadığı görüşündedirler.⁷⁷⁸

9- Gizli bir emir ile farz olan şey ile ona alamet ve işaret kılınan sebebin bulunmaması arasında farkın olduğunu her düşünür bilir. Çünkü bir şeyin birden fazla alameti ve tanıtıcısı olması ihtimal dâhilinde olup, namazın farz olmasına sebep olan vaktin dışında başka sebepler de olabilir. Bu nedenle, vakit olmayan yerlerde namaz başka sebeplerle vacip olup kılınması gerekir.⁷⁷⁹

10- Bir hüküm hakkında ihtilaf oluşursa, yani, âlimlerden bir kısmı yapılması lazımdır, bir kısmı da lazım değildir derse, ihtiyaten yapılması daha uygundur. Çünkü gerçekten gerekli olduğu halde terk edilirse sorumluluğu vardır, gerekli olmadığı halde eda edilirse zarar vermez.

11- Dünyanın hem doğusunda hem de batısında asırlardan beri Müslümanlar bulunmaktadır. Onlar şafağın batmadığı zamanlarda da yatsı namazını kılıp oruç tutarlardı. Kazan ve Volga nehrinin çevresinde bulunan Türkler, Hanefî oldukları halde ne yatsıyı ne de orucu terk ettiler.⁷⁸⁰

5. Sonuç:

Kur'an ve sünnet tetkik edilince görülür ki, namazda asıl olan şey günde beş defa kılınmasıdır. Vakitlerin fonksiyonu ise namazları düzene sokarak ahenkliği sağlamaktır. Her ne kadar vakit, namazın bir şartı ve bir sebebi ise de namazın vacip oluşunun esas sebebi "namazı kılınız", namazlara devam ediniz."⁷⁸¹ Âyetlerindeki Allah Teâla'nın buyurmuş olduğu ezeli hitaptır. Öyleyse namaz vakitleri oluşmuyor diye namazları terk etmek yerine her halükarda namazları beş vakit olarak eda etmeye çalışmak ihtiyata ve dinin ruhuna daha uygun olanıdır.

⁷⁷⁸ Şafak, Ali, age, s. 24.

⁷⁷⁹ Komisyon, **Mevsûa**, VII, 189-190; İbnü'l- Hümâm, a.g.e, I, 156; İbn Âbidîn, a.g.e, s. 28; Orhan, Ali, a.g.m, 128-129.

⁷⁸⁰ Güneç, Halil, **Günümüz Meselelerine Fetvalar**, I, 175.

⁷⁸¹ Bakara, 2/110,238.

Kırmızı şafağın hiç batmadığı ve peşinden de sabah namazının girdiği kısa süreli anormal bölgelerde Hanefi Mezhebi'ne mensup olanlar hariç diğer mezheplerde yatsı namazının vakti hususunda bir sıkıntıyla karşılaşmamaktadır. Çünkü diğer mezheplerde yatsı namazının vakti kırmızı şafağın doğmasıyla girmektedir. Yatsı namazlarını kırmızı şafağın doğmasının peşinden kılabilirler. Bu şekilde namazlarını ifa etmeleri kendilerine güç geliyorsa, akşam ve yatsı namazlarını cem' etmek suretiyle kılmaları da mümkündür. Fakat namazları cem' ederek kılmayı alışkanlık haline getirmenin dinin ruhuna aykırı olduğu söylenebilir. Çünkü namazları cem ederek kılmak, namazları ayrı vakitlerde kılmak üzere farz kılan Şari'in maksadına ve teşri' hikmetine ters düştüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı ile daha sonraki Müslüman nesillerin uygulamalarına da aykırıdır.

Hanefi Mezhebine mensup olanlar ise, yatsı namazını diğer mezheplerin görüşlerine tabi olarak ya akşam ve yatsıyı cem etmek yahut da kırmızı şafağın ortaya çıkmasıyla yatsı namazının vaktinin girdiği görüşüyle amel etmek suretiyle kılabilirler.⁷⁸² Çünkü İslam dini, mü'minlerin zorluk çekmelerini, ibadet yüzünden zarar görmelerini değil, gönül huzuru ile Allah'a ibadet etmelerini istemektedir.⁷⁸³

Deccâl hadisinde Nebi (s.a.s), ümmetine namaz vakitlerinin oluşmadığı yer ve zamanlarda namazlar için vaktin takdir edilmesi ve bu şekilde de namazların kılınması gerektiğini açıklamıştır. Ancak namaz vakitlerinin neye göre takdir edileceğini bize açıklamaması sebebiyle hem kısa süreli hem de uzun süreli anormal bölgelerde namaz vakitleri, kırkbeş derece enlemlerine, Mekke arzına veya en yakın bölgeye göre, takdir edilerek kılınabileceği âlimler tarafından dile getirilmiştir. Âlimlerin görüşlerinden istenenle amel edilmesi mümkündür fakat ibadetlerde düzeni sağlamak ve kargaşayı önlemek maksadıyla, bu tür bölgelerde

⁷⁸² İntikâl: Bir mezhebi toptan veya belli birkaç meselede terk ederek diğerine geçmektir. Telfik ise; bir uygulamada, birbirine zıt mezhep hükümlerini bir araya getirmek ve böylece uygulamaktır. Hanefi Mezhebi'nde olan bir mü'min, şartları oluştuğunda namazlarını birleştirerek kılsa intikâl ve telfik yapmış olur. Fıkıh âlimlerinin kâhir ekseriyetine göre intikâl ve çoğuna göre telfik caizdir. (Karaman, Hayreddin, **Hayatımızdaki İslam, sorular, cevaplar, dergi yazıları**; İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s. 479)

⁷⁸³ Bakara, 185, 286; Mâide, 6; Nisâ, 28.

yaşayan kimselere, Diyanet takvimlerine göre hareket etmeleri, oruç, bayram ve namaz vakitlerini bu kaynaktan öğrenip uygulamaları tavsiye edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ NAMAZIN BİR VAKİTTE KILINMASI (CEM'U'S-SALÂT)

I. TANIM VE İLGİLİ TERİMLER

Beş vakit namazdan her birinin kendine ayrılan vakit içinde kılınması farz olmakla beraber bazı özel durumlarda öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek (cem') kılınması caiz görülmüştür. Namazların birleştirilmesi sadece öğle ve ikindi, akşam ve yatsı namazı arasında mümkün olup, sabah namazıyla hiçbir namaz birleştirilemez.

Cem'; sözlükte birleştirmek, toplamak, bir araya getirmek demektir. Takdîm; öne almak, öne geçirmek, tehîr ise; geri bırakmak, geciktirmek anlamına gelir. Hanefilere göre cem-i takdîm sadece Arafat'ta, cem-i te'hîr ise sadece Müzdelife'de yapıldığından Hanefiler cem-i takdîm'i; "hacc yapanların vakfe için Arafat'a çıktıklarında güneşin zevalinden sonra, yani öğle namazının vakti içinde, önce öğle namazını, hemen arkasından da ikindi namazını birleştirerek kılmak şeklinde"; cem-i te'hîr'i ise; "hacıların güneş battıktan sonra Arafat'tan Müzdelife'ye geldiklerinde; önce, vakti geciken akşam namazını kılmaları, hemen arkasından da yatsı namazını edâ etmeleri" olarak tanımlarlar.⁷⁸⁴ Hanefilerin dışındaki diğer mezhepler ise birleştirilen iki namazın, öncekinin vaktinde kılınmasına cem'-i takdim, sonrakinin vaktinde kılınmasına da cem'-i te'hîr adını verirler. Bu tür yapılan cem'lere "cem-i vaktî veya "cem-i hakîkî" adı da verilmektedir.

Önceki namazın kendisine ayrılan vaktinin son kısmında, sonraki namazın vaktinin ilk kısmında kılınması halinde ise cem'-i sûrî denilen sadece dış görünüşte bir cem' meydana gelmiş olur. Bu şekilde yapılan cem'e, "cem-i fi'lî"de denmektedir.⁷⁸⁵ Bu şekildeki bir cem, bütün mezheplerce kabul edilmektedir.

⁷⁸⁴ Davudoğlu, Ahmed, **Müslim Şerhi**, VI, 438-439.

⁷⁸⁵ Cezîrî, a.g.e, I, 484; Ünal, Halit, D.İ.A. Cem' Maddesi, s. 227; Kırbaçoğlu, M. Hayri, **Namazların Birleştirilmesi, el-cem'u beyne's-salateyn**, Ankara: Araştırma Yayınları, 1997, s. 15.

Ancak Malikilerde sıhhatli olan bir kişinin, cem-i sûrî yaparak namazlarını kılması ise mekruhtur.⁷⁸⁶

II. NAMAZLARIN CEM'İ KONUSUNDA AYETLER

Namaz vakitlerini beyan eden âyetleri incelerken, sabah namazının ilk ve son vakti, öğle namazının ilk vakti, ikindinin son vakti ve akşamın ilk vaktinin âyetlerde belirtildiğini fakat öğle namazının son, ikindi namazının ilk, akşam namazının son ve yatsı namazının ilk ve son vakitlerinin ise beyan edilmediğini ifade etmiştik. Şimdi ise, namazları cem etmek Kur'an'a göre mümkün müdür? Sorusuna cevap aramaya çalışacağız. Bu konuyla ilgili olarak Râzî'nin, aşağıdaki âyeti tefsir ederken yapmış olduğu yoruma dikkat çekmek istiyoruz.

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

“Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir⁷⁸⁷

دُلُوكِ الشَّمْسِ “Dulûku’ş-Şems”i güneşin zevâli anlamında alan Râzî, şöyle demektedir: Eğer غَسَقِ “ğasak” ifadesini karanlığın ilk girdiği zaman diye tefsir edersek, bu akşamın ilk vaktini ifade eder. Bu takdirde de âyette şu üç vakit belirtilmiş olur: دُلُوكِ الشَّمْسِ Zeval vakti, غَسَقِ اللَّيْلِ akşamın ilk vakti ve قُرْآنِ الْفَجْرِ sabah vakti. Bu ise zevâlin, öğle ve ikindi namazlarının vakti olması, âyette belirtilen akşamın ilk vaktinin de, akşam ve yatsı namazları için ortak vakit olması sonucunu doğurur. Bu sebeple bu âyet mutlak manada öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının cem edilebilmesinin mümkün olmasını gerektirir. Fakat delil, hazarda özürsüz olarak cemin caiz olmadığını, ancak sefer, yağmur ve benzeri bir özürle cemin caiz olduğunu göstermektedir.⁷⁸⁸ Râzî bu yorumuyla, sünnetin âyetlerin mücmelini beyan yönüne dikkat çekmiş ve âyetlerin ancak hadisler ışığında yorumlanabileceğini beyan etmiştir.

⁷⁸⁶ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 311.

⁷⁸⁷ İsrâ, 17/78.

⁷⁸⁸ Râzî, a.g.e, XV, 17.

Şiîler de **دُلُوكِ الشَّمْسِ** “Dulûku’ş-Şems”in öğle ve ikindi, **عَسَقِ اللَّيْلِ** “ğasaku’l-leyl”in de akşam ve yatsı namazlarını ifade etmesine dayanarak, öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının vakitlerinin ortak olduğunu savunmuşlardır.⁷⁸⁹ Hadis kaynaklarından bu konuyla ilgili şu örneği zikredebiliriz:

İmâm Sâdık, "Güneşin batıya meyletmesinden gece karanlığının basmasına kadar namaz kıl" âyetini tefsir ederken şöyle demiştir: "Allah-u Teâlâ güneşin batıya meyletmesinden gece yarısına kadar dört namaz farz kılmıştır. Onlardan ikisinin vakti güneşin batıya meyletmesinden güneşin batmasına kadardır. Ancak bu (öğle), şundan (ikindiden) önce kılınmalıdır. Onlardan ikisinin vakti de güneşin batmasından gece yarısına kadardır. Ancak bu (akşam), şundan (yatsıdan) önce kılınmalıdır."⁷⁹⁰

Bu âyette olduğu gibi namaz vakitlerini beyan eden âyetlerin neredeyse tamamında öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazları beraber zikredilmiştir. Aynı zikredildiği yerlerde ise, ifade ettiğimiz gibi, öğlenin son ve ikindinin ilk vakti, akşamın son ve yatsının hem ilk ve hem de son vakti beyan edilmemiş dolayısıyla da namazların cem edilmesi âyetlerle yasaklanmamıştır.

Öğle ve ikindi namazlarına işaret eden âyetlerde öğle ve ikindi namazları: **وَأَصِيلاً**, **وَأَطْرَافَ النَّهَارِ** (gündüzün uçları)⁷⁹², **طَرْفِي النَّهَارِ** (gündüzün iki ucu)⁷⁹¹, **دُلُوكِ الشَّمْسِ** (güneşin zevâle ermesinden)⁷⁹⁴, **دُلُوكِ الشَّمْسِ** (ikindi vakti)⁷⁹³ ifadeleri ile beyan edilmektedir.

Akşam ve yatsı namazlarının vakitlerini ortak olarak beyan eden âyetlerde ise bu namazlara: **حِينَ تُمْسُونَ** (akşama ulaştığınızda)⁷⁹⁵, **وَمِنَ اللَّيْلِ** (gecenin bir bölümü)⁷⁹⁶, **عَسَقِ اللَّيْلِ** (gecenin karanlığının bastırması)⁷⁹⁷, **وَمِنَ آتَاءِ اللَّيْلِ** (gecenin

⁷⁸⁹ El-Âmilî, a.g.e, II, 115; Ali Tûsî, el-İstibsâr, I, 261; Turasuna, sene, IX, aded, 2-3 (1414) s. 77-81.

⁷⁹⁰ El-Âmilî, a.g.e, II, 115.

⁷⁹¹ Hud, 11/114.

⁷⁹² Tâhâ, 20/130.

⁷⁹³ İnsan, 76/25-26; Fetih, 48/9; Ahzab, 33/42.

⁷⁹⁴ İsrâ, 17/78.

⁷⁹⁵ Rum, 30/17-18.

⁷⁹⁶ Kâf, 50/39-40; İnsan, 76/25-26.

⁷⁹⁷ İsrâ, 17/78.

bir kısım saatleri)⁷⁹⁸, **وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ** (gecenin ilk saatlerinde)⁷⁹⁹ ifadeleri ile işaret edilmektedir.

Kur'an'da öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının vakitlerinin açıkça zikredilmeyip yaklaşık olarak belirlenmesinin en önemli sebeplerinden birisi, insanların sıkıntıya düşmemelerini sağlamaktır. Çünkü Kur'an'da kesin olarak belirlenmiş sınırların dışına çıkmaya asla müsaade edilemez ve bu sınırları tanımayan insanın da kâfirliğine hükmedilir. Aynı zamanda kesin sınırlarla namaz vakitleri Kur'an'da belirtilmiş olsaydı, bazı zaruretlerden dolayı namazları cem yapmaya müsaade edilmez, yer kürenin bazı bölgelerinde namaz vakitleri oluşmamasından dolayı kimi insanlar namaz emriyle muhatap olmaz, kimi insanlar ise, yer kürenin güneş çevresindeki hareketinden dolayı oluşan bazı namaz vakitlerinin darlığı sebebiyle sıkıntıya düşebilirdi.

Bu âyetlerin incelenmesi sonucunda varmış olduğumuz netice, Kur'an'ı Kerîm'de sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarına işaret edilmiş, bu namazların özel sınırlarıyla belirlenmeleri ise, Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Kur'an'ın sünnet olmadan anlaşılması mümkün olmadığından, Kur'an'ı anlamak için sünnete müracaat edilmeli ve Nebî (s.a.s)'in uygulaması esas alınmalıdır.

III. NAMAZLARIN CEM'İ KONUSUNDA HADİSLER

Dokuz ana hadis kaynağına göre yapmış olduğumuz araştırmamızda Buhârî (ö.256/869)⁸⁰⁰ ve Müslim'in (ö.216/831)⁸⁰¹ Sahihleri, Ebû Dâvûd (ö.275/888)⁸⁰²,

⁷⁹⁸ Tâhâ, 20/130.

⁷⁹⁹ Hud, 11/114.

⁸⁰⁰ Buhârî'nin Camiu's-Sahihî'nde konu ile ilgili 20 hadis zikredilmiştir. Bunlardan 10 tanesi sefer, 1 tanesi yağmur, 2 tanesi hazar, 7 tanesi Arafat ve Müzdelife, 1 tanesi de cem'in yasaklığı ile alakalıdır. (bk. Vudû', 40; Salât, 93, 94; Mevâkît, 12, 18; Taksîr, 6, 13, 14, 15, 16; Teheccüd, 30; Hac, 83, 93, 96, 97, 99, 146; Umre, 20; Cihad, 136; Menâkîb, 23.)

⁸⁰¹ Müslim'in Sahihinde ise konu ile alakalı 27 hadise rastladık. Bu hadislerden 11 tanesi sefer, 8 tanesi Arafat ve Müzdelife, 5 tanesi hazar, 2 tanesi meşguliyet, 1 tanesi de cemin yasaklığı ile alakalıdır. (bk. Salât, 249, 252; Müsâfirîn, 42- 58; Hac, 285-290, 292; Fedâil, 10.)

⁸⁰² Ebû Dâvûd'un süneninde konu ile alakalı 31 hadis elde edebildik. Bu hadislerin 11 tanesi sefer, 5 tanesi hastalık, 13 tanesi Arafat- Müzdelife, 1 tanesi yağmur, 3 tanesi hazar, 2 tanesi de

Nesâî (ö.303/915)⁸⁰³, Tirmîzî (ö.279/892)⁸⁰⁴, İbn Mâce (ö.275/886)⁸⁰⁵ ve Dârimî'nin (ö.255/868)⁸⁰⁶ Sünenleri, İmam Malik'in (ö.179/795) Muvatta'⁸⁰⁷ ve İbn Hanbel'in (ö. 241/855) Müsnedinde⁸⁰⁸ "öğle" ile ikindi", akşam" ile yatsı" namazlarının cem edilmesiyle ilgili pek çok hadis ile karşılaştık. Bu hadislerin hepsi Allah Rasûlünün uygulamalarına ilişkindir. Yani Peygamber (s.a.v.)'in "öğle" ile "ikindi", "akşam" ile "yatsı" namazlarını öğlenin veya ikindinin, akşamın veya yatsının vaktinde şu şartlarda cem edebilirsiniz" şeklinde sözleri yoktur.

Konu ile ilgili hadisleri ise dört kısımda incelemeyi uygun bulduk:

1 - Arafat ve Müzdelife'de cem ile ilgili hadisler,

2-Seferde cem ile ilgili hadisler ve bu konuda değişik Görüşler

a. Seferde Cem' ile İlgili Hadisler

b. Seferde Cem' Hususunda Değişik Görüşler

3- Hazarda cem ile ilgili hadisler. Bu hadisleri de kendi içerisinde iki kısma ayırmamız mümkündür:

a) Sebepsiz Cem' ile ilgili Hadisler

b) Sebepli Cem' ile ilgili Hadisler. Bu hadisleri de kendi içerisinde üç grupta inceleyebiliriz:

cemin yasaklığı ile alakalıdır. (bk. Tahâret, 109- 111; Salât, 101; Sefer, 5, 10; Menâsik, 56, 59, 64.)

⁸⁰³ Nesâî'nin süneninde cem' ile alakalı 17 hadis elde edebildik. Bunlardan 3 tanesi sefer, 2 tanesi hastalık, 11 tanesi Arafat- Müzdelife, 2 tanesi hazar, 1 tanesi meşguliyet, 1 tanesi de cem'in yasaklığı ile alakalıdır. (bk. Tahâret, 136; Hayz, 5; Salât, 12, 18, 20; Mevâkît, 42, 44- 49; Ezan, 18- 20; Menâsik, 207, 210.)

⁸⁰⁴ Tirmîzî'nin süneninde rastladığımız hadislerin 1 tanesi sefer, 1 tanesi hastalık, 1 tanesi hazar, 1 tanesi de cem'in yasaklığı hakkındadır. (bk. Tahâret, 95; Salât, 24; Cuma', 42.)

⁸⁰⁵ İbn Mâce'nin sünenindeki hadislerin 2 tanesi sefer, 1 tanesi hastalık, 3 tanesi Arafat ve Müzdelife'de cem' ile alakalıdır. (bk. Tahâret, 117; İkâme, 74; Menâsik, 59, 60, 84.)

⁸⁰⁶ Dârimî'nin süneninde bulabildiğimiz hadislerin 2 tanesi sefer, 8 tanesi hastalık, 5 tanesi Arafat- Müzdelife'de cem' ile alakalıdır. (bk. Vudû', 84; Salât, 124, 182, 183; Menâsik, 52.)

⁸⁰⁷ İmam Mâlik'in Muvatta'ındaki hadislerin 4 tanesi sefer, 1 tanesi hazar, 2 tanesi yağmur, 4 tanesi ise Arafat ve Müzdelife'de yapılan cem' ile alakalıdır. (bk. Sefer, 1-6; Hac, 196-199.)

⁸⁰⁸ İbn Hanbel'in müsned'indeki hadislerin 13 tanesi hazarda, 39 tanesi seferde, 1 tanesi meşguliyet, 4 tanesi özür, 17 tanesi hac, 2 tanesi ise cem'in yasaklığı hakkındadır. Bk. **I**, 136, 180, 217, 221, 223, 244, 251, 273, 280, 283, 346, 349, 351, 354, 360, 366, 267, 375, 384, 418, 423, 426, 434, 449; **II**, 4, 7, 8, 12, 18, 33, 34, 51, 54, 56, 59, 62, 63, 77, 78, 80, 100, 102, 106, 110, 124, 125, 129, 148, 150, 152, 157, 179, 180, 181, 204; **III**, 25, 138, 151, 247, 265, 348, 417; **V**, 228, 229, 230, 233, 236, 237, 238, 241, 418, 419, 420, 421; **VI**, 139, 382, 439, 440.

- a) Yağmur sebebiyle cem'
- b) Meşguliyet sebebiyle cem'
- c) Özur (Hastalık) sebebiyle cem'

4-Ceme cevaz vermeyen hadisler.

A. ARAFAT VE MÜZDELİFE'DE CEM' İLE İLGİLİ HADİSLER

Kaynakların ifade ettiğine göre, Nebi (s.a.s), veda haccında Arafat'ta öğle ile ikinci namazlarını öğle vaktinde (cem-i takdim), Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını yatsı vaktinde (cem-i te'hîr) birleştirerek kılmış, vefatından sonra da uygulama bu şekilde devam etmiştir. Bu konuda hiç ihtilaf olmamıştır.⁸⁰⁹ Çünkü Veda Haccı sırasında Hz. Peygamberin uygulaması ve sözleri namaz vakitlerini belirleyen âyet ve hadisleri tahsis edecek kuvvettir.⁸¹⁰

Fakat fakihler bu cem ruhsatının illetini sınırlamada –hac ibadeti sebebiyle mi yoksa sefer sebebiyle mi olduğu hususunda- ihtilaf etmişlerdir. Hasanu'l-Basrî (ö.110/728), Mekhûl (ö.113/731), İbn-i Sîrîn, İbrâhîm en-Nehâî (ö.95/714), Ebû Hanîfe (ö.150/767), Şâfi'lerden de zayıf bir görüş, bu cem'in ibadetten dolayı olduğu kanaatinindedir. Bunun için bu âlimlere göre Arafat'ta ve Mekke'de ikâmet edenle etmeyen, Müzdelife'de de Müzdelife'de ikâmet edenle etmeyen arasında hiçbir fark yoktur. Kısacası Arafat ve Müzdelife'de mukîm olan da seferi olan da cem' etme ruhsatına sahiptir. Fakihlerin çoğunluğu ise (Mâlikî, Şâfi ve Hanbeli Mezheplerinde tercih edilen görüş) Arafat ve Müzdelife'deki cem'in, seferden dolayı verilmiş bir ruhsat olduğu kanaatinindedirler. Bu konuda da Nebi (s.a.s)'in diğer seferleri hakkındaki meşhur sahih hadisleri delil olarak getirmişlerdir.⁸¹¹ Ancak Malikiler, Arafat ve Müzdelife'deki cem'in, seferden dolayı verilmiş bir ruhsat olduğu kanaatinde olmakla beraber, aynı zamanda buralarda yapılan cem'i kuvvetli bir sünnet olarak kabul etmelerinden dolayı Arafat ve Müzdelife'de

⁸⁰⁹ İbn Rüşd, a.g.e, I, 319; Ünal, Halit, a.g.m, s. 227; Naim, Ahmet, a.g.e, II, 487.

⁸¹⁰ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 257.

⁸¹¹ Komisyon, Mevsûa, XV, 284; Kâsânî, a.g.e, I, 581; Zeylaî, a.g.e, I, 235-236.

mukîm olanın da seferi olanın da cem' etme ruhsatına sahip olduğunu kabul etmektedirler.⁸¹²

Kütübü't-Tis'a'da Arafat ve Müzdelife'de cem' konusuyla ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır.⁸¹³ Şu iki hadisi örnek olarak zikredebiliriz;

1- Abdullah b. Mesud, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaptığı bir hacc sırasında, Müzdelife'de akşamla yatsı namazlarını birleştirerek kılmış, sabah namazını da erkence kıldırdıktan sonra, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Akşamla yatsıdan ibaret olan şu iki namazın, şu Müzdelife mevkiinde mutat olan vakitleri değiştirilmiştir. Sakın insanlar yatsı vakti girmeden Müzdelife'ye gelip de bu iki namazı erkenden birleştirmesin."⁸¹⁴

2- Cabir b. Abdullah (ö.78/697},

"... Rasulullah (s.a.s.) (Medine'de) dokuz sene kaldı, hac yapmadı. Hicretin 10. yılında Rasulullah'ın hac yapacağı insanlara duyuruldu... Arafat'a çıktı. Güneş meyledince (öğle vakti olunca)... Urane vadisine geldi. Burada insanlara hitabetti...⁸¹⁵ Sonra (müezzin) ezan okudu peşinden kamet getirdi. Peygamber (s.a.v.) öğle namazını kıldırdı. Sonra (müezzin) kamet getirdi Peygamber (s.a.v.) ikindiye kıldırdı. Öğlenin farzı ile ikindinin farzı arasında nafîle namaz kılmadı... Nihâyet Müzdelife'ye geldi. Orada akşam ve yatsıyı bir ezan ve iki kametle kıldırdı. İki namazın arasında nafîle namaz kılmadı demiştir.⁸¹⁶

Bu hadiste Nebi (s.a.s)'in hicretin onuncu yılında gerçekleşen Veda Haccı'nda insanlara bir ezan ve iki kametle namazları cem ederek kıldırıldığı ifade edilmektedir. Bu konuyla ilgili diğer hadisler incelendiğinde, Nebi

⁸¹² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 310; Cezîrî, a.g.e, I, 485; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 419.

⁸¹³ Buhârî, Hac, 83, 93,96, 97, 99, 146; Menâkîb, 23; Müslim, Salât, 249, 252; Hac, 285-288, 290, 292; Ebû Dâvud, Salât, 101; Menâsik, 56, 59, 64; Nesâî, Salât, 12, 18, 20; Mevâkıt, 48, 49; Ezan, 18-20; Menâsik, 207, 210; İbn Mâce, Menâsik, 59, 60, 84; Dârimî, Salât, 124, 182, 183; Menâsik, 52; Mâlik, Muvatta', Hac, 196-199; İbn Hanbel, I, 384, 418, 426, 434, 449; II, 33, 34, 56, 62, 125, 129, 152, 157; V, 418-421.

⁸¹⁴ Buhârî, Hac, 97; İbn Hanbel, V, 202.

⁸¹⁵ Bu hadiste olduğu gibi önce veda hutbesini okuyup sonra namaz kıldırıldığına dair rivayetler olduğu gibi önce öğle ve ikindi namazlarını cem ederek kıldırıp sonra hutbe okuduğuna dair rivayetlerde vardır. Bk. Ebû Dâvud, Menâsik, 60 (II, 467); İbn Hanbel, II, 129.

⁸¹⁶ Müslim, Hac, 19 (I, 886-889).

(s.a.s)'in insanlara namazları cem ederek kıldırırken, bir ezan ve bir kametle kıldırıldığını ifade eden hadislere de rastlanmaktadır.⁸¹⁷

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre Arafafta cem-i takdîm yaparken öğle ve ikinci namazları öğle vaktinde bir ezan ve iki kametle Malikîlere göre ise, iki ezan ve iki kametle kılınır. Bunun gerekçesi ise, bu durumda ikinci namazı vaktinden önce kılınmaktadır. Bunu cemaate bildirmek için kamet getirilir. Eğer kamet getirilmezse, cemaat nafîle namaz zannederek imamla birlikte kılmazlar. Bu iki farz arasında ise, nafîle/sünnet namaz kılınmaz.⁸¹⁸ Müzdelifede cem-i te'hîr yaparken ise, iki farz namaz bir ezan ve bir kametle kılınır. Bunun gerekçesi ise, burada yatsı kendi vaktinde kılındığı için, kamet yoluyla ikinci bir bildirim gereklidir. Ancak İmam Züfer, Arafat'ta yapılan cem'e itibar ederek bir ezan ve iki kametle kılınması gerektiği görüşündedir. Yatsının farzından sonra ise, iki rekât sünnet ile vitir kılınır.⁸¹⁹

B. SEFERDE CEM' İLE İLGİLİ HADİSLER

Daha önce geçtiği üzere fakihler Arafat'ta öğle ile ikinci namazlarını öğle namazı vaktinde ve Müzdelife'de de akşam ile yatsı namazlarını yatsı vaktinde birlikte kılmanın sünnet olduğunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu iki yer dışında iki namazı birlikte kılmanın cevazında ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın sebebi, cem'in cevazına dair hadislerden bir kısmının tefsirinde, bir kısmının sıhhatinde ve bu mes'elede kıyas etmenin cevazında ihtilâf etmeleridir. Kıyas etmenin cevazındaki ihtilafa gelince: Sâlim b. Abdullah (ö.106/724) Arafat ve Müzdelife'deki namazlara kıyas etmenin caiz olduğu görüşündedir. Cumhur ise, bu kıyası caiz görmemiştir. Zira

⁸¹⁷ Buhârî, Hac, 96 (II, 176); Müslim, Hac, 288, 290 (I, 937-938); Ebû Dâvud, Hac, 57 (II, 462); Menâsik, 57 (II, 464); Nesâî, Mevâkît, 48 (I, 292); Hac, 207 (V, 260); Menâsik, 57 (II, 476); Tirmizî, Salât, 56 (III, 235).

⁸¹⁸ Mevsîlî, a.g.e, I, 149; Merğînânî, a.g.e, I, 155; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 711; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 291; Komisyon, İsam İlmihâli, I, 528; Ünal, Halit, a.g.e, s. 277; Bayındır, Abdülaziz, a.g.e, s. 368; Karagöz, İsmail, Hakses Der, Mart-1998, sayı, 399, “**Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi I**”, s. 6.

⁸¹⁹ Mevsîlî, a.g.e, I, 151-152; Merğînânî, a.g.e, I, 158; Meydânî, Lübab, I, 187; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 718; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 297; Komisyon, İsam İlmihâli, I, 537; Karagöz, İsmail, a.g.e, s. 6.

kıyasta ortak sebep aranır. İbadetlerin çoğu ise, sebebi bilinmeyen birer taabbüddür. Bunun için ibadetler arasında kıyas yapmak zayıf bir yoldur.⁸²⁰

Tirmizî (ö. 279/892) ve Aynî (ö. 855)'nin belirttiğine göre iki namazı cem ederek kılan sahabeler şunlardır: Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Enes b. Mâlik (ö. 91/710), Abdullah b. Amr (ö. 68/683), Âişe (ö. 58/677), Abdullah ibn Abbâs (ö. 68/687), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Abdullah ibn Ömer (ö. 73/692), Huzeyme ibn Sâmit, Abdullah İbn Mes'ud (ö. 32/657), Ebû Eyyûb el- Ensârî (ö. 49/669), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693), Ebû Hureyre (ö. 57/677).⁸²¹

Hadislerle ilgili âlimlerin ihtilaf etmelerindeki etkenleri kısaca açıkladıktan sonra seferde cem' ile ilgili hadisleri sunmaya çalışacağız. İncelemeye çalıştığımız Kütüb'ü-Tis'a'da, seferde cem' ile ilgili olarak Buhârî'nin Sahih'inde 10⁸²², Müslim'in Sahih'inde 11⁸²³, Ebû Dâvud'un Sünen'inde 11⁸²⁴, Tirmizî'nin Sünen'inde 1⁸²⁵, Nesâî'nin Sünen'inde 3⁸²⁶, İbn Mâce'nin Sünen'inde 2⁸²⁷, Dârimî'nin Sünen'inde 2⁸²⁸, Mâlik'in Muvatta'ında 4⁸²⁹, İbn Hanbel'in Müsned'inde de 39 hadis ile karşılaştık.⁸³⁰

İncelememizin sınırlarını aşacağından dolayı bu hadisler arasından seçmiş olduklarımızla konumuzu açıklamaya devam etmeyi uygun bulduk.

3- İbn Abbas (ö.68/687),

⁸²⁰ İbn Rüşd, a.g.e, I, 319-321; Karagöz, İsmail, "Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi" IV, s. 9.

⁸²¹ Tirmizî, Sünen, II, 439; Davudoğlu, Ahmet, Müslim Şerhi, IV, 133; Karagöz, İsmail, a.g.e, II, 13.

⁸²² Buhârî, Vudû, 40; Salât, 93-94; Taksîr, 6, 13-16; Umre, 20, Cihad, 136.

⁸²³ Müslim, Müsâfirîn, 42-48; 51-53; Fedâil, 10.

⁸²⁴ Ebû Dâvud, Sefer, 5 (1206, 1207, 1208, 1209, 1210, 1212, 1215, 1217, 1218, 1220); Sefer, 10 (1234).

⁸²⁵ Tirmizî, Cum'a, 42.

⁸²⁶ Nesâî, Mevâkît, 42, 45-46.

⁸²⁷ İbn Mâce, İkâme, 74 (1069-1070)

⁸²⁸ Dârimî, Salât, 182 (1523, 1525)

⁸²⁹ Mâlik, Muvatta', Sefer, 1, 2, 3, 6.

⁸³⁰ İbn Hanbel, I, 136, 217, 244, 351, 360, 367; II, 4, 7, 8, 12, 51, 54, 56, 63, 77, 80, 100, 102, 106, 124, 148, 152, 179, 180, 181, 204; III, 138, 151, 247, 265, 348; V, 228, 229, 230, 233, 236, 237, 238, 241.

"Rasûlullah (sav) yolculuk esnasında, acelesi olmadığı, kendisini düşman takip etmediği ve korkmayı gerektirecek (tehlikeli) bir durum da olmadığı halde, akşam ve yatsı namazlarını cem ederdi.⁸³¹

4- Muaz b. Cebel (ö. 18/673),

Tebuk senesi Rasûlullah ile beraber yola çıktık. Rasûlullah öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cem ediyordu. Bir gün namazı tehir etti, sonra dışarı çıktı ve öğle ile ikindiye cem ederek kıldırdı, sonra girdi. Sonra tekrar çıktı ve akşam ile yatsıyı cem ederek kıldırdı. Sonra şöyle buyurdu: "İnşallah yarın Tebuk kaynağına varacaksınız. Güneş yükselmeden oraya varmayın. Oraya varanlar, ben gelinceye kadar suya dokunmayın,".....⁸³²

Resûlullah (s.a.) bu namazları fiilen yola devam ederken değil, yolculuk esnasında dinlenmek için konakladığı bir esnada kılmıştır. Çünkü "çıkıtı" ve "girdi" fiilleri eve veya ev hükmünde olan çadır ve benzeri yerlere girib çıkmak için kullanılır. Bu durum "bilfiil seferde olmadıkça iki namazı cem'etmek caiz değildir" diyenlerin aleyhine delildir. Bu hadis-i şerif Arafat ve Müzdelife'nin dışında bile olsa, yolculukta iki namazı birleştirerek kılmanın mutlak surette caiz olduğunu söyleyen ve ulemânın çoğunluğunu teşkil eden kimseler için de bir delildir.⁸³³

Hanefiler, öğle ile ikindi namazlarının birleştirilerek kılınması ise ikindinin ilk vaktindeki ihtilat (asr-i evvel ve asr-ı Sâni meselesi) ile açıklamaya - çalışmışlar ve şöyle demişlerdir. "Muhtemeldir ki öğle namazını her şeyin gölgesi bir misli olduğu vakte ertelemiş, sonra önce öğle namazını peşinden de ikindi namazını kılmıştır. Bu takdirde, "öğle namazının son vakti, her şeyin gölgesi bir misli olunca sona erer" diyenlere göre öğle namazı vaktinde kılınmış olur. "İkindi

⁸³¹ İbn Mâce, İkâme, 74.

⁸³² Mâlik, Muvatta', Sefer, 2; Müslim, Müsâfirîn, 53; Ebû Dâvud, Sefer, 5; İbn Mâce, İkâme, 74; Nesâî, Mevâkîf, 45; İbn Hanbel, V, 230, 233, 236, 238; Dârimî, Salât, 182.

⁸³³ İbn Kudâme, Muğnî, II, 115; Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim (ö.388/998), **Meâlimü's-Sünen Şerh'u- sünen-i Ebû Dâvud**; thr. Abdüsselam Abdüş Muhammed. Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, I, 227; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 385.

namazının ilk vakti her şeyin gölgesi iki misli olunca başlar" diyenlere göre de ikinci namazı vaktinde kılınmış olur.⁸³⁴

Hattâbî ise bu hadis hakkında şunları söylemektedir: "Cem" kelimesi, cem'in şeklî cem olarak anlaşılmasına manidir. Çünkü hakiki cem'de, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları kendi vaktinin dışında kılınmaktadır. Şeklî cem'de ise her namaz kendi vaktinde kılınmaktadır. Namazları cem etmek bir ruhsattır. Eğer cem onların dediği gibi olsaydı, bu her namazı vaktinde kılmaktan daha meşakkatli olurdu. Çünkü şeklî cem'de öğle ile akşamın son, ikindi ile yatsının ilk vaktini gözetlemek zorunluluğu vardır. Çünkü vakitlerin başlangıç ve sonunu avam bir yana, havassın bile pek çoğu bilemez.⁸³⁵

İbn Kudâme'de şöyle demiştir; Eğer cem, bu şekilde surî bir cem olsaydı, ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının cem edilmesinin de caiz olması gerekirdi. Hâlbuki böyle yapmanın haram olduğuna dair ümmet arasında ihtilaf yoktur.⁸³⁶

Aynî (ö. 855/1451) bu itirazlara şu şekilde cevap vermiştir:

Cemin bir ruhsat olduğunu biz de kabul ediyoruz. Fakat bir haber-i vahid, katî bir âyet olan "Namazları vaktinde kılın."⁸³⁷ Âyetiyle çatışmasın diye biz bunu cem-i sûrî'ye hamlettik. Allahu Taala da "Şüphe yok ki namaz, müminler için vakitleri belli bir farzdır."⁸³⁸ Buyurmuştur. Bizim görüşümüz vasıtasıyla hem âyete, hem de haber-i vahide uyulmuş olmaktadır. Onların görüşü ise, âyetle amel etmeyi terketmeyi gerektirir. Onların "cem-i salât bir ruhsattır." sözleri gereğince, mukîm iken yağmur ve korku sebebiyle iki namazın cemedilmesine cevaz vermeleri gerekir. Halbuki onlar buna cevaz vermediler. İbn Abbâs'ın: "Rasûlullah (sav) Medine'de korku ve yağmur yokken öğleyle ikindi ve akşam

⁸³⁴ Aynî, Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (ö.855/1451), **Umdetü'l-Kârî şerhi Sahihî'l-Buhari**, Kahire: İdaretü't-Tıbaatî'l-Müniriyye, [t.y.] 12 c, III, 568.

⁸³⁵ Hattâbî, a.g.e, I, 228; Aynî, a.g.e, III, 569; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn, Ahmed İbn Alî (Ö.852/1448), **Fethü'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî**, I-XVII, nşr, M. F. Abdulkaki, el-Mektebetü's-Selefiyye, t. ve yy., II, 477; Zeylaî, a.g.e, I, 238.

⁸³⁶ İbn Kudâme, Muğnî, II, 114; Aynî, a.g.e, III, 569.

⁸³⁷ Bakara, 2/238.

⁸³⁸ Nisâ, 4/103.

ile yatsı namazlarını cemetti."⁸³⁹ hadisini merdud tevillerle tevil etmişlerdir. Bizim kabul ettiğimiz görüşe göre hem Kur'an ile hem de bu konuda vârid olan bütün hadislerle, tevillere lüzum kalmadan amel etmek mümkün olmaktadır.

Hattabî'nin, "Çünkü vakitlerin başlangıç ve sonlarını avam bir yana..." sözüne gelince, kabule şayan değildir. Çünkü namaz dinin en önemli konularından birisidir. Kâmil bir müslüman, dininin en önemli konularıyla ilgili hususları nasıl bilmemezlik edebilir?

Bu söylediklerimizle İbn Kudâme'ye de cevap verilmiş olmaktadır. Onun ikindi-akşam ve yatsı-sabah namazlarını cemetmeyi kıyas etmesi bâtıldır. Çünkü bu namzlar arasında bir bağlantı olmadığı açıktır.⁸⁴⁰

İbn Kudâme, Arafat ve Müzdelife dışında cem'i kabul etmeyenlerin, "mütevâtir haberleri ahad haberlerle terk edemeyiz" sözlerine şöyle cevap veriyor:

"Biz mütevâtir hadisleri terk etmiyoruz. Onları tahsis ediyoruz. Mütevâtir hadislerin, sahih hadislerle; Kur'ân'ın haber-i vahid ile tahsisi ittifakla caizdir. Dolayısıyla sünnetin sünnetle tahsisi evleviyetle caiz olur" şeklinde cevap vermiştir.⁸⁴¹

5- Muaz b. Cebel (ö. 18/673),

"Peygamber (s.a.s), Tebuk savaşında güneş meyletmeden önce (öğle vakti girmeden) yola çıkarsa öğle namazını geciktirir, ikindi namazıyla birlikte cem ederek kılardı. Güneş meylettikten sonra yola çıkarsa öğle ve ikindi namazlarını cem ederek kılar sonra yola çıkardı. Akşam olmadan önce yola çıkarsa akşam namazını geciktirir, yatsı namazı ile birlikte kılardı. Eğer akşam olduktan sonra yola çıkarsa yatsı namazını öne alır ve akşam namazı ile birlikte kılardı." demiştir.⁸⁴²

Yolculukta namazın vaktinden önce cem'i takdîm (öne alınarak birleştirme) şeklinde kılınacağına delâlet eden bu hadisten başka açık hadis yoktur. Tirmizî bu hadisin "garîb" olduğunu söylemiştir. Çünkü muhaddislerce mâruf olan rivâyet

⁸³⁹ Bk. 20'nci hadis.

⁸⁴⁰ Aynî, a.g.e, III, 569.

⁸⁴¹ İbn Kudâme, a.g.e, II, 113.

⁸⁴² Ebû Dâvud, Sefer, 5; Tirmizî, Cum'â, 42.

Ebu'z-Zübeyr'in Ebu't-Tufeyl tarikiyle Muâz'dan rivâyet ettiği şu hadistir: Resûlullah (s.a.) Tebûk Gazvesinde öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı bir arada kıldı." Tirmizî, "Muhaddislerce mâruf olan rivâyet" sözleriyle daha önce tercümesini sunduğumuz 4'üncü hadis-i şerifi kast ediyor ki, gerçekten orada ikindinin öne alınarak öğle ile birlikte kılındığından bahsedilmiyor.⁸⁴³ Bu hadis Tirmizî'ye göre, hasen-garib, İbn Hibbân'a göre mahfûz, Ebû Dâvud'a göre münker, İbn Hazm'a göre munkatı, Hâkim'e göre mevzû'dur.⁸⁴⁴ Ebû Dâvud namazın vaktinden önce kılınacağını bildiren sabit bir hadîs olmadığını belirtir. Şevkani, bu hadisin Ebu't-Tufeyl rivâyetiyle Müslim'de mevcut olduğunu, Ebu't-Tufel'in ise sika olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁵

6- Nâfi şöyle demiştir:

İbn Ömer ile birlikte Mekke'den yola çıktık. Beraberinde Hafs b. Âsim b. Ömer ve Musâhık b. Amr b. Hıdâş vardı. Bu sırada güneş battı ve o ikisinden birisi "Namaz!" dedi, o ise buna ses çıkarmadı. Sonra diğeri "Namaz!" dedi, ona da ses çıkarmadı. Nâfi dedi ki: Ben de ona "Namaz!" dedim; "Ben Rasulullah'ı gördüm, yolculuğa çıktığında acelesi varsa bu iki namazı cem ederdi. Ben de ikisini (akşam ve yatsıyı) cemetmek istiyorum." cevabını verdi. (Nâfi') Bir kaç mil yol aldık, sonra (hayvanından indi) ve namazı kıldırdı. Yahya şöyle demiştir: "Nâfi bu hadisi bana başka bir defa rivâyet ettiğinde ise şöyle dedi: "Gecenin dörtte birine yakın bir müddet yol aldık, sonra indi ve namaz kıl(dır)dı."(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)⁸⁴⁶

Nâfi'den gelen başka bir rivâyet de şöyledir:

⁸⁴³ Tirmizî, Sünen, II, 440.

⁸⁴⁴ Âzimâbâdî, Ebû't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali (ö.1329/1911), **Avni'l-Ma'bûd şerhu süneni Ebi Davud**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 2. bs. Medine: El-Mektebetü's-Selefiyye, 1968, Birlikte: Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, Şerhü'l-hafız İbn Kayyim el-Cevziyye, IV, 63; Şevkânî, a.g.e, III, 262; Zeyleî, a.g.e, I, 238; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 408-409.

⁸⁴⁵ Şevkânî, a.g.e, III, 262; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 62.

⁸⁴⁶ İbn Hanbel, II, 77; Nesâî, Mevâkîf, 45 (I, 287).

«İbni Ömer (r.a)'ın Safiyye'nin imdadına yetişmesi istendi. O da hemen o akşam üç günlük yola çıktı. Akşama kadar yürüdü. "Namaz!" dedim, dönüp bakmadı, yürüdü. Karanlık çökünceye kadar devam etti. Sâlim veya bir başkası "Akşam oldu! Namaz!" dedi. Dedi ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) yolculukta acele gitmesi gerektiğinde bu iki namazı birleştirirdi. Ben de birleştirmek istiyorum. Yürüyün!" şafak kayboluncaya kadar yürüdü, sonra ikisini birleştirdi.»⁸⁴⁷

Arafat ve Müzdelife'den başka yerde iki namazı cem etmek caiz değildir diyen âlimlere göre burada ve 9'uncu hadiste geçen "şafak kayboldu" cümlesinin anlamı, şafak neredeyse kaybolmuştu, yani kaybolması yaklaşmıştı demektir. Delilleri ise, 10'uncu hadistir.⁸⁴⁸

Nafi dedi ki:

«İbni Ömer iki namazı bir kere birleştirmiştir. Eşi Ebu Ubeyd kızı Safiyye'nin hasta olduğu haberi geldi. İkinciye kıldıktan sonra ağırlıklarını almadan yola çıktı. Akşam namazı vakti oluncaya kadar süratle yürüdü. Arkadaşlarından birisi "Namaz!" dedi. Ona cevap vermedi. Sonra bir başkası dedi. Ona da cevap vermedi. Üçüncü biri konuşunca "Ben Rasulullah (s.a.s)'i gördüm. Yolculukta acelesi olduğu zaman iki namazı birleştirmek için bu namazı geciktirirdi, dedi."⁸⁴⁹

Hanefiler, Nâfi'nin, İbn Ömer'in bir veya iki defa cem yaptığını söylemesini cem'in caiz olmadığına delil olarak zikretmişlerdir.⁸⁵⁰

9- Abdullah b. Dînâr şöyle demiştir:

"Ben Abdullah b. Ömer ile beraber iken güneş battı, fakat yola devam ettik. Akşam olduğunu görünce (ona) "Namaz!" dedik. O yine şafak kaybolmasıya ve yıldızlar ortaya çıkıncaya kadar yola devam etti. Sonra (hayvanından) indi ve iki namazı cem ederek kıldırdı. Sonra da: "Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav)'ın benim gibi namaz kıldırıldığını gördüm" dedi. Yani iki namazı gece olduktan sonra cem

⁸⁴⁷ Ebû Dâvud, Sefer, 5 (1207-1213); Buhârî, Cihâd, 136; İbn Hanbel, II, 51. Nesâî, Mevâkît, 45 (I, 287).

⁸⁴⁸ Yenieî, Necati, a.g.e, IV, 389.

⁸⁴⁹ İbn Hanbel, II, 150; Buhârî, Taksîru's-Salât, 6.

⁸⁵⁰ Aynî, a.g.e, III, 567.

ettiğini söyledi. İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb, İbn Ömer'in namazları şafak kaybolduktan sonra cem ettiğini söylemiştir.⁸⁵¹

Hanefî olan Aynî (ö.855/1451) yedinci hadiste ve bu hadiste geçen şafağın batmasından sonra akşam namazının kılınması konusunda şöyle demektedir: "Şafak meselesi gerek sahabe ve gerekse de âlimler arasında ihtilafıdır. Şafak iki çeşittir. Birincisi, akşamleyin ufukta beliren kırmızı şafak, ikincisi de bu kırmızı şafaktan sonra ortaya çıkan beyaz şafaktır. Akşam namazı vaktinin tesbitinde Ebû Hanife ikinci manayı, İmameyn de birinci manayı tercih etmişlerdir. Peygamber (s.a.s) ve İbn Ömer muhtemeldir ki kırmızı şafak batıktan sonra cem yapmıştır. Bu takdirde, akşam namazı, "şafak, beyazlıktır" diyenlere göre, yatsı namazı da "şafak kırmızılıktır" diyenlere göre vaktinde kılınmış olur.⁸⁵²

10- Nâfi' ve Abdullah b. Vâkıd'dan:

"İbn Ömer'in müezzini "namaz (ı kılâlim!)" deyince ona, "yürü yürü!" dedi. Şafak kaybolmadan önce (hayvanından) indi ve akşam namazını kıldırdı. Sonra şafak kayboluncaya kadar bekledi ve yatsıyı kıldırdı. Sonra; "Rasûlullah (sav) acelesi olduğu zaman benim yaptığım gibi yapardı." dedi. İbn Ömer o gün ve gecesinde üç günlük yol kat etti."⁸⁵³

Hanefiler, şâyet Nebî (s.a.s)'in cem yaptığına dair hadisler sahih ise, bu hadislerin cem-i sûrî şeklinde tevil edilmesi gerektiği kanaatindedirler. Ravîlerin, hadislerdeki, "Nebî (s.a.s)'in, birinci namazın vaktinin çıkmasından sonra, ikinci namazın vaktinde, iki namazı cem yaptığı" şeklindeki açık ifadeleri, "ikinci namazın vaktine yaklaşmıştı" şeklinde tevil edilir. Bunun dayanağı ise, Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmesidir: "Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikle tutun, ya da iyilikle bırakın."⁸⁵⁴ Bu âyet-i kerîmedeki "bekleme sürelerini bitirme" ifadesi, "bekleme sürelerine yaklaştıkları

⁸⁵¹ Ebû Dâvud, Sefer, 5. (II, 17; no,1217); Nesâî, Mevâkît, 43 (I, 285)

⁸⁵² Aynî, a.g.e, III, 567,568; Davudoğlu, Ahmet, Müslim Şerhi, IV, 137; Bayındır, Abdülaziz, "Namazların Birleştirilmesi" İslamda Seferilik ve Hükümleri, s. 367.

⁸⁵³ Ebû Dâvud, Sefer, 5 (1212); Nesâî, Mevâkît, 45 (I, 287).

⁸⁵⁴ Bakara, 2/231.

zaman” anlamındadır. Çünkü iddetini tamamlayan bir bayanı evlilik bağı altında tutmanın imkânı yoktur. Hadisten delilimiz ise, Cebrâil (a.s)’ın imameti hadisidir. Bu hadiste Cebrâil (a.s)’ın, Nebî (s.a.s)’e öğle namazını, bir önceki günde kılmış olduğu ikinci namazı vaktinde kıldırıldığı ifade edilmektedir. Bu hadis de “ikinci namazına yakın bir vakitte kıldırıldı” şeklinde tevil edilir. Bu tevil şeklinde de ittifak vardır.

Râvî’nin yanılmış olabileceği: Başka bir tevil şekli ise, ravînin, her iki namazın bir vakitte eda edilmiş olduğunu zannetmiş olabileceğidir. Bu tevilin de doğru olduğunun delili, yukarıda zikretmiş olduğumuz hadistir.⁸⁵⁵

11- Esed b. Abdiluzâ kabilesinden İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb şöyle demiştir: "İbn Ömer ile Himâ'ya doğru yola çıktık. Güneş batınca ona "Namazı (kılmıyor muyuz?) demekten çekindik. Ufkun beyazlığı ve yatsının karanlığı gidince indi ve önce üç sonra da iki rekât olarak bize namazı kıldırıldı ve bize dönerek: "Rasûlullah (sav)'ın bu şekilde yaptığını gördüm." dedi.⁸⁵⁶

Alimlerin geneli Hanefilerin, “şafağın kaybolduğu”nu ifade eden hadisleri, neredeyse kaybolacaktı veya şafağı kırmızı şafak şeklinde yorumlayarak açıklamaya çalışmalarına cevap olarak bu hadisi öne sürerler. Çünkü bu hadis, şafağın beyazlığının da kaybolduğunu açıkça ifade etmektedir. Ancak Hanefi alimler onlara, “bu hadiste geçen beyazlıktan maksat, kırmızılıktan sonra ortaya çıkan beyazlık değil, güneş battıktan sonra ortaya çıkan birinci beyazlıktır.” diye cevap verirler.⁸⁵⁷

12- Abdullah b. Ömer(ö. 73/ 692) şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman akşam ile yatsı namazlarını cem ederdi."(Hadisin lafzı Mâlik'indir.)⁸⁵⁸

13- Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

⁸⁵⁵ Zeylaî, A.G.E, I, 237; İbn Nuceym, A.G.E, I, 267.

⁸⁵⁶ Nesâî, Mevâkît, 45; İbn-i Hanbel, III, 247.

⁸⁵⁷ Yenieî, Necati, A.G.E, IV, 404-405.

⁸⁵⁸ Mâlik, Muvatta', Sefer, 3 (I, 144); Buhârî, Taksîri's-Salât, 13, 14 (II, 38); Müslim, Müsâfirîn , 42, 43, 44 (I, 488); Nesâî, Mevâkît, 46 (I, 289); İbn Hanbel, II, 4, 7, 8, 63, 80, 102, 106, 148; Dârimî, Salât, 182.

"Rasûlullah (sav) yolculukta akşam ile yatsı namazını sadece bir defa cem etti.⁸⁵⁹

Bu hadis, Rasûl-i Ekrem'in ancak Arafat ve Müzdelife'de iken öğle ile ikindiye, akşamla da yatsıyı birleştirerek kıldığını bunun dışında ise asla birleştirme cihetine gitmediğini söyleyen Hanefi ulemasının delilini teşkil eder. Çünkü hadiste söz konusu edilen Rasûl-i Ekrem'in birleştirerek kıldığı bir namazdan maksadın, Arafat ve Müzdelife'deki kıldığı namaz olması gerekir. Bunun delili ise, Nebi (s.a.s)'in sadece Arafat ve Müzdelife'de cem yaptığını ifade eden 33 ve 34'üncü hadislerdir.

Fakat konumuzu teşkil eden bu hadisin senesinde Abdullah b. Nâfi el-Mahzûmî bulunduğu için zayıf olduğu da söylenmiştir.⁸⁶⁰

14- Enes b. Malik'ten; (ö.91/710)

Rasûlullah (s.a.s) süratle yol almak istediğinde öğle namazını ikindinin ilk vaktine tehir eder ve iki namazı cem ederdi. Akşam namazını da şafak kaybolunca yatsı ile cem edesiye kadar tehir ederdi.⁸⁶¹

15- Hz. Enes (r.a) anlatıyor:

"Rasûlullah (s.a.s), güneş batıya meyletmeden yola çıkınca, öğle namazını ikindi vaktine te'hîr eder, ikindi olunca mola verir, ikisini cem ederdi (beraber kıları). Yola çıkmazdan önce güneş batıya meyletti (öğle vakti girdi) ise, hareketten önce her ikisini de (öğle ve ikindi) kılar sonra yola çıkardı."

Bir rivâyette de şöyle gelmiştir: "...Acele yürümek gerekirse öğleyi ikindiye tehir eder, ikisini birleştirirdi, keza ufuktaki aydınlık kaybolunca da akşamla yatsıyı birleştirirdi."⁸⁶²

Enes (r.a)'dan rivâyet edilen bu iki hadis, seferde namazları cem ederek kılmanın caiz olduğunu söyleyen ulemanın delilidir. İki namazı bir vakitte cem'

⁸⁵⁹ Ebû Dâvud, Sefer, 5. (II, 13; no,1209)

⁸⁶⁰ Yenieş, Necati, a.g.e, IV, 392.

⁸⁶¹ Müslim, Müsâfirîn, 45, 46, 47, 48 (I, 489); Nesâî, Mevâkît, 45 (I, 287).

⁸⁶² Buhârî, Taksîri's-Salât, 15, 16 (II, 39); Müslim, Müsâfirîn, 46 (I, 489); Ebû Dâvud, Sefer, 5 (1218-1219); Nesâî, Mevâkît, 42 (I, 284-285)

etmeyi uygun görmeyen Hanefî uleması bu hadisi şöyle anlıyorlar: Resûl-i Ekrem (s.a.) öğle namazını ikindi vakti yaklaşınca kadar te'hir etmiştir. Öğleyi kılincaya kadar ikindi vakti girmişti. Böylece öğleyi son vaktinde, ikindiye de ilk vaktinde kılmıştır. Zahirde ise, iki namaz bir vakitte birleştirilmiş gibi gözüküyor.⁸⁶³

16- Cabir b. Abdullah (ö.78/697),

“Rasûlullah (s.a.s) daha Mekke'den çıkmadan önce güneş battı ve iki namazı Şerif (mevkiin)de cem etti.” Hişâm b. Sa'd da: “Bu ikisinin arası on mildir” demiştir.⁸⁶⁴

17- Ali b. Husayn'dan;

"Rasulullah (s.a.v.) gündüz yolculuğa devam etmek istediği zaman öğle ile ikindi namazlarını birleştirerek kıldı. Gece yolculuğuna devam etmek istediği zaman akşam Ve yatsı namazlarını birleştirerek kıldı" demiştir.⁸⁶⁵

18- Ömer b. Ali'den;

Hz. Ali yola devam eder, güneş batıp karanlık çökünce (hayvanından) iner, akşamı kıldırır, arkasından da yatsıyı kıldırır ve: “Rasulullah (s.a.s)'in böyle yaptığını gördüm derdi”⁸⁶⁶

19- Ali b. Ebî Tâlib'ten şu şekilde rivâyet edilmiştir;

“O (yani Hz. Ali (r.a)) yolculukta olduğunda güneş battıktan sonra ortalık iyice kararacak gibi oluncaya kadar yürürdü. Sonra iner, akşam namazını kıldı. Sonra akşam yemeğini ister ve yerdi. Sonra yatsıyı kıldı. Sonra da yoluna devam ederdi ve şöyle derdi: “Rasûlullah (s.a.s)'de böyle yapardı.”⁸⁶⁷

Hz. Ali'nin yukarıdaki rivâyette bildirilen uygulaması da Hanefî'lerin lehine bir delil teşkil etmektedir.

⁸⁶³ Yenieli, Necati, a.g.e, IV, 405-406.

⁸⁶⁴ Ebû Dâvud, Sefer, 5 (1215-1216); Nesâî, Mevâkît, 45.

⁸⁶⁵ Mâlik, Muvatta', Sefer, 1 (I, 145).

⁸⁶⁶ İbn Hanbel, I, 136.

⁸⁶⁷ Ebû Dâvud, Sefer, 10.(1234)

C. HAZARDA CEM' İLE İLGİLİ HADİSLER

Kütübü't-Tis'a'ya göre yapmış olduğumuz araştırmanın sonucunda elde edebildiğimiz hadislerin tasnifi şu şekildedir; Buhârî'nin Sahîh'inde 3⁸⁶⁸, Müslim'in Sahîh'inde 7⁸⁶⁹, Ebû Dâvud'un Sünen'inde 8⁸⁷⁰, Tirmizî'nin Sünen'inde 2⁸⁷¹, Nesâî'nin Sünen'inde 5⁸⁷², İbn Mâce'nin Sünen'inde 1⁸⁷³, Dârimî'nin Sünen'inde 8⁸⁷⁴, Mâlik'in Muvatta'ında 2⁸⁷⁵, İbn Hanbel'in Müsned'inde 17⁸⁷⁶

Hazarda cem ile ilgili hadisleri belirttiğimiz üzere iki kısımda incelemeyi uygun bulduk.

a) Sebepsiz Cem' ile ilgili Hadisler

b) Sebepli Cem' ile ilgili Hadisler. Bu hadisleri de kendi içerisinde üç grupta inceleyebiliriz:

a) Yağmur sebebiyle cem'

b) Meşguliyet sebebiyle cem'

c) Özür (Hastalık) sebebiyle cem'

1. Sebepsiz Cem' ile İlgili Hadisler:

20- İbn Abbas şöyle dedi:

«Rasulullah (s.a.s) Medine'de öğle ile ikindiye akşamla yatsıyı birleştirdi. Ne korku vardı, ne yağmur.» (Hadis ravilerinden Veki'i şu ilavede bulunmuştur) İbni Abbas'a dedim ki; "Bunu niye yaptı?" Şöyle dedi: «Ümmetini sıkıntıya sokmamak için.» Ebû Muaviye'nin rivâyetinde de şu vardır: İbni Abbas'a dendi ki,

⁸⁶⁸ Buhârî, Mevâkît, 12, 18; Teheccüd, 30.

⁸⁶⁹ Müslim, Müsâfirîn, 49, 50, 54-58.

⁸⁷⁰ Ebû Dâvud, Tahâret, 109 (287), 110 (293); 111 (294- 296); Sefer, 5 (1210, 1211, 1214)

⁸⁷¹ Tirmizî, Tahâret, 95; Salât, 24.

⁸⁷² Nesâî, Mevâkît, 44, 47; Tahâret, 136; Hayz, 5.

⁸⁷³ İbn Mâce, Tahâret, 117.

⁸⁷⁴ Dârimî, Vudû, 84 (782, 783, 790, 808-812).

⁸⁷⁵ Mâlik, Muvatta', Sefer, 4, 5.

⁸⁷⁶ İbn Hanbel, I, 217, 221, 223, 251, 273, 280, 283, 346, 349, 351, 354, 360, 366; VI, 139, 172, 382, 439, 440.

"Bununla maksadı neydi?" Şöyle dedi: "İstedi ki, ümmetini sıkıntıya sokmasın."⁸⁷⁷

Yağmurdan dolayı cem yapılabileceğini savunan âlimlerden bir kısmı, yağmur ve korku bulunmadığı halde Resûl-i Ekrem'in iki namazı birleştirerek bir arada kıldığını ifâde eden bu gibi hadisleri "şiddetli ve devamlı bir yağmur yoktu" şeklinde tev'il ederek "yine de Resûl-i Ekrem bu namazları az da olsa yağmurdan dolayı birleştirerek kıldı" demektedirler. Bir kısmı da bu hadisin zayıf olduğu kanaatindedir.⁸⁷⁸

21- İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) ile birlikte Medine'de sekiz ve yedi rekâtı birlikte kıldım. Öğleyi tehir, ikindiye ta'cil ve akşamı tehir, yatsıyı da ta'cil etti."⁸⁷⁹

22- İbn Abbâs'dan:

"Rasûlullah (sav) Medine'de, yolculuk ve korkulacak (tehlikeli) bir durum bulunmadığı halde, öğle ve ikindi namazlarını cem etti. Ben (Saîd b. Cubeyr) İbn Abbâs'a: "Niye böyle yaptı dersin?" dedim. "Ümmetinden hiç kimseyi zora koşmak istemediği için"cevabını verdi."⁸⁸⁰

Arafat ve Müzdelife dışında cem'in varlığını kabul etmeyen âlimler, Abdullah bin Abbas (r.a)'ın yukarıda verilen hadisini şu şekilde yorumlamışlardır: Gerek bizim âlimlerimizden gerekse muhalif görüşte olan âlimlerden hiç biri hizada iki namazın toptan kılınmasına cevaz vermemiştir. Bu da zikredilen cem'in bizim dediğimiz gibi birinci namazın tehir, ikincinin ise vakti girer girmez kılınmasından ibaret olduğunu gösterir. Aynı zamanda burada gerçek birleştirmenin kastedildiği hükmüne

⁸⁷⁷ Müslim, Müsâfirîn, 54; Ebû Dâvud, Sefer, 5; Tirmîzî, Mevâkit, 24; İbn Hanbel, I, 223, 273, 346, 354; V, 230.

⁸⁷⁸ Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 394-396.

⁸⁷⁹ Nesâî, Mevâkît, 44; Müslim, Müsâfirîn, 55.

⁸⁸⁰ İbn Hanbel, I, 283; Müslim, Müsâfirîn, 49-50; Ebû Dâvud, Sefer, 5; Nesâî, Mevâkît, 47; Mâlik, Muvatta', Sefer, 4.

varılması ilim adamlarının ortak görüşlerine (üzerinde icma' ettikleri hükme) aykırı olur."⁸⁸¹

Tirmizi, Hanefî'lerin görüşünü destekler tarzda İlel'inde şöyle söylemiştir:

"İki hadis dışında, bu kitapta yer alan hadislerin tümü, kendileriyle amel edilen ve ilim adamlarının görüşlerine esas aldıkları hadislerdir. Söz konusu iki hadisten biri konumuzu teşkil eden Abdullah bin Abbas (r.a)'ın hadisidir. İkincisi ise, içki içen kimsenin dördüncü defa tekrar içki içtiğinde öldürüleceğine dair Rasûlullah (sav)'ın emri ile ilgili hadistir. Kitabda her iki hadisin illetini açıkladık.

Sunenu't-Tirmizî'yi neşreden Ahmed Muhammed Şâkir, Tirmizî'nin yukarıda naklettiğimiz sözlerini zikrettikten sonra şöyle demiştir:

Burada Tirmizî İbn Abbâs hadisinin illetini açıklamamıştır. Ancak bu hadise aykırı düşen Haneş tarikiyle rivâyet edilen bir hadisi zikretmiş ve Haneş sebebiyle hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Fakat hadisle amel edildiğini söylemiş ve bazı ulemânın görüşlerini de nakletmiştir. Nevevî Müslim Şerhi'nde Tirmizî'yi reddetmiş ve şöyle demiştir: Tirmizî'nin içki içen kimsenin cezasıyla ilgili hadis hakkında söyledikleri doğrudur. Bu hadis mensuhdur ve bunun mensuh olduğuna icmâ delâlet etmektedir. İbn Abbâs'ın hadisine gelince ulemâ bu hadisle amel etmeyi terketmekte icmâ etmiş değildir. Bilakis ulemâ bu hadisle ilgili olarak çeşitli görüşlere sahiptirler.

a- Yağmur sebebiyle olduğu görüşü: Mütেকaddimûnun önde gelenlerinden bir cemaatın bu görüşte olduğu meşhurdur.⁸⁸² Bu görüş 20'nci hadisteki rivâyette "korku ve yağmur olmadığı halde..." lafzı sebebiyle zayıftır.

⁸⁸¹ Zafer Ahmed Et-Tehanevi, **İ'lâü's-Sünen**, 3. bs. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an Ve'l-Ulûm, 1415, 18 cilt II, 85; Davudoğlu, Ahmet, a.g.e, IV, 137; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 249-250;

⁸⁸² Hattâbî, a.g.e, I, 229.

Sonuç olarak, burada kastedilen birleştirmenin; korku, yolculuk ve yağmur gibi sebeplerden biri dolayısıyla olduğu ihtimali ortadan kalkmaktadır.

b- "Bu bulutlu bir havadaydı: Şöyle ki: Peygamber (s.a.s) öğle namazını kıldıktan sonra hava açılmış ve ikinci vaktinin girmiş olduğu anlaşılınca hemen peşinden ikinci namazını kılmıştır. Bu cevap da doğru değildir. Çünkü öğle ve ikindide bu hususta zayıf bir ihtimal varsa da akşam ve yatsıda böyle bir ihtimal asla mümkün değildir.⁸⁸³

Nevevî'nin akşam ve yatsı namazı açısından böyle bir şeyin düşünülmesinin mümkün olamayacağını ileri sürmesi, akşam namazının vaktinin dar olduğu (yani akşam namazının vaktinin sadece bir abdest almaya, üstünü giyinmeye ve akşam namazı kılmaya yetecek kadar olduğu) şeklindeki Şâfiî Mezhebi'nin görüşüne dayanıyor olabilir. Hanefi'lerde ise, akşam namazının vakti, yatsı namazının girdiği vakte kadar devam etmektedir. Buna göre ise, söz konusu ihtimal akşam ve yatsı namazları açısından da geçerlidir.⁸⁸⁴

c- Şeklî Cem yaparak namazlarını eda etti: "Öğleyi son anına tehir etti ve öğle namazını kıldırdı, öğle namazını bitirince ikindinin vakti girdi ve sonra da ikindiye kıldırdı ve böylece namazları cem suretinde olmuş oldu." Bu da zayıf veya batıldır. Çünkü bu tevil hadisin zahirine tamamen muhaliftir. İbn Abbas'ın konuşması esnasındaki tatbikatı ve yaptığıının doğruluğunu isbat için hadisi dayanak göstermesi ve Ebû Hureyre'nin onu tasdik etmesi, onun bu şekilde davranmasına karşı çıkmaması bu tevili açık şekilde reddetmektedir.⁸⁸⁵

Hafız İbn Hacer (ö.852/1448), Nevevî (ö.676/1277)'nin zayıf veya batıl gördüğü bu ihtimali Kurtubî (ö.671/1273), İmâmü'l-Harameyn, İbn Mâceşûn (ö.212/827), Tahâvî (ö.321/933) ve daha başkalarının beğendiğini hatta İbn

⁸⁸³ Tirmîzî, Sünen, I, 357; Nevevî, Şerh-ü Müslim, V, 218; Zafer Ahmed, a.g.e, II, 85-86; Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 92; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 250; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 145-146; Yenieli, Necati, a.g.e, IV, 396; Naim, Ahmet, a.g.e, II, 489.

⁸⁸⁴ Şevkânî, a.g.e, III, 265.

⁸⁸⁵ Tirmîzî, Sünen, I, 357-358; Nevevî, Şerh-ü Müslim, V, 218; İbn Rüşd, a.g.e, I, 320; Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 92; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 250; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 145-146. Bk. 26'nci hadis.

Seyyidinnas (ö.734/1333)'ın kuvvetli bulunduğunu söylemektedir. Aynı zamanda hadisler, mutlak manada alındığı zaman özürsüz olarak da iki namazın cem edilebileceğine hükmetmemiz gerekecek, oysa hadisler, cem-i suri şeklinde tevîl edildiği zaman bütün hadislerle amel edilmiş olacaktır.⁸⁸⁶

d- Hastalık veya ona benzer bir özür sebebiyle idi: Bu Ahmed b. Hanbel ve Şâfiîler'den Kadı Huseyn'in görüşüdür. el-Hattabî (ö.388/998), el-Mutevellî ve Şâfiîler'den er-Rûyanî de bu görüştedirler. Hadisin zahiri ve İbn Abbâs'ın tatbikatı ve Ebû Hureyre'nin onu tasdik etmesi⁸⁸⁷ dikkate alındığında, bu hadisin tevîli için "hastalık" özrü tercih edilir. Aynı zamanda hastalıktan dolayı çekilen sıkıntı, yağmurdan dolayı çekilen sıkıntıdan çok daha fazladır.⁸⁸⁸

Hafız İbn Hacer (ö.852/1448) bu cevabın düşündürücü olduğunu söylüyor. Çünkü Resûlullah (s.a.s) hastalık sebebiyle cemetmiş olsaydı kendilerinde hastalık özrü bulunanlar onun arkasında namaz kılar ve özürsüz olanlar kılmazdı. Oysa İbn Abbâs, iki namazı sahabesi ile beraber cem ettiğini açıklamaktadır.⁸⁸⁹

e- Bu hadise dayanarak ihtiyaç anında âdet edinmemek şartıyla iki namazın cemedilmesi caizdir. Ancak bunu âdet edinmemeyi şart koşmuşlardır. İbn Abbâs'ın "Ümmetine meşakkat vermek istemedi." sözünün zahiri ve İbn Abbâs'ın hadisteki cemin illeti olarak hastalık veya başka bir şeyi ileri sürmemesi, bu görüşü desteklemektedir.⁸⁹⁰

İbn Teymiye, namazları vaktinde kılmanın farz⁸⁹¹ olmasına dayanarak, herhangi bir özür olmadan namazın meşru olan vaktinden önce kılınması ya da sonraya bırakılması halinde, nefse zulmün söz konusu olacağını ve aynı zamanda bunun, şanı yüce Allah'ın hadlerini, sınırlarını çiğnemek anlamına

⁸⁸⁶ Zafer Ahmed, a.g.e, II, 86; Şevkânî, a.g.e, III, 265; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 251; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 396;

⁸⁸⁷ 26'ncı hadisi kastediyor.

⁸⁸⁸ Tirmîzî, Sünen, I, 358; Nevevî, **Şerh-ü Müslim**, V, 218-219; Hattâbî, a.g.e, I, 230; Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 93; Varol, Ahmet, a.g.e, III, 250; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 146.

⁸⁸⁹ Zafer Ahmed, a.g.e, II, 86; Şevkânî, a.g.e, III, 265; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 396;

⁸⁹⁰ Tirmîzî, Sünen, I, 358; Nevevî, a.g.e, V, 219; Hattâbî, a.g.e, I, 229; Şevkânî, a.g.e, III, 264-265; Zafer Ahmed, a.g.e, II, 81; Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 93; Naim, Ahmet, a.g.e, II, 488; Varol, Ahmet, a.g.e, III, 252; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 396; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 146.

⁸⁹¹ Nisâ, 4/103. "Şüpesiz ki namaz, mü'minler üzerine vakitleri belirli olarak farz kılınmıştır."

geleceğini vurgulamıştır.⁸⁹² Delili ise, şu âyetlerdir: "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."⁸⁹³; "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphe yok ki kendi kendisine zulmetmiş olur."⁸⁹⁴

2. Sebepli Cem' ile İlgili Hadisler

a) Yağmurdan Dolayı Cem' ile İlgili Hadisler

23- Nafi'den gelen bir rivâyet şöyledir:

“Emirler yağmurlu havada akşamla yatsı namazını cem ederlerse, Abdullah b. Ömer de onlarla cem ederdi.”⁸⁹⁵

24- İbnu Abbâs (r.a) demiştir ki:

"Resulullah (s.a.s) Medine 'de yedi ve sekiz (rekât) öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını (cem ederek) kıldı. Eyyub der ki : "Belki de bu, yağmurlu bir gecede idi. "Öbürü (Ebu 'ş-Şa'sâ): "Belki!" dedi."⁸⁹⁶

İmam Şâfiî «Mutlaka, yani ister gece, ister gündüz olsun yağmur sebebiyle cem caizdir» demiştir.⁸⁹⁷ İmam Mâlik ise «Gündüz caiz değil, fakat gece caizdir» demiştir. Yine «Havanın yağışlı olması şart değildir, geceleyin cevazı için yolların çamurlu olması da kâfidir» demiştir.⁸⁹⁸

İmam Şâfiî, İmam Mâlik'in gece ile gündüz arasında ayırım yapmasını yadırgamıştır. Zira İmam Mâlik, yukarıda nakletmiş olduğumuz İbn Abbas hadisinden, öğle ve ikindi namazlarının cem edilmesini istisna etmiştir. Yani hadisinin bir kısmını red, bir kısmını da te'vil etmiştir. Cem'in cevazını yalnız geceye vermekle, öğle ile ikindiye dair olan kısmını reddetmiş ve «Bana öyle geliyor ki,

⁸⁹² İbn Teymiye, Takıyuddîn Ahmed b. Abdü'l-Halîm, (ö.728/1327), **Mecmuu'l-Fetâvâ**, Mekke 1398/1978. 1. Baskı, XXII, 30.

⁸⁹³ Bakara, 2/229.

⁸⁹⁴ Talak, 65/1.

⁸⁹⁵ Mâlik, Muvatta', Kasru's- Salât, 1.

⁸⁹⁶ Buhârî, Mevâkî; 12.

⁸⁹⁷ Nevevî, **Mecmu'**, IV, 253-254; Remlî, a.g.e, II, 278-279; Nevevî, **Müslim Şerhi**, V, 213; Günenç, Halil, **Büyük Şafii İlmihâli**, s. 188-189; Arslan, Ali, a.g.e, s. 211.

⁸⁹⁸ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 308-309; Dîbü'l-Buğâ, a.g.e, I, 420; İbn Rüşd, a.g.e, I, 323.

Peygamber (s.a.s) Efendimiz bunu havanın yağışlı olduğu zamanlarda yapmıştır» demek sureti ile diğer kısmını te'vil etmiştir. Bu ise, icma' ile caiz olmayan bir şeydir.⁸⁹⁹

İmam Mâlik'in, hadisinin bir kısmını red, bir kısmını da te'vil etmesinin sebebi, bu hadisten bir kısmının amel ile çeliştiğini görmesidir.⁹⁰⁰

23'üncü hadiste de rivâyet olunduğu üzere Medine'de hep akşam ile yatsı namazları cem edilmiş, öğle ile ikinci namazları ise cem edilmemişti. Fakat bunu şer'î delil yapmak, üzerinde durulacak bir mevzudur. Çünkü Mâliki ulemasından mütekaddim olanlar bunu, yani Medine'de uygulanagelen ameli, icma' sayarlar ki bu, tutarsız bir şeydir. Zira belli bölgelerdeki icmalarla ihticac edilemez.⁹⁰¹

İmam Malik, hadiste zikredilen Nebi (s.a.s)'in öğle ile ikinci namazlarını yağmur sebebiyle cem ettiğine dair rivâyeti açıklama sadedinde; "Nebi (s.a.s), öğle ile ikindiye cem yapması, bu namazların vaktinin ortak olduğunu insanlara bildirebilmek içindir." yorumunu yapmıştır.⁹⁰²

b) Meşguliyet Sebebiyle Cem'

Bazı alimler aşağıda zikredeceğimiz hadislerle dayanarak, ihtiyaç anında adet edinmemek şartıyla iki namazın cem edilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır.⁹⁰³

25-Câbir b. Zeyd'den:

"İbn Abbâs Basra'da öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı, iki namaz arasında fasıla vermeksizin kılmış, bunu meşguliyet sebebiyle yapmış ve Medine'de Rasûlullah (sav) ile beraber öğle ile ikinci namazlarını, aralarında fasıla vermeksizin (cem ederek) kıldığını iddia etmiştir."⁹⁰⁴

26- Abdullah b. Şakîk anlatıyor:

⁸⁹⁹ İbn Rüşd, a.g.e, 323.

⁹⁰⁰ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 308-309; İbn Rüşd, a.g.e, I, 323.

⁹⁰¹ Abdülkerim Zeydân, **Vecîz fi şerhi'l-kavaidi'l-fikhiyye fi ş-şeriatî'l-İslamiyye**, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2001, s. 175-177; İbn Rüşd, a.g.e, I, 323.

⁹⁰² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 309.

⁹⁰³ Nevevî, a.g.e, V, 219; Hattâbî, a.g.e, I, 229; Şevkânî, a.g.e, III, 264-265.

⁹⁰⁴ Nesâî, Mevâkît, 44.

"(Bir gün) İbn Abbâs, ikindiden sonra bize bir konuşma yaptı ve (konuşması) güneş batıp yıldızlar ortaya çıkıncaya kadar uzayınca insanlar kendisine namazı hatırlatmaya başladılar. Tam bu sırada Temîm oğullarından lafını sakınmaz birisi geldi ve "Namaz namaz" deyip, o da namazı hatırlatınca, İbn Abbâs: "Anasız kalası, sünneti bana mı öğretiyorsun?" dedi ve ilave etti: "Ben Rasûlullah'ın öğleyle ikindiye ve akşamla yatsıyı cem ettiğini gördüm." Abdullah b. Şakîk devam ederek şöyle demiştir: "İbn Abbâs'in bu sözüne içim yatmadı ve Ebû Hureyre'ya gidip onun söylediklerinin doğru olup olmadığını sordum. İbn Abbâs'ın dediklerini tasdik etti." (Hadisin lafzı Müslim'indir.)⁹⁰⁵

Hazarda cem etmenin caiz olduğunu savunanların başka bir delilleri de bu ve bundan önceki hadistir.⁹⁰⁶

c) Özur Sebebiyle Cem'

Aşağıda açıklayacağımız hadislere dayanan bazı alimler, hasta halde veya cemederek kılamadığı takdirde, meşakkat ve zorlukla karşılaşma ihtimali olan kişilerin, emzikli veya istihâzeli kadınların, kendisinde sürekli idrar akıntısı bulunan özürlü kimselerin, her namaz için suyla abdest alamayan veya teyemmüm edemeyen kimselerin, âmâ kimselerle yer altında çalışmakta olan işçilerin, iki namazı bir arada kılamadığı takdirde canına, malına, ırzına veya geçim vasıtasına zarar geleceğinden korkan kimselerin, işlerinin başından ayrılmaları imkânsız olan işçilerin cem yapabileceklerini savunmaktadırlar.⁹⁰⁷

27- Hz. Aişe şöyle dedi: O (yani söz konusu edilen müstehâza) ancak falancadır. Rasûlullah (s.a.s) ona her namaz için gusül yapmasını emretmişti. Sonra bu ona zor gelince, ona öğle ile ikindiye bir gusülle, akşam ile yatsıyı da bir gusülle cem etmesini (yani birlikte kılmasını), sabah için ise (ayrı bir) gusül yapmasını emretmişti.

⁹⁰⁵ Müslim, Müsâfirîn, 57, 58; İbn Hanbel, I, 251, 351.

⁹⁰⁶ Naim, Ahmet, a.g.e, II, 488-489.

⁹⁰⁷ İbn Kudâme, a.g.e, I, 204; Buhûfî, a.g.e, II, 6; Komisyon, Mevsûa, XXV, 288-289; İbn Müflih, a.g.e, II, 125-126; el-Makdisî, a.g.e, II, 68; Mecdü'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 134.

Ebû Muhammed (ed-Dârimi) dedi ki: Âlimler (onun isminin) Sehle bint Süheyl (olduğunu) söylüyorlar. Yezîd b. Hârûn ise, Süheyle bint Sehl (olduğunu) söylemişti.⁹⁰⁸

28- Hz. Aişe'den;

Bir kadının hayız kanı, Rasûlullah'ın (s.a.s) zamanında hiç kesilmeyip devam etmişti de (ona) şöyle emredilmişti. (Şu'be) dedi ki, Abdurrahman'a, "Ona Hz. Peygamber (s.a.s) mi emretmişti?" dedim. O da şu karşılığı verdi: "Sana Hz. Peygamberden (s.a.s) hiçbir şey rivâyet etmeyeceğim! (O kadına) öğleyi geriye (son vaktine) bırakması, ikindiye öne (ilk vaktine) alması ve ikisi için bir gusûl yapması, akşamı geriye (son vaktine) bırakması, yatsıyı öne (ilk vaktine) alması ve ikisi için bir gusûl yapması, sabah için de bir gusûl yapması emredilmişti."⁹⁰⁹

D. CEM' YAPMAYI YASAKLAYAN HADİSLER

29- Ebû Katâde'den:

"Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Uyku sebebiyle bir namazı vaktinden geçirmek kusur değildir. Kusur ancak, uyanık olduğu halde (bilerek) bir namazın vaktini, diğer namaz vaktine kadar tehir etmektir."⁹¹⁰

Tahâvî (ö.321/933), "Peygamber (s.a.s)'in bu sözünü, yolcu iken söylediğini, dolayısıyla bu sözün, yolcu ve mukim kimsenin namazları vaktinden sonraya bırakmasının kusur olduğuna delalet ettiğini" söylemiştir.⁹¹¹

30- İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Peygamber (s.a.s) özürsüz olarak kim iki namazı birleştirerek kılsa büyük günah kapılarından bir kapıya gelmiştir, buyurdu" demiştir.⁹¹²

⁹⁰⁸ Dârimî, Vudû, 84; Ebû Dâvud, Tahâret, 111; İbn Hanbel, 139.

⁹⁰⁹ Dârimî, Vudû, 84; Ebû Dâvud, Tahâret, 111; Nesâî, Tahâret, 136; Hayz, 5; İbn Hanbel, VI, 172.

⁹¹⁰ Müslim, Mesâcid, 55; Ebû Dâvud, Salât, 11; Nesâî, Mevâkît, 53; Tirmizî, Mevâkît, 16; İbn Mâce, Salât, 10; İbn Hanbel, V, 298, 305.

⁹¹¹ Tahâvî, Ebû Ca'fer, Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Ezdi (ö.321/933), **Şerh'u Meâni'l-Âsâr**, Mısır, 1388/1968, I, 165; Zeylaî, a.g.e, I, 237.

⁹¹² Tirmizî, Mevâkît, 24.

Bu hadisi İkrime'den rivâyet eden Hanes b. Kays'ın durumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve diğerleri Haneş'in zayıf olduğunu söylemişlerdir. Buharî, "Haneş'in hadisleri münkerdir. Onun hadisi yazılmaz". Ukaylî, "Hanesin hadisine uyulmaz. Hadisin aslı yoktur," dedi" demiştir. "Haneş hadisciler arasında zayıftır. Haberi delil olarak kullanılmaz" demiştir.⁹¹³ Bu hadisi Hakim, Mustedrek'te Hanes'in İkrime'den, onun da Abdullah bin Abbas (r.a)'tan rivâyeti tarîkıyla vermiş ve sonra da şöyle söylemiştir: "Hanes bin Kays Rahebi, Ebu Ali lakabıyla bilinir. Yemen ahalisindedir. Kufe'de oturmuştur. Sika (güvenilir) biridir. Tehzib'de de onun hakkında uzun bir açıklama yapıldıktan sonra şöyle denilmektedir: "Ebu Mihsan onun saduk (doğru sözlü, hadis rivâyetinde derece itibariyle sikadan sonra gelen kişi) bir şeyh (hadis ravisi) olduğunu ileri sürmüştür. Ebu Bekr Bezzar ise onun hadiste pek sağlam olmadığını (leyyinu'l-hadis olduğunu) söylemiştir."⁹¹⁴ Mubârakfûrî, "Bu hadis cidden zayıftır" demiştir. İbn Hacer Askalânî, "Haneş'in bu hadisine uyulmaz. Bu hadisin aslı yoktur". İbn Main, "hadis "zayıftır": Nesâî, "Haneş, siga değildir, hadisi metruktur."; Sa'dî, "Haneş'in 'hadisleri cidden münkerdir". Dârakutnî, "hadis metruktür": Zehebî, "Haneş'in bu hadisi münkerâttan sayılmıştır"; Bezzar, "leyyinu'l-hadistir" demişlerdir.⁹¹⁵

Hanefiler, bu hadisleri seferde cem'in caiz olmadığına delil olarak zikretmişlerdir. Cem-i te'hîr'i ise, özür sebebiyle caiz görmüşlerdir. Ancak Hanefilere göre "sefer" özür değildir. Bir insanın malına ve canına karşı korkusu özür sayılır.⁹¹⁶ Fakat İmam Şâfiî, bu eleştiriye; "Sefer de bir özürdür" diye cevap vermiştir.⁹¹⁷

31- İbn Abbâs,

⁹¹³ Tirmizî, Sünen, I, 356-357.

⁹¹⁴ Zafer Ahmed, a.g.e, II, 85; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 247-248.

⁹¹⁵ Karagöz, İsmail, Hakses (Mayıs-1998), "Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi III", s. 12.

⁹¹⁶ Zafer Ahmet, a.g.e, II, 86.

⁹¹⁷ Mübârekfûrî, Ebü'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim (ö.1353/1934), **Tuhvetü'l-Ahvâzî bi-şerhi câmi't-tirmizi**, I, 560.

“Peygamber (s.a.s)’in vaktinin dışında namaz kıldığını görmedim. Ancak Müzdelife’de akşam ile yatsı namazlarını cem’ etti ve sabah namazını (mutat) vaktinden önce (alacakaranlıkta) kıldı” demiştir.⁹¹⁸

32- Abdullah b. Mesud (r.a.)’den, şöyle dediği nakledilmiştir:

"Ben Rasulullah (s.a.s.)'in bir namazı kendi vaktinden başka bir vakitte kıldığını görmedim. Ancak iki namaz müstesna: Arafat'ta öğle ile ikindiye, Müzdelife'de ise akşamla yatsıyı birlikte kılmıştır."⁹¹⁹

Hanefî fakihleri bu hadisi, Arafat ve Müzdelife dışında cem’in olmadığına delil getirmişlerdir ancak Arafat ve Müzdelife'nin dışında bile olsa, mutlak surette iki vakti birleştirerek namazları toptan kılmanın caiz olduğu görüşünde olan ulemâ, kendilerinin dayandıkları hadislerin seferde iki vakti birleştirerek kılmanın caiz olduğunu isbatlayan müsbet hadisler olduğunu, İbn Mes'ud hadisinin ise, menfi olduğunu, müsbet hadislerinse kaide icabı menfi hadislere tercih edileceğini söyleyerek kendi görüşlerinin daha isabetli olduğunu iddia ederler. Yine bu âlimlere göre Hanefîlerin dayandıkları bu hadis-i şerif, hazara ve sefere şâmil mânâsı umumî olan hadistir. Kendilerinin dayandıkları hadisler ise özel meselelere dair hadislerdir.⁹²⁰

Hanefî’ler ise, ravinin daha fakih olması ve ihtiyata uygun bulunması sebebiyle İbn Mes’ûd’un hadisini tercih etmiş ve çelişkili durumda ona öncelik tanımıştır.⁹²¹

IV. MEZHEPLERİN CEM' İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE DAYANDIĞI DELİLLER

A. MEZHEPLERİN CEM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

1. Arafat ve Müzdelife’de Namazların Cem’i:

Hanefî, Şâfiî, Hanbeli ve Malikilere göre Arefe günü Arafat’ta öğle ve ikindi namazlarını öğle vakti içinde birleştirerek birlikte kılmak (cem-i takdîm) sünnettir.

⁹¹⁸ Buhârî, Hac, 99; Ebû Dâvud, Menasik, 65; Nesâî, Mevâkît, 49; Hac, 202.

⁹¹⁹ Buhârî, Hac, 99; Müslim, Hac, 292 (1289); Ebû Dâvud, Menasik, 64 (1934); Nesâî, Mevâkît, 49(I,291-292).

⁹²⁰ Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 387.

⁹²¹ Bayındır, Abdülaziz, “Namazların Birleştirilmesi” İslamda Seferilik ve Hükümleri s. 367.

Müzdelife’de ise akşam ve yatsı namazlarını yatsı vaktinde birlikte kılmak (cem-i te’hîr), Hanefi Mezhebine göre vacib, diğer üç mezhebe göre ise sünnet kabul edilmektedir.⁹²²

a) Arafat’ta Cem Yapmanın Şartları:

Mezhepler Arafat ve Müzdelife’de verilen cem ruhsatının illetinin sefer mi yoksa ibadet mi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife, Arafat ve Müzdelife’de verilen cem ruhsatının illetinin ibadet olduğunu savunurken, Şâfiî, Maliki ve Hanbeli Mezhepleri, illetin sefer olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayı Arafat’ta yapılan cem-i takdim’in ve Müzdelife’de yapılan cem-i te’hîr’in şartlarını, sefer sebebiyle yapılan cem-i takdim ve cem-i te’hîr’in şartları gibi değerlendirmişlerdir.⁹²³

Ebu Hanife, Arafat’ta cem-i takdîm yapabilmenin illetini ibadet kabul ettiği için, Peygamberimiz (s.a.s)’in yapmış olduğu cemde bulunan; “Arefe günü hac için ihramlı olarak Arafat’ta bulunmak, Nemîre Mescidi’nde büyük cemaatle kılınması, Arafat’ta cem yaptıracak imamın devlet yöneticisi veya onun vekili olması” gibi şartların aynılarının geçerli olduğunu savunmuştur. Şâfiî, Malikî, Hanbelî mezhepleriyle Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre ise, namazları cem ederek kılan şahsın ihramlı olması gerekmediği gibi, Arafat’ta öğle ve ikinci namazlarını ister Nemîre Mescidi’nde, ister çadırlarda, ister cemâatle, isterse yalnız olarak cem-i takdîmle kılabilir. Arafat’ta cem yaptıracak imamın devlet yöneticisi veya onun vekili olması da şart değildir.⁹²⁴

Cem edilerek kılınacak olan öğle ve ikinci namazları arasında tertîbe riâyet etmek (yani önce öğleyi, sonra da ikindiye kılmak) ise Hanefilere göre şart olduğu

⁹²² İbn Müflih, a.g.e, II, 124; Makdisî, a.g.e, II, 68; Buhûtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Salahaddin el-Hanbeli (1051/1641), **Keşşâfü’l-Kına’ an metni’l-ikna**, Beyrut 1982, II, 5; Futûhî, a.g.e, I, 334-335; Nevevî, **Mecmu’**, IV, 253; Muhammed b. Ebû’l-Abbâs, a.g.e, II, 272-274; Nevevî, **Müslim Şerhi**, V, 212; Güneç, Halil, **Büyük Şafii İlmihâli**, s. 187; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 310; Cezîrî, a.g.e, I, 485; Dîbu’l-Buğâ, a.g.e, I, 419; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 718; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 297.

⁹²³ Komisyon, Mevsûa, XV, 284; Kâsânî, a.g.e, I, 581; Zeylâî, a.g.e, I, 235-236.

⁹²⁴ Halebî, a.g.e, I, 215; Komisyon, Mevsûa, VII, 188; Komisyon, Fetâvâyı Hindiye, II, 125-127; Bayındır, Abdülaziz, “Seferilikte Namazların Birleştirilmesi”, Seferilik ve Hükümleri, s. 368; Mevsîlî, a.g.e, I, 150; Merğînânî, a.g.e, I, 156; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 711; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 291; İsam İlmihâli, I, 528; Ünal, Halit, Diyanet İslam Ansk. Cem’ Maddesi, s. 277.

gibi, sefer sebebiyle cem'de anlattığımız üzere Şâfiî ve Hanbeli Mezheplerine göre de şarttır.⁹²⁵

Haneî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre Arafafta cem-i takdîm yaparken öğle ve ikinci namazları öğle vaktinde bir ezan ve iki kametle, Malîkîlere göre ise, iki ezan ve iki kametle kılınır. Bunun gerekçesi ise, bu durumda ikinci namazı, vaktinden önce kılınmaktadır. Bunu cemaate bildirmek için kamet getirilir. Eğer kamet getirilmezse, cemaat nafîle namaz zannederek imamla birlikte kılmazlar. Bu iki farz arasında ise, nafîle/sünnet namaz kılınmaz.⁹²⁶

b) Müzdelife'de Cem Yapmanın Şartları:

Haneîlere göre Müzdelife'de yapılan cem-i te'hîr'in geçerli olabilmesi için; hac için ihramlı olunması, Arafat vakfesinin yapılmış olması, Müzdelife sınırları içinde olunması, yatsı namazının vaktinin girmiş olması şarttır.⁹²⁷ Ancak akşamla yatsı namazlarının cem edilmesinde cemaate ihtiyaç yoktur. Ferdi olarak da cem yapılması caizdir.⁹²⁸

Bir kimse Arafat'ta veya yolda akşam namazını yolda kılsa, İmam Malik (ö.179/795), İmam Şâfiî (ö.204/819), İbn Hanbel (ö.241/855) ve Ebû Yusuf'a (ö.182/798) göre caiz olur. Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve İmam Muhammed'e (ö.189/804) göre caiz olmaz.

Müzdelife'de cem-i te'hîr yaparken, birleştirilerek kılınan namazlarda, iki farz namaz arasında nafîle namaz kılınması mekruh olduğu için, akşamın sünneti ile yatsının ilk sünneti terk edilir. Arafat'takinin aksine bütün mezheplere göre iki farz namaz, bir ezan ve bir kametle kılınır. Bunun gerekçesi ise, burada yatsı kendi vaktinde kılındığı için, kamet yoluyla ikinci bir bildirim gerek olmaz. Ancak

⁹²⁵ Komisyon, Fetâvâyi Hindiye, II, 125; Nevevî, **Mecmu'**, IV, 253-254; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 274-278; Nevevî, **Müslim Şerhi**, V, 213; Güneç, Halil, **Büyük Şafii İlmihâli**, s. 188; Arslan, Ali, **Büyük Şafii Fikhi**, s. 210-211; İbn Kudâme el-Makdisî, **El-Kâfi**, I, 202; Mansûr b. Yûnus, a.g.e, II, 8-9; Komisyon, **Mevsûa**, XXV, 287.

⁹²⁶ Mevsilî, a.g.e, I, 149; Merğînânî, a.g.e, I, 155; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 711; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 291; İsam İlmihâli, I, 528; Ünal, Halit, a.g.m, s. 277; Bayındır, Abdülaziz, a.g.e, s. 368; Karagöz, İsmail, Hakses Der, Mart-1998, sayı, 399, "**Namazların birleştirilerek Kılınması Meselesi I**", s. 6.

⁹²⁷ İsam İlmihâli, I, 536; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 297.

⁹²⁸ Merğînânî, a.g.e, I, 158; Meydânî, Abdulganî el-Gânimî, **Lübab fi Şerhi'l-Kitâb**, Dersaadet, tıpkı baskım, İstanbul, ty., I, 187.

İmam Züfer, Arafat'ta yapılan cem'e itibar ederek bir ezan ve iki kametle kılınması gerektiği görüşündedir. Yatsının farzından sonra ise, iki rekât sünnet ile vitir kılınır.⁹²⁹

2. Sefer Sebebiyle Namazların Cem'i:

Seferde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarının biliştirilerek kılınması konusunda, yukarıda belirtmiş olduğumuz hadislerle dayanarak 8 farklı görüş ortaya çıkmıştır. Seferde cem'le ilgili görüş ortaya koyabilmemiz için, tarihte, seferde cem hakkında ortaya konmuş görüşleri açıklamayı uygun buluyoruz.

1. Yolcu için mutlak olarak öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazların cem-i takdim veya cem-i tehîr ile kılınmasını caiz görenler: Ali (ö. 40/661), Said b. Ebî Vakkas (ö. 55/675), Said b. Zeyd (ö. 51/671), Usâme b. Zeyd (ö. 54/ 674), Muaz b. Cebel (ö.18/639), Ebu Musa el-Eş'arî (ö.44/664), Abdullah İbn Ömer (ö. 73/692), Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687) bu görüşü savunan sahabîlerdendir. Bir kısım Tâbiî'nden de bu görüş nakledilmiştir. Ata b. Ebî Rabâh (ö.115/733), Tavus b. Keysan (106/724), Mücahid b. Cebr (ö.103/721), İkrime (107/725), Cabir b. Zeyd (ö.93/711), Rabîaü'r-Re'y (ö. 136/753), Ebu'z-Zinad (ö.174/790), Muhammed b. el-Münkedir (ö.130/748), Safvân b. Süleym (ö. 132/749), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/741), Urve b. Zübeyr (ö. 94/712), Ebu Seleme (ö. 104/722), Said b. el-Müseyyeb(ö.94/712) bunlardandır. Fukahânın bir kısmından da bu görüş nakledilmiştir. Süfyan es-Sevrî (ö.171/778), Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), İshak b. Râhuye (ö.238/852), Ebû's-Sevr (ö.240/850), İbnü'l-Münzir (ö.318/930), Malikîlerden Eşheb b. Abdilazîz (ö.204/819), Medînelilerin rivâyetine göre İmam Malik b. Enes bu görüştedir. Buhârî (ö.256/869), Hattâbî (ö.388/998) ve Nevevî (ö.676/1277)... gibi bir çok âlim de bu görüştedir.⁹³⁰

⁹²⁹ Mevsîlî, a.g.e, I, 151-152; Merğînânî, a.g.e, I, 158; Meydânî, a.g.e, I, 187; Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 718; Yazıcı, Seyfettin, a.g.e, s. 297; İsam İlmihâli, I, 537; Karagöz, İsmail, Hakses Der, Mart-1998, sayı, 399, "Namazların birleştirilerek Kılınması Meselesi I", s. 6.

⁹³⁰ Aynî, a.g.e, III, 566-567; Âzimâbâdî, a.g.e, IV, 52; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 477; Hattâbî, a.g.e, I, 227-228; İbn Kudâme, **Muğnî**, II, 112; İbn Rüşd, a.g.e, I, 322; Nâim, Ahmet, a.g.e, VIII, 375; Davudoğlu, Ahmet, **Müslim şerhi**, IV, 135; Karagöz, İsmail, Hakses

2. Yolculuğun acele yapılması gerektiği zaman cem'i caiz görenler: İmam Mâlik'in meşhur olan görüşü budur. Bu görüşü İmam Mâlik'ten İbn Kasım (ö.191/807) rivâyet etmiştir. Bu görüş aynı zamanda Usâme b. Zeyd (ö. 54/ 674) ile Abdullah İbn Ömer (ö. 73/692) den de rivâyet edilmiştir.⁹³¹

3. Seferde yolculuk süresinde cem'i caiz görenler: Mâlikîlerden İbn Habîb (ö.779/1377) bu görüştedir.

4. Seferde cem'in mekruh olduğu görüşünde olanlar: İbnü'l-Arabî (ö.543/1148), Mısırlıların İmam Malik'ten böyle rivâyet ettiklerini söylemiştir.⁹³²

5. Özürlü olanlar için cem'i caiz görenler: İmam Evzâî (ö. 157/774) bu görüştedir.⁹³³

6. Sadece cem-i te'hîri caiz görenler: Ahmed b. Hanbel İmam Malik bu görüştedir. İbn Hazm (ö.456/ 1063) da bu görüşü tercih etmiştir. İmam Evzaî'nin bir görüşü de böyledir.⁹³⁴

7. Ancak sevap olan yolculuklarda cem'i caiz görenler: İmam Şâfiî'nin görüşü ve Medinelilerin İmam Malik'ten rivâyetleri bu şekildedir.⁹³⁵

8. Arafat ve Müzdelife hariç seferde ve hazarda mutlak olarak cem'i caiz görmeyenler: Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652), Sa'd b. Ebî Vakkas (ö.55/675), Abdullah b. Ömer (ö.73/ 692), Ömer b. Abdü'l-Azîz (ö.101/707), Câbir b. Zeyd (ö.93/712), İbn-i Sîrîn, Esved, İbrâhîm en-Nehâî (ö.95/714), Hasanu'l-Basrî (ö.110/728), Mekhûl (ö.113/731), Amr b. Dînâr (ö.126/744), Ebû Hanîfe (ö.150/767), Sevrî (ö.161/778), Esved ile ashâbı, Leys b. Sa'd (ö.175/791),

(Haziran-1998) “**Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi, IV**”, 9; Bayındır, Abdülaziz, “Seferilikte Namazların Birleştirilmesi”, Seferilik ve Hükümleri, s. 366.

⁹³¹ Aynî, a.g.e, III, 567; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 477; İbn Rüşd, a.g.e, I, 322; Nâim, Ahmed, a.g.e, VIII, 375; Davudoğlu, Ahmet, a.g.e, IV, 135; Karagöz, İsmail, a.g.e, IV, 10.

⁹³² Aynî, a.g.e, III, 567; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 477; Nâim, Ahmet, a.g.e, VIII, 375; Davudoğlu, Ahmet, a.g.e, IV, 135; Karagöz, İsmail, a.g.e, IV, 10.

⁹³³ İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 477; Karagöz, İsmail, a.g.e, IV, 10.

⁹³⁴ Aynî, a.g.e, III, 567; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 477; Nâim, Ahmet, a.g.e, VIII, 375; Davudoğlu, Ahmet, a.g.e, IV, 135; Karagöz, İsmail, a.g.e, IV, 11.

⁹³⁵ İbn Rüşd, a.g.e, I, 322.

İmam Ebû Yûsuf (ö.182/798), İmam Muhammed (189/804), İbn Kasım'ın (ö.191/807) rivâyetine göre İmam Malik (ö. 179/795) bu görüştedir.⁹³⁶

Araştırmamızı oluşturan Şâfiî, Maliki, Hanbeli ve Caferi Mezheplerine göre sefer sebebiyle cem konusunu daha iyi ortaya koyabilmek için, bu mezheplere göre seferin neyi ifade ettiğini belirtmemiz uygun olacaktır. “Sefer” Şâfiîlere göre bir insanın 81 km uzaklıktaki bir mesafeye 4 günden az kalmak üzere;⁹³⁷ Malikilere göre 90 km uzaklıktaki bir yere 4 günden az kalmak üzere; Hanbelilere göre 90 km uzaklıktaki bir mesafeye 4 gün ve 21 namaz vaktinden az kalmak üzere; Caferilere göre ise 48 km uzaklıktaki bir mesafeye 10 günden az kalmak üzere;⁹³⁸ gitmesi halinde söz konusudur.⁹³⁹

Mezheplere göre namazların cem edilmesini mümkün kılan seferin bazı özellikleri vardır. Şâfiîlerde kısa sefer konusunda iki görüş bulunmakla beraber kabul edilen görüşe göre (kavi-i cedit)⁹⁴⁰ ve Hanbelilere göre namazları cem yapmayı mümkün kılan bu sefer, namazları kısaltmanın caiz olacağı bir yolculuk olmalıdır. Yani Şâfiîlere göre en az 81, Hanbelilere göre ise en az 90 km mesafeye yolculuk yapılmalıdır. Kişi, bu durumda öğle ve ikindi, akşam ve yatsı namazlarını cem-i takdîm veya te'hîr etmek suretiyle kılmakta muhayyerdir. Ayrıca Şâfiîlere göre sefer belirli bir yere yapılmalıdır. Nereye gittiği belirsiz olup rasgele dolaşan kimse seferi sayılmaz.⁹⁴¹ Maliki Mezhebinin genel görüşü olarak kabul edilen seferden maksat ise, namazın kısaltılmasını gerekli kılan veya kılmayan mutlak manadaki seferdir. Bazı hallerde mukîmken bile cem yapılabiliriyorsa, kısa sefer sebebiyle cem yapılabilmesi normal

⁹³⁶ Aynî, a.g.e, III, 567; Zafer Ahmed, a.g.e, II, 81; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 477; İbn Kudâme, **Muğnî**, II, 112; Nâim, Ahmet, a.g.e, VIII, 375-376; Davudoğlu, Ahmet, Müslim Şerhi, IV, 136.

⁹³⁷ Nevevî, Mecmu', IV, 249; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 272; Nevevî, Müslim Şerhi, V, 212.

⁹³⁸ Fiğlâlî, Ethem Ruhi, a.g.e, s. 169.

⁹³⁹ Karagöz, “**Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi-I**” İsmail, Hakses Dergisi, s. 6.

⁹⁴⁰ Nevevî, **Mecmu'**, IV, 249; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 272; Nevevî, **Müslim Şerhi**, V, 212.

⁹⁴¹ Buhûtî, a.g.e, II, 5; İbn Kudâme, El-Kâfi, I, 202; Komisyon, Mevsûa, XXV, 284; İbn Müflih, a.g.e, II, 124-125; Makdisî, a.g.e, II, 68; Ebû'l-Berekât, a.g.e, I,134; Arslan, Ali, a.g.e, s. 208-212.

karşılmalıdır.⁹⁴² Sefer konusunda Şâfiî, Maliki ve Hanbelilerin ittifakla kabul ettikleri bir şart ise seferin haram, ya da mekruh amaçlı olmamasıdır. Günah olan şeylerde ruhsat olmaz. Günah için sefere çıkan kişi namazları ne cem edebilir ne de kısaltabilir.⁹⁴³ Malikilere göre seferden dolayı cem, sadece kara ve hava yoluyla yapılan seferlerde caizdir. Deniz yolculuğundaysa caiz değildir.⁹⁴⁴

Şâfiîlere ve Hanbelilere göre öğleyle ikindiye veya akşamla yatsıyı öne alarak veya sona bırakarak cemedip birleştirmek mubahtır fakat müstehap değildir. Arafat ve Müzdelife'deki cemler hariç, cem'i terk etmek bu konuda ihtilaf olması sebebiyle daha faziletli kabul edilmiştir.⁹⁴⁵

Şâfiî ve Hanbeli Mezheplerine göre cem-i takdîm için dört şart vardır:

a. Tertibe riayet etmek. Yani öğle ile ikindi namazları cem-i takdîm yapılarak kılınmak istense, önce öğle namazı, sonra ikindi namazı; akşam ile yatsı namazlarında da önce akşam namazı sonra yatsı namazı kılınması gerekir. Aksi takdirde namaz sahih değildir. Her iki namazın da iade edilmesi lazımdır. Ayrıca tertibe riayet ederek cem-i takdim şeklinde namaz kılındıktan sonra birinci namazın bozulduğu anlaşılırsa, her iki namazın iade edilmesi gerekir.

b. Cem edilecek namazlardan birincisini kılmaya başlarken iftitah tekbiri esnasında cem'e niyet etmek. Başlangıç tekbiriyle selam arasında herhangi bir yerde niyet getirilebilir.

c. Her iki namaz arasında fasıla vermemek. Ancak hafif şekilde abdest alıp kamet getirecek kadar bir fasıla konulursa bunun bir sakıncası olmaz. Ama aralarında, vakit namazına bağlı bir nafîle namaz kılınırsa bu takdirde iki

⁹⁴² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 307; Cezîrî, a.g.e, I, 483; İmam Mâlik, **Müdevvenetü'l-Kübrâ, (Riyâset-ü Sahnûn an İbni'l-Kâsım)**, I-XVI, Mısır, 1232/1905, Beyrut 1323. I, 116-117; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 414.

⁹⁴³ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 307; Cezîrî, a.g.e, I, 483; İmam Mâlik, a.g.e, I, 116-117; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 414; Buhûtî, a.g.e, II, 5; İbn Kudâme, Kâfi, I, 202; Komisyon, Mevsûa, XXV, 284; İbn Müflih, a.g.e, II, 124-125; Makdisî, a.g.e, II, 68; Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 134.

⁹⁴⁴ Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 414; Cezîrî, a.g.e, I, 484.

⁹⁴⁵ İbn Müflih, a.g.e, II, 124; Makdisî, a.g.e, II, 68; Buhûtî, a.g.e, II, 5; el-Futûhî, a.g.e, I, 334-335; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 273-274; Nevevî, Mecmu', IV, 253; Nevevî, Müslim Şerhi, V, 212; Günenç, Halil, Büyük Şafii İlmihâli, s. 187.

namazın cemedilişi sahîh olmaz. Bu şekilde yapılan cem'in geçerli olduğu görüşünde olanlar da vardır.

d. İkinci namaza başlayıncaya kadar seferin devam etmesi. İkinci namaza başlamadan önce cem yapmasını gerektiren yolculuk hali sona ermişse veya bulunduğu yerde kalmaya karar vermişse, ikinci namazın normal vaktinde kılınması gerekir.⁹⁴⁶

Malikilere göre ise cem-i takdîm için iki şart vardır:

a. Mola verdiği anda cem edilerek kılınabilen ilk namazların yani öğle veya akşam namazının vaktinin girmiş olması

b. İkinci molayı ise cem edilerek kılınabilen ikinci namazların vaktinin bitiminden sonra verecek olması. Yani ikindi namazını güneşin batmasından sonra, yatsı namazını da fecrin doğmasından sonra kılabilecek olması.

Öğle ve ikindi namazlarını cem etmeyi düşünen bir kişi eğer ikinci molayı güneşin sararmasından önce yapmaya niyet ederse, hareketten önce öğle namazını kılmalı, ikindi namazını ise ikinci molaya bırakmalıdır ki, bu vâcibtir. Çünkü ikinci mola, ihtiyarî vakit içinde yapılmış olacaktır. Durum böyle olunca ikindi namazını öne alarak öğleyle birlikte kılmaya sebep kalmamaktadır. Cemedilerek öğleyle birlikte kılınırsa, günahkâr olmakla birlikte yine de sahîh olur. İkinci molada da ihtiyarî vakit içinde ikindiye iade etmek mendub olur. Güneşin sararmasından sonra ve gurûbundan önce ikinci molaya niyet ederse, öğle namazını hareketten önce kılar. İkindiye ise dilerse öne alarak öğle ile birlikte kılar, dilerse ikinci molada kılmak üzere erteler.

Akşam ve yatsı namazını cem etmeyi düşünen bir kişi eğer ikinci molayı gecenin ilk üçte birinin sona ermesinden önce vermeye niyet ederse, yatsıyı o zamana ertelemelidir. Eğer ikinci molayı gecenin ilk üçte birinden sonra vermeye

⁹⁴⁶ İbn Kudâme, el-Kâfi, I, 202; Buhûtî, a.g.e, II, 8-9; Komisyon, Mevsûa, XXV, 287; İbn Müflih, a.g.e, II, 128-130; Makdisî, a.g.e, II, 72-73; Mecdü'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 134-135; Nevevî, Mecmu', IV, 253-254; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 274-278; Nevevî, Müslim Şerhi, V, 213; Güneç, Halil, a.g.e, s. 188; Arslan, Ali, a.g.e, s. 210-211.

niyet ederse, hareketten önce akşam namazını kılar. Yatsıyı ise dilerse akşam namazıyla birlikte cem-i takdîm ederek kılar, dilerse ikinci molada kılmak üzere erteler.⁹⁴⁷

Şâfiilere ve Hanbelilere göre namazları cem-i tehîr yaparak kılabilmek için gerekli olan iki sıhhat şartı vardır:

a. Birinci namaz vaktinde cem yapmaya niyetinin olması. Kişi niyetsiz olarak namazı vaktinden geciktirmiş olsa o namazı kaza etmesi gerekir. O namazı cem yapamaz.

b. İkinci namazın vaktinin girişine kadar öZRÜN devam etmesi. Çünkü cem'i caiz kılan özürdür. İkinci vaktin girmesinden sonra öZRÜN ortadan kalkmasının ceme tesiri olmaz. Daha önce geçtiği üzere iki namazın ceminde tertip şarttır. Cem'i-tehir'de peş peşe yapılma (aralıksız olma) şart değildir. İki namaz arasında nafil namaz kılmakta da bir beis yoktur. Aynı şekilde cem'e niyet etmek de şart değildir. Çünkü ikinci namaz kendi vaktinde kılınmıştır.⁹⁴⁸

Malikilere göre ise cem-i te'hîr için iki şart vardır:

a. Yolculuk halindeyken cem edilerek kılınabilen ilk namazların yani öğle veya akşam namazlarının vaktinin girmiş olması.

b. Mola vermeye cem edilerek kılınabilen ikinci namaz olan ikindi namazı için güneşin sararmasından önce, yatsı namazı için ise gecenin ilk üçte birinden önce niyet etmiş olması. Bu şartlar oluştuğunda kişi öğle namazını ikindi namazına, akşam namazını da yatsı namazına tehir ederek kılması uygun olur.⁹⁴⁹

Malikiler ayrıca seferde bazı durumlarda cem-i sûrî yapılması gerektiği görüşündedirler. Bunun için ise bazı şartların gerçekleşmesi gerekir:

a. Sefer halinde iken cem edilerek kılınabilen ilk namazlar olan öğle veya akşam namazlarının vaktinin girmiş olması.

⁹⁴⁷ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 310; Cezîrî, a.g.e, I, 484; Dîbu'l-buğâ, a.g.e, I, 416-418.

⁹⁴⁸ Buhûtî, a.g.e, II, 9-10; Komisyon, Mevsûa, XXV, 287-288 İbn Müflih, a.g.e, II, 129-131; el-Makdisî, a.g.e, II, 73-74; Mecdü'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 135-136; Nevevî, Mecmu', IV, 253-254; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 278-279; Nevevî, Müslim Şerhi, V, 213; Güneç, Halil, a.g.e, s. 188-189; Arslan, Ali, a.g.e, s. 211.

⁹⁴⁹ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 311; Cezîrî, a.g.e, I, 484; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 416-418.

b. Mola vermeye cem edilerek kılınabilen ikinci namazlar olan ikinci namazının bitiminden veya yatsı namazının bitiminden sonra niyetlenmiş olması. Bu durumdaki bir kişi öğle veya akşam namazını ihtiyarî vaktinin sonunda, ikinci veya yatsı namazını da ihtiyarî vaktinin başında kılar.⁹⁵⁰

3. Yağmur, Kar ve Dolu Sebebiyle Cem:

Namazın yağmurdan dolayı cem edilerek kılınabileceğini savunanlar: Abdullah İbn Ömer (ö.73/692), Urve b. Zübeyr (ö.94/712), Said b. Müseyyeb (ö.94/712), Ömer b. Abdü'l-Azîz (ö.101/707), Eban b. Osman (ö.105/723), Ebû Bekir b. Abdurrahman, İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/741), Ebu Seleme (ö.104/722), Evzâî (ö.157/774) ve Medine fakihlerinin hepsinin görüşü bu yöndedir.

Şâfiî, Maliki ve Hanbeli Mezhepleri de, yağmur sebebiyle namazların cem yapılabileceği görüşündedirler.⁹⁵¹ Ancak bunun için birbirinden farklı şartlar ileri sürmektedirler.

Şâfiîler, mukim de olsa, yağmur yağıyorsa veya erimiş kar ve dolu olursa, eve gidip tekrar camiye dönmek zor olduğundan namazların cem-i takdim olarak kılınabileceği görüşündedirler. Yağmur sebebiyle namazların cem-i te'hîr yapılarak kılınması konusunda iki rivayet nakledilmektedir. Birinci rivayete göre (kavl-i kadîm), yağmur sebebiyle cem-i te'hîr yapılması caizdir. İkinci rivayete göre ise (kavl-i cedîd), cem-i te'hîr yapılması uygun olmaz. Çünkü yağmur çoğu kez ikinci namazın vaktinde kesilir. Bu durumda namaz özür olmaksızın vaktinin dışına çıkarılmış olur. Bundan dolayı sadece cem-i takdim yapılması mümkündür. Mezhepte kabul edilen görüş de budur.⁹⁵²

Şâfiîlere göre yağmurlu havalarda cem-i takdîm yapılabilmesi için şu şartların bulunması gerekir; Niyet, tertip, tetebu' (iki namazı peş peşe ara vermeden kılmak), yağmurun namaz boyunca devam etmesi, ikinci namazların cemaatle kılınması, caminin evden uzak olması ve camiye gidecek olursa sıkıntının bulunması.

⁹⁵⁰ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 311; Cezîrî, a.g.e, I, 484; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 418.

⁹⁵¹ Hattâbî, a.g.e, I, 229; Naim, Ahmet, a.g.e, II, 487; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 145.

⁹⁵² Nevevî, Mecmu', IV,258.

Şâfîilere göre hem öğle namazıyla ikinci namazı hem de akşam namazıyla yatsı namazı yağmur sebebiyle cem edilerek kılınabilir. Cuma namazı da cem-i takdim yapılabilmesi yönüyle öğle namazı gibidir.⁹⁵³

Maliki Mezhebi yağmur sebebiyle cemin caiz olmasının sebebinin meşakkat olmasına dayanarak karanlıkla beraber çamurun bulunması durumunda da cem-i takdîm yapılabileceğini savunmuştur. Çünkü aynı illet karanlıkla birlikte çamurun bulunması durumunda da mevcuttur.⁹⁵⁴ Hanbeliler ise kıyası daha da geniş tutarak elbiseleri ıslatan ve meşakkate yol açan yağmurun yanında kar, buz, dolu, soğuk, çamur, bataklık, şiddetli ve soğuk rüzgâr gibi sebeplerden ötürü de namazların birleştirilerek kılınabileceğini savunmuştur.⁹⁵⁵ Maliki ve Hanbeli mezheplerine göre bu sebebe dayanarak sadece akşam ve yatsı namazları cem yapılabilir. Bu özürler sebebiyle cem'i akşam ve yatsı namazlarına has kılmanın sebebi ise sadece akşam ve yatsı namazları hakkında rivâyet olmasıdır. Aynı zamanda akşam ve yatsı namazlarının karanlıkta kılınmaları sebebiyle daha fazla meşakkate sebep olurlar.⁹⁵⁶

Maliki Mezhebine göre akşam ve yatsı namazları sadece cemaatle cem-i takdîm şeklinde kılınabilir ve camiden başka yerde de cem yapılamaz. Ancak en uygun olanı cem yapmamaktır.⁹⁵⁷ Hanbeli Mezhebine göre akşam ve yatsı namazlarını cem ederek kılan kimsenin mescide giden yolunun üstünde tavan da olsa, cemi evinde de yapsa, mescidde de yapsa hüküm değişmez. Erdemli olan, cem-i takdim ve te'hîrden hangisi daha kolaysa onu yapmaktır. Eğer ikisi de aynı olursa daha iyisi olan, cem-i te'hîr yapmaktır. Çünkü bu daha ihtiyata uygun olandır ve bu şekilde yapmakta ihtilaftan kurtulma da vardır ve bütün hadislerle

⁹⁵³ Nevevî, a.g.e, IV, 262; Muhammed b. Ebû'l-Abbâs, a.g.e, II, 280-282; Günenç, Halil, a.g.e, s. 189; Arslan, Ali, a.g.e, s. 212-213.

⁹⁵⁴ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 308-310; Cezîrî, a.g.e, I, 484-485; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 420-422.

⁹⁵⁵ Buhûtî, a.g.e, II, 7-8; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 203-204; Komisyon, Mevsûa, XXV, 289-292; İbn Müflih, a.g.e, II, 126-128; el-Makdisî, a.g.e, II, 68-71; Mecdü'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 136-137.

⁹⁵⁶ Buhûtî, a.g.e, II, 7-8; İbn Kudâme, a.g.e, I, 203-204 ; Komisyon, Mevsûa, XXV, 289-292; İbn Müflih, a.g.e, II, 126-128; el-Makdisî, a.g.e, II, 68-71; Mecdü'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 136-137.

⁹⁵⁷ Cezîrî, a.g.e, I, 484-485; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 310; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 420-422.

amel edilmiş olur. Cem-i takdim veya te'hîrin faziletli olabilmesi için iki namaz arasındaki tertîbe riâyet edilmelidir.⁹⁵⁸

4. Hastalık Sebebiyle Cem:

İmam Malik, Ahmet b. Hanbel, ve Ata b. Ebî Rabah (ö.115/713) hastalık sebebiyle cemin caiz olduğunu savunmaktadır. İmam Şâfiî'nin meşhur görüşüne göre hastalık sebebiyle cem caiz değildir.⁹⁵⁹ Ancak mezhep içerisinde hastalık sebebiyle namazların cem edilebileceğini savunan alimler de vardır.⁹⁶⁰

Malikiler hasta olan bir kişinin cem yapabileceğini, seferde yapılan ceme kıyas ederek söylemişlerdir. Sefer sebebiyle namazların cem edilmesinin illeti meşakkattir. Bu illet hasta için daha geçerli ve hasta bu kolaylaştırmaya daha ihtiyaç sahibidir. Eğer hasta kimsenin her namaz için ayrı ayrı abdest alıp ayakta durması zor oluyorsa, meselâ karın ağrısına tutulmuş bir hastanın veya abdest alırken kendisine yardım edecek kimsesi bulunmayan hastanın cem yapması caizdir. Sara hastası olan veya baygınlık geçireceğinden korkan kimselerin de namazları cem etmesine ruhsat verilmiştir.⁹⁶¹

Malikilere göre hasta olan bir şahıs bazı durumlarda cem-i takdîm, bazı durumlarda ise cem-i sûrî yapabilir. Bir kimsenin, bulunduğu vakitten sonra gelecek olan vaktin girmesi esnasında; meselâ öğledeyken ikinci vaktinin girmesi esnasında istenilen şekilde namaz kılmasını engelleyen bir baskının veya namaz kılmasına mâni bir baygınlığın, baş dönmesinin veya sarasının vuku bulacağından korkarsa, kişi namazını cem-i takdîm (ikinci vaktin namazını öne alıp bulunduğu vaktin namazıyla cemederek) yaparak kılabilir. Bunu yaptıktan sonra korktuğu şeyle karşılaşmazsa, zarurî vakitte olsa bile, öne alarak kıldığı namazı iade etmesi müstehab olur. Eğer hasta kimsenin her namaz için ayrı ayrı abdest alıp ayakta durması zor oluyorsa, mesela karın ağrısına tutulmuş bir kimsenin öğle ile ikindiye,

⁹⁵⁸ Buhûfî, a.g.e, II, 7-8; İbn Kudâme, a.g.e, I, 203-204; Komisyon, Mevsûa, XXV, 289-292; İbn Müflih, a.g.e, II, 126-128; el-Makdisî, a.g.e, II, 68-71; Mecdü'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 136-137.

⁹⁵⁹ Zafer Ahmet, a.g.e, I, 81; Karagöz, İsmail, "Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi-V" Hakses Dergisi, Temmuz -1998, s. 11.

⁹⁶⁰ Nevevî, Mecmu', IV, 261-263; Nevevî, Müslim Şerhi, V, 213; Güneç, Halil, a.g.e, s. 189.

⁹⁶¹ İmam Mâlik, a.g.e, I, 116; İbn Rüşd, a.g.e, I, 324-325; Cezîrî, a.g.e, I, 484; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 309; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 422.

akşam ile yatsıyı sūreten cem ederek kılması caiz olur. Hasta için sadece cem-i sūri'nin caiz olduđu görüşünde olanlar da vardır.⁹⁶²

Hanbeliler ise hasta olan bir kişinin cem yapmasının caiz olduğuna, İbn Abbas kanalıyla gelen, Peygamberimizin mazeretsiz şekilde cem yaptığına dair rivayetleri delil getirirler.⁹⁶³ Söz konusu rivayetin birinde İbn Abbas; “Rasūlullah (s.a.s), korku ve yağmur olmaksızın cem etti” derken diğeri bir rivayette ise “korku ve yolculuk olmaksızın cem etti” demektedir. Bu iki rivayetin toplamından ise Peygamberimiz (s.a.s)'in, korku, yağmur ve yolculuk olmaksızın cem ettiği anlaşılmaktadır. Alimler mazeretsiz cemin yapılamayacağına ittifak ettiklerine göre hadislerde zikri geçen cem ancak hastalık sebebiyle yapılmış olmalıdır.⁹⁶⁴

Hanbeliler cemin sınırını daha geniş tutarak istihaza ve başka özürler sebebiyle de cem yapılabileceğini savunmuşlardır. Buna delil olarak tezimizin 27 ve 28'inci hadislerinde geçen istihaza sebebiyle bir kadına Peygamberimiz (s.a.s)'in vermiş olduğu cem ruhsatını göstermektedirler.⁹⁶⁵ Cem yapmayı mümkün kılan özürleri şu şekilde belirtmek mümkündür: Hasta halde veya cemederek kılmadığı takdirde, meşakkat ve zorlukla karşılaşma ihtimali olan kişi namazları cem edebilir. Yine emzikli veya istihâzeli kadınların da her namaz anında temizlenmeleri ve abdest almaları zor olduğundan, zorlukları bertaraf etmek için cem yaparak iki namazı bir arada kılmaları caiz olur. Bu kimseler cem-i takdîm ile te'hîr arasında muhayyerdir. Hangisi daha kolaysa faziletli olan da odur. Meselâ kendisinde sürekli idrar akıntısı bulunan özürlü kimseler de istihâzeli kadın gibi iki namazı bir arada cemederek kılabilirler. Her namaz için suyla abdest alamayan veya teyemmüm edemeyen kimseler de, namazların ikisini bir arada kılabilirler. Âmâ kimselerle yer altında çalışmakta olan işçiler gibi, namaz vaktinin girip çıktığını bilmekten âciz kalanlar da cem yapabilirler. İki namazı bir arada kılmadığı takdirde

⁹⁶² El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 311; Cezîrî, a.g.e, I, 484; Dîbu'l-Buğâ, a.g.e, I, 422.

⁹⁶³ Bu zikri geçen hadisler, tezimizin 20 ve 22'nci hadisleridir.

⁹⁶⁴ Tirmîzî, Sünen, I, 358; Nevevî, Şerh-ü Müslim, V, 218-219; Hattâbî, a.g.e, I, 230; Kırbaşoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 93; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 250; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 146.

⁹⁶⁵ Ali Sâis, Muhammed Şaltud, Mukârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh, s. 42; Karagöz, İsmail, a.g.e, s. 11.

canına, malına, ırzına veya geçim vasıtasına zarar geleceğinden korkan kimseler de cem yapabilirler ki bu da, işlerinin başından ayrılmaları imkânsız olan işçiler için bir toleranstır.⁹⁶⁶

5. Özürsüz ve Mazeretsiz Cem:

Zahirilerden bir grup, İbn Sîrîn (ö.110/728), İbn Şübrüme (ö.114/761), Râbiatü'r-Rey (ö.136/753), Mâlikîlerden Eşheb (ö.204/819), İbn el-Munzir (ö.318/930), Kaffalu'l-Kebîr (ö.365/979), Ebû İshak el-Mervezî (ö.340/951) ihtiyaç anında âdet edinmemek şartıyla namazların birleştirilebileceği görüşündedirler. Hattabî (ö.388/998), hadisçilerden bir topluluğun da bu görüşte olduklarını bildirmiştir.⁹⁶⁷

Ca'ferîler de ister özür sebebiyle olsun isterse olmasın, cem yapmanın mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Bu durum onların cem konusunda en müsamahalı mezhep olmalarından kaynaklanmaktadır. Şiiilerin hadis kaynaklarında nakledilen cem ile ilgili hadisler incelendiğinde, Sünnîler'in hadis kaynaklarında geçen cem yapmayı gerektiren özür sebeplerinin benzer şekilde ifade edildiği⁹⁶⁸ ve özürsüz ceme cevaz veren hadislerin de var olduğu görülmektedir.⁹⁶⁹

Şiiilerin hadis kaynaklarında geçen bir hadiste, İmâm Cafer-i Sâdık şöyle demiştir:

"Hz. Resulullah hiçbir mazeret olmadan öğleyle ikindi namazını öğle vakti cemaatla kılmıştır. Akşam ve yatsı namazlarını da hiçbir mazeret olmaksızın batıdaki kızzartının kaybolmasından önce cemaatla birlikte kılmıştır. Bütün bunları ümmetine vakit hususunda genişlik sağlamak için yapmıştır."⁹⁷⁰

⁹⁶⁶ İbn Kudâme, a.g.e, I, 204; Buhûfî, a.g.e, II, 6; Komisyon, Mevsûa, XXV, 288-289; İbn Müflih, a.g.e, II, 125-126; el-Makdisî, a.g.e, II, 68; Mecdû'd-Dîn Ebû'l-Berekât, a.g.e, I, 134.

⁹⁶⁷ Tirmîzî, Sünen, I, 358; Nevevî, a.g.e, V, 219; Hattabî, a.g.e, I, 229; Şevkânî, a.g.e, III, 264-265; Zafer Ahmed, a.g.e, II, 81; Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 93; Naim, Ahmet, a.g.e, II, 488; Saîd Havvâ, a.g.e, III, 252; Yeniçel, Necati, a.g.e, IV, 396; Davudoğlu, Ahmed, a.g.e, IV, 146.

⁹⁶⁸ El-Âmilî, a.g.e, II, 144-148; 159-160; Ali Tûsî, a.g.e, 267-268.

⁹⁶⁹ El-Âmilî, a.g.e, II, 101-102; 148-149; 160-163; Ali Tûsî, a.g.e, 271-272.

⁹⁷⁰ El-Âmilî, Vesâilü's-Şi'a, II, 101-102.

Ca'ferîlerle Sünnîler arasındaki asıl farklılık ise, öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının vakitlerinin ortak olduğu ve bu yüzden de devamlı şekilde namazları birleştirmenin mümkün olduğu şeklindeki kanaatleridir. Bu kanaate göre cem edilen namazlar kendi vakitleri içinde kılınmış sayılır. Ca'ferîler bu görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır. Güneş zevâle erince öğle ve ikindi namazının vakti girer. Ancak öğle ve ikindi namazının özel vakitleri de vardır. Öğle namazının özel vakti, güneşin zevâle erdiği andan, bir öğle namazı kılablecek kadar vakittir. İkinci namazının özel vakti ise güneşin batmasına ikindi namazını kılablecek kadar bir sürenin kalmasından ibarettir. Bu iki vakit arasındaki zaman dilimi, öğle ve ikindi namazının ortak vaktidir.⁹⁷¹ Akşam ve yatsı namazı için de aynı husus söz konusudur. Yani akşam ve yatsı namazının ilk vakti, güneşin batması anıdır ve bu vaktin akşam namazı kılablecek kadarlık ilk anı akşam namazına özeldir. Akşam ve yatsı namazlarının son vakti, gece yarısıdır ve gecenin yarısına, yatsı namazını kılablecek kadar bir süre yatsı namazına özeldir. Belirtilen vakitler arasındaki zaman dilimi ise, akşam ve yatsının ortak vaktidir.⁹⁷²

Şîilerin hadis kaynağında geçen bir hadiste Zürâre şunları ifade etmektedir; "İmâm Sâdık'a: Ben oruç tutuyorum ve güneşin batıya yönelmesine kadar asla uyumuyorum. Güneş batıya doğru yönelince nafilâ namazımı kılıyorum, sonra da öğle namazını kılıyorum. Sonra nafilâ namazımı kılıyorum, daha sonra da ikindi namazını kılıp uyuyorum. Bütün bunlar henüz halkın namaz kılmasından önce olur" dedim. İmâm şöyle dedi: "Ey Zürâre, güneş batıya yönelince, vakit girmiş olur, ancak ben senin bu vakti daimi olarak vakit edinmeni sevmem" dedi."⁹⁷³ Ebû Ca'fer'in nakletmiş olduğu bir hadiste ise, "güneş zevâle erince öğle ve ikindinin vakti girmiş olur. Güneş batınca da akşam ve yatsı namazının vakti girmiş olur"⁹⁷⁴ denilmektedir.

Öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının ortak vakitlerinin olması inancından dolayı Türkiye'deki Caferîlerin camileri sabah, öğle ve akşam olmak üzere günde

⁹⁷¹ El-Âmilî, a.g.e, II, 91; Ali Tûsî, a.g.e, 245-256; 260-262.

⁹⁷² El-Âmilî, a.g.e, II, 134-136; Ali Tûsî, a.g.e, 262.

⁹⁷³ El-Âmilî, a.g.e, II, 98.

⁹⁷⁴ El-Âmilî, a.g.e, II, 91.

üç defa ibadete açılır. Caferilerin üç vakit namaz kıldığı şeklindeki kanaat buradan kaynaklanmaktadır. Ancak bu görüş doğru değildir. Gerek kendi kaynaklarından gerekse de uygulamalarından anlaşıldığı gibi, bu mezhep prensipte namazların beş vakit olduğunu kabul etmekle birlikte üç vakit olarak uygulanabileceği kanaatindedirler.⁹⁷⁵

B. DELİLLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Hanefilerin Delilleri

Bu görüş Hanefiler tarafından savunulmuş olup, şu delillere dayandırılmıştır.

a - Namazın belirli vakitlerle farz kılındığı âyetle sabit olup⁹⁷⁶, vakitleri tayin eden hadisler mütevâtir ya da meşhurdur. Bunlara denk bir delil bulunmadıkça, namazların vakitlerini terk etmek caiz değildir. Namazların hac dışında cem edilmesine dair hadisler ahad haberlerdir. Ahad haberlere dayanarak mütevâtir veya meşhur hadisleri tahsis etmek ise Hanefi'lerde kabul edilemez.⁹⁷⁷

b- Bu ahad haberlerin hepsi, umûmü'l-belvâ (insanların çoğunu ilgilendiren ve kaçınılıp, sakınılması mümkün olmayan durum veya hadise)⁹⁷⁸ türündendir. Bu tür bir hadiseyi sahabelerin çoğunun bilmemesi ise akılla anlaşılması mümkün olmayan bir durumdur.⁹⁷⁹

c- Namazların kendine ait vakitleri olduğunda âlimlerin icması vardır. Haber-i Vahid ise icmaya aykırı olamaz.⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ Mutlu, İsmail, **Tarihte ve Günümüzde Caferilik**, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1995, s. 480; Ünal, Halit, "Cem" md, D.İ.A, VII, 277.

⁹⁷⁶ Bakara, 2/238; Nisâ, 4/103; İsrâ, 17/78.

⁹⁷⁷ Serahsî, a.g.e, I, 149; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 63; Komisyon, Mevsûa, VII, 188; İbn Rüşd, a.g.e, I, 320; Saïd Havvâ, a.g.e, III, 243; Davudoğlu, Ahmet, Müslim Şerhi, IV, 138; Karagöz, İsmail, "Namazların Birleştirilerek Kılınması Meselesi IV", 11.

⁹⁷⁸ Öğüt, Sâlim, **Haber-i Vâhid'in Kaynak Değeri**, Ocak Yayıncılık, 2003/İstanbul, 1. Baskı, s. 76.

⁹⁷⁹ Kâsânî, a.g.e, I, 581-582; Zeylaî, a.g.e, I, 236; İbn Nuceym, a.g.e, I, 267; Öğüt, Sâlim, a.g.e, s. 81.

⁹⁸⁰ Kâsânî, a.g.e, I, 581; Öğüt, Sâlim, a.g.e, s. 77-78; Dalgın, Nihat, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, Etüt Yayınları, 2004/İstanbul, 2. Baskı, s. 96

d- Cebrâil (a.s), Hz. Muhammed'e beş vakit namazın vakitlerini bizzat bildirerek, vakitleri içinde namaz kılmasını öğretmiştir. Bunlarda, bir vakit içinde iki namaz kılma uygulaması yoktur.⁹⁸¹

e- Nebi (s.a.s)'in ibadetlerini anlatan ravilerin hepsi Arafatta öğle ile ikindinin öğle vaktinde, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazının yatsı namazı vaktinde cem edileceği hususunda ittifak etmişler fakat sefer, yağmur, hastalık gibi özürlerden dolayı cem edilmesinde ise ihtilaf etmişlerdir. Hac dışında, namazların cem edilerek kılınacağı ile ilgili ne bir âyet ne de bir sözlü hadis bulunmaktadır. Hadislerin hepsi fiilidir. Hz. Peygamber'in uygulaması olarak nakledilen rivâyetlerin şekli cem olarak değerlendirilmesi ise mümkündür.⁹⁸²

f - Hz. Peygamber'in namazları cem ederek kıldığı ile ilgili rivâyetlerin çoğunun sahabe ravisi İbn Abbas olup, o Efendimizin sağlığında 13 yaşlarında bir genç olduğundan, kendinden nakledilen rivâyetlerin başka ilim sahibi sahabenin rivâyetlerine aykırı olduğunda, onun rivâyetlerinin tercih edilmesi uygun değildir. Çünkü onun konuyu yanlış algılama ihtimali mevcuttur. Hanefiler ise, ravilerin daha fakih olması ve ihtiyata uygun bulunması sebebiyle İbn Mes'ûd'un ve İbn Ömer'in hadislerini tercih etmiş ve çelişkili durumda onlara öncelik tanımışlardır. Abdullah b. Mesud ise, "Ben Rasulullah (s.a.s.)'ın bir namazı kendi vaktinden başka bir vakitte kıldığını görmedim. Ancak iki namaz müstesna: Arafat'ta öğle ile ikindiyi, Müzdelife'de ise akşamla yatsıyı birlikte kılmıştır."⁹⁸³ Diyerek Arafat ve Müzdelife dışında cem yapmanın uygun olmayacağını belirtmiştir.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 256; "Seferilik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk" Seferilik ve Hükümleri, s. 190; Davut Yaylalı, (Tebliğ: Seferilik Hükümleri) s. 252; Şevkânî, a.g.e, I, 380-381.

⁹⁸² Kâsânî, a.g.e, I, 580-581; İbn Nüceym, a.g.e, I, 267; Zeylâî, a.g.e, I, 237; Serahsî, a.g.e, I, 149; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 62-63; İbn Rüşd, a.g.e, I, 320; Miras, Kamil, a.g.e, II, 488; Davudoğlu, Ahmet, a.g.e, IV, 136-137.

⁹⁸³ Buhârî, Hac, 99; Müslim, Hac, 292 (1289); Ebû Dâvud, Menasik, 64 (1934); Nesâî, Mevâkît, 49(I,291-292).

⁹⁸⁴ Dalgın, Nihat, a.g.e, s. 96; Bayındır, Abdülaziz, "Namazların Birleştirilmesi", İslamda Seferilik ve Hükümleri, s. 367.

g- Allah Rasûlü (s.a.s)'e, "Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" diye sorulduğunda, "vaktinde kılınan namazdır"⁹⁸⁵ cevabını vermesi, Nebi (s.a.s)'in namazları vaktinde kılmaya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Sahabeler de, Nebi (s.a.s)'in yolundan gitmişler ve namazları vaktinde kılmaya aşırı şekilde özen göstermişlerdir.⁹⁸⁶ Öyleyse namazları vaktinde kılmak en efdal olanıdır.

h- Bir namazı vaktinden evvel kılmak, münakid olma şartı tahakkuk etmeden bir şeyi yapmaya benzer. Namazın farz olmasının sebebi ise vakittir. Bu sebeple, vaktinden önce kılınan namaz sahih olmaz. Namazı vaktinde kılmayıp tehir ederek, diğer vakit girince kılmak ise, uyku dışında caiz bir hareket değildir.⁹⁸⁷

ı- Savaşta bile, düşmanın baskın yapma tehlikesi altında namazların kısaltılarak kılınması emredilmiş (bilfiil çatışma hali hariç) olup, cem edilerek sonradan toptan kılınmasına müsaade edilmemesi⁹⁸⁸, bir kısım sıkıntılı anlarda da olsa, namazların cem edilerek kılınmayacağıının delilidir.⁹⁸⁹

i- Cem-i takdîm'e (namazların vaktinden önce) kılınacağına delalet eden Muaz (r.a)'dan naklen Ebu't-Tufeyl'in rivâyet ettiği hadisten başka açık hadis yoktur. Bu hadisin de sıhhatinde şüpheler vardır.⁹⁹⁰

j- Diğer mezheplerde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazları arasında iki vaktin birbiri içine girmesi (tedâhül) durumu vardır. Güneş batmadan önce hayızlı temizlendiği, kâfir Müslüman olduğu, çocuk buluğa erdiği zaman hem öğlen hem de ikindi namazlarını kılmaları gerekir. Fecir doğmadan önce çocuk buluğa erdiği, kâfir Müslüman olduğu, hayızlı temizlendiği zaman hem akşam namazını hen de yatsı namazlarını kılmaları gerekir. Bu görüşü savunanlar; Abdurrahmân b. Avf, İbn Abbas, Tavus, Mücahid, Nehai, Zühri, Rebia, Malik, Leys, Şâfiî, İshak, Ebu Sevrdir. Hanbelî'lere göre bu kişilere namazların vacib olabilmesi için gerekli olan

⁹⁸⁵ Buhârî, Mevâkît, 5; Cihâd, 1; Edeb, 1; Tevhîd, 48; Müslim, İman, 137-140; Tirmizî, Birr, 2; Nesâî, Salât, 75; İbn Hanbel, I, 409, 439, 442, 451; Dârimî, I, 278.

⁹⁸⁶ Mâlik, Muvatta', Vukûtu's-Salât, 6.

⁹⁸⁷ İbn Âbidîn, age, II, 28-29; Zeylâî, a.g.e, I, 220; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, 156; İbn Nüceym, a.g.e, I, 259-260; Komisyon, Mevsûa, VII, 189; XXVII, 316; Dalgın, Nihat, a.g.e, s. 96.

⁹⁸⁸ Nisâ, 4/101-103.

⁹⁸⁹ Dalgın, Nihat, a.g.e, s. 96-97

⁹⁹⁰ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 62-63.

zaman, ihram tekbiri alabilecek kadar, Şâfiilere göre bir rekâtlık bir namaz kılınabilecek kadar, Malikilere göre ise beş rekâtlık bir namaz kılınabilecek kadarlık bir zamandır.⁹⁹¹ Hanefilere göre ise vakitler arasında tedâhül yoktur. Her birinin kendine ait bir vakti vardır.⁹⁹²

k- İbn Ömer'in akşam ile yatsı namazını şafak battıktan sonra birleştirerek kılması ile ilgili 7 ve 9 numarada zikrettiğimiz hadiste geçen "şafak" kelimesindeki ihtilafı lehlerine delil olarak zikretmişlerdir.⁹⁹³

l- Hanefiler, Cem yapmayı yasaklayan hadisler bölümünde değinmiş olduğumuz hadislere dayanarak namazların vaktinde kılınması gerektiğini ifade etmektedirler.⁹⁹⁴ Namazı vaktinden sonraya bırakmak ise "tefrîd'tir (kusurdur). "Tefrit", bir namazı diğer namazın vaktine ertelemektir. Peygamber (s.a.s.), "Ancak uyuyup kalan kimsenin namazı vaktinden sonraya bırakmasında tefrit olmadığını" söylemiştir.⁹⁹⁵

2. Cumhûrun Delilleri

a- Arafat ve Müzdelife'de namazların cem edilerek kılınmasının gerekçesinden hareketle, hac dışında da cemin caiz olduğu görülebilecektir. Hac esnasındaki cemin sebebi; hacıların hac ibadetiyle meşguliyetlerinden dolayı, buna muhtaç olmalarıdır. Böyle bir durum, hac dışında da söz konusu olabilir. Normal hayatta da, kişilerin acil meşgaleleri bulunabilir (acil yolculukta olduğu gibi). Şeriatta, hacda söz konusu ruhsatı etkileyen, belirli vakitte bir mesafeyi alma meşakkatinin dışında, başka bir özel durumun bulunduğunu bilmiyoruz. Aynı illetin tahakkuk ettiği başka yerlerde, benzer hükmün verilmesi, yani, namazların cem edilerek kılınması gerekmektedir.⁹⁹⁶

⁹⁹¹ İbn Kudâme, Muğni, I, 396-397.

⁹⁹² Serahsî, a.g.e, I, 150.

⁹⁹³ Aynî, a.g.e, III, 567,568.

⁹⁹⁴ Serahsî, a.g.e, I, 149; Miras, Kamil, a.g.e, II, 487-488; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 63.

⁹⁹⁵ Müslim, Mesâcid, 55; Ebû Dâvud, Salât, 11; Nesâî, Mevâkît, 53; Tirmizî, Mevâkît, 16; İbn Mâce, Salât, 10; İbn Hanbel, V, 298, 305.

⁹⁹⁶ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 307.

b- Seferde namazları kısaltmaya kıyas ederek, sefer sebebiyle cem'in de caiz olması gerektiğini savunmuşlardır.⁹⁹⁷

c- Namazların cem edilebileceğine dair hadisler, amm olan namaz vakitlerini açıklayan hadisleri tahsis etmiştir. Mütevatir hadislerin, sahih hadislerle; Kur'an'ın haber-i vahid ile tahsisi ittifakla caizdir. Dolayısıyla sünnetin sünnetle tahsisi evleviyetle caiz olur.⁹⁹⁸

d- Sahih rivayetlerde, Hz. Peygamber'in hac dışında da cem ettiği nakledilmektedir. Bu hadislerin başka bir şekilde anlaşılması mümkün değildir.⁹⁹⁹

e- Cem ile ilgili hadisleri inceleyen Hayri Kırbaçoğlu, bu hadisleri rivayet eden sahabe sayısının 12, ikinci tabaka ravi sayısının 31, üçüncü tabaka ravi sayısının ise 47 olmasından dolayı cem ile ilgili hadislerin meşhur hadis olduğunu, bu sebepten Hanefi alimlerin de amel edilebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁰

f- Peygamberimizin sadece Arafat ve Müzdelife'de cem yaptığını belirten Abdullah b. Mesud (r.a.), namazların başka bir sebeple cem edilemeyeceğini söylemiştir. Bu rivayete şu şekilde cevap verilmiştir: "İki kişi bir rivayette bulunur da birisi, "onun şöyle yaptığını gördüm", diğeri ise "onun öyle yaptığını görmedim" derse; gördüğünü söyleyen olaya şahit sayılır. Örneğin Bilal, "Rasülullah'ın Kabe'nin içinde namaz kıldığını gördüm demiş, el-Fadl b. Abbâs ise "kılmadı" demiş ve ulema Bilal'in sözünü kabul etmişlerdir.¹⁰⁰¹

g- Cumhur, namazların vakitleriyle ilgili hadisler seferde ve hazarda umumidir. Cem ile ilgili hadisler ise sefere özgüdür demişler.¹⁰⁰²

h. Cem bir ruhsattır. İbn Abbas hadisi buna delildir. Şekli cem ruhsatın getirdiği kolaylığa ters düşer. Her namazı vaktinde kılmak şekli cem yapmaktan daha kolaydır. Çünkü şekli cemde öğle ile akşamın son ikindi ile yatsının ilk vaktini gözetlemek zorunluluğu vardır. Eğer cem şekli cem olsaydı, ikindi ile

⁹⁹⁷ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 306.

⁹⁹⁸ İbn Kudâme, a.g.e, II, 113; El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 306.

⁹⁹⁹ El-Habib b. Tâhir, a.g.e, I, 306.

¹⁰⁰⁰ Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 110.

¹⁰⁰¹ Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e, s. 111.

¹⁰⁰² Ali Sâis, a.g.e, s. 49.

akşam, yatsı ile sabah namazları arasında da cem yapmak caiz olurdu. Halbuki bunun haram oluşunda ihtilaf yoktur.¹⁰⁰³

1. Cem kelimesi, cemin şekli cem olarak anlaşılmasına manidir. Çünkü hakiki cemde öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları kendi vaktinin dışında kılınmaktadır. Şekli cemde ise her namaz kendi vaktinde kılınmaktadır.¹⁰⁰⁴

C. Cem Konusunda Başka Mezhepleri Taklit

Hanefiler, “cem-i te’hîr”i özür sebebiyle caiz görmüşlerdir. Ancak Hanefilere göre sefer özür değildir. Bir insanın malına ve canına karşı korkusu özür sayılır. “Cem-i takdîm” ise, Arafat dışında asla caiz değildir.¹⁰⁰⁵ Hanefi Mezhebi’nde olan bir kimsenin bu sayılan sebepler dışındaki bir sebepten dolayı diğer mezhepleri cem konusunda taklit ederken, o mezhebin şartlarına uyması gerekir mi gerekmez mi? Bu mesele mezhep içerisinde tartışmalı bir husustur. Bu konu fikhî bir terim olarak, telfik veya intikal şeklinde adlandırılmaktadır. İntikâl: Fikir ya da mezhep değiştirmeyi ifade eden bir fıkıh terimidir.¹⁰⁰⁶ Bir mezhebi toptan veya belli birkaç meselede terk ederek diğerine geçmeyi ifade eder. Telfik ise fıkıh âlimlerince, “farklı şeyleri birleştirmek” anlamında kullanılmış ve bununla da iki veya daha fazla mezhebin birbirine zıt olan hükümlerini belli bir hadisede bir araya getirmek kast edilmiştir. Başka bir ifadeye göre telfik, teker teker mezheplere vurulduğu zaman hiçbirine göre müstakil olarak caiz olmayan mürekkebi bir hakikattir.¹⁰⁰⁷ Hanefi Mezhebi’nde olan bir mü’min, diğer mezhebin şartlarına riâyet ederek namazlarını birleştirirse intikâl, riâyet etmeden birleştirirse telfik yapmış olur. Fıkıh âlimlerinin kâhir ekseriyetine göre intikâl’in ve çoğuna göre de telfik’in caiz olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰³İbn Kudâme, a.g.e, II, 272; Hattâbî, a.g.e, s. 264; İbn Hacer el-Askalânî, a.g.e, II, 580; Şevkânî, a.g.e, I, 181.

¹⁰⁰⁴İbn Hacer, a.g.e, II, 580; Şevkânî, a.g.e, I, 181.

¹⁰⁰⁵Zafer El-Osmânî, a.g.e, II, 86.

¹⁰⁰⁶Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, 1998/İstanbul. 1. Baskı, s. 200.

¹⁰⁰⁷Erdoğan, Mehmet, a.g.e, s. 450-451; Karaman, Hayreddin, **Hayatımızdaki İslam**, s. 476.

¹⁰⁰⁸Karaman, Hayreddin, a.g.e, s. 476.

Hanefî âlimlerinden İbn Hümâm(ö.861/1456), hac ibadeti müstesna farz namazları vaktinde kılmanın bütün mezheplere göre daha faziletli olduğunu belirttikten sonra, zorunluluk halinde namazların başka bir mezhep taklit edilerek cem edilebileceğini belirtmiştir. Ancak taklit ettiği mezhep imamının gerekli gördüğü hükümlerin tümüne uymasının uygun olacağını da ifade etmiştir.¹⁰⁰⁹ Yani ona göre intikal caiz fakat teflik caiz değildir.

İbn Âbidîn (ö.1252/1836) ise; “zorunluluk durumunda diğer mezhebin taklit edilmesinin bir mahzuru yoktur. Ancak taklit ettiği mezhebin imamının gerekli gördüğü hükümlerin tümüne uyması şarttır. Çünkü yalnız başına bir hükmün taklit edilmesi, ilim adamlarının ortak görüşleriyle geçersizdir” demektedir. Tercih edilen diğer görüş ise, zaruret durumunda mutlak surette diğer mezhebi taklit etmenin mümkün olmasıdır.¹⁰¹⁰

“Seferîlik ve Hükümleri” adlı ilmî toplantıda müzakereci olarak görüşünü beyan eden Halil Gönenç, İbn Âbidîn’in, bir gün Hanefî’ye, başka bir gün Malikî’ye göre, diğer bir gün de Şâfi’ye göre namaz kılınabileceğini ifade ettiğini belirtmektedir. Buna göre Hanefî Mezhebine bağlı bir kimse Ankara’ya giderken Şâfi Mezhebine göre cem-i takdim veya te’hîr yapabilir, ama Şâfi’ye göre abdest nasıl alınır, namaz nasıl kılınır, onu bilmesi gerekir. Bilmeden, sadece ben Şâfi’ye göre cem-i takdim veya te’hîr yapacağım dese caiz olmaz. İbn Hacer’e göre namaz ve namazın mukaddimelerinde o mezhebi taklit etmeye mecburdur. Yani mesela Şâfi’ye göre namazını kılacak ise, abdestte de, gusülde de bu şartlara riâyet etmeye mecburdur. Ancak Ebû Ziyad’a göre sadece namaz hususunda taklit etmesi gerekir. Çünkü namaz müstakil bir meseledir.¹⁰¹¹

Aynı ilmi toplantıda, Ramazan el-Bûtî’den, bir müslümanın bütün dini hayatını bir mezhep çerçevesinde yaşamak mecburiyetinde olmadığı, gerekli gördüğünde başka mezhepten de istifade edebileceği hususunda ittifak olduğunu nakleden Hayreddin Karaman; Telfik’in ise, Kur’an, Sünnet ve müctehidlerce

¹⁰⁰⁹ İbn Hümâm, a.g.e, I, 267.

¹⁰¹⁰ İbn Âbidîn, a.g.e, II, 62-64; Zafer El-Osmânî, a.g.e, II, 86; Karagöz, İsmail, “**Cem Meselesi IV**”, Hakses, Haziran 1998, s. 12; Kahraman, Abdullah, a.g.e, s. 238.

¹⁰¹¹ Gönenç Halil, Seferîlik ve Hükümleri, s. 384.

yasaklanmamış, müctehid imamlardan sonra tartışma konusu olmuş bir mesele olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı kendisi, telfikin caiz olduğunu kabul etmektedir. Halil Gönenç'in ifade ettiği şekilde, Hanefî Mezhebinde bulunan bir kişiden şartlarına riâyet ederek diğer bir mezhebi taklit etmesinin istenmesi, imkânsız istemek demektir. Çünkü âvâm ve mukallid olan kişinin diğer mezhebin şartlarını öğrenmesi imkânsızdır. Bu konu Hanefî mezhebinde de tartışılmış, İbn Hümâm, "Et-Tahrîr" adlı eserinde intikâlin caiz olduğunu, bu eseri şerh eden İbn Emîri'l-Pâdişah ise, telfik'in caiz olduğunu söylemiştir.¹⁰¹²

SONUÇ

Kur'an'ın ne ifade ettiği çoğu zaman hadisler olmaksızın anlaşılabilir. Namaz vakitleri konusunda da bu durum söz konusudur. Çünkü namazın beş ayrı vakitte kılınması gerektiği Kur'an'dan itiraza yer bırakmayacak tarzda anlaşılabilir. Kur'an-ı Kerîm namaz vakitlerini genel hatlarıyla belirlemiş, özel sınırlarıyla bize açıklayan ise Peygamberimiz (s.a.s) olmuştur. Kur'an'da namaz vakitlerinin açık şekilde ortaya konmaması, namazları hiçbir vakte bağlı olmaksızın istediğimiz gibi kılabilirimiz anlamına gelmez. Çünkü Kur'an'ın ifadesiyle, sünnet te dinin ana kaynaklarından birisidir.

Namaz –marjinal bazı gruplar haricinde- bütün İslam mezheplerince beş vakit olarak kabul edilmektedir. Caferî fıkıhçıları da Sünnî mezheplerinde olduğu gibi namazların beş ayrı vakitte kılınmasının daha faziletli olduğunu kabul etmelerine rağmen, mazeretli veya mazeretsiz olarak mezhep içerisinde cem yapmaya da izin verilmesinden dolayı zamanla Caferî Mezhebi'ne mensup insanlar tarafından namazlar üç vakitte kılınır hale gelmiştir. Bu durum, namazı ayrı ayrı zamanlarda kılınmak üzere beş vakit olarak farz kılan Şâriin maksadına ve teşri hikmetine ters düştüğü gibi Hz. Peygamber ve ashâbı ile daha sonraki müslüman nesillerin uygulamalarına da aykırıdır.

Sünnî Mezheplerin cem konusunda takındıkları tavır göz önüne alındığında, en katı mezhebin Hanefiler, en hoşgörülü mezhebin ise Hanbeliler olduğu

¹⁰¹² Karaman, Hayreddin, a.g.e, s. 451-456.

görülmektedir. Malikiler, Hanbelilere yakın bir duruş sergilerken, Şâfiîler, Hanefilere yakın bir konumdadırlar.

Namazların cem'i hususunda Hanefî âlimlerinin anlayışı, ihtiyat açısından ve istismarın önlenmesi bakımından önem taşırken diğer üç Sünnî mezhep alimlerinin görüşleri, Hz. Peygamberin uygulamalarına ve kolaylık dini olan İslâm'ın genel prensiplerine daha uygun görünmektedir.¹⁰¹³ Pek çok sahabe ve tabiîn alimleri yanında Şâfiî, Maliki, ve Hanbeli mezhepleri tarafından uygulanan, namazları cem ederek kılma işlemi, diğerlerini taklit ederek de olsa yolculuk halinde olsun ikamet halinde olsun, gerekli şartlar gerçekleştiğinde, Hanefî olan insanlar tarafından da uygulanabilir.

Hadislerden ve araştırmamız sonucunda ulaştığımız kanaate göre tüm namazları vaktinde kılmak zor olduğunda iki namazı bir arada cem ederek kılmak mümkündür. Ancak kişi bunu devamlı yaparak alışkanlık haline getirmemelidir. Namazları cem etmek çok nadir olması halinde caiz olur ve insanların karşılaşmış oldukları zorlukları kaldırmak amacını taşır.

¹⁰¹³ Ünal, Halit, D.İ.A. Cem' Maddesi, s. 227.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLAZİZ, Emir,

Fıkhü'l-Kitâb Ve's-Sünne, Beyrut 1999/1419.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad,

el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire 1378/1958.

ABDÜLKERİM ZEYDAN,

El-Veciz Fi Şerhi'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye Fi's-Şeriatı'l-İslamiyye, Beyrut, 2001.

ABDÜLVEHHÂB HALLÂF,

İlm-u Usûli'l-Fıkh, Kuveyt, Ed-Darü'l-Kuveytiyye, 1968.

ABDÜRREZZÂK Ebûbekir b. Hemmâm es-San'ânî (ö.211/826),

El-Musannef, thk. Habîbürrahmân A'zamî, Beyrut, 1390/1970.

AHMED İBN HANBEL (Ö.241/855),

el-Müsned, I-VI, Mısır, Bulak 1313/1895,1- XII- tahk. A. Muhammed Şâkir, Dâru'l-Maârif, Mısır 1368/1949.

AHMED ZEYDAN el-Cekenî Şinkitî, Muhammed el-Emin, 1325/1907.

Şerh-u Halil b. İshak el-Mâlikî, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1993.
Birlikte: Muhtasar, Ziyaüddin Ebü'l-Mevedde Halil b. İshak b. Musa Cündi

AKSEKÎ, A. Hamdi,

İslam Dini: İtikad, İbadet ve Ahlak, Ankara 1938.

AKYÜZ, Vecdi,

Mukayeseli İbadetler İlmihali : İslam fıkhında ibadetler/ İstanbul : İz Yayıncılık, 1995.

ALİ ARSLAN,

Büyük Şafi Fıkhı, yaz, Mustafa Hin, Mustafa Buğa, Ali Şerbeci İstanbul, Arslan Yayınları, 1994.

ALİ TÛSÎ, Ebu Cafer Şeyhüttâife Muhammed b. Hasan b. (ö.460/1067);

El-İstibsâr Fîmâ Uhtulife Mine'l-Ahbâr. thk. es-Seyyid Hasan Horsan. 3. bs. Tahran: Darü'l-Kütübi'l-İslamiyye, 1970. 4 cilt

El-Mebsut fi Fıkhi'l-İmâmiyye, thk. Seyyid Muhammed Keşfi, Tahran, El-Mektebetü'l-Murtezâviyye, 1967.

ÂMİLÎ, Muhammed Cevad 1226/1811 ;

Miftâhü'l-Kerâme fi Şerh-i Kavâidi'l-Allâme: ed-Deyyat, Beyrut, Darü't-Türâs, 1998/1418. 21 c.

ÂMİLÎ, Muhammed Cevad el-Huseynî (ö. 1226),

Miftahü'l-Kerame fi Şerh-i Kavaidi'l-Allame: Salat (tah. Ali Asgar Mervareyd), Beyrut 1998/1418.

ÂMİLÎ, İbnü'l-Hür Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgari Hür (ö.1104/1693);

Vesailü's-Şia ilâ Tahsili Mesâili's-Şerîa = Tafsilu vesailü's-Şia ila tahsili mesailü's-şeria. Tashih ve tahkik Abdürrahim Rabbani Şirazi. Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1991/1412. 20 cilt

ATAY, Hüseyin,

Kur'ân'a Göre Araştırmalar, Ankara 1993.

ATEŞ, Ali Osman,

İslama Göre Cahiliyye ve Ehl-İ Kitap Örf ve Adetleri, İstanbul 1996.

ATEŞ, Süleyman,

Yeni İslam İlmihali, Ankara 1983.

Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul, Yüksel Matbaası, 1974.

AYDEMİR, Abdullah,

İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara 1992.

AYNÎ, Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî (ö.855/1451),

Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahihi'l-Buhârî; Kahire: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, t.y. 12. c.

ÂZİMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyîb Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali (ö.1329/1911);

Avnü'l-Ma'bûd Şerh-u Sünen-i Ebî Dâvud, thk. Abdurrahman Muhammed Osman Medine: El-Mektebetü's-Selefiyye, 1968. Birlikte: Şerhü'l-hafız İbn Kayyim el-Cevziyye / Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye.

BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali (ö.638/1286),

Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Tah. Abdulkâdir Arafât el-Aşâ Hasûne, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1416/1996,

BİLMEN, Ömer Nasuhi,

Büyük İslâm İlmihali, İstanbul 1985.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl (ö.256/869),

el-Câmiu's-Sahîh, I-VIII, Dâru't-Tıbaati'l-Âmira, İstanbul 1325/1907; I-X Kahire, 1378/1958.

BUHUTÎ, Şeyh Mansur b. Yunus b. Salâhaddîn el-Hanbelî (ö.1051/1641),

Keşşâfü'l-Kına' an Metni'l-İknâ, Beyrut 1982.

CANAN, İbrahim, ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş ; tashih ve genişletme İsmail Karakaya, Ömer Parlak, Ahmet Tülek.

Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi Ankara : Akçağ Yayınları, 1989.

CELÂLEDDİN ES-SUYÛTÎ EŞ-ŞÂFÎ,

el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, 1. Baskı, Beyrut-Lübnan, Dâru'l-Fikr, 1416/1996,

CELALEDDİN MUHAMMED b. Ahmed b. Muhammed eş-Şafî Mahallî, 864/1459

Kenzü'r-Râgibîn Şerh-i Minhâci't-Tâlibîn, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001/1422.

CERRAHOĞLU, İsmail,

Tefsir Usûlü, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995. 10. Baskı.

CEZİRÎ, Abdurrahmân,

el-Fıkh-u ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa, I-V, Mısır, ty.

CİLACI, Osman,

Günümüz Dünya Dinleri, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1995.

ÇAKAN, İ. Lütfi,

Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, İstanbul 1991.

DALGIN, Nihat,

Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular, Etüt Yayınları, 2004/İstanbul,

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed İbn Abdurrahmân (Ö.255/868),

Sünen, I-II, Mısır, ty.

DAVUDOĞLU, Ahmed,

Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1974.

Bülüğ'ül-Meram Tercümesi Ve Şerhi Selamet Yolları = Buluğ'ul-meram min edilleti'l-ahkam Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalanî, 852/1449; İstanbul : Sönmez Neşriyat, 1966.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi,

İslam Hukuk İlminin Esasları: Zekiyyüddin Şaban, usulü'l-fıkh, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.

DÖNDÜREN, Hamdi,

Delilleriyle İslam İlmihâli, Erkam Yayınları, 2004, İstanbul.

EBÛ DÂVUD, Süleyman ibn el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888),

- Sünen**, I, IV, Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır ty.
- EBU İSHAK BURHÂNEDDÎN İBRAHİM B. MUHAMMED İBN MÜFLÎH, 884/1479,
- El-Mubdi' fi Şerhi'l-Mukni'** Beyrut, El-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.
- ELMALILI, Hamdi Yazır (Ö.1358/1939),
- Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir**, I-IX, İstanbul 1960-1962. Azim baskısı
- EMİN ABDÜLHAFİZ EBU BEKR RAGRUGİ,
- İttifâkât-u İbn Rüşd El-Hafîd min Hilâl-i Kitâbihî Bidâyeti'l-Müctehid** (Dirase Fıkhiyye Mukarene) : fi meani'l-elfazi'l-usuliyeye ve't-tahare ve's-salat, Camiatu Sebha, 2001.
- ERDOĞAN, Mehmet,
- Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, 1998/İstanbul.
- EZHERÎ, Salih Abdüssemi' el-Abi,
- Cevâhirü'l-İklîl Şerh-u Muhtasari'l-Allameti's-Şeyh Halil**, I-II, Beyrut ty.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup,
- Besâir-u Zevi't-Temyîz Letâif-u Kitâbi'l-Azîz**, Thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut/Lübân, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi,
- Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, 4. bs. İstanbul : Selçuk Yayınları, 1990.
- GAMRAVÎ, Muhammed ez-Zühri,
- Envârü'l-Mesâlik Şerhi Umdeti's-Sâlik ve İddetü'n-Nâsik**, Dımaşk 1993/1413. Birlikte: Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Lu'lu' İbnü'n-Nakib el-Mısri, Umdetü's-salik ve umdetü'n-nasik.
- GÜNCEL MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI-I-
(15-18 Mayıs 2002/İstanbul), Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2004.
- GÜNENÇ, Halil,
- Büyük Şâfiî İlmihali**, İstanbul: Umut Matbaacılık, 1998.
- Günümüz Meselelerine Fetvalar** İstanbul : İlim Yayınları, t.y.
- HABİB B. TAHİR (ö.1998/1418),
- El-Fikhü'l-Mâlikî ve Edilletuhû** : et-tehare-es-salat, Beyrut : Daru İbn Hazm, 2 cilt
- HARAŞÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (ö.1101/1689),

El-Haraşî alâ Muhtasar-i Seyyid-i Halîl, Beyrut, Daru Sadır, 1317.
Birlikte: Ali b. Ahmed b. Mükerrerillah es-Saidi Adevi, Haşiyetü'ş-şeyh Ali el-Adevi; Ebü'l-Mevadde Ziyaüddin Halil b. İshak b. Musa Cüdi, el-Muhtasar.

HATTÂBÎ, Ebü Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim (ö.388/998)

Mealimü's-Sünen: Şerh'u- sünen-i Ebü Dâvud; thr. Abdüsselam Abdüş Muhammed. Beyrut : Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991.

HEYTEMÎ, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed İbn Hacer (ö.974/1567),

Fethü'l-Cevâd bi-Şerhi'l-İrşâd, I-II, Kahire 1971/1391.

HUMEYNÎ, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Humeynî Mûsevî (ö.1409/1989),
Zübdetü'l-Ahkâm, 2. bs, Beyrut: Ed-Darü'l-İslamiyye, 1987.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn (ö. 1252/1836),

Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr: Şerh'u tenvîri'l-ebşâr; trc. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1992. 17 cilt.

İBN ARABÎ, Ebü Bekir Muhammed b. Abdullah (ö.543/1146),

Ahkâmü'l-Kur'an, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Şihâbuddîn, Ahmed İbn Alî (ö.852/1448),

Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî, I-XVII, nşr, M. F. Abdalbaki, el-Mektebetü's-Selefiyye, t. ve yy.

İBN HİŞAM, Ebü Muhammed Abdullah Cemâldin el-Ensârî (ö.761/1360),

Katru'n-Nedâ ve Bellü's-sadâ, El-Mektebetü'l-Asriyye, 2000/1421, Beyrut. 4. Baskı.

İBN HÜBEYRE, Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahya b. Muhammed (ö.560/1165)

El-İfsah an Meani's-Sıhah Fi Mezâhibi'l-Eimmeti'l-Erbâa; tahkik Muhammed Yakub Talib Ubeydi . Kahire : Merkezu Fecr li't-Tıbaa, [t.y.] 11 cilt.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn, Muhammed İbn Abdilvâhid (ö.861/1457),

Fethu'l-Kadîr, 1. baskı, I-VI, Mısır-Bulak 1316/1898.

İBNÜ'L MÜLAKKİN, Ebu Hafs Siracüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed (ö.804/1401),

Ucâletü'l-Muhtâc İla Tevcîhi'l-Minhâc, (tah. İzzeddin Hişam b. Abdülkerim el-Bedrânî), I-IV, İrbid 2001/1421.

İBNÜ'L MÜKRÎ, Ebu Muhammed Şerefüddin İsmail el-Yemenî (ö. 837/1433),

İhlâsü'n-Nâvî fi İrşâdi'l-Gavî İla Mesâliki'l-Havî (thk. Abdülaziz Atıyye Zelat), I-IV, Kahire 1991.

İBNÜ'N-NECCÂR, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî,

Münteha'l-İrâdât fî Cem'i'l-Mukni' Maa't-Tenkîh Ve Ziyadât, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-IV, Beyrut 1999/1419.

İBN KESİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö.774/1372).

Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim, Hadislerle Kur'an-ı Kerim tefsiri, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, 774/1373 ; trc. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner. İstanbul : Çağrı Yayınları, 1993.

İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn, Abdullah İbn Ahmed (ö.620/1223),

El-Muğnî, 3. baskı, I-X, Dâru'l-Menâr, Kahire 1970.

El-Kâfi fî Fıkhi'l-İmami'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel thk. Muhammed Züheyr Şaviş. 3. bs. Beyrut: El-Mektebetü'l-İslamiyye, 1982. 4 cilt

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînî, (ö.275/888),

Sünen, I-II tahk. ve nşr. M. F. Abdalbaki, Mısır 1372/1952.

İBN MANZÛR, Cemâlüddîn Muhammed İbn Mükerrrem (ö.711/1311),

Lisânü'l-Arab, I-XV, Dâr-u İhyâ-i Turasi'l-Arabî, Beyrut 1417/1997. 2. Baskı

İBN MÜFLİH, Ebû İshak Burhâneddîn İbrahim b. Muhammed (ö.844/1479);

El-Mubdi' Şerhi'l-Mukni' /thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî'. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418. Birlikte: Mukni', Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame.

İBN NÜCEYM, Zeynülabidîn İbn İbrâhîm el-Mısırî (ö.970/1563),

El-Bahru'r-Râik Şerh-u Kenzi'd-Dekâik, thr. Zekeriyya Umeyrat. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418. Birlikte: Kenzü'd-Dekaik, Ebü'l-Berekat Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî. Minhatü'l-halik ala bahri'r-raik / Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Abidin. 7 cilt.

İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed el-Hafid (ö.520/1126),

Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Müktesid, I, II, Matbaatü'l-İstikâme, Mısır, ty., İstanbul 1933.

İBN TEYMİYYE, Takıyuddîn Ahmed b. Abdü'l-Halîm, (ö.728/1327),

Mecmû-u Fetâvâ, Mekke 1398/1978.

El-Muharrer fi'l-Fıkh-i alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1950/1369. Birlikte: en-Nüket fi'l-fevaidi's-sünniyye, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Müflih b. Muhammed İbn Müflih Makdisi

İBRÂHİM B. MUHAMMED B. İBRÂHİM EL-HALEBÎ (ö.956/1549),

Mülteka'l-Ebhûr, Suriye 1989.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.

KAHRAMAN, Abdullah,

İslam'da İbadetlerin Değişmezliği: İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi Açısından İbadet Ve İbadet Nitelikli Taabbudi Hükümler, Sivas: Akademi Yayıncılık, 2002.

KARAMAN, Hayrettin,

İslam Hukuk Tarihi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001,

Hayatımızdaki İslam: sorular, cevaplar, dergi yazıları; İstanbul: İz Yayıncılık, 2002. (İz yayıncılık; 358. Bütün eserleri; 11)

Günümüz Meseleleri, III, İstanbul 1982.

KÂSÂNÎ, Alâuddîn Ebû Bekr İbn Mes'ûd (ö.587/1191),

Bedâiyu's-Sanâyi' fî Tertîbi's-Şerâyi', thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997/1418.

KESKİN, Mehmet,

Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı (Abdurrahman b. Muhammed b. İyaz Cezeri, (ö.1360/1941) ; 4. bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.

KIRBAŞOĞLU, Mehmed Hayri,

Namazların Birleştirilmesi, El-Cem'u Beyne's-Salateyn, Ankara: Araştırma Yayınları, 1997.

KOMİSYON,

Diyanet İslâm Ansiklopedisi, TDV. Yayını, İstanbul.

KOMİSYON,

El-Fetâvâ'l-Hindiyeye, = Fetava-yı Alemgiriyye / der: Burhanpurlu Şeyh Nizam; yay. haz. İsmail Karakaya; trc. Mustafa Efe. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985. 16 cilt.

KOMİSYON,

El-Mevsûatü'l-Fıkhıyye. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, (1983/1404).

KOMİSYON,

İlmihal, I-II, T.D.V. yayını.

KÖKSAL, M. ÂSİM,

Peygamberler Tarihi, Ankara 1993.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273),

el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, I-XX, Dâr-u İhyâ-i Turasi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1965.

MAKDİSÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Müflih b. Muhammed İbn Müflih (ö.763/1362) ;

Kitabü'l-Furu', racaahû Abdüsettar Ahmed Ferrac. 4. bs. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985. Birlikte: Tashihü'l-furu' / Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdavi. 6 cilt.

MÂLİK İBN ENES (ö. 179/795),

el-Muvatta', nşr. M.F. Abdülbâkî, Mısır 1951.

el-Müdevvene (Riyâset-ü Sahnûn an İbni'l-Kâsım), I-XVI, Mısır 1232/1905, Beyrut 1323.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî,

el-Hâvi'l-Kebîr Şerh-u Muhtasari'l-Müzenî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994, Beyrut. 1. Baskı.

MEHDÎ BÂZERGÂN,

Kur'an'ın Nüzul Süreci, trc. Yasin Demirkıran, Melâ Muhammed Feyzullah, Ankara, 1998, Fecir Yayınevi, 1. Baskı

MENBECÎ, Ebu Muhammed Ali b. Zekeriyâ (ö. 686),

el-Lübab fi'l-Cem' Beyne's-Sünne ve'l-Kitab, (thk. Muhammed Fazl Abdülaziz Murad), Dımaşk 1994/1414.

MERGİNÂNÎ, Alî İbn Bekr (ö.593/1197),

el-Hidâye Şerh-u Bidâyeti'l-Mübtedî

MEVSİLÎ, Mecdüddîn Abdullah (ö.683/1284),

el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr, IV, Kahire, ty.

MEYDÂNÎ, Abdulganî el-Gânimî,

el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb, Dersaadet, tıpkı baskım, İstanbul ty.

MİRAS, KÂMİL (ö.1376/1958),

Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, I-XII, 2. baskı, D.İ.B. yayını, Ankara 1957-1972.

MUHAMMED Ali Neccar. İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan Zeyyat, Hamid Abdülkadîr,

el-Mu'cemü'l-Vasît, Kahire, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabi, 1960/1380.

MUHAMMED B. EBÎ SÜLEYMAN BEKRÎ,

el-İstignâ fi'l-Fark ve'l-İstisnâ, thk. Suud b. Mes'ud b. Mesa Sübeyti. Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kura, 1988.

MUHAMMED CEVAD MUGNİYYE,

Fıkhü'l-İmam Cafer es-Sâdık, 5. bs, Beyrut : Darü'l-Cevad, 1984.

MUHAMMED EBU ZEHRA,

İslamda Siyasi ve İktisadi Mezhepler Tarihi; çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Osman Keskinoglu. İstanbul : Yağmur Yayınları, 1970.

MUHAMMED ESED (ö.1900/1992),

Kur'an Mesajı, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 1999. 5. baskı.

MUHAMMED FUAT ABDÜ'L-BÂKÎ,

Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an, Beyrut/Lübnan, 2003. 2. Baskı.

MUHAMMED HAMİDULLAH,

İslam Peygamberi Hayatı ve Faaliyeti, 2002 ; trc. Salih Tuğ. - 4. bs. - İstanbul : İrfan Yayınevi, 1980.

İslama Giriş, 2002 ; trc. Kemal Kuşçu. İstanbul : Sönmez Neşriyat, 1961. orj.adı: Introduction to islam

MUHAMMED MAHLÛF,

Kelimâtü'l-Kur'an, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, /14181997

MUHAMMED TAHİR B. AŞUR,

Et-Tahrîr ve'd-Tenvîr, Dâru's-Sahnûn, Tunus. 10. baskı.

MUSTAFA DÎB BUGÂ,

Tuhfetü'r-Raziyye fi Fıkhi's-Saâdeti'l-Mâlikiyye Dımaşık: Dâr-u İbn Kesir, 1992.

MUSTAFA EMİN; ALİYYÜ'L-CÂRİM,

El-Belâgatü'l-Vâdıha, Mektebetü'l-Esed, 1999, Dimeşk.

MUTLU, İsmail,

Kur'an ve Sünnet Işığında Büyük İslam İlmihali: Hanefi ve Şafilere göre, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1995.

Caferilik Tarihte ve Günümüzde, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1995.

MÛBAREKFÛRÎ, Ebü'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim (ö.1353/1934),

Tuhfetü'l-Ahvezi bi-Şerh-i Câmii't-Tirmizi

MÛNZİRÎ, Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi 656/1258 ; thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid

et-Tergîb Ve't-Terhîb Mine'l-Hadisi's-Şerîf, 3. bs., Kahire, Darü'l-Fikr, 1979/1399.

MÛZCED, Safiyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Abdurrahman İbnü'l-Müzhacî (ö. 930/1524),

el-'Abâbü'l-Muhît bi-Mu'zam-i Nusûsi's-Şâfiî ve'l-Ashâb (thk. Hamdi Dimurdaş), I-VI, Beyrut 2001/1421.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân İbn Şuayb (ö.279/892),

Sünen (Süyûtî'nin şerhi ile birlikte), I-VIII, Mısır 1964.

NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.710/1312),

Medâriku'd-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001, Beyrut.

NEVEVÎ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref (ö.676/1277),

Kitâbü'l-Mecmu' Şerhü'l-Mühezzeb li's-Şirâzî, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde/Suud.

NEVEVÎ, Ebu Zekerriyyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri (ö.676/1277),

Sahih-i Müslim bi-Şüruhi'n-Nevevî. 2. bs. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1972.

ÖĞÜT, Salim,

İslam Hukuk Metodolojisinde Haber-i Vâhid'in Kaynak Değeri, Ocak Yayıncılık, 2003/İstanbul, 1. Baskı.

ÖZSOY, Ömer; Güler, İlhami,

Konularına Göre Kur'an, Fecir Yayınevi, Ankara, 1997. 2. baskı.

RÂĞİB EL-İSFEHÂNÎ,

Müfredât-ı Elfâzı'l-Kur'an, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru's-Şems, Beyrut, 1423/2002. 2. Baskı.

RÂZÎ, Fahrüddîn, Muhammed İbn Ömer İbn Hasan (ö.606/1210),

et-Tefsîru'l-Kebîr, İstanbul 1257, Mısır, Abdurrahmân Muhammed Neşri.

REMLÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî (ö.1004/1596),

Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc. Beyrut : Darü'l-Fikr, 1984.

Birlikte: Haşiye ala nihayeti'l-muhtac ila şerhi'l-minhac / Ebü'z-Ziya Nuruddin Ali b. Ali Şebremellisi. Haşiye ala nihayeti'l-muhtac ila şerhi'l-minhac / Ahmed b. Abdürrezzak b. Muhammed Magribi er-Reşidi.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali,

Safvetü't-Tefâsir, trc. Sadreddin Gümüş; Nedim Yılmaz; Ensâr Neşriyat, İstanbul, 1995, Yeni Şafak Baskısı.

Muhtasar-u Tefsîr-i İbn Kesîr, 7. baskı, Beyrut 1402/1981.

SÂDÎ EBÛ CEYYİB,

El-Kâmûsu'l-Fıkhiyye Lugaten ve Istılâhan, Dâru'l-Fikr, Dimeşk/Suriye, 1988/1419

SAİD HAVVÂ, (ö.1409/1989) ;

Hadislerle İbadet Ansiklopedisi = (el-esas fi's-sünne), çevirenler M. Hamdi Varol, Orhan Aktepe, H.Ahmet Özdemir; redakte ve imla Hamdi Çelebi. İstanbul: Aksa Yayın Pazarlama, 1994. 11 cilt.

SAHNÛN İBN SAÎD (ö.240/854),

el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, I-XVI, Kahire 1324/1906.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem,

Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 4. bs, Isparta : Fakülte Kitabevi, 2002.

SERAHSÎ, Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Selh (ö.490/1097),

el-Mebsût, 3. baskı, I-XXX, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978.

SİFİL, Ebubekir,

Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi-I, Kayhan Yayınları, 1997/İstanbul, 1. Baskı.

SOYSALDI, H. Mehmet,

Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları-3, Ankara, 1997.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr 911/1505, Celaledin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şafi Mahalli.

Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim = Tefsirü'l-Celaleyn, İstanbul, Pamuk Yayınları

SÜRELİ YAYIN,

Turasuna, Sene, IX, aded, 2/3 (1414) Kum, s. 75-127.

SÜRELİ YAYIN,

Diyânet Aylık Dergisi, Ağustos/ 2003.

SÜRELİ YAYIN,

Hakses (Dini-Ahlaki-İctimai-Edebi) Aylık Mecmua, Ankara: Türkiye Hayrat Hademeleri Yardımlaşma Dernekleri Federasyonu, 1965- ?.

ŞAMİL İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, red. Ahmed Ağırakça. İstanbul, Şamil Yayınevi, 1990.

ŞEMSEDDİN, Muhammed b. Mekkî b. Muhammed Şehid-i Evvel,

el-Lüm'atü'd- Dimeşkiyye fi Fıkhî'l-İmâmiyye, Beyrut 1990.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed İbn Alî (ö.1255/1839),

Neylü'l-Evtâr fi Şerhi Multeka'l-Ahbâr, I-VIII, el-Matbaatü'l- Osmaniyye el-Mısriyye, Mısır ty.

TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin (ö.1401/1981),

- el-Mîzan fi Tefsiri'l-Kur'an.** Beyrut: Müessesetü'l-A'lem-i Li'l-Matbû, 1973.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922),
Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1392/1972.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer, Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Ezdî (ö.321/933),
Şerh-u Meâni'l-Âsâr, Mısır, 1388/1968.
- TAHİR, Halil b.,
el-Fikhü'l Mâlikî ve Edilletühü et-Taharet- es-Salat, Beyrut 1998/1418.
- TAHMAZ, Abdülhamit Mahmud,
el-Fikhü'l Hanefiyyü Sevbü'l-Cedîd (Fikhü'l İbâdet), Beyrut 1998/1419.
- TAKIYYÜDDÎN MUHAMMED b. Ahmed el-Fütûhî İbnü'n-Neccâr;
Münteha'l-İrâdât fi Cem'i'l-Mukni' Maa't-Tenkîh ve Ziyâdât, Tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999/1419. Birlikte: Haşiyetü'l-münteha / Osman b. Ahmed b. Said *Necdi.
- TARTIŞMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ,
Sünnetin Dindeki Yeri, Ensar Neşriyat, 1997/ İstanbul
Seferilik Ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, 1997 İstanbul
- TOPALOĞLU, Bekir,
Kelam ilmi: Giriş, İstanbul 1981.
- TÜMER, Günay ve KÜÇÜK Abdurrahman,
Dinler tarihi, Ankara 1989.
- ULUDAĞ, Süleyman,
İslamda İnanç Konuları ve İtikadi Mezhebler, İstanbul, Marifet Yayınları, 1992
- ÜZÜM, İlyas,
İnanç Esasları Açısından Türkiye'de Ca'ferilik, 1993, Tez (Doktora),
- VEHBE ZUHAYLİ,
el-Fikhü'l-İslamî ve Edilletuhu, 2. bs, Dımaşk, Darü'l-Fikr, 1985.
İslam Fıkhı Ansiklopedisi Vehbe Zuhayli ; çev. Ahmet Efe ...[ve öte.] ; red. Hamdi Arslan. İstanbul : Risale Yayınları, 1994.
- YAZICI, Seyfettin; ŞENTÜRK, Lütfi,
Diyanet İslam İlmihâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- YENİEL, Necati, Kayapınar, Hüseyin, Akdeniz, Necat; red. İsmail Lütfi Çakan.

Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi, 12 cilt. Şamil Yayınevi, 1988.
İstanbul,

YILDIRIM, Celal,

Kaynaklarıyla İslam Fıkhı İbadat, Muamelat, Feraiz, Ankara, Uysal Kitabevi,

YILDIRIM, Suat,

Oryantalistlerin Yanılgıları, Ufuk Kitapları 33, Sosyal Bilimler Dizisi 6, 2003.

YUSUF KARDÂVÎ,

İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar; çev. Vahdettin İnce, İstanbul : Ravza Yayınları, 1996.

ZAFER AHMED ET-TEHÂNEVÎ,

İ'laü's-sünen, Karaçi: İdâretü'l-Kur'an Ve'l-Ulûm, 1415. 18 cilt

ZERKÂ, Mustafa Ahmed,

Fetava ; göz.geç. Mecd Ahmed Mekki. Dımaşk, Darü'l-Kalem, 1999/1420

ZEYLAÎ, Abdullah İbn Yûsuf (ö.762/1361),

Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye, 1. baskı, I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1393/1973.

ZEYLAÎ, Fahrüddîn Osman İbn Alî (ö. 743/1342),

Tebyînü'l-Hakâik alâ Kenzi'd-Dekâik, el-Emîriyye tab'ı. Birlikte: Kenzü'd-dekaik / Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî. Haşiye ala tebyini'l-hakaik / Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Şelebi.

ZUHAYLÎ, Vehbe,

El-Fıkhül Hanbelî el- Müyessera bi Edilletihî ve Tadbiygıhi'l-Muâsıra, I, 194-197, darul kalem, dimeşk, m. 1997-h. 1418

Özgeçmiş

1977 yılında Giresun'da doğdum. İlk öğrenimimi burada tamamladım. 1996'da Giresun İmam-Hatip Lisesi'nden, 2001'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldum. Aynı yıl, Prof. Dr. Hamdi Döndüren danışmanlığında "Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i" konulu yüksek lisans tezine başladım.

Görevde yükselme imtihanını kazanmam sebebiyle müftü ve vaiz yetiştiren İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde 2002-2005 seneleri arasında eğitim gördüm. Ağustos 2005'te Balıkesir-Bandırma vaizliğine atandım.

Osman MEMİŞ